

УДК 39 (05)

YU ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
L-LI

Београд 2003

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
L-LI

UDC 39 (05)

YU ISSN 0350-0861

THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE

BULLETIN
OF THE ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE
L-LI

Editor in chief:
DRAGANA RADOJIČIĆ

Editorial board:
LASTA ĐAPOVIĆ, RADOST IVANOVA, MIROSLAVA
LUKIĆ-KRSTANOVIĆ, SOFIJA MILORADOVIĆ, MILJANA RADOVANOVIĆ,
DRAGANA RADOJIČIĆ, GOJKO SUBOTIĆ, BOJAN ŽIKIĆ

Secretary:
MARIJA ĐOKIĆ

Accepted at the Meeting of the Serbian Academy of Sciences and Arts,
Social Sciences Department on 10 June 2003.

Belgrade 2003

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
L-LI

Уредник:

ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ

Уређивачки одбор:

ЛАСТА ЂАПОВИЋ, БОЈАН ЖИКИЋ, РАДОСТ ИВАНОВА,
МИРОСЛАВА ЛУКИЋ-КРСТАНОВИЋ, СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ,
МИЉАНА РАДОВАНОВИЋ, ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ, ГОЈКО СУБОТИЋ

Секретар уредништва:

МАРИЈА БОКИЋ

Примљено на седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној
10. јуна 2003. године на основу реферата дописних чланова САНУ
Војислава Становчића и Гојка Суботића

Београд 2003

Издавач:

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 636-804

Рецензенти:

академик ДИМИТРИЈЕ СТЕФАНОВИЋ
дописни чланови САНУ: ВОЈИСЛАВ СТАНОВЧИЋ и ГОЈКО СУБОТИЋ

Лектор:

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ

Превод на енглески:

АНА ВАСИЋ

Коректори:

СЛОБОДАНКА ПРЕДОЈЕВИЋ
БИЉАНА МИЛЕНКОВИЋ-ВУКОВИЋ
АНА ВАСИЋ

Технички уредник:

ДАВОР ПАЛЧИЋ

Штампа:

ЧИГОЈА, Београд

Тираж:

500 примерака

Штампање финансирано из средстава Министарства за науку, технологије и развој Републике Србије.

Део радова у овом Гласнику резултат су рада на пројектима: Традиционална култура Срба — системи представа, обреда и социјалних институција (бр. 2157) и Савремена сеоска и градска култура — путеви трансформација (бр. 1868), које је у целини финансирало МНТР РС.

САДРЖАЈ — SUMMARY

Драгана Радојичић, Јубилеј Етнографског института Српске академије наука и уметности	7
<i>Dragana Radojčić, Jubilee of the Ethnographical Institute Serbian Academy of Sciences and Arts . . . . .</i>	11
Сарадници Етнографског института Српске академије наука и уметности	15
Researchers of the Ethnographic Institute Serbian Academy of Sciences and Arts	19
<i>Miroslava Lukić-Krstanović, Mass Gatherings Seen as Political and Cultural Events: Social Dramas and Spectacles . . . . .</i>	23
Мирослава Лукић-Крстићановић, Масовна окупљања као политички и културни догађаји: Друштвене драме и спектакли	33
<i>Miroslava Malešević, The Belgrade Elementary Schoolgirls' Junior Prom . . . . .</i>	35
Мирослава Малешевић, Матурско вече ученица београдских основних школа	42
<i>Jelena Čvorović, The Ancient Greek Promiscuity . . . . .</i>	43
Јелена Чворовић, Промискуитет код античких Грка	53
<i>Dragana Radojčić, Traditional Costume as a Migration Phenomenon on the Part of the Adriatic Coast in the 17th and 18th Century . . . . .</i>	55
Драгана Радојичић, Народна ношња као миграциони феномен на делу јадранске обале у XVII и XVIII веку	60
<i>Mirjana Pavlović, The Role of Immigrant Organisation in the Community Life — Serbs in Chicago . . . . .</i>	61
Мирјана Павловић, Улога имигрантских организација у животу Срба у Чикагу	69
<i>Mladena Prelić, Ethnic Identity: The Serbs in Hungary . . . . .</i>	71
Младена Прелић, Етнички идентитет: Срби у Мађарској	77
<i>Aleksandra Pavićević, The Wedding Act in Serbia in the Light of Social Changes — A Study of Traditional and Contemporary Ceremony . . . . .</i>	79
Александра Павићевић, Чин венчања у Србији у светлу друштвених промена — проучавање традиционалне и савремене церемоније	86
<i>Jadranka Đorđević, The Period of Crisis and Kinship Relations — in the Region of Vranje . . . . .</i>	87
Јадранка Ђорђевић, Период кризе и односи међу сродницима — у области Врања	95
<i>Zorica Divac, Pre-Marital Relations — Entering Adulthood . . . . .</i>	97
Зорица Дивац, Предбрачни односи — улазак у свет одраслих	102

<i>Ласџа Бајовић</i> , Синовање — правна регулатива некад и сад	103
<i>Lasta Đarović</i> , Rape — Past & Present Legal Regulation	121
<i>Марија Црнић-Пејовић</i> , Свиларство у Боки Которској (XVIII–XX век)	123
<i>Marija Crnić-Peجویć</i> , Sericulture in Boka Kotorska Bay (17 th –20 th)	134
<i>Ивица Тодоровић</i> , Прилог проучавању народне медицине у области Тамнаве	135
<i>Ivica Todorović</i> , A Contribution to the Investigation of Folk Medicine in the Tamnava Region	154
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> , Народна ношња у ивањичком крају — Кушићи, Маскова, Деретин и Равна Гора	155
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , National Costumes of the Ivanjica Region — Kušići, Deretin, Maskova and Ravna Gora	169
Б. Миленковић-Вуковић, М. Ивановић-Баришић, А. Јанковић , Библиографија издања ЕИ САНУ 1947–2003	171
I Гласник Етнографског института САНУ	171
II Зборник радова Етнографског института САНУ	223
III Повремена издања Етнографског института САНУ	230
IV Посебна издања Етнографског института САНУ	231
V Editions Speciales	236
VI Библиотека Животопис	237
VII Остала издања	237

Хроника

<i>Марина Симић</i> , Програм етнологије у Истраживачкој станици Петница	239
<i>Јана Баћевић</i> , Прича о нама: Клуб студената етнологије и антропологије	241

Прикази

<i>Ласџа Бајовић</i> , Енциклопедија народног живота, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метохији — VI век — почетак XX века	245
<i>Миљана Радовановић</i> , Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii	246
<i>Миљана Радовановић</i> , Љубомир — антропогеографска истраживања	247
<i>Никола Панџелић</i> , Психологија стећка	248
<i>Горан Бабић</i> , Осањански неимари	250
<i>Мирослав Нишкановић</i> , Булгур — (не)заборављена намирница	252
<i>Десанка Николић</i> , Карактер као судбина	253

In memoriam

<i>Бојан Јовановић</i> , Драгослав Антонијевић (1930–2001)	257
<i>Никола Павковић</i> , Ђурђица Петровић (1927–2003)	261

Драгана РАДОЈЧИЋ
Етнографски институт САНУ, Београд

УДК 39 : 061.6.75(497.11)

ЈУБИЛЕЈ ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

Протекло је 55 година од када је донета одлука о оснивању Етнографског института Српске академије наука и уметности (1947) и пет година од објављивања *Споменице* ЕИ САНУ. Историја делатности Етнографског института, на неки начин, старија је и од саме установе. Наиме, 1894. године, на предлог академика Стојана Новаковића, Етнографски одбор при Српској краљевској академији (СКА) почео је са штампањем *Српског етнографског зборника* (СЕЗБ), са циљем да се у њему објављују резултати истраживања живота и обичаја српског народа. Издавање *Српског етнографског зборника* представљало је наставак и темељито проширење делатности Друштва српске словесности (основаног 1847. г.) и Српског ученог друштва (основаног 1865. г.), у чијим су издањима били заступљени описи српских предеоних целина. Програм систематских и стручних етнографских истраживања на основу упитника уведен је у СКА 1886. године.

Циљ овог, јубиларног *Гласника* ЕИ САНУ је да представи целокупну делатност Института, те је стога један део *Гласника* припремљен на енглеском језику.

Од времена када је овај Институт основан са задатком да „организује систематско и планско проучавање насеља и порекла становништва, народног живота, обичаја и веровања, као и фолклора у нашој земљи и код наших народа“ до нових пројеката, започетих у 2002. години, бројни су и разноврсни резултати ове научне установе.

Етнографски институт САНУ је национална и централна установа у Србији за систематско проучавање народне културе, живота и обичаја, етногенезе и етничког идентитета српског народа и других етноса, као и савремених етничких процеса. Институт проучава етнички идентитет српског народа у земљи и расејању и етничке заједнице у Србији, као и традиционалне обрасце и вредности народне културе (материјалне, социјалне и духовне). Прати процесе промена у структури становништва, у динамичном развоју и транзицији обележеној сталним миграцијама, а такође се бави и осавремењавањем и унапређивањем методолошког и теоријског рада на регионалним, тематским и општим етнологским темама и проблемима. У Етнографском институту САНУ је објављена и сакупљена обимна етнографска грађа. Организовани су бројни научни скупови. Негују се међународна сарадња и изда-

вачка делатност којима су се бавиле генерације преданих истраживача и научника које су радиле и раде у Етнографском институту САНУ.

Иако је током последње две деценије, посебно деведесетих година XX века, Етнографски институт радио у отежаним финансијским условима, обављена теренска истраживања, штампани радови и монографије, сарадња са великим бројем научних институција у земљи и ван ње, оспособљавање младих кадрова и стипендиста, као и прихватање савремених трендова етно-антрополошке науке, учинили су да ова научно-истраживачка установа остане базна установа која се бави изучавањем свих сегмената српске културе и културе других етничких група које живе у Србији.

Током пет и по деценија постојања Етнографског института његовим радом су руководили: Војислав Радовановић, Боровије Дробњаковић, Мирко Барјактаровић, Бранислав Којић, Атанасије Урошевић, Милорад Васовић, Петар Влаховић, Милка Јовановић, Десанка Николић, Душан Бандић, Никола Пантелић и Драгана Радојичић. Током дугог низа година, поред већ поменутих, свој допринос давали су научници: Александар Белић, Душан Недељковић, Александар Дероко, Миленко С. Филиповић, Петар Ж. Петровић, Драгослав Антонијевић и многи други врсни познаваоци и вредни прегаоци. Данас Институт има стручан и подмлађен истраживачки тим, на чијем се челу налазе др Драгана Радојичић и др Ласта Ђаповић — руководиоци пројеката Института. Истраживачи су: др Софија Милорадовић, др Јелена Чворовић, др Ивица Тодоровић, мр Зорица Дивац, мр Мирослава Малешевић, мр Мирослава Лукић-Крстановић, мр Мирјана Павловић, мр Младена Прелић, мр Мирослав Нишкановић, мр Александра Павићевић, мр Јадранка Ђорђевић, мр Сања Златановић, мр Милина Ивановић-Баришић и мр Гордана Благојевић. Поред 16 истраживача, у Институту су запослена још три етнолога, од тога два у библиотеци: Биљана Миленковић-Вуковић и Александар Јанковић, Марија Ђокић — секретар пројеката и Редакције издања Института. Три поменута сарадника, уз секретарицу Невенку Спасојевић, старају се за квалитетан рад истраживача.

Од 1950. године Етнографски институт издаје *Зборник радова* Етнографског института у коме су се налазили углавном тематски сродни радови, као и саопштења са научних скупова, *Посебна издања* која су посвећена тематским и обласним монографијама, расправама и грађи. До сада је објављено 20 бројева *Зборника радова* и 48 свезака *Посебних издања*. Године 1952, Институт покрене и сопствени *Гласник*, а од 1980. године почињу да излазе и издања на страним језицима. У последњој деценији XX века покренута је и библиотека *Животни ис* (објављено четири свеске), у оквиру пројекта *Срби ван Србије*. Радови и студије објављивани у оквиру ових публикација настајали су као резултат истраживања на различитим пројектима, на пример: *Стилно њраћење њромена у народној култури*, *Етничке и етнологишке одлике стиловништва Србије*, *Етнологишко њроучавање исељеништва из Србије*, *Етнологишко њроучавање урбаних средина*, *Етнологија српског народа и Србије*, *Срби ван Србије и националне мањине на ѡлу Србије* итд.

Етнографски институт је стално неговао сарадњу са научно-истраживачким институцијама у земљи и иностранству, такође је организовао научне скупове на којима су се окупљали истраживачи и научници из разних научних дисциплина, из великог броја земаља, дао је значајан допринос очувању традиције и сагледавању културних промена у земљи и окружењу.

Сарадња са САНУ је током протеклих пет и по деценија била континуирано успешна и огледала се у учешћу чланова Академије у пројектима, разним телима

Института (Научном већу и Редакцији), а последњих година и у Управном одбору. У протеклој 2002. години интензивирани су контакти са Председништвом САНУ, са Одељењем друштвених наука, Одбором за међународну сарадњу, као и са појединим академицима.

Рад Етнографског института могао би се поделити на основу истраживачког процеса у више целина:

— До средине осамдесетих година XX века истраживана је цела територија Србије и то у области фундаменталних етничких истраживања — етничка слика области, култура становања, градитељство, привреда, обичаји, фолклор и истраживања трансформација културе, насталих услед индустријализације и урбанизације, и великих јавних радова (изградња колубарског басена, ХЕ Ђердап и пруге Београд–Бар). Проучавања урбаних средина била су систематски организована, а резултати објављивани у издањима Института.

— Промене настају деведесетих година XX века када долази до великог померања становништва, што је резултирало културном измешаношћу, а ови процеси нису праћени организованим етнолошким истраживањима, пре свега због распада бивше Југославије и ратних догађања, те одсуства слуха и недостатка средстава за оваква истраживања.

— Са почетком новог миленијума отпочео је рад на проучавању савремених етничких процеса, кроз проучавање народне културе, етничког идентитета, међуетничких комуникација, културних адаптација, принципа на којима се заснивају друштвени односи, као и односи према мањинама у мултикултуралном српском друштву.

Етнографски институт је настојао да одржи сарадњу са сродним институцијама и установама. Интензивирана је сарадња са Филозофским факултетом — Одељењем за етнологију и антропологију. Традиционално добра сарадња са Етнографским музејем у Београду је настављена, а такође и сарадња са Народним музејем из Београда, као и са музејима у унутрашњости. Успостављен је контакт са Академијиним институтима преко редовних, месечних састанака директора института, на којима су размењивана искуства у раду, пре свега, организационог карактера — у смислу јединственог наступа пред САНУ и МНТР Републике Србије. Контактано је са страним културним центрима, пре свега са немачким, италијанским и руским.

Богата међународна сарадња ЕИ САНУ настављена је и реализовала се кроз међународне пројекте, студијске боравке и учешће на конференцијама.

Интензивирана је сарадња са Етнографским институтом и музејем Бугарске академије наука, у оквиру међуакадемијске сарадње САНУ и БАН, на теми *Упоредно истраживање обичаја животног циклуса у Србији и Бугарској*. Резултат ове сарадње је други по реду двојезични зборник *Обичаји животног циклуса*, Посебна издања ЕИ САНУ 48 (први је објавио Институт БАН). Договорена је нова тема заједничког истраживања *Свакодневна култура Срба и Бугара у историјско-јалистичком периоду*.

Такође, настављен је рад у оквиру дугогодишње сарадње са колегама из Мађарске. Ова сарадња је отпочела као део међуакадемијске научне сарадње САНУ и МАН осамдесетих година, али се последњих година реализује кроз сарадњу са мањинским српским организацијама: Самоуправа Срба у Мађарској и Земаљска самоуправа Срба у Мађарској из Будимпеште, Месна самоуправа Срба у Батањи.

На иницијативу др Душана Дрљаче потписан је договор о научној сарадњи између ЕИ САНУ и *Instituta Etnologii i Antropologii Kulturowej UAM* из Познања. Договор је базиран на принципу размене научних информација и публикација, а посебно на организовању заједничких теренских истраживања у Југославији и Пољској.

Отпочео је рад на проучавању Срба у Темишвару, Лондону, Грчкој, Републици Српској и Калифорнији.

Настављена је сарадња у оквиру DEMOS — *Internationale ethnographische und folkloristische Informationen*. Сарадња се одвија кроз рад уређивачког одбора чији је члан др Мирослава Лукић-Крстановић.

Институт су посећивале колеге из: Македоније, Хрватске, Словеније, Словачке, Бугарске, Румуније, Пољске, Русије, Француске, САД и других земаља.

Етнографски институт САНУ је у 2002. години обновио традиционалне научне трибине које је водила и организовала др Ласта Ђаповић. Одржане су три трибине у пролећном циклусу, као и три у јесењем.

Етнографски институт Српске академије наука и уметности је током 2002. године наставио са бројним активностима у вези са радом на новим, трогодишњим пројектима чија реализација је отпочела у 2002. години

На захтев Министарства за науку, технологије и развој Републике Србије дати су програмски циљеви и план рада Етнографског института САНУ за 2002. годину, у оквиру конкурса за фундаменталне научноистраживачке пројекте МНТРС. Институт се пријавио са два пројекта за које су урађени потпуна документација и образложење тема и циљева истраживања. То су следећи пројекти:

1. *Традиционална култура Срба — системи предстјава, обреда и социјалних институција* (руководилац др Ласта Ђаповић),

2. *Савремена сеоска и градска култура — њиве и трансформација* (руководилац др Драгана Радојичић).

Први пројекат бави се монографским проучавањем појединих сегмената традиционалне културе и мањих географских целина у Србији и етницитета Срба у дијаспори.

Други пројекат бави се истраживањима нових услова живота и облицима традиционалне културе на селу и у граду, који су измењени или су на старим створени нови.

Рад на оба пројекта подразумева мултидисциплинарни и компаративни приступ истраживањима, а на њима ради 16 истраживача Етнографског института САНУ и три пензионисана научна саветника. Поред истраживача, у раду на пројектима ангажоване су и библиотека и стручне службе.

Ови пројекти чине окосницу рада Института за наредни период.

Целокупан рад Института усмерен је ка актуелним проблемима, што се и огледа у развоју савремене српске етнологије. Својим педесетпетогодишњим радом ЕИ САНУ је кроз издавачку делатност, теренски рад, научне скупове, трибине, као и међународну сарадњу, постигао значајне резултате. У овим резултатима огледа се улога ове националне, научноистраживачке установе која улаже напоре да прошири подручје етнолошких истраживања и комуникацију са сродним хуманистичким дисциплинама.

Рад ЕИ САНУ на постојећим пројектима представља основу за будућа сондирања и истраживања етничке слике садашње Србије, која би била усмерена на представљање културне стварности и изналагање путева њене стабилизације.

Dragana RADOJIČIĆ
Ethnographical Institute SASA, Belgrade

UDC 39 : 061.6.75(497.11)

JUBILEE OF THE ETHNOGRAPHIC INSTITUTE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

Fifty five years have past since the Ethnographic Institute was founded in the Serbian Academy of Sciences and Arts (1947) and five years since the publication of the Commemorative Volume of this institution. The history of the activities of the Ethnographic Institute are in a way older than the Institute itself. Thus in 1894, on the recommendation of the Academician Stojan Novakovic, the Ethnographic Commission of the Serbian Royal Academy (SRA) began publication of the Serbian Ethnographic Journal (*Srpski etnografski zbornik*), aiming to publish the results of investigation into the lives and customs of the Serbian people. Publication of the Serbian Ethnographic Journal was a continuation and basic extension of the activities of the Society for Serbian Science and Literature (*Drustvo srpske slovesnosti*), (founded in 1847) and the Serbian Scientific Society (founded in 1865) in whose editions, descriptions of Serbian landscape entities were presented. A programme of systematic and authoritative ethnographic investigation on the basis of questionnaires was introduced in the SRA in 1886.

The aim of this jubilee Bulletin EI, SASA is to present the entire activity of the Institute and for that reason a part of it is prepared in English.

Since the Institute was founded with the aim "to organise systematic and planned investigation of settlements and the origins of the population, folk life, customs and beliefs as well as folklore in our country, among our people", up to the new project, initiated in 2002, the results of this scientific institution are numerous and varied.

The Ethnographical Institute of SASA is the leading national institution in Serbia where folk culture, life and customs, ethno-genesis and ethnic identity of the Serbs and other ethnic groups, as well as the contemporary ethnic process are systematically studied. The Institute investigates the ethnic identity of the Serbs at home and abroad and the ethnic communities in Serbia together with traditional forms and values of folk culture (material, social and spiritual). Its projects follow process and changes in the structure of population, in dynamic development and transition, characterised by constant migration, they also deal with the modernisation and development of methodological and theoretical work on regional, thematic and general ethnological themes and problems. An extensive ethnographic material has been collected and published by the Ethnographical Institute, SASA. Numerous scientific meetings were organised. In addition an international collaboration and publishing activities have been fostered by generations of devoted researchers and scientists who have worked and work today in the Ethnographical Institute.

fostered by generations of devoted researchers and scientists who have worked and work today in the Ethnographical Institute.

Although the Ethnographical Institute operated in a difficult financial circumstances in the course of the past two decades, particularly in the nineties of the 20th century, field work results, monographs and other works were published, collaboration with a number of scientific institutions at home and abroad was maintained. Also, activities such as training young cadre and scholarship holders and the adoption of new trends in ethno-anthropological science means that this scientific research institution remained the main institution which deals with all segments of Serbian culture, and the culture of other ethnic groups who live in Serbia.

During the five and a half decades of its existence, the Ethnographical Institute was led by: Vojislav Radovanović, Borivoje Drobnjaković, Mirko Barjaktarović, Branislav Kojić, Atanasije Urošević, Milorad Vasović, Petar Vlahović, Milka Jovanović, Desanka Nikolić, Dušan Bandić, Nikola Pantelić and Dragana Radojičić. Apart from the above mentioned, other scientist have contributed in the course of many years: Aleksandar Belić, Dušan Nedeljković, Aleksandar Deroko, Milenko S. Filipović, Petar Ž. Petrović, Dragoslav Antonijević and many other distinguished specialists and lecturers. Today the Institute has a young and specialised research team with Dr. Dragana Radojičić as their head and Dr. Lasta Djapović — directors of the Institutes projects. Today, researchers are Dr. Sofija Miloradović, Dr. Jelena Čvorović, Dr. Ivica Todorović, Zorica Divac MA, Miroslava Malešević MA, Miroslava Lukić-Krstanović MA, Mirjana Pavlović MA, Mladena Prelić MA, Miroslav Niškanović MA, Aleksandra Pavičević MA, Jadranka Djordjević MA, Sanja Zlatanović MA, Milina Ivanović-Barišić and Gordana Blagojević MA. Apart from the sixteen researchers, there are three other ethnologists employed by the Institute, two of whom work in the library: Biljana Milenković-Vuković and Aleksandar Janković, while Marija Djokić works as a secretary to the projects, and on the editorial board of Institute publications. These three collaborators supervise the quality of research work, together with the secretary Nevenka Spasojević.

From the 1950 the Institute publishes *Zbornik radova Etnografskog instituta* (Journal of the Ethnographical Institute) which consists mainly of thematically related works as well as papers from scientific meetings; *Posebna izdanja* (Special Editions) are devoted to thematic and regional monographs, discussions and material. To date 20 issues of *Zbornik radova* and 48 volumes of *Posebna izdanja* have been published. In the 1952 the Institute initiated its own *Glasnik* (Bulletin) and in the 1980, editions in foreign languages began to appear. During the last decades of the 20th century the series *Životopis* (4 volumes published) appeared as a part of the project *Srbi van Srbije* (The Serbs outside Serbia). Works and studies published here were the result of investigations on different projects, e.g. *A Continual Observation of Changes in Folk Culture, Ethnic and Ethnological Forms among the Population in Serbia, Ethnological Research into Emmigration from Serbia, Ethnological Investigation of Urban Milieu, Ethnology of Serbian People in Serbia, Serbs Abroad and National Minorities in Serbia, etc.*

The Ethnographical Institute has constantly encouraged collaboration with other institutions in the country and abroad. It also organised scientific meetings which gathered researchers and scientists from a variety of disciplines from a number of countries, this made a significant contribution towards maintaining tradition and observing cultural changes at home and abroad.

Collaboration with SASA in the course of the last five and a half decades was a continuous success, evident from participation of members of the Academy in the projects of different Institute bodies (Scientific Council and Editorial boards), and in the

last year on the Administrative Committee. This collaboration was very successful throughout 2002, a contact between the Executive council of SASA was intensified with the Department of Social Sciences, the Committee for International collaboration, and with individual Academicians, as well.

The work of the Ethnographical Institute can be divided on the basis of the research process into several units:

— Up to the middle eighties of the 20th century the entire territory of Serbia had been investigated in the area of fundamental ethnic research — ethnic picture of the region, residential culture, building, economy, customs, folklore and research of the cultural transformation, following industrialisation, urbanisation and big public works (construction of the Kolubara basin, HE power station at Djerdap and the railway line Belgrade–Bar). Investigation of urban surroundings were systematically organised and the results published by the Institute.

— Changes continue during the nineties of the 20th century with widespread migration of population, which resulted in cultural intermingling, but these processes have not been monitored by organised ethnological investigation, primarily due to the collapse of former Yugoslavia and war, and because of the lack of good will and funds for such research.

— From the beginning of the new millenium research into contemporary ethnic processes, commenced with investigation of national culture, ethnic identity, inter-ethnic communication, cultural adaptation, principles on which social relationships are based as well as the attitudes towards minority groups in multicultural Serbian society.

The Ethnographical Institute strived to maintain collaboration with related institutions and establishments. A collaboration with the Departments of Ethnology and Anthropology at the Faculty of Philosophy has been intensified. The traditionally close collaboration, with the Ethnographical Museum in Belgrade continued as well as with the National Museum in Belgrade and other museums throughout the country. Contact has been established with institutions in the Academy through regular monthly meetings with the directors of the Institutes, in which there was always an exchange of work experience, particularly organisational — in the sense of a united approach to SASA and the Ministry of Science, Technology and Development of the Republic of Serbia. Contacts have been established with cultural centers abroad, particularly in Germany, Italy and Russia.

Valuable international cooperation has been continued in the realisation of international projects, study sejours and participation at conferences. A collaboration with the Ethnographic Institute and Museum of the Bulgarian Academy of Science has been intensified by collaboration on the theme *Comparative Investigation of Customs in the Life Cycles in Serbia and Bulgaria*. The result of this collaboration are two issues of the bilingual journal *Customs in the Life Cycles*, a special edition of EI, SASA 48 (the first was published by the Institute of BAS). Plans for a new theme of combined investigation *Daily culture of the Serbs and Bulgarians in the Post-socialist Period* have been agreed.

Likewise, the long established collaboration with colleagues in Hungary continues. This activity began in the eighties of the last century as a part of the Hungarian and Serbian Academies' scientific collaboration but in recent years, it is realised through collaboration with Serbian minority groups: Serbian self-administration in Hungary and Serbian Land, self-administration in Hungary from Budapest and the local Serb self-administration in Batanja.

On the initiative of Dr. Dušan Drljača an agreement of scientific collaboration was signed between the EI, SASA and the Institute of Ethnological and Anthropological Culture of the HAS in Poznanj. The agreement is based on the principle of exchange of

scientific information and publications and particularly on the organisation of shared terrain investigation in Yugoslavia and Poland.

Furthermore, research into Serbian communities in Timisoara, London, Greece, Republika Srpska and California has been initiated.

Collaboration in the framework of DEMOS — Internationale ethnographische und folkloristische Informationen — continues. Collaboration is through the work of the editorial board of which Miroslava Lukić-Krstanović MA is a member. The Institute received visits from Macedonia, Croatia, Slovenia, Slovakia, Bulgaria, Rumania, Poland, Russia, France, USA and other countries.

In 2002 the Institute renewed its traditional scientific tribunes which were directed and organised by Dr. Lasta Djapović. Three tribunes were held in both the spring and autumn cycles.

The Institute worked in the course of 2002 on numerous activities connected with the realisation of the new three year projects initiated that year.

At the request of the Ministry of Science, Technology and Development of the Republic of Serbia the programme aims and work plan of the Ethnographical Institute of SASA were submitted for 2002 in the framework of the competition for the fundamental scientific-investigation projects of the Republic Ministry of Science. The Institute submitted two projects for which complete documentation and explanations of the themes and investigation aims were prepared.

1, *Serbian Traditional Culture — Systems of Presentations, Rituals and Social Institutions* (director Dr. Lasta Djapović).

2, *Contemporary Urban and Village Culture — Courses and Transformation* (director Dr. Dragana Radojičić).

The first project covers monographic study of several segments of traditional culture and smaller geographic units in Serbia, as well as the ethnicity of Serbs settled abroad.

The second project deals with investigation of new living conditions and forms of traditional culture in villages and in towns which have changed, or where new forms have been grafted on old traditions.

Work on both projects took a multidisciplinary and comparative approach to investigation and involved 16 researchers of the Ethnographical Institute of SASA and three retired scientific advisers. Apart from the researchers, the library and services were also involved in the projects.

These projects are the framework of the Institute's work for the coming period.

The entire work of the Institute is directed towards actual problems, as seen through the development of contemporary Serbian ethnology. In its fifty five years of work the Ethnographical Institute of SASA has achieved significant results through publications, field work, scientific meetings, tribunes as well as international collaboration. In these results we see the role of this national institution for scientific research which invests efforts to expand the territory of ethnological research and contact with related humanistic disciplines.

The work of the EI of SASA on the present projects means the basis for future sounding and research of the ethnic picture of Serbia today, which presents the cultural reality as it is, and discovers the course of its stabilisation.

Translation: A. Vasić

САРАДНИЦИ ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

Др Десанка Николић, етнолог, научни саветник. У Етнографском институту је од 1973. године, а у пензији је од краја 1994. године. Још увек активно ради на пројекту: *Традиционална култура Срба — системи њредсџава, обреда и социјалних институција*. Бавила се проучавањем одевања граничара војне крајине XVIII и XIX века (*Одевање граничара војне крајине у XVIII и XIX столећу*) и народним стваралаштвом, затим акултурацијским процесима, питањима менталитета и проблемима избеглица. Истраживала је антропогеографске области (*Горње Драгачево*) и објавила више радова о поменутиим темама.

Др Никола Пантелић, етнолог, научни саветник. У Етнографски институт дошао је 1987. године. Био је на дужности директора Института од 1990. до краја 2001. године. Руководио је пројектом *Етнологија српског народа и Србије*. У пензији је од децембра 2001. године, и даље ради на пројекту: *Савремена сеоска и градска култура — љушеви и џрансформаџија*. Бави се проблемима породице, обичаја, религије и народне уметности. Објавио је већи број радова (*Народна уметности Југославије, Наслеђе и савременост*), коаутор је *Српског милолошког речника*).

Др Душан Дрљача, етнолог, научни саветник, од 1960. године је у Етнографском институту. У пензији је од 1998. године. Руководио је потпројектом *Срби ван Србије — у дијасџори и националне мањине у Србији*. Био је две године на специјализацији у Пољској. Бавио се питањима миграција становништва, проблемима угрожених насеља етничким групама и националним мањинама (Пољаци, Јевреји, Италијани, Русини и други), затим етнологским филмом, етно-парковима и другим питањима. Од 1994. године је редовни професор Универзитета у Бања Луци. Објавио је велики број научних радова и књигу *Колонизација и животи Пољака у југословенским земљама*.

Др Драгана Радојичић, етнолог, виши научни сарадник, у Етнографском институту је од 2001. године. Од децембра 2001. године је директорка Института, руководи пројектом *Савремена сеоска и градска култура — љушеви и џрансформаџије*. Професор је (гостујући) на Филозофском факултету у Никшићу и на Факултету за поморство у Котору. Уредница је *Гласника Етнографског института САНУ*. Бави се проучавањима из области етничких процеса и развоја културних и комуникативних процеса у склопу материјалне и социјалне културе, као и мигра-

ционим процесима у прошлости и садашњости уз примену визуелне методе рада. Усавршавала се на Универзитету у Падови (Италија) 1990/91. Аутор је четири етнологска филма. Објавила је више научних радова и две књиге: *Крајина новска у судару свјетлова, Ношње и барокна одјећа у XVIII вијеку*.

Др Ласта Ђаповић, етнолог, научни сарадник. У Етнографском институту је од 1970. године. Предмет њених истраживања су: култура становања, обичаји и ритуали посебно у вези са земљом, затим забране и заклетва. Од 2001. године руководи пројектом *Традиционална култура Срба – системи представљања, обреда и социјалних институција*. Објавила је више научних радова и две књиге: *Заклетва на тлу Југославије, Земља – веровања и ритуали*.

Др Јелена Чворовић, антрополог. У Етнографском институту је од децембра 2002. године. Бави се проучавањем примењене антропологије код нас и у САД, етничким мањинама, посебно проучава Ромске заједнице у Србији. Објавила је више научних радова и књиге *The Woosers and the Wooed: Male Homosexual Behavior in Modern and Primitive Societies*.

Др Софија Милорадовић, етнолингвиста. У Етнографском институту је од децембра 2002. године. Бави се проучавањем народних говора у светлу етномиграционих кретања и балканистичких процеса. Објавила је више научних радова, и књигу: *Пасијирска терминологија Кривовирског Тимока*.

Мр Зорица Дивац, етнолог, истраживач сарадник. У Етнографском институту је од 1976. године. Тема њеног истраживања је породични живот, облици традиционалних заједница, трансформације сеоске породице, Срби у расејању, бавила се неким питањима из физичко-антрополошке проблематике. Објавила је више научних радова. У два наврата била је у Лондону на студијском боравку 2001/2002. године.

Мр Мирослава Малешеввић, етнолог, истраживач сарадник. У Етнографском институту је од 1979. године. Претежно ради на социјално-антрополошким питањима у вези са положајем жене у традиционалној култури али и савременом друштву. Објавила је више научних радова. Била је на двогодишњем студијском боравку у САД.

Мр Мирослава Лукић-Крстановић, етнолог, истраживач сарадник. У Етнографском институту је од 1982. године. Бави се питањима иселеништва (Срби у Канади и Мађарској), етничког идентитета, масовних окупљања и музичких спектакла. Објавила је више научних радова из ове проблематике, и књигу *Срби у Канади*.

Мр Мирјана Павловић, етнолог, истраживач сарадник. У Етнографском институту је од 1987. године. Бавила се проучавањем етномедицине. Боравила је у Чикагу (САД) и проучавала српску дијаспору. Проучава Србе у Мађарској и Румунији (Темишвар). Објавила је више научних радова из ове проблематике, и књигу *Срби у Чикагу*.

Мр Младена Прелић, етнолог, истраживач сарадник. У Етнографском институту је од 1991. године. Истраживања је усмерила на изучавање Срба у Мађарској у XX веку и на проблеме етничког идентитета уопште. Била је на двогодишњем студијском боравку у Мађарској. Објавила је више научних радова и књигу *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*.

Мр Мирослав Нишкановић, етнолог, истраживач сарадник. У Етнографском институту је од 1992. године. Бави се проучавањем живота и етничког идентитета Срба у Босни, и генеолошким истраживањима. Објавио је више научних радова и више мањих књига о *Српским презименима*.

Мр Милина Ивановић-Баришић, етнолог. Од 1994. године у Етнографском институту радила је на пословима библиотекара, а од 2001. године ради као истраживач на пројекту Института. Бави се истраживањима народног живота, проучава обичаје из духовне и материјалне културе. Објавила је више научних радова.

Мр Александра Павићевић етнолог, истраживач сарадник. У Етнографском институту је од 2000. године. Рођена је 1969. године, у Београду. Бави се проучавањем брака, породице, обичајног и црквеног права, прожимања народног живота и живота православне цркве, као и истраживањем српске емиграције. Објавила је више научних радова и књигу *Народни и црквени брак у српском сеоском друштву*.

Мр Јадранка Ђорђевић, етнолог, истраживач сарадник. У Етнографском институту је од 1999. године. Бави се проучавањем сродства, обичајног права и избеглиштва. Објавила је више научних радова и књигу *Сроднички односи у Врању*.

Мр Сања Златановић, етнолог, истраживач сарадник. У Етнографском институту је од 1999. године. Бави се проблемима културног идентитета и ретрадиционализације у Србији од 1990. године, а у новије време културом Рома. Објавила је више научних радова и књигу *Свадба – прича о идентитету*.

Др Ивица Тодоровић етнолог, научни сарадник. У Етнографском институту је од 1999. године. Бави се проучавањем митологије српског народа, и етномедиином. Објавио је више научних радова.

Биљана Миленковић-Вуковић етнолог у стручном звању библиотекара. Од 1998. године ради у Етнографском институту. Објавила је неколико библиографија о издањима Института.

Александар Јанковић, етнолог. У Етнографском институту ради на пословима библиотекара од 1981. године. Објавио је неколико библиографија о издањима Института.

Марија Ђокић, етнолог. У Етнографском Институту ради од 1976. године. Бавила се испитивањима порекла становништва и физичком антропологијом. Ради на пословима секретара научних пројеката и секретар је издања Етнографског института.

Невенка Спасојевић, од 1994. године ради као административни секретар Етнографског института.

Радмила Пејановић, од 1990. године ради на пословима одржавања чистоће, курира и фотокопирања.

RESEARCHERS OF THE ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

Dr. Desanka Nikolić, ethnologist, scientific adviser. She has worked in the Ethnographical Institute from 1973 to her retirement at the end of 1994. She remains active on the project: *Traditional Serbian Culture — Systems of Presentation, Ritual and Social Institutions*. She studied the dress of border guards on the military frontiers in the 18th and 19th centuries (*Odevanje graničara vojne krajine u XVIII i XIX stoleću*) and national creative work, the acculturation processes, and questions of mentality and problems of refugees. She investigated the anthropogeographic region *Gornje Dragačevo* and published numerous papers on these themes.

Dr. Nikola Pantelić, ethnologist, scientific adviser. He has worked at the Institute from 1987 and was its director from 1990 to December 2001 when he retired. He was director of the project “Ethnology of the Serbian People and Serbia”. After his retirement he continues to work on the project *Contemporary Village and Urban Culture — Courses and Transformation*. He deals with problems of family, customs, religion and folk art. He has published numerous works (*Folk Art of Yugoslavia, Heritage and Contemporaneity*). He is the co-author of *Serbian Mythological Dictionary*.

Dr. Dušan Drljača, ethnologist, scientific adviser. He has worked at the Institute from 1960 until his retirement in 1998. He directed the project “Serbs Abroad — in Diaspora and National Minorities in Serbia”. He spent two years on specialisation in Poland. He studied questions of population migration, settlements under threat, ethnic groups and national minorities (Poles, Jews, Italians, Ruthenians and others), and was involved in filming, ethno-parks and other questions. He was appointed Professor at the Banja Luka University in 1994. He has published numerous scientific studies and the monograph *Colonisation and Life of Poles in Yugoslav Countries*.

Dr. Dragana Radojičić, ethnologist, senior research fellow. She joined the Institute in 2001. She was appointed director in December that year and directs the project: *Contemporary Village and Urban Culture — Courses and Transformation*. She is also visiting Professor at the Faculty of Philosophy in Nikšić and Faculty of the Marine in Kotor. She is editor of the Bulletin of the Ethnographic Institute, SASA (Glasnik Etnografskog instituta SANU). She is involved in research of the ethnic processes and the development of cultural and communicative processes, in the framework of material and social culture, as well as migration processes in the past and present, applying visual work methods. She attended post graduate studies at the

University of Padova (Italy) in 1990-91. She is the author of four ethnologic films. She has published several scientific works and two books: *Krajina Novska in the Clash of Worlds, Costumes and Baroque Clothing in the 18th Century*.

Dr. Lasta Djapović, ethnologist, reaserch fellow. She is in the Ethnographical Institute since 1970. Her fields of research include: living culture, customs and rituals, particularly connected with earth, prohibitions and curses. Since 2001 she is director in the project *Traditional Serbian Culture — Systems of Presentation, Ritual and Social Institutions*. She has published several scientific studies and two books: *Curses in Yugoslavia and Earth — Beliefs and Rituals*

Dr. Jelena Čvorović, anthropologist, research fellow . She joined the Institute in December 2002. She is involved in research of applied anthropology at home and in the USA, ethnic minorities, particularly Roma communities in Serbia. She has published several scientific papers and book *The Wooers and the Wooded: Male Homosexual Behavior in Modern and Primitive Societies*.

Dr. Sofija Miloradović, ethno-linguist, reaserch fellow. She joined the Institute in December 2002. She studies folk speech in the light of ethno-migrational movement in the Balkanistic process. She has published several scientific papers and books: *Shepherd's Terminology in the Krivovirski Timok*.

Zorica Divac MA, ethnologist, research assistant. She joined the Institute in 1976. Her fields of interest include family life, forms of traditional community, transformation of the village family, Serbs in Diaspora, also some questions of physical anthropology. She has published several scientific works. She spent two study periods in London in 2001-2002.

Miroslava Malešević MA, ethnologist, research assistant. She joined the Institute in 1979. She works mainly on social — anthropologic questions in connection with the position of women in traditional cultures but also in contemporary society. She has published several scientific works. She spent a two year study period in the USA.

Miroslava Lukić-Krstanović MA, ethnologist, research assistant. She joined the Institute in 1982. She is involved in questions of emigration (Serbs in Canada and Hungary), ethnic identity, mass gatherings and musical spectacles. She has published several scientific papers and the book *Serbs in Canada*.

Mirjana Pavlović MA, ethnologist, researc assistant. She joined the Institute in 1987. She is involved in the study of ethno-medicine. She spent some time in Chicago (USA) where she investigated Serbs in Diaspora. She studied Serbs in Hungary and Romania (Timisoara), and has Published several scientific papers on these themes and the book *Serbs in Chicago*.

Mladena Prelić MA, ethnologist, research assistant. She joined the Institute in 1991. She studies Serbs in Hungary in the 20th century, and the problem of ethnic identity in general. She spent a two year study period in Hungary, and has published several scientific works and the book *Serbs in the Village Lovra in Hungary in the Course of the 20th Century*.

Miroslav Niškanović MA, ethnologist, research assistant. He joined the Institute in 1992. he investigates the life and ethnic identity of Serbs in Bosnia and genealogical research. He has published several scientific works and several brochures on Serbian surnames.

Milina Ivanović-Barišić MA, ethnologist, reaserch assistant. She joined the Institute in 1994 to work as a librarian, since 2001 she is involved with the Institutes project as a researcher. She investigates folk life, customs of the material and spiritual culture. She has published several scientific works.

Aleksandra Pavićević MA, ethnologist, research assistant. She joined the Institute in 2000. She investigates marriage, family, customs and church law, intermingling of folk life and the life of the orthodox church, as well as investigation of Serbian emigration. She has published several scientific papers and the book *Folk and Church Marriage in Serbian Village Society*.

Jadranka Djordjević MA, ethnologist, research assistant. She joined the Institute in 1999. She studies relationships, common law and refugee status. She has published several scientific papers and the book *Blood Relationships in Vranje*.

Sanja Zlatanović MA, ethnologist, research assistant. She joined the institute in 1999. She investigates the problems of cultural identity and retraditionalisation in Serbia from 1990, and more recently, Roma Culture. She has published several scientific papers and the book *Weddings — a Story of Identity*.

Dr. Ivica Todorović, ethnologist, research assistant. He joined the Institute in 1999. He investigates mythology of the Serbian people and ethno-medicine. He has published several scientific papers.

Biljana Milenković-Vuković, ethnologist, and librarian. She works at the Institute since 1998. She has published several bibliographies of the Institute's editions.

Aleksandar Janković, ethnologist. He joined the Institute in 1981 as librarian. He has published some bibliographies of the Institute's editions.

Marija Djokić, ethnologist. She works at the Institute since 1976. She investigated the origins of populations and physical anthropology. She does secretarial work for the scientific projects and is a secretary of the Institute's editions.

Nevenka Spasojević, administrative secretary of the Institute since 1994.

Radmila Pejanović, works as cleaner, courier and photocopy operator. since 1990.

Translation: A. Vasić

Miroslava LUKIĆ-KRSTANOVIĆ
Ethnographical Institute SASA, Belgrade

UDC 394.014(497.11) : 316.334.3
Original Scientific Paper

MASS GATHERINGS SEEN AS POLITICAL AND CULTURAL EVENTS: SOCIAL DRAMAS AND SPECTACLES*

In this work, ethnological research focuses on the daily events which move from ritual to spectacle and *vice versa*. Mass events in the Balkan region became social dramas and open air theatres of life, frequently with tragic consequence. My research into mass gatherings in Serbia over many years, particularly in Belgrade, have been directed to the ritual and the symbolic mechanism of interpreting political and cultural events. Numerous experiences, the recollections of all the participants, were included in the discourse on interpretation of this phenomenon.

Key words: mass gatherings, events, politics, culture, ritual, symbols, spectacles.

In the last decades of the 20th century *ethnology at home* was in direct confrontation with hyper-events. The tragic events in the Balkans were a mark of everyday life and thus entered ethnologyzoom. When the periodical rhythm of celebrations, holidays and ritual are disturbed by a “explosion of happenings” one enters a complex and contradictory field of interaction. Political meetings, protests, sports celebrations, musical happenings, religious processions, calendar celebrations and others, depart from the cyclic rhythm of annual holidays and become provocative occurrences which code history in creation. In theoretical and empirical discourse, mass gatherings present representative public action as ritualised alternative which differs from daily life, as such, in content and intensity. They are in fact ritual — events or events with ritual aspects which means repetitive, highly stylised form, affectiveness, expression and symboliness¹. However, mass gatherings are, as events of themselves, important and different from that which actually exists, in which case they become irrepeatable cases in the linear code of creating history². Mass gatherings are self-representations and representations in relation to all others, before and after.

---

* This paper is the result of the project no. 1868: *Contemporary Rural and Urban Culture — Ways of Transformation*, finances by MSTD RS.

¹ Eric W. Rothenbuhler, *Ritual Communication. From Everyday Conversation to Mediated Ceremony*, London 1998, 4.

² Edgar Moren establishes the relation system-event. Life appears in its organisation and events characteristics, between the establishment of systems of existence and accommodation to chance, uncertainty, risk. Edgar Moren. *Duh vremena/l'esprit du temps II*, Beograd 1979, 69.

Mass gatherings as political and cultural events are social dramas which represent the basic unit of social "tensional eruption" or "units of aharmonic or disharmonic process arising in conflict situations"³. Social dramas of this type bring face to face the liminoid phase or genre of structured social origin and social antistructure. Mass gatherings are arenas, of specific circumstances in which metaphore and symbols occupy an important place. When the individual-mass enters into the symbolic field of the performance, mass events move to the level of spectacle. Audio-visual media — TV, internet and oral tradition — life stories establish a new aspect of communication as a two way reality. Ethnological questions of mass gathering mean following the course of the event — system and event — case, that is social activity from ritual to spectacle and *vice versa*. This research also involves certain methodological concepts: 1. zooming the moment as well as its pre and post phase from the aspect of continuity; 2. dismantling the models of social and cultural forms; 3. establishing the relations between individual needs, group interests and the notion of mass.

Large meetings belong to the sphere of spacial, temporal and symbolic significance. The location of the event, that is the open scene, dictates space behaviour as a specific form of public behaviour⁴. The behaviour in spacial events reflects and creates the cultural, political climate of the society. The time under investigation here is classified as a time of individual life cycles, annual/seasonal celebrations and rituals, linear in the code of event — cases, and evocative time in the field of retrospection. In this way the research interpretation involves several time layers.

Mass events in retrospect

During several years of investigation into public meetings, particularly in Belgrade as the main centre of political and cultural advertising, reproduction of events was seen to create a galloping history⁵. Interpretation was established by means of feed — back between live-the events, survive the events and interpret the events.

Mass meetings in Belgrade from the middle of the 20th century have been taking place in three spatial zones: closed areas — stadiums, halls; open space — streets and squares in the city centre with its important national institutions and buildings (Parliaments, National theatre, National museum etc.); and green areas in the suburb. All three zones have played their historic role in billing events. On the basis of insight into public events in the Belgrade areas, the typology of public gatherings means: periodic celebrations, commemorative ceremonies and provocative happenings.

After World War II mass spectacles took place according to clearly established scenarios in stadiums and on the boulevards (rallies, military parades, receptions for statesmen). They were devices of communist unity, cults and charisma. From the sixties and seventies onward mass gatherings, parallel with celebration and ceremony models, enter a phase of rock sub-culture happenings and sports spectacles. The public scene in Belgrade expressed itself, in directed social-realistic ceremonies of the populist

³ Victor Turner, *Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. London 1974, 37.

⁴ Vesna Vučinić, *Prostorno ponašanje u Dubrovniku/Spatial Behaviour in Dubrovnik*. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 1999, 17.

⁵ This work is a synthesis of investigation presented at the *European Social Science History Conference*, The Hague, 27 February — 2 March 2002.

unanimous voice and charisma, but also with the mass ecstasy of popular culture. Woodstock syndrome inspired thousands of young people to express publicly, their spirit liberated from social repression and party manipulation, to the accompaniment of foreign and domestic bands. The transference of messages from the large rock happenings in the west, dedicated to peace and opposing the consumer society, opened the door for rock happenings in Belgrade (concert of *Hajdučka Česma in Košutnjak*, *concerts in the Hippodrome* and others) which became a new ritual challenge of *relaxation* as the antithesis of directed and manipulated mass ceremonies in honour of communism and president Josip Broz. In the seventies and eighties they represented an open zone of communication and flow of ideas in the ex-Yugoslavia region, when the musical spectacles created a *communitas* mood among young people. Great musical spectacles in popular subculture styles, particularly in the larger cities of former Yugoslavia Belgrade, Zagreb, Sarajevo and Ljubljana became a moving scene which gathered thousands of travelling fans.

Towards the end of the eighties, social reality becomes ambivalent and antagonistic. What was it that moved people in Belgrade and all over Yugoslavia to mass meetings? Internal political dissension, political misuse of national consciousness and economic crisis resulted in intolerance, hatred, war, existential dissatisfaction international sanctions, tragedies and the disaster of exile and banishment. For this reason the populist euphoria of celebration, hatred and dissatisfaction poured out into the street. Casual and periodic celebrations took the place of provocative happenings: sports competitions became the venue for nationalistic and war cries; musical spectacles entered the service of political campaigns, holiday celebrations became a means of demonstrating institutional power. From the end of the eighties, mass meetings used slogans in form, content and aims: 1. as a means of propaganda for the power and regime of Slobodan Milošević, which set in motion a new aspect of national populism, 2. as a means of ante regime struggle and the promotion of new leadership, 3. as citizens ante war meetings without violence but instead messages of peace, justice and freedom for all, 4. as a means of maintaining the rhythm of calendar holidays that is national institutions.

Directed meetings organised by Slobodan Milošević's party were the beginning of an era of mass gatherings titled "people happened" which served actual state politics (Ušće plateau 1988). These were programmed mass gatherings, when participation was organised at the work places, when specially prepared and reproduced banners were carried, the beginning and end of each meeting was precisely appointed and the public and the speakers were directed. These were meetings whose exalted symbolism initiated an endemic campaign of Serbian revival and revitalising of the Kosovo myth – sacrifice and heroism. From then on an entire "army" of meeting participants was prepared which, depending on the need of the Serbian oligarchy, was always waiting to form the masses: at the time of pre-election campaigns, contra-meetings against the opposition, to support patriotic feeling against NATO bombs and protecting bridges in 1999; at a time when the countries prosperity was simulated right up to the last, the so called "national guard" was protecting the former president Slobodan Milošević from arrest.

At the beginning of the nineties revolutionary awareness, citizen insubordination, revolt against all regime power created a new aspect of mass street behaviour, an open and provocative scene. The zero zone of activity was: Republic sq. – the area between the National Theatre and the National Museum, Vasina street, as far as Student's sq.; the main business centres Terazije, Knez Mihailova, Kolarčeva and the street Srpskih Vladara as

far as Slavija sq. The next area includes Bulevar revolucije, Pionirski Park and Nikola Pašić sq. between the federal, republic and city parliaments and finally Takovska St. where the state controlled TV station is located. Tašmajdan park and St. Mark's church were also arenas of activity. Between these sites there is a criss-cross of smaller streets, which provide communication with the main scenes of activity. In short this is a densely populated area where we find the vital institutions of power, the main traffic arteries and business centres, in fact everything constituting the nucleus of life and communication. The impulsive stage of street life became, as Victor Turner says, a social drama – crisis and catharsis, *constructivness and destructive antistructure*⁶. Seen from this point of view, mass meetings are the relevant social result of reflection, the creation of a political climate and an existential necessity for citizens. The centre of Belgrade, that is its *spatial behaviour*, has acquired a rebellious appearance. After fifty years the city streets take on a riotous appearance and ambivalent iconography: tear gas, tanks, police cordons and black Maria's... in a peace creating atmosphere: *Belgrade is the world*, rock'n roll and urban image; orthodox and mythic decor – iconography of kings, army commanders, national heroes, folklore with carnival elements, street trumpeters, drummer performances and fire works. These are: tragic demonstrations by opposition and students against Milošević's politics in 1991, in 1992 protest by the opposition, the "Vidovdanski sabor" (Vidovdan convention) and at the same time a protest by students, then antiwar manifestations relating to the war in Croatia and Bosnia in 1991, 1992, 1993, strikes and protest by unions in particular educational, health, city transport etc. In 1996/97 there are citizen's protests, against election irregularities "stolen election", which were held daily during the three winter months. These events have been registered as, creative citizen emancipation and resistance. Citizen insubordination spread and increased, to numerous city squares, in streets, buildings, courtyards and parks. Resistance by the masses became home resistance and *vice versa*. Equipment for demonstrations was brought from home (whistles, pots and baby rattles) while badges, banners, leaflets and proclamations were brought back. Not only that, there were creative workshops of witty revolution. Finally in 1998 and 1999 mass meetings become not only a means of planned marketing, but also of the risky political action movement "OTPOR" (Resistance) and the united opposition campaigns (DOS). The chronicle of political gatherings reaches its culmination in the events of the 5th October 2000, when some million citizens brought the agony of years of regime rule to an end. This was not to be the end of street protests, which now moved round the city, but were smaller in size and of less intensity.

Behind this type of mass gathering, there remains the unpredictable intrigue of the situation. For example, meetings held simultaneously by the sympathisers of Slobodan Milošević and protesting citizens on the 24th November '96 (Terazije and Republic sq.) finished in conflict between the opposed demonstrators. Then there was tension resulting from the accidental or intentional coincidence of two mass events: the football match Yugoslavia and Croatia 18th August '99 and a meeting of the united opposition. The next example is two events held on the 1st May 2000: the cultural manifestation *Collective wedding, marriage for the new millennium* organised by an institution close to the government and 50m away a protest meeting by the Association of Free and Independent Unions: a scarcely avoided incident. On 24th September, a crowd gathered on Terazije to celebrate the opposition's victory in the elections and the

⁶ Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Antistructure*. Cornell Paperback 1982.

new president Vojislav Koštunica, while 50m further down the road, stars entertainers were engaged to cheer on their sympathisers, Milošević's party SPS-JUL etc.

At the same time as the provocative events in the city centre, cultural and sports manifestations were organised. From a marketing point of view these celebrations were channelled from the centres of political power of the city administration, Republic ministries, powerful individuals and media. The interested sphere of political formation modified the cultural form towards renewing tradition and *invention of tradition*.⁷ Every year in the spring and summer months, the city and republic administrations together with many sponsors, organise the "Belgrade marathon" and "Bicycle race". Domestic and foreign sports-men run with the citizens along the city street, in an Olympic spirit. During the country's period of crisis and isolation, these manifestations were distinguished as the trans-cultural product of an open city. After a break of fifty years, the ritual celebration by the Orthodox Church of the holiday Spasovdan (Saviour's Day) was renewed. On this occasion a long procession moves through the Belgrade streets following the church service "litija". Only in the last five years, New Year celebrations (in this region combined with the Orthodox New Year) have become an attractive street festival. However like the majority of celebrations they are also part of the party political packet, financially and organisationally. The centre of Belgrade has been an attractive place for mass gathering, during the past decade, with victory celebrations after football matches and receptions for the sporting victors. These ludicrous manifestations are the Dionysian force and violence in national and patriotic enthusiasm. Finally concerts and performances with a specific political message but guided by the creative principles of spectacle (Bob Geldof concert, a Spanish theatre group etc.). These are all different discourses of the same reality, which indicate the antipodes of political formation and cultural form. All the mass meetings mentioned above took place during the last fourteen years, along the 2 km which is Belgrade's city centre, so it is inevitable that they represent controversial situation zones. After the period when provocation events were dominant, a period of rhythmic seasonal change followed, particularly summer celebrations (festivals, concerts) all over Serbia as well as Belgrade.

In the last two years, the summer months have been filled with big musical spectacles — concerts and festivals. Festivals of modern music and ethno sound are held in the areas already mentioned not only in Belgrade but also in other areas. After decades of daily political rituals and events, the production of cultural spectacle has a chance to open borders and attract the masses, especially the young. Various cultural forms now become the signs of cultural needs, while, the main centres of power are the bureaucratic machines providing music as wares. Mass gatherings become more and more a question of finance and manager prestige in creating the event. In this sense the biggest musical events with their compliment industrial apparatus were: the concert of the pop singer Zdravko Čolić (2001) in the Marakana stadium which attracted 60,000 spectators, *EXIT Noise summer festival* in Novi Sad attracted thousands of techno and rock lovers with the participation of many bands from abroad, then the trumpet festival, *Sabor trubaca* in Guca, which each summer for several decades has been attracting thousands of lovers of ethno sound to a fair-carnival atmosphere.

---

⁷ "Invention of tradition" is used in the sense of a number of activities in a ritual or symbolic period, guided in accordance with evident or disguised, accepted rules, aiming at instilling certain values and norms of behaviour by means of repetition which implies continuity with the past. Eric Hobsbom, *Izmišljanje tradicije / The invention of tradition*, Biblioteka XX vek, Beograd 2002, 6.

The use of signs and symbols

When we speak of meetings, sporting events and concerts this automatically includes the signs and symbolic of the message as a relevant means of expression in political and cultural advertising: appearance, behaviour, sound, musical style, parole, jargon. The meta-language of the masses in times of crisis is expressed in political conflict and cultural contrast. The reflection of ideological antagonism in nationalist and planetary, orthodox and atheistic, communist and monarchist, citizen-democratic cosmopolitan created its own type of meta-language of mass gatherings. Political labelling, through the popular culture styles, established a sharp line of contradiction and animosity.

In the conflict of mass gathering, the language of symbols intensified the ideological, nationalistic antagonism. They contained all the elements of aversion, intolerance and offensiveness. Using verbal symbols in their cries /paroles: *red band!* – associated with the communists; *murders, wreckers* – associated with armed formations; *traitors* – the slogan of the nationalist and patriotic paradigm against foreign as alien and inimical (militant nationalists against pacifists); *fascists* – the lowest level of inhuman, destructive; *communists and chetnics* – antipodes of ideologically opposed sides from the past, from the Second World War; *chetnics and ustashi* are the names of militant formations in the Second World War, which are now connotations of nationalist hatred between Serbs and Croatians. The language of conflict also includes the rhetoric of insult whose semantic message in local slang was, *heroes, gravediggers, cowards, sheep...* The level of symbolism in the interpretation of events labelled the public meetings as either positive or negative masses. A positive mass meeting was called the *nation (populous)* and negative *hooligans, vandals* (usually in regime terminology) which pointed clearly to the polarisation *we/they* Serbs and non-Serbs. **To the language of conflict is added, the language of homogeneity** which describes the citizens' gatherings as directed towards national entity. The introductions to the speeches of some political leaders are drawn from the rhetoric of Serbia's past giving a retrograde image: *Brother Serbs, may God help brother heroes, with the general reply, may God help us!* In 1991 the parole *all, all, all*, with the thumb and first two fingers joined at the tips (orthodox sign when crossing themselves at prayer), *Serbia has arisen*. Finally, urban slang has provided its own contribution to the creation of unity of **language – emancipation**: The use of witty paroles and many symbolic actions (throwing eggs at the incriminated institutions of government, carnival masking and mocking the government). These were inventive activities directed towards offering creative resistance.

At the manifest level, the political conflict is based on two conflicting political systems, regime and anti-regime. This conflict indicates different concepts of social and cultural realities like national-folklore, Ethan-new-bourgeois and urban. National-folklore concepts at regime and some opposition meetings contained elements of retardation: Signs from Serbian mythological past and glorification of history, the anthem "God of Justice", the song "March on the Drina", icons of Serbian saints, pictures of Karadjordje and leaders of the Serbian uprising in the 19th century etc. Folklore and citizen concepts of identification prestige frequently suggested pseudo elements so-called citizen and so-called folkloric. The fashion and music style

turbo-folk dominated at the pre-election meetings of SPS-JUL (regime parties) while the youth subculture rock-techno was more obvious at opposition gatherings. Manifestation creators frequently referred to tradition, which they converted to ritual and ritual discovery: at political manifestations, the speaker was frequently awaited by young girls in national costumes offering bread, and trumpeters... On the other hand, the urban conception of mass events was something that is recognisable the world over but presented in an authentic fashion: *let's catch the rhythm so that they will catch the fog, noise is in fashion, disco of the blue cordon* to the sound of the world-wide rock hit, Lennon's song *Give peace a chance*, the use of whistles and drums: or the action *I'm thinking means I'm not watching TV*, to the sound of drumming on saucepans during TV news time. The messages *within me* and *towards others* opened up possibilities of liberation from traditional, nationalist barriers in the direction of authentic globalisation. *Belgrade is the world, a fist is the sign of resistance, carrying a student's identification – index, carrying party flags, and even flags of other states, firms (USA, UK, Brazil, Ferrari).*

Actual social differentiation drew along with it areas of cultural labelling whose full acclaim and promotion was in the mass spectacles. This differentiation is particularly noticeable among the young population during the nineties when the cultural styles polarised to turbo-folk, turbo-dance and rock'n roll culture. Mixed variations of folklore music with elements of pop sound were mainly promoted on private TV programmes like *Pink* and among circles of a newly composed elite. At the level of the centre of power, it could be connected with the political structure of the regime in power. Exactly at the time of economic crisis and war, production of turbo-folk / dance music manifested its power of gathering fans at concerts in halls and stadiums in the framework of political regime campaigns or with their financial support. This type of musical production favoured messages of prosperity, plenty and progress creating an illusion and type of urban folklore with elements of warrior chic. Contrary to this, rock'n roll in the urban bourgeois image shaped an anti-establishment style against the regime with an anti war message. At the students demonstration one frequently heard songs derived from rock anthology, such as Lemon's song *Give Peace a Chance* or songs from the musical *Hair*. Domestic rock bands based their rebellious texts on contemporary sound techno, punk, Reggae sound, creating an authentic and recognisable rhythm of resistance. Mass political gatherings accompanied by musical happenings create their own style of repertoire which became a recognisable sign of events, whether it was the celebration of a sports victory or a political campaign or protest in question. *Igra rokenrol cela Jugoslavija* or *Djurdjevdan* are songs which usually represented the peak of catharses in the ritual zone of events.

Symbolic communication and ritual behaviour created its own mass life (private – public – private) giving a different appearance to city space as well as a more dynamic and dramatic scene of happenings.

Double communicative reality towards virtuality

The flow of communication concerning public events appeared in a double communicative reality: participants in the experience, verbal interpretation and virtual experience – media and Internet.

Media construction of public events

Mass political meetings “people happened”, cultural – historical jubilees which were organised by the party in power at the beginning of the nineties, fall into the circle of instrumentalised and uniformed media events and censorship. The programme concepts of the dominating media, for TV and radio, moved in two directions: Politics at the top simulated national unity, prosperity of the country, favoured collective calamity, xenophobia and above all the charisma of its leader. The other direction moved towards alienation from reality by way of the media concepts “ease of living and production of entertainment”. Towards the end of the nineties, as media events and with the assistance of turbo-folk entertainment scenography meetings, gave more and more support to a national-patriotic style (broadcasting the political campaigns of SPS-JUL, broadcasting concerts on bridges during the NATO bombing etc.). Non-state and independent media who reported opposition meetings and manifestations in their organisations, were frequently out of favour with the party in power, which understandably meant a ban on broadcasting, limitation of transmission diffusion and interruption of programmes. Independent media were often proclaimed “traitorous media” in the pay of foreign powers. The unequal media parallelism meant complete inclusion that is exclusion of one or other realities: one information from the regime media and another from the independent media for a politically polarised public. Even the cultural models or styles were a mirror of this polarised reality (turbo folk dance culture and rock culture).

Oral construction of mass events: experience and evocation

It can be said that mass gathering as a life experience and representative event influenced the expansion of oral communication as a specific media and mediator. When media is blocked, destroyed or manipulated, bare oral reality remains known only to its actors. Oral communication is based on **experience, interpretation, and evocation: from news to narration**. In such conditions each individual was a manager in talk communication. Acts of creating and transmitting information were real workshops of thought and activity. Thus hyper-happenings, in practise, showed that oral communication also has significant diffusion potential in perceptive and interactive discourse. Directed and media invented public events, organised by the regime, meant an already formed basis of oral communication. Participant experience, together with media experience, provided an unflinching picture and message of guaranteed truth. After the events, during the phase of private rituals of rallied friends, neighbours, relatives and like-minded people, the experience and media pictures entered the field of interpretation which was a further oral guarantee of positive effect and the justifiability of the meetings that had taken place. So experience which flows into narration did not differ greatly from the official news presentations. What happens to oral construction of events when it enters the zone situation-risk-incident? Then combinations of available means of oral communication appear on the scene. Halo effect made it possible to deliver tens of messages at minute intervals which entered the operative chain of transfer (crossed radius model). Participants at meetings with risk had a tactic of delivering news, worked out in detail, which gave a particular dynamic to oral

communication: from short messages, ciphers, descriptions and impressions to complete reporting in narrative form. In the post-ritual phase the accumulated and contradictory experience of the oral auditorium enters the narrative code of crossed reconstruction and interpretation, which builds numerous episodes and stories. This is the threshold of creating short stories that always remains on the margin or repressed by the normative of the history of society. My investigation of the life story of participants of the huge mass gatherings indicates that it is impossible to form an accurate picture and not to damage at least some truth known only to its actors. To what extent is history prepared to accept parallel and sometimes conflicting memories?

Mass events in cyber-space

It is known that computer communication exceeds the limits of geographical borders and that it has created its own cyber-space.⁸ Internet development in Serbia coincides with the dramatic events in the nineties at the time of ex — Yugoslavia's disintegration. In 1995 Internet moved experimentally in the direction of the first provider network (EUnet. yu: shema 5).⁹ At the beginning it was used for electronic mail and surfing through foreign, mainly USA web sites. It was also active in a certain number of discussion forums and chat lines, which among other things served to stir up the language of hatred and intolerance. On the other hand, domestic content was mainly of commercial character (web presentations and computer games). Media made Internet its medium with the first web sites presented by daily newspapers. Very quickly Internet became an oasis of cyber-communication for civil resistance and almost the only space for free media expression: petitions, news banned by the official state media, caricatures, news from foreign media etc. At the time of NATO bombing the mechanism of public information worked under the war regime. Internet was then an important, if not the only, source of information from the outside world. Communication was particularly intensive between users at home and their fellow countrymen abroad who could supply information on the reactions of the world at large. During 1998, 1999, 2000, 2001, internal political struggles come into focus again, repression of independent media and public speech reach their culmination. Internet again takes first place, this time on two levels: 1. private communication, establishing a branched community network of like-minded people — on the one hand sympathisers of civil resistance and on the other those who supported the regime. 2. public propaganda and info. service. Virtual reality was also polarised. Keen political struggle was expressed in exceptional web presentations directed towards visitors as potential voters. Public gatherings, meetings, speeches and all the accompanying activities of the campaign were transmitted by way of Internet. There was the marketing of the party in power presenting news and transmitting directly the SPS-JUL campaign and folk-entertainment concerts. On the other side there was massive visiting to the DOS site, that is the opposition parties and their campaign, to OTPOR, G17, and the daily paper *Danas* the weekly *Vreme* etc. Repression became evident also on Internet through interference with direct transmissions of meetings or hucker intervention and fall of the Internet system.

⁸ Stiven Džouns, *Virtuelna kultura/Virtual Culture*, Biblioteka XX vek, Beograd 2001, 7.

⁹ EUnet.yu developed from the domestic company MR Systems and European Internet company EUnet.

However, statistics show that during the active anti-regime and election campaign during '99 and 2000 there was great interest in the Internet — immersive environment. Internet transmission of meetings to support Pact for the stability of Serbia was the most visited web emissions. According to information from the *web site Free Serbia* which realised this emission in the early hours of the meeting it was followed by more than 30,000 visitors. The independent radio stations in Serbia rebroadcast the meeting. Following the fall of the regime and calming of the political struggle, Internet communication returned to its usual course. In the sphere of public communication cultural events take priority. The rich content of cultural manifestations is to be found on sites of modern design: theatre festival (BITEF), film festival FEST, rock festival EXIT, cultural-folklore manifestation (Gathering of trumpeters in Guča).

The cumulateness and content of mass gathering influenced and modified cultural communication: from orally transmitted experience and interpretation of events (particularly mobile telephones) intermingled with media presentations to internet-cyber experience of mass and spectacle. Now it is clear that oral communication and internet played the role of free zone of communication mixed with the model exchange of information-messages between the communicator and recipient, unlike the media which was directed to the manipulated and controlled zone of communication.

The ethnological scene focuses on a double experience of reality and this includes the area of spectacle. Spectacle is a medium thanks to which social drama is transposed to a system of symbolic messages in practice. This again produces events in an iconic world of pictures which are compatible. Those who did not participate in the mass gathering now become the recipients, who with the help of pictures and sound (audio-visual), again experience the experienced, but exactly as the producers of the spectacle create and direct. Thus meetings, demonstrations, celebrations of sports events, concerts and other manifestations on the level of spectacle, became sublimates of their practice and this implicitly includes:

- * Massive gathering — spectacle lead by means of messages/pictures to recognition/awareness of the large number of people occupying a particular space. This is the basic condition for entry to the world of spectacle.
- * Massive gathering — spectacle throws light on those aspects of events which are not known to all participants. In this way the spectacle assures that everybody is convinced that he has experienced that which he has not seen.
- * Massive gathering — spectacle allows each recipient, whether he is a participant or not, to play a public role. The eye of the spectacle zooms and creates episodes in which the anonymous becomes public. From here the heroes of the spectacle originate.
- * Massive gathering — spectacle are also aesthetic acts which stimulate emotion in the direction of illusion by way of ones own senses and manipulative techniques.
- * Massive gathering — spectacle condenses events in a chronological order of word and picture.
- * Massive gathering — spectacle is presented and reported as reality.

Translation: A. Vasić

Мирослава ЛУКИЋ-КРСТАНОВИЋ

МАСОВНА ОКУПЉАЊА КАО ПОЛИТИЧКИ И КУЛТУРНИ ДОГАЂАЈ: ДРУШТВЕНЕ ДРАМЕ И СПЕКТАКЛИ

У последњој деценији двадесетог века етнологија се на балканским просторима нашла у директној конфронтацији са хипердогађајном стварношћу. Етнолошка анализа је фокусирана на свакодневницу масовних окупљања, у којима су границе између приватне и јавне сфере мање уочљиве. Такође, политички митинзи, протести, спортска славља, музички хепенинзи, религијске процесије, сезонске свечаности и др. излазе из свог цикличног ритма светковине постајући провокативни случајеви – догађаји који кодирају једну историју у стварању. У теоријско-методолошком оквиру издвајају се основне матрице које чине конструктивне јединице праћења јавних скупова, а то су догађаји са ритуализованим елементима. Дакле, у догађајима се могу препознати ритуални елементи, као што су нпр. репетитивност, афективност, висока стилизација и експресија, али они могу бити и креација са једнократном употребом. Догађаји улазе и у двоструку стварност до нивоа екранизације, а то су спектакли. Истраживачки оквир је подразумевао да су масовни догађаји смештени у два оквира – ситуациони и евокативни. На основу хоризонталне и вертикалне осе одређене су и зоне догађаја, а то су Београд и његов ужи центар. На простору тргова и улица је у последњој декади протеклог миленијума исписана једна друштвена драма која је постала основа настајуће хронике. Јавни простор представља плакатирану историју. Тако се могу реконструисати масовни скупови — од соцреалистичких парада, слетова и других уличних приредби из доба комунистичког режима, па све до времена антагонизама, сукоба и бунтова у време режима Слободана Милошевића. Читање масовних скупова подразумева декодирање врло сложене мреже интеракција које повезују појединца, групу и масу. Оваква мрежа у плакатирању догађаја има главни ослонац у семантичким и симболичким корелацијама. Како је сваки догађај репрезентативна јединица, главну улогу имају изражајна средства кроз свој хипертрофирани и кондензовани облик. То су телесне активности говора и гестова, одевни елементи, музички звуци који прелазе у свој културни производ — буку, паролe и др. Између полтичких формација и културних форми успоставља се блиска веза у етикетирању, али и у поларизацији. Успостављају се два јасна и контрадикторна пола: један је режимски, са пратећим музичко-вредносним категоријама — „турбо-дизелашко-ратничким“ стилем, а други је урба-зона грађанске непослушности — антиратни и космополитиски стил. Режимски јавни скупови имали су своје сценарије и препознатљиву иконографију, док су грађански скупови имали своју аутономију и препознатљиву сценографију. Имајући у виду интерактивну мрежу, истраживања су обухватила и неколико нивоа комуникације: медијска комуникација, сајбер комуникација и усмена комуникација од трача до приче и евокације. То је поновна производња догађаја у иконичком свету слика које се слажу. (Не)учесници масовног скупа сада постају реципијенти који помоћу слике и звука доживљавају недоживљено, али онако како то произвођачи спектакла стварају и каналишу.

Miroslava MALEŠEVIĆ
Ethnographical Institute SASA, Belgrade

UDC 371.04-055.23 (497.11) : 396.4
Original Scientific Paper

THE BELGRADE ELEMENTARY SCHOOLGIRLS' JUNIOR PROM*

This paper casts a light on some aspects of the complex process of social maturing among teenage girls in Belgrade. In order to do so, paper traces the girls' attitudes toward school, boys, appearance, popularity as well as their future expectations. The paper discusses the ways in which girls today's adapt to the role of adult young women.

Key words: adolescence, peer group, popular girls, desirability, maturity.

The experience of growing into a womanhood starts with the physical transformation in puberty. The inevitable process of sexual development occurs practically in the same way in every generation. However, how the particular generation of girls will react to their changed bodies, how their experience of these biological events will be shaped, is determined by the world in which they live. "Every girl suffers some kind of adolescent angst about her body; it is the historical moment that defines *how* she reacts to her changing flesh. From the perspective of history, adolescent self — consciousness is quite persistent, but its level is raised or lowered, like the water level in a pool, by the cultural and social setting" (Brumberg 1997: XVIII). Just several generations ago, and not only in our, mostly agrarian cultural tradition, the first menstruation was the key sign not only of physical, but also of social maturity of girls. This biologic change was followed by the ritual, whose purpose was to recognize the acquirement of reproductive potential and to introduce a girl to the status of an adult woman, capable of being married and giving birth. Maternity, since the very point of reaching the reproductive age, meant the essence of female identity. At the same time, reaching sexual maturity represented a threat to a young girl's virtues. Therefore, society neutralized the dangers of woman's free sexuality by various kinds of protection and control of her sexual and reproductive life (Malešević 1986: 35–46).

The lives of contemporary girls, especially in the urban environment, are not burdened with these strict patriarchal rules. Sexual norms, marriage patterns, family relations, future expectations, practically everything that used to be the essence of

---

* This paper is the result of the project no. 1868: *Contemporary Rural and Urban Culture — Ways of Transformation*, finances by MSTD RS.

traditional womanhood, experienced a radical transformation, particularly in the second half of the twentieth century. Today's generations of young girls have more personal freedom and greater possibilities of social choice than ever before. In spite of this, even nowadays passing through puberty represents a painful and complex experience for the majority of them. Psychological and anthropological research worldwide shows that adolescence is a time of crisis for contemporary girls. One of the most important manifestations of that crisis is the loss of self-confidence. The results of the most extensive research up to now on relations between gender and level of self-esteem, carried out in the U.S.A. ten years ago, revealed that in reaching puberty, girls begin to feel less competent, twice as often as boys, and to doubt they are "smart enough" or "good enough" to achieve their dreams (Orenstein 1995: XV-XVI). What causes that significant difference in the behavior of boys and girls?

Old claims concerning correlation of biology and behavior, stating that the generally greater passivity of girls is "the result of secretion of ovaries", were long ago denied by classic anthropological studies which proved that expected sexual behavior is the result of cultural conditioning. However, the question remains: if society has such different expectations for girls and for boys, in what way are they communicated to them so that the girls become captives of these expectations?

In relation to this, another question is imposed: if decline of self-regard is the dominant characteristic of adolescent girls in a society where the feminist revolution was carried out almost completely, what can be expected in societies with a poorer basis for being proud of women's achievements and acquired rights than the American? For instance, what does the beginning of transition to womanhood look like in a country of strong patriarchy such as Serbia? How do the circumstances in which those girls grow up reflect on their customs, values and the patterns of behavior they adopt? What does it mean to grow up as a female in our contemporary culture?

In this paper I will try to throw light on some aspects of the passage into adolescence among the students of elementary schools in Belgrade. Of course, it is not possible here to discuss the complete complex process in which, as socialization agents, parents, school, peers, popular culture, and so on, take significant part. On this occasion I shall try to demonstrate how the shaping of a future young women's identities is influenced by a group of peers.

My research was carried out during the year 2000 in a New Belgrade elementary school.¹ The example consisted of 120 students of the 7th and 8th grades (ages 14 to 15) — 78 girls and 42 boys. The questionnaire posed a wide selection of queries — music, fashion, dating and free time, ambitions in school and plans for the future, and was supplemented with interviews in small groups of girls (twenty of them in total), willing to discuss issues they are deeply concerned with openly and in detail. The experience of these girls does not necessarily correspond in every aspect to the experience of all their peers in a large city, regardless of the fact that they all belong to the same community of

---

¹ It was "Radoje Domanović" Elementary School, located in Block 28 in New Belgrade (about three kilometres far from the city center). That school is a typical New Belgrade one. Its social picture shows children mainly from middle class families. The majority of their parents are civil servants, and majority have at least high school education. This means that their material and social standard does not differ greatly. There are mainly four family members with both parents working. The national composition was mixed but mainly Serbian.

adolescents and share many of the values of their sub — culture. So they are not a representative example; of the period in which they grow up, they speak from their point of view and personal situation.

That which is characteristic of entering adolescence in general is apparent also in my example: Mama is still an extremely important “closest friend” for almost 90% of girls, but here the institution of best girlfriend, group of peers, boys and romantic connections, begin to take over, or rather social sphere is becoming the dominant realm of their lives.

The significance of peer culture on the road to independence and search for identity is well known. A key condition for acceptance and affirmation within the group is conformity with its behavior standards. A gang has its own strict, if unwritten rules and is merciless in their rigorous observance (see: Rot 1983: 125 — 127). Adaptation is certainly not always easy, “the group can be a prison with iron regulations but as a member we have the biggest identity in town” (Friday 1978: 212). My research revealed that all relations (within a mixed group, girls’ group, romantic connections) were forcefully marked with patriarchal values and rules of behaviour; that the group supervises their consistent observance, rewards and punishes. Furthermore, in this period the stereotype rules of both gender roles are mastered more or less completely and young people become accustomed to them as to automatically acceptable laws, of themselves understandable. I shall attempt to illustrate now with a few examples how these rules function. Both boys and girls, without difference, stress that friendship is the value they respect most. In almost every answer being a “good friend” is at the top of the list of the best qualities. What exactly is needed for someone to be evaluated as a good friend by the peer group? The most important characteristics are that a person is “normal”, “unselfish”, “fun”, “knows how to keep secrets”. But above all comes wittiness: nutty behavior of every kind, so that it cheers the peers and makes the teachers mad, both genders quote as a top quality of the most popular friend. Reputation rises with the degree of lack of discipline in relation to teachers, open conflict with them, skipping classes, namely, behavior which is not approved by school regulations. In this situation success in school is of no consequence whatever. A girl of the seventh grade explained it in this way: “In junior grades there was the rule: the better student, the better friend. Now everything is the other way around: the worse — the better.” All of it belongs to the well-known behavior of adolescents. Road to independence leads through the phase of rebellion and denial of authorities (Rot 1983: 127). “The worse, the better” represents here a clear demonstration of rebellion against the subordinate position, child’s status which they have overcome but which is still considered implicit by school hierarchy. But, however much “nutty behaviour” is considered the most important condition for gaining popularity, it has its limits, which are different for boys than for girls. In short, examinees of both sexes agree that girls are less inclined to enter into conflict with authority, and tend to avoid open disobedience, therefore, “nutty behavior” is not their major characteristic. But, while almost all girls point out in their answers that this is because they are more mature, or that boys are by their “nature” more aggressive and still childish (that is have a high opinion of self and tolerant, full of understanding attitude towards male behaviour), boy’s attitudes are expressly macho. Explicit sexism (in more than 30% of their answers) describes girls as quieter and submissive “because they are incapable, and compensate by licking up to the teachers”.

These boys claim to have more courage (“We have balls”, or “We do not fear punishment”). Another group of boys see in girls fragile creatures, also “naturally” disinclined to enter conflicts which are appreciated most among men. This “gentlemanly” attitude is expressed in the answers of about 40% of the boys (the rest of them left this question unanswered). By peer group standards “the worse — the better” suits boys much better and practically has no limits. Does that mean that they are thus “better” or more popular friends than girls? What then are the limits imposed by the same standards on the girls’ behavior? Let us consider a few examples. All my examinees agree that girls generally learn more and have better results in school. But, as it was said, school success is of no importance. More precisely, it is valued only if successfully combined with disobedience and troublemaking. Hard workers (most often girls) thus very easily become objects of teasing and jokes. Extreme seriousness expressed through high academic ambition, desire for excellent marks and praise, joined with the behavior which is affirmed by school, willingness to cooperate with school authority and acceptance of this authority with no resistance, occupies the top position on the list of negative social characteristics, among members of both genders equally. This person, especially if she/he is openly proud of the teachers’ praise, is rejected with contempt by peers. Such an individual is undesirable simply because she/he agrees with the demands of the adults’ world with no resistance, thus breaking the rules of generation behavior. As the personification of undesirable characteristics, that individual bears the shameful epithet “čepulja”(derived from the verb “čepiti”, which means “spreading legs”), which alludes to immoral female sexual behavior (regardless of the person’s sex). This term is most often used for an ambitious, disciplined girl with the best grades. Her male analogy, who communicates with books more than with football, extremely rarely faces such humiliation. Usually, he would be nicknamed “intellectual” or Baltazar (a weird scientist character from cartoons), a name which does not save him from mockery completely, but still clearly shows that his distinction, unlike hers, inspires certain respect.

On the other hand, the extreme seriousness of “čepulja” is not contrasted, however, by the wild masculine “nutty behavior” of girls. Exaggeration in attempts to gain popularity by male means (if she gets drunk at parties, likes to fight, spits) is severely judged and laughed at. Such daring is not acceptable, a girl is rejected and both sides call her “slut” even if her behavior has no connection with sex. Both extremes: too ambitious as well as too tomboyish girls are equally unpopular. A girl aiming for a high place in the hierarchy of a mixed group must struggle with the help of other “female” wiles, which belong to the domain of physical appearance and suitable sexual behavior. Beautiful, attractive and well-built girls are at the top of the popularity list. All consider that modern fashions in dress and a sexy appearance are very important characteristics of a “cool” girl, but for popularity, at least among boys, a certain “soft”, coquetish, typical female behavior is essential. Popular girls do not argue with boys, don’t fend off their embraces, but giggle merrily, allow fingering and touching, dress provocatively; at parties and during the school break they are always surrounded by a mass of admirers. Acceptable “nutty behavior” without these qualities is not sufficient for a girl to acquire a high position in the group. To be popular with her peers she must also be submissive and co-operative, which means precisely as it is forbidden to behave towards the school authorities. In other words, according to the same formula but in respect of new power

holders: instead of the teachers, now there are the peers, namely the boys, who judge and evaluate. Among boys they are regarded as "good chicks" and "partners", while the majority of girls envy them because of the attention they receive, but in spite of that, condemn them "for behaving like some stupid geese". However, more than 60% of the girls consider that such "co-operative" behavior is not suitable for a respectable girl. As noted in some answers, it brings with it popularity but in fact it is either "humiliating" or simply "destroys her reputation" ("Maybe they are not real sluts now, but one can clearly see what is going to happen with them", says one of the interviewed girls). On the other hand, girls who consider themselves popular find nothing bad in their behavior: "Attention is pleasant", "I just like to provoke, nothing serious", "We are simply more attractive than the others, boys like pretty girls", but always add: "It is very important to know the limits", or "I know how far I can go with boys". From these answers it is clear that they are all familiar with the stereotype by which in the public eye women are described as "good" and "bad" according to their sexual experience, and that they are careful that their behavior, or more accurately their sexuality is accommodated to this stereotype. "A respectable girl must be guided by good sense, she must be able to control herself", are explanations given with the answers.

The problem is how to harmonize the requirements of family upbringing and at the same time gain attention from the boys and establish a good position in the group's social hierarchy. How to be the center of attention and not overstep the thin line that separates a good girl from a bad one? The messages concerning sex implanted from birth into girls' experience do not leave them many possible choices. If female (open) sexuality is something indecent, then desirability (according to this formula) that stimulates male desire is something that can only improve her female position. As elsewhere, so also among these girls, thus physical appearance becomes the central theme of concern and interest: how to have sensual lips, emphasize long legs and shiny hair, how to turn into a beautiful, desirable doll so that boys will turn round and other girls envy. Among the girls from my example, body appearance takes first place with lists of the most beautiful personal features as well as flaws which they would like to hide or change. A beautiful face and good body are source of pride for over 60% of girls. Every eighth, on the other hand, is seriously worried about what they consider to be excess weight. ("Since I am very pretty and very desirable now, I would be great, maybe even the best, if I were thinner", was written by one of those girls who are dissatisfied with their weight.)

While in their everyday clothing, the usual generation uniform (expensive sneakers, blue jeans, T-shirts) prevails, the garments they would like to cloth their lovely bodies on special occasions, suggest a clear need to appear not only grown-up and feminine, but above all sexy and provocative. For their Prom, for example, 76% of girls want to go dressed in "something black, long", "transparent, tight", "soft with low neck", to have red lips and high heels. Namely, to look seductive, vamp and glamorous, like music or film stars with whom they identify, either from the world or local scene. The elementary school Proms, celebrated in recent years in the same way as at the end of high school (ceremonial dinner and dance in one of the city restaurants), supply the opportunity for a (fifteen year old) Beauty to appear in all her glamour. As in every transition ritual (this is by definition a transition to adolescence), the clothes here symbolize the main characteristics of the role assumed by the act of

transition. It is enough to look at some Prom photo to realize that these young people are not just dressed suitably for the ceremony. In the hall of the school spoken of in this paper the photos from the last year's Prom are exhibited throughout the school year. On them we can see the best mathematicians, physicist and athletes with diplomas in their hands, winners of awards at various competitions, the elite of the generation. All of them are at their best, but with very different ideas how to present themselves. Boys have their hair smoothed down, they are in white shirts all buttoned up, and new sneakers, just a little more formal than every other day, in any case adequate to their age. Only one or two in the group photo wear a suit and tie, looking comically clumsy and more like a caricature of an adult man than personification of the maturity of the role they are stepping into. And their girl-friends are besides them, in tight black dresses, high heels, net-designed stockings, plunging necklines, complicated hairstyles and heavy make-up. Dressed-up this way they do not look just like adult young women, at least ten years older than their male peers, but also (and primarily) like provocative, seductive young women. Clothes chosen for that ceremonial occasion doubtlessly speak of the essential difference of their future social presence: physical attraction for him will be of no consequence, while for her the way she is seen by others will be of main importance. According to the rules of the traditional female role they will also confirm their worth in the male eye, take care to be provocative and wait to be chosen. As stated by John Berger, in a patriarchal distribution of social power "men act and women appear" (Berger, 46-47).

Predominant dress styles, music taste, the most popular TV contents, places that are particularly "in" for outings, personalities from public life cited in answers as role models (mannequins, footballers), indicate that the taste of this generation of young people is considerably marked by a mixed pattern of western mass culture (glamour, luxurious life, consumer mentality) and hard core patriarchy, revived in Serbia at the time of economic crisis, wars and isolation from the world. The repertoire of male-female roles is limited by the rules of these cultural patterns: she is a desirable object, while he is macho-type, rich and successful. This is the order of values constantly appearing on TV, in the gutter press and local popular culture.

The same pattern is projected also on plans for life in the future, choices of profession and the roles they imagine they will fill when grown up. While boys see themselves most frequently as successful sportsmen or businessmen, girls are mainly oriented towards the world of fashion and art: design, photography, painting, owning modeling agencies. Both aspire to futures of wealth and luxury which is certainly to be connected with the exceedingly impoverished situation in society and lack of prospect, and the style of life which the above mentioned cultural models offer.

That which, at least on first sight, introduces confusion to the established order is the high academic aspirations expressed by the girls questioned. Close to 70% of the girls state in their answers that they feel capable of trying academic career and that they wish to achieve a university degree. That is contrary to the fact that for a respected place in a group success in school is quite irrelevant, and contrary to the extremely hostile attitude towards ambitious "cepulja". Moreover it is also contrary to the negative, mysogynic opinion of boys concerning the capabilities of their girl peers, which is that girls are less capable in every sphere (only eight of all the boys think that their capabilities are equal, and only one of them thinks that girls are superior in everything

but physical strength). In spite of that, the majority of girls state that they feel equally capable or even better than boys (several girls exclude mathematics in that respect), and believe that they have enough talent and brains to become "somebody".

However, almost every girl, as well as the successful personal career they wish to create, sees the realization of the dreams of their future beside a handsome, rich and successful husband (most usual combinations: "handsome and rich", "rich and smart", "rich and successful"). The boys, too, when they speak of their future prospects, see themselves primarily in their family, as fathers and husbands. But these future wives are not painted vividly in their imagination, they are not designated by any additional color and marking to show their tastes and preferences. With almost no exception boys will have some interesting profession in life, they will have careers, earn a lot of money and they will have a "wife and children" (as something which goes without saying, but with no special function and meaning). Contrary to this, the greater majority of girls envision their future life beside men who will make it possible for them to have big houses, expensive cars, to travel, to fulfill their dreams. Even when they claim with self-confidence that they have great academic ambitions, they do not believe they could realize them without the guidance and support of someone smarter, stronger, richer and more reliable than themselves. Or, as one of them has put it: "I want to graduate at some university, I still do not know which. I am quite good at all the subjects, but still cannot decide. I am pretty enough, there will surely be a handsome and smart boy who will choose me. He will make it possible for me to have everything I want." According to the same patriarchal pattern, male identity is realized through money and social achievement and female through a good marriage.

These new components (woman with schooling, successful at work) in so far as they have obviously modernized their view of the world, introduce a hum to the existing communications, but structurally, it is clear that the pattern remains unchanged. University education, a good job, career of which the girls fantasize in their answers seem to be, together with that inevitable husband-realizer, rather something like a modern substitution for the previous gold coin necklace, an additional ornament which serves to attract and seduce successful and rich man of their dreams, than a component of the inner need for learning, knowledge or economic independence. Hard-core structure of "images in the head" is not easily broken by education, equal rights and possibilities: the mythical image of a poor (but beautiful) girl and a prince is not new, and it does not concern only the girls growing up in a devastated country, longing for luxury and easy money spending. A sponsor-prince as a solution is offered equally by Cosmo girl as well as by Serbian popular culture. He is, as we know, a planetary hero and a well-adapted girl will include him into her dreams in time.

Unlike the well adapted, the talented girl, ambitious and competitive, who wishes to achieve her potential to the full, faces almost impossible requirements. As Peggy Orenstein writes, such a girl "must negotiate between the independence necessary to fulfill her potential and the compliance which, although expected of her, is in direct conflict with standing out and shining bright" (Orenstein 1995: 36-37). With these contradictory tasks in prospect, one of them will certainly be obliged to retire. From what has been said above it is not difficult to conclude which one.

References:

- Berger, John
1983 *Ways of Seeing* (BBC and Penguin Books, London — New York).
- Brumberg, Joan Jacobs
1983 *The Body Project: An Intimate History of American Girls* (Random House, First Vintage Books Edition, New York).
- Friday, Nancy
1978 *My Mother/ My Self. The Daughter's Search for Identity* (Dell Publishing, New York).
- Malešević, Miroslava
1983 *Ritualizacija socijalnog razvoja zene* (Ritualization of Women's Social Development), (Etnografski institut SANU, Beograd).
- Orenstein, Peggy
1983 *Schoolgirls. Young Women, Self Esteem, and the Confidence Gap* (Anchor Books, New York).
- Rot, Nikola
1983 *Osnovi socijalne psihologije* (Social Psychology), (Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd).

Мирослава МАЛЕШЕВИЋ

МАТУРСКО ВЕЧЕ УЧЕНИЦА БЕОГРАДСКИХ ОСНОВНИХ ШКОЛА

У раду се осветљавају неки социјални аспекти транзиције из детињства у девојаштво међу ученицама београдских основних школа. Прецизније, говори се о утицајима који група вршњака-школских другова, има на усвајање пожељних образаца понашања и обликовање идентитета и улоге адолесценткиње. Овде су изнети резултати истраживања спроведеног међу ученицама завршних разреда једне новобеоградске основне школе. Упитник и интервјуи на основу којих је рађено истраживање обухватили су широки распон тема: од односа према школи, услова за стицање престижне позиције у групи, пожељног понашања у односу према супротном полу, односа према сопственом телу и сексуалности, до планова за будућност. Добијени одговори показују да су све посматране релације битно обележене патријархалним вредностима и правилима. За стицање популарности међу вршњацима дечак и девојчица користе различита средства, према стандардима понашања која намеће добна скупина: дечак се за своју позицију бори агресивним отпором правилима која намеће школа и мачистичким односом према супротном полу, док је популарност девојчице условљена првенствено њеном физичком привлачношћу и „женственим“ понашањем. У раду се посебно посматрају начини на које се дечаки и девојчице одевају за церемонију матурске вечери као значајне ознаке пожељних мушко-женских улога, односно обрасци њиховог будућег социјалног присуства.

Jelena ČVOROVIĆ
Ethnographical Institute SASA, Belgrade

UDC 392.6(38)
Original Scientific Paper

THE ANCIENT GREEK PROMISCUITY

Non-reproductive sex, including homosexuality, is a by-product: such behavior would be a consequence of selection for male sexual eagerness due to the significantly less parental investment in the past. Here we argue that the key element in restraining such behavior is ancestral: traditions that discourage promiscuity. The ancient Greece is selected to illustrate this thesis.

Key words: male homosexual behavior, Ancient Greece, restraint.

Introduction

The heart of the argument presented here is founded on sociobiology and the assumption that, in addition to genetic selection, there has been a selection in humans for traditions that have encouraged parenting behavior. What distinguishes humans from other animals is not their appetites for mating and survival but the suppression of those appetites. Restraint of appetites is everywhere encouraged by ancestors through the transmission of learned behavior—traditions. As a learned phenotype copied from ancestors, the expression of a tradition depends both on particular genes and a particular environment.

In every society, parents are the main transmitters of traditions, which thereby directly influences their own descendant-leaving potential. Sociobiologists have long recognized that parental care, or *K* behavior, is at the expense of reproductive, or *r* behavior: the more parental care given to each offspring, the fewer offspring one can have. Likewise, the more sexual, or reproductive behavior, the less parental care, and by extension, the less altruism, or social behavior in general. The more *r*, the less *K*, and vice versa.

Parental behavior is a sacrifice not only of the parent's reproduction but also the parent's resources important for survival. So too is a child's acceptance of his parent's influence: he does what his parents encourage at the expense of his own *r* appetites.

The relationship between human spouses may be characterized fundamentally as females giving *r* to their husbands in order to get *K* for their children, whereas males give *K* to their wives and children in order to get *r*. We assume male sexual behavior is a result of selection for male sexual eagerness, resulting from low parental investment

from the past. This eagerness has led to many non-reproductive activities, including pornography, child molesting, bestiality, masturbation and homosexuality.

Sexual competition between males is the greatest threat to cooperation and social behavior. Sex is an antisocial force (Wilson 1975). We argued that everywhere, ancestors through traditions promote K, or social behavior, the basis of human societies, and discourage r behavior, including sexual promiscuity, which threatens cooperation (Čvorović 2002). Therefore, wherever traditions are more or less intact, where both ancestors and kinsmen are highly respected and traditions followed, we predict that significant ancestral restraint on promiscuous sexual behavior will be found.

Discussion

To illustrate this proposition, we examine ancient Greece, for ancient Greece is often cited as an example of great sexual freedom, especially for male homosexuality. For example, the anthropologist Gilbert Herdt has written:

Virtually all of the famous figures in Greek philosophy — the teachers such as Socrates and his students Plato and Xenophon — engaged in homosexual intercourse. It was part of the educational process. The teacher transmitted knowledge, morality, and the concept of masculine honor to his pupils, which were believed to be facilitated by experiencing love and sex with them.

Herdt (1981:203) also wrote that the Thebans and Spartans were said to have taken their male lovers with them as comrades and sex partners on their military expeditions. Another famous anthropologist, Marvin Harris (1981:104), on the same subject, argues: "Everybody practiced it; nobody was ashamed of it." Dover has put the matter this way:

Homosexual relationships are not exhaustively divisible, in Greek society or in any other, into those which perform an educational function and those which provoke and relieve genital tension. Most relationships of any kind are complex, and the need for bodily contact and orgasm was one ingredient of the complex needs met by homosexual eros (1978:2023).

But were the Greeks in fact so sexually promiscuous? An examination of the literature does not support such unalloyed enthusiasm for homosexuality. What we find is that, while there were indeed instances of so called "boy love", it was of great concern to the philosophers who generally attempted to restrain it, along with promiscuity in general. Particularly powerful was the encouragement of K behavior and discouragement of r behavior.

The ancient Greeks left very little in texts and comments concerning their understanding of love in general, especially concerning the subject of "boy-love." A very limited number of texts were saved, so any image and judgment about the subject must be recognized as vague and unreliable. All texts are from, or are connected to the Socrates-Plato tradition, and what is missing are the apparently important works many others (Foucault 1980: 189). No ordinary Athenian left a word about himself. What we have are many details, but they call for cautious conclusions.

From the known texts, it is clear that the Greek "elite", the educated people and the philosophers were against homosexuality, indeed, against any excessive sexual behavior. The Greek philosophers supported and argued for the idea of restraint in sexual behavior. Many of them asked married men to restrain themselves from any extramarital adventures, with men or women. The Greek ideal was *Aurea Mediocrita*, or the Golden Mean.

It is not well known that ancient Greeks generally demanded complete abstinence in homosexual relationships (Plato and Xenophon, for example). However, some modern writers (for example, Herdt 1981, Greenberg 1988) mention Homer as depicting homosexual love between Achilles and Patrocles. Excerpts taken from the Iliad (Iliad, XVIII 76–116) show a different picture. Homer does not talk about Achilles and Patrocles any different than about the others. Socrates, according to Xenophon (The Symposium VIII, 31) points out: "And Homer described Achilles as he specially mourned over Patrocles not as a lover but as over a deceased friend ... and many of them which were the best, were glorified not because they had slept together, but because they had admired each other and together done the most glorious and greatest deeds."

Also, it is not known if Athens itself, the center of Greek culture, ever fully accepted "boy-love." Boy-love, although allowed, was met with various opinions, ranging from praise to condemnation, so it is hard to judge the morality that surrounded it. For example, from Pausania's speech, it is not clear that Athens was gracious toward homosexuality (Plato, The Symposium, 182 a-d). On the other hand, from the same speech, it is clear that fathers tried to protect their sons from such relationships, demanding that pedagogists suppress it; also, the oration goes, students reproached one another for accepting homosexual relationships.

Most philosophers and educated people did not accept homosexual love as correct; it was considered "unnatural". Plato, for example, in his Laws, demanded homosexual love be forbidden among men (VIII, 841 c). Xenophon presented Socrates as a man who condemns "love for the body" and praises only "love for the soul" (Xenophon, The Symposium, VIII 12 and 25). Socrates taught that all touches and kisses should be avoided at any cost; relationship between two males should be founded on friendship and mutual benefit. No *Eros* (erotic passion) should exist between two males, only the relationship of *philia* (friendship) (Xenophon, The Symposium, VIII 26). According to Xenophon, this kind of "ideal" *philia*, or true friendship, can be found in Likurg's Sparta: men who would fall in love with boys' (bodies) were called dishonest, while men who loved only "the soul" of young boys were praised as honorable. In this manner, in Lacedaemonia, "...lovers were restrained in the same way in their love, as were fathers towards their sons, or brothers towards one another" (Xenophon, Republic of Lacedaemonians, II, 12–15). Isocrates also supported the idea that an honorable man should have the power over all his sexual pleasures and desires (Isocrates, Nicocles, 31–35). Nicocles, the main character in this text, was praised because "...from the day he took his political function, people were assured that he did not have a physical relationship with anybody but his legal wife" (Isocrate, Nicocles, 36). Aristote, also, argued against extramarital affairs (Foucault 1980). In Plato's Phaedrus, first orations have the same subject: what happens with homosexual love and relationships, how a boy might end up in a shameful position, how such a relationship can create a shame for the boy himself and his family, how such man-love can turn a boy away from creating

his own family, and how a young boy can come to hate an older man who is using him like a woman, with all shameful consequences that this kind of relationship can bring to a young person (Plato, *Phaedrus* 231-233 a, 239-240 a, 240 d, 239c-d). Plato actually sees homosexual love as a form of unrestrained sexuality.

The Greek ideal was temperance, in every form of everyday life; a well respected man should have temperance as his main characteristic. A well-known and respected man, with a lot of political power, should make his life honorable, and the first restraint concerns his sexual behavior. Even if he has sexual desire toward boys, he should restrain himself from acting on it: that is the message Socrates is preaching, according to Plato (*Republic*, IX, 571 b). Socrates was always successful in refusing advances, including from the handsome Alcibiad, not because he did not like the man, but for the purpose of restraining his appetite. Temperance, as a virtue, in the writings of Plato, Xenophon, Antiphon, Diogenes and Aristotle, is to be understood as "having power over one's passions and pleasures, ...and governing them" (Foucault 1980:71). Xenophon argued against unrestrained behavior in general; unrestrained behavior in eating, drinking and sexual habits is to be seen as "unnatural", since such pleasures cannot be found in Nature itself: "...for enjoyment in meals, it (indulgent behavior) needs cooks, for enjoyment in drinks it needs expensive wines, and in the summertime, snow; to find new pleasures, it uses men like they are women" (Xenophon, *Memories of Socrates*, II, 1, 30). Plato, in the beginning of his *Laws*, confronts the 'correct' relationship between man and woman, whose purpose is to leave descendants, and "unnatural", the relationship between two males. According to Plato, (Plato, *Laws*, I, 636c) the behavior which is against "the laws of Nature" and against the principle of leaving descendants, is not to be understood as a result of a deviant personality or a special kind of passion; homosexual behavior is just the consequence of unrestrained behavior, and its root is immoderate pleasure (*akrateia hedones*). Foucault (1980:46) cites Dioscurus, who explained boy-love as a consequence of too much unbridled behavior. Socrates even advised the ones who are not "armed" well enough (with self-temperance and restraint) to stay away from beautiful young boys, or, to leave the city for a year (Xenophon, *Memories*, I, 3, 13). For Socrates, a man should be "*sophron* and *enkates*, to be the master of his own passions and pleasures" (Plato, *Gorgias*, 491 d).

The Ancient Greeks glorified heroes who had power over their sexual pleasures and behavior; total abstinence was praised, as a way to achieve wisdom and higher states of being. Foucault compares early Christian sources with pagan Greek texts, and finds many similarities:

...the ancient pagan era knows about the supporters of temperance, who control and master themselves, as to give up all sexual pleasures. Long before the miracle-creator Apolonius from Tiana, who once and for all, denied himself sexual relationships, and later lived all his life in chastity, Greece knew and glorified a similar ideal. For some, this highest virtue was the sign of self-control and power over oneself, and because of this, the sign of a power they deserved to have over others (Foucault 1980: 22).

For others, this kind of abstinence was closely connected with wisdom; through self-control, they achieved higher elements, above human nature, which allowed them to find the truth. This is how Socrates is presented by Plato (*The Symposium*,

217–219e): the one who draws everyone's attention, with whom everyone was in love, whose wisdom everyone wanted for himself, but the wisdom which made Socrates strong enough to refuse the advances of the beautiful Alcibiad.

Others, less strong than Socrates was depicted, had to fall back on rules. The fact that homosexual love was not against the law in ancient Greece has been taken by some modern writers as proof of a casual attitude toward homosexual behavior. But the Greeks themselves emphasized the demand for strictness concerning homosexual love, and rules that should be followed. In their thinking about boy-love, the Greeks emphasized the ideal of restraint, whose model was Socrates. There were certain rules for homosexual relationships. Much attention was paid to a boy's behavior and his honor; the whole society discussed and judged this. It was necessary for a boy to make sure that he stayed "honorable" if engaged in homosexual love, that he, as a young man, should watch his behavior, and when grown up, should respect the honor of his younger male friends. Very few details are given on this subject, and it is not known which acts a boy should refuse in order to behave properly. Temperance, *sophrosune*, is again emphasized as the highest quality, according to Plato (The Symposium, 183 d). It looks like a boy should not accept any position or status which would cause him to be humiliated. It was not right for a boy to behave passively, or to become a servile partner for another man's desires; boys who would offer themselves to anybody, going from one lover to another, were considered shameless and without honor (Demosthenes, *Eroticos*, 39–43). It seems that the advice which philosophers gave, tried to limit the number of partners a boy might have, and to shape his behavior, as well as the whole relationship, into something other than just sex. If engaged in "honorable" homosexual love — a boy should be restrained and should refuse many times the advances of his older partner, and older men should give gifts, advice and take care of the boy's honor — partners should behave with restraint and finally get to the last stage of homosexual love, which is deep "platonic" friendship, lasting a lifetime. The emphasis is on a different kind of relationship than sexual, where the sexual act will no longer be important. Again, the accent is on temperance, for both partners. For a younger partner, it is even more emphasized: he should take care, because of his background and status, that even the slightest wrong behavior in this instance could cause him to lose his honor. He will be judged and condemned by public opinion if he gives up to advances too soon, or if he is promiscuous, or an easy target (Demosthenes, *Eroticos*, 53–55). If so, he won't be able to take his position in a society and won't be respected. On the contrary, if he behaves well in love relations, a young man will celebrate the name of his parents by being strong, and above his friends and suitors with his resistance and temperance.

Not all relationships had an age difference, although it is impossible from the literature to determine the real age and status difference most of the time. It looks like relations between two young boys were tolerated, while the same relationships between two adult men were met with criticism most of the time. Certain rules and advice should be obeyed, in order to shape the relationship into an "honorable" one. First, after a certain age, it was not considered good and honorable for a man to be in a position of a younger partner; although not clear, it looks like the first beard marked that boundary: the first razor should cut the beard and all ties of love (Plato, The Symposium, 181 d-e). Boys who accepted advances and affairs after that age were severely criticized, the same as older men who pursued them in spite of their "growing up". A common subject in the

literature was how to make such relationships less temporary, due to the fleeting nature of partnerships, or a fading boy's beauty. At the same time, it was not good to love a boy who had grown up. On the one hand, a boy was acknowledged to be "an object of desire", but on the other, many men's relationships were surrounded by silence, and the ones who broke it were criticized (Foucault 1980). There was a constant encouragement to make/turn homosexual relationships into a deep friendship, which would last through a lifetime. An entire speech of Socrates was dedicated to this subject, showing his deepest concern because of the fleeting nature of homosexual love between males (Xenophon, *The Symposium*, VIII, 18). Also, any pleasure that a boy might feel in homosexual love was denied, and criticized. Between a boy and an older adult male there could not be any common pleasure. Socrates argued "A boy, after all, does not enjoy like a woman does, in love pleasures with a man; he stays like a sober observer of man's love drunkenness" (Xenophon, *The Symposium*, VIII, 21). The ones who enjoyed such activity, along with their easy acceptance of many relationships — dressing up, using make up, decoration and perfumes — were severely condemned. A boy may give in, staying completely cold at the same time, but only if he feels admiration and gratefulness for his male friend.

And although homosexual love was not forbidden, there were laws that restricted sexual behavior generally. For example, there was a law against rape of slaves and children; in Athens, there was a law which protected free (citizens') children against adult males, who were not allowed to go into their schools, and a law that protected children from their teachers and fathers, and from slaves who would be put to death if caught seducing children (Dover 1978). The one who committed "debauchery", who is promiscuous, should be excluded from every public and honorable function. Male sexual promiscuity was considered "*atimia*", which means to publicly acknowledge that a man has no honor. It was tolerated for young boys to be passive partners in homosexual relationships, since they were young, without status and experience; but for adult males passive roles were condemned.

Apart from relationships with men, the Greeks placed great value on marriage with women. Almost all philosophers were married, and many had not only a legal wife, but also a concubine or mistress (*hetera*) (de Crescenzo 1986). Socrates, for example, had two wives, with whom he had 3 sons; according to some reports, Socrates loved to love certain *hetera* (de Crescenzo 1986:9-14). Pericleus was called a womanizer, while Aristipus and Demosthenes both were married with children, and in love with the same *hetera* (*ibid.*: 57). Aristotle, also, had a legal wife, and a concubine with whom he bore one son (*ibid.*: 108).

While marriages and having offspring were encouraged, young unmarried boys and males generally did not get many chances to meet girls and women, married or not. Women in Athens lived in a sort of seclusion, separated from public life and males. The data, of course, come from literature. In Plato's dialogues, almost all orators are males; ancient comedies are depicting also mostly males. From Xenophon's and Plato's Symposiums, it is clearly seen that in all-male gatherings only women who could not lose their reputation were present. In one court case (against Neera) a testimony that one woman sat, ate and drank with the guests is taken that she was a prostitute (Kitto 1963). The house in Athens was divided into separate parts for males and females, and the women's part had bars and latches (Xenophon, *Economy*). It is said that women left

their houses only when escorted, except when they gathered for a women's ceremony. In tragedies, young girls are ordered to be in their houses. Sophocles (*Antigone*, 579) wrote: "Nor did he [a father] allow her to show herself out of the house before she was married." Even married women, according to did not go out very much. For example, all shopping was done by a husband: what he bought, a slave carried home (Kitto 1963:268). In many comedies, a young man falls in love with a girl whom he meets at a religious ceremony — which means that he could not fall in love with a female in everyday social life, since females were not available.

Actually, almost all romantic relationships that we hear about are with young boys and men, and they are mentioned often. Perhaps this is no surprise, where women were guarded and separated from public life. Foucault argues that ancient Greece had a shortage of women (Foucault 1980:218). But, given the number of hetera of the elite, there may have been significant competition for women. Also, because only females who were citizens could reproduce citizens, there must have been competition among male citizens for such wives. Marriages were arranged at an early age for females: around 14 or 15, with older men, sometimes twice their age, around 30, or 35 (Kitto 1963, Foucault 1980). It was expected from women to have sexual relationships only with their husbands; women should bear children who would inherit their fathers' citizenship; punishment for female adultery was severe. Female children did not receive education; women did not have the right to vote or to be in the assembly, nor to have any public position. Every female, from birth onwards, was said to be a "protégé" of her father, husband or closest male relative (Kitto 1963:269). On the other hand, marriage was encouraged for everybody, and even taken as a duty. Plato (Plato, *Laws*, VI, 783, e) emphasized that both spouses must care for each other and watch their own behavior, and have a certain right moral attitude, in order to have "the best and the most beautiful children" for the polis. Also, having offspring was the first reason and the duty of marriage, so, that when a man died, he wouldn't be left without "the glory" and "the name" (Plato, *Laws*, IV, 721, b-c). Marriage in Athens was considered to be the only legal, special and authorized relationship to bear children and future citizens. Aristote, for example, discouraged any kind of sexual relationship outside the house, that is, any extramarital affairs that a man might have. Actually, we find a morality that requires that both spouses remain faithful to one another. Such ideas can be found in Plato, Xenophon, Pseudo-Aristote and Isocrates. Although rare, these ideas were part of the famous Greek temperance in men. Because of the fact that he is married, a man should reduce and restrain his sexual activity outside of marriage.

In all thinking about boy-love, the principle of total abstinence is emphasized, whose model was Socrates, with his consistent resistance to temptations. Because "honorable" boy-love was tolerated in Greece, it is assumed today that this was a sign of freedom in this area. However, the Greeks accentuated the demand for the highest discipline regarding homosexual love, much more than for health or marriage, and to whose adherence they watched closely. Sexual behavior in Greek thought demanded respect for temperance and discipline. It is clear that classical Greek arguments focused on the social relationship between males, not the satisfaction of passion. Their concern shows the most elaborated forms of restraint. The famous Greek temperance carries with it an ideal of restraint in all physical contact with boys.

The subject of temperance/moderation is continued in Roman philosophical thought. Marriage contracts from Roman time do not allow a man to have any extramarital affairs, a female or a male lover (Vatin 1970 203–206). Although present in Rome and practiced especially by some Emperors, boy-love had even more restrictions for ordinary people than in ancient Greece. The famous law Scantinia did not forbid homosexuality, but it protected young males who were not slaves from any possible abuse; boys from rich and respected Roman families were protected well by family and state laws (Boswell 1980: 61). However, there are indications that pederasty was practiced mainly with young slaves, who, because of their low status, were not legally protected. On the other hand, in Roman philosophy, boy-love was never defined as sexual pleasure, and the emphasis was on avoidance of sexual contact. For example, Cicero and Seneca, both Stoics, condemned homosexual activity. Cicero described homosexual activity as shameful, when practiced openly. Even when kept within bonds of modesty, such love causes unrestrained anxiety, passion and longing (Cicero, *Tusculan Disputations* 4.32–34., Greenberg 1988). Also, Musonius Rufus, another philosopher from the first century AD, argued that heterosexual marriage, based on perfect companionship and mutual love of husband and wife, is the foundation of social life, necessary for the perpetuation of the species; homosexual love, on the other hand, is an outrage against nature, and all adulterous relations should be condemned (Rufus, *Pabrici*, XIV, 71.). In the third century, other Greek and Roman writers, not necessarily Stoics, held that procreation was the only legitimate reason for sexual intercourse (Boswell 1980:129–130). However, homosexuality was not illegal. Jurists of the early third century extended earlier moral legislations to prohibit the seduction of a male minor. One of the most eminent, Julius Paulus, praetorian prefect under Alexander Severus, wrote that someone who forced a slave to submit to a homosexual act was to be considered guilty of corrupting him. Sextus Empiricus, a Greek physician in the early third century, proclaimed that homosexuality was illegal (Greenberg 1988:228). However, first real legislation came in the fourth century.

Conclusion

It would be wrong to think that Christianity brought about moral strictness in sexual behavior, and that pagan thought allowed many forms of sexual freedom. The principle of strict and carefully maintained sexual restraint does not originate in the Christian era, the classical period, nor from philosophical perspectives like Stoicism in the Hellenistic and Roman $\times$ poque. From the philosophical writings of Plato, Isocrates and Aristotle, we see that marriage demanded restraint of sexual activity outside marriage from both spouses; and that men were encouraged, in order to have an honorable homosexual relationship, to restrain themselves from sexual contact with boys. The *Aurea Mediocrity*, or Golden Mean advises restraint from all passions. Homosexual love was allowed, and poetry and literary works maybe gave it the highest value, but it was demanded that pederasts be restrained from sexual contact, so that such love could keep the spiritual value it was supposed to have.

Nevertheless, in less than a century after the “flash of Athenian questioning” – the Golden Age of Ancient Greece, skepticism and science – Classical Greek civilization based on their city state—polis, had effectively ended. At that time, Athens was facing deep moral disintegration, with its institutions and social life falling apart. Long wars with Persia and Sparta contributed to this disintegration; also, the IV century B.C. was marked with rising individualism, a perspective clearly seen in arts, philosophy and drama. Sculpturing, for example, becomes introspective, dealing with individual features and present moods, instead of presenting the ideal or general (Kitto 1963). In everyday life, ordinary citizens became less and less interested in polis and its management. In the whole Greek land, polis was dying, but in Athens it was falling apart. As a consequence, traditional thinking lost its ground to individualism.

At the end of the Golden Age, Socrates was put to death for undermining the ancestor worship of Athens, through his encouragement of skepticism among its youth. While Athenian youths and outsiders greatly admired Socrates, some Athenians apparently did not. He threatened their traditions. After the Athenian defeat in the Peloponnesian War against Sparta, Athenians began to question whether the abandonment of tradition and traditional customs had contributed to the loss. Suspicion fell particularly on the Sophists, whose teaching of cultural relativism seemed to encourage the adoption of new ways of thinking. In contrast to Socrates and Sophists, Sophocle’s plays tried to preserve traditional Greek values. Sophocles was awarded the highest Athenian honor, “general”.

Thus, it is wrong to think that the Greeks, because they did not forbid this kind of relationship, did not worry about homosexual love. They spent considerable time philosophizing about it, and how to make it morally honorable. The Greek writers show a powerful interest in promoting K—love/phillia—and reducing appetite driven r—hedonism. Homosexual behavior challenged this ideal and therefore was the focus of much concern. Homosexual love was considered to be “honorable” only if it could be transformed into a relationship based on true friendship and without sex – that is, K without r.

Because of the great importance of reproduction for males, the greatest competition among them in human societies is sexual. Yet humans have been most successful in leaving descendants, for a long time apparently, by influencing their male descendants to curb their sexual appetite and be responsive to others, especially their ancestors, and eventually to take a responsibility of being a parent themselves.

In conclusion, the Greeks, twenty-five hundred years ago, promoted this strategy eloquently, and for that we admire them still.

Acknowledgments

The author thanks Lyle B. Steadman for comments and help on prior versions of the manuscript.

References

- Boswell, J. (1980) Christianity, social tolerance and homosexuality. Chicago: University of Chicago Press.

- Cicero
(1872) The academic questions, treatise de finibus and Tusculan Disputationis. London: G. Bell&Daldy.
- Čvorović, J.
(2002) The Wooers and the wooed: homosexual behavior in modern and traditional societies. Beograd: Guli.
- De Crescenzo, R.
(1983) Istorija Grcke filosofije. Beograd: Nolit.
- Demosthenes
(1985) Eroticos. Chicago, III: Ares.
- Diogenes Laertus.
(1975) De Vitis philosophorum. Paris. Editions Minuit.
- Dover, K. J.
(1978) Greek homosexuality. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Aeschylus.
(1965) The Lyrical drama. University of Oxford Press.
- Foucault, M.
(1980) The history of sexuality. New York: Pantheon books.
- Greenberg, D. F.
(1988) The Construction of homosexuality. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Harris, M.
(1981) America now: the anthropology of a changing culture. New York: Simon and Shuster.
- Herdt G. H.
(1981) Guardians of the flutes. New York: McGraw-Hill.
- Homer
(1978) Illiad. Southern Illinois University Press.
- Isokrates.
(1966) Nicocles. Cambridge: Hamond University Press. London.
- Plato.
(1965) The Apology, Phaedo, and Crito. New York: Colier.
- Plato.
(1980) The Symposium. Arlington Heights, III: AHM Publishing Company.
- Plato.
(1976) Laws. New York: Arno Press.
- Plato.
(1976) Gorgias. Oxford: Clarendon Press.
- Rostovtzeff, M. I.
(1980) The social and economic history of the Hellenistic world. GB: Oxford.
- Rufus, M.
(1905) Pabrici. Lipsiae: BE Teubeneri.
- Sophocles
(1987) Antigone. Warminster: Aris Philis.
- Sonenschein, D.
(1968) The ethnography of male homosexual relationship. Journal of Sex Research 4(2), 69-83.
- Symons, D.
(1979) The evolution of human sexuality. New York: Oxford University Press.
- Vatin, C.
(1970) Recherches sur le mariage et la condition de la femme marrie a l'epoque hellenistique. Paris: De Boccard.

- Wilson, E. O. Sociobiology: the new synthesis. Cambridge, MA: Harvard
(1975) University Press.
- Xenophon Oeconomicus. Republic of Lacedaemonians. Oxford:
(1994) Clarendon Press. New York.
- Xenophon Memoirs of Socrates. The Symposium. Baltimore.
(1970) Harmondsworth: Penguin Books.

Јелена ЧВОРОВИЋ

ПРОМИСКУИТЕТ КОД АНТИЧКИХ ГРКА

У антрополошкој литератури античка Грчка је много пута наведена као пример сексуалне слободe, нарочито у односу на мушко хомосексуално понашање. Анализа литературе и података који се односе на сексуално понашање у античкој Грчкој не подржава такав закључак. Овај рад припада домену антрополошког проучавања људске телесности, односно интеркултурног истраживања односа између људског тела и две основне категорије његовог манифестовања — биофизичке и социокултурне. Нерепродуктивни полни односи, укључујући и хомосексуалност, јесу врста нуспродукта у људском сексуалном понашању. Аналогно генетској селекцији у људској филогенетској еволуцији, у људској социокултурној еволуцији била је присутна селекција традиција које су охрабривале родитељско понашање, из чега произилази да су кључни елементи у спутавању сексуалних понашања инкомпатибилних родитељству биле традиције које су обесхрабривале промискуитет.

Из старогрчких текстова који су сачувани јасно се види да грчка елита, образовани људи и филозофи нису одобравали хомосексуалне односе. Заправо, они су били против сваког ексцесног сексуалног понашања. Филозофи су нарочито заступали идеју суздржаности у сексуалном понашању; многи од њих су се залагали да ожењени мушкарци ограниче своје сексуално општење на брачног партнера. Грчки идеал је био тзв. златна средина и у сексуалном понашању.

Dragana RADOJIČIĆ
Ethnographical Institute SASA, Belgrade

UDC 391(262.3)(497.16)“16/17”
Original Scientific Paper

TRADITIONAL COSTUME AS A MIGRATION PHENOMENON ON THE PART OF THE ADRIATIC COAST IN THE 17TH AND 18TH CENTURY

Migrations from Herzegovina and Montenegro to the Herceg Novi region, during the period from the end of the 17th and beginning of the 18th centuries, were the reasons for investigation (thanks to the preserved archive material) of female “traditional costumes” involved in these migrations. Clothing retained the influence of Balkan, Slav, Oriental and Mediterranean cultures. The function of clothing (for work and ceremonial occasions) was studied, as well as changes within the generation, regardless of whether the individual items were in constant use or only used on one occasion.

Key words: migration, cultural influence, hinterland and Adriatic coast, “traditional costume”, and acculturation.

Studying migration, we are confronted by the fact that everything is a process, that everything undergoes appearance, transformation and disappearance (appears, transforms and disappears), depending on the general conditions, economic, social-historical climate, the needs and habits of individuals or group.

Boka Kotorska was never blessed with even one long period of peace, when its coast or hinterland did not experience a flow of migration.

Our study embraces the dramatic years at the end of the 17th and first decade of the 18th century, in the north-west part of the most beautiful fjord in the Adriatic.

In the whirlwind of war, in which Turkish rule is supplanted by that of Venice, mass migration, demographic, historical, social and economic changes are characteristic of this time and clearly influence the general development of this region, when the general social-political system leaves a visible mark on one aspect of the material culture.

The newly arrived Orthodox Serbs from Herzegovina and Montenegro brought with them the characteristics of their birthplace (way of life, dress and numerous customs). The whirlwind of war from the end of the 17th century brought with it an almost

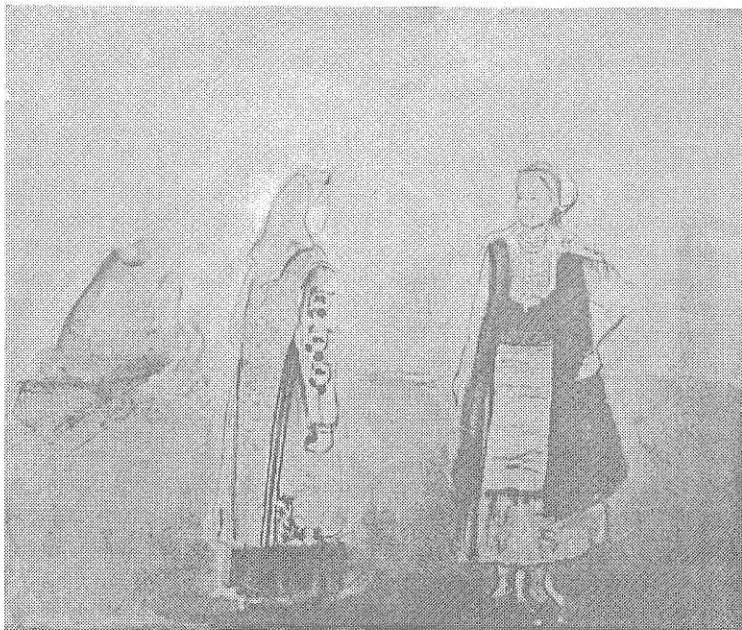
---

¹ D. Radojičić, *Krajina novska u sudaru svijetova, Etnoantropološki problemi, monografija knj. 19*, Beograd 1994, 15–35; 53–63,

complete change of population, so that at one period more than 300 families settled here. The newly arrived settlers came upon indigenous inhabitants of the same faith, while newcomers of Catholic faith, from both Adriatic shores, complimented ethnic diversity.¹

This work presents a reconstruction of items of clothing that belonged to inhabitants, who migrated to the south-east Adriatic coast at the end of the 17th century — the Hercegnovi area, which experienced its rise during the 18th century. Ship owners, merchants, tradesmen, sailors, landowners, agricultural workers, fishermen, Venetian lower and higher administrative personnel, soldiers, priests, doctors, apothecaries and advocates lived in this small urban — rural region. All wore dress like that worn a century earlier, in their birthplace, and in those far away more developed urban centres of the Mediterranean.²

Material in the archives of Herceg Novi, Kotor and Venice, predominantly inventories of dowries, together with testaments and other archive documents (material evidence is lacking), offered an insight into part of our cultural past, unknown up to now and for this reason the reconstructions, resulting from study of this material, are very significant.³

Archive material also provided assistance concerning trades connected with clothing. Apart from domestic spinners and weavers, it is characteristic of the relevant period that together with tradesmen — tanners, rollers, ink-makers, furriers, tailors, shoemakers, slipper-makers, boot-makers goldsmiths — there was developed import of

² D. Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća u XVIII vijeku*, Nikšić 1995,7.

³ Montenegro State Archive: Archive Department, Herceg Novi; Venetian political-governmental Archive Fund; Historical Archive Kotor, Archive Fund: Governmental-political documents of extraordinary providurs of the Venetian government, I, VI, *Archivio di stato di Venezia, Venezia. Inquisitori di stato*.

textile and decorative details, as well as individual pieces of clothing, particularly from Italy, then France, Holland and the oriental market.

In spite of the lack of material evidence and a deficit of archive data we have attempted to reconstruct the clothing of the immigrants, which we defined as "traditional costume".

The objects we are going to list are indications of the message that each garment possesses concerning ethnic and professional affiliation, economic situation and taste. This investigation emphasises particularly the need to preserve cultural and ethnic identity and draw attention to the rapid transition to an urban surrounding. Due to the lack of original ethnographic evidence certain gaps arose. For example, it was not possible to distinguish the segment of clothing, which belonged to young girls or married women, with or without children, from among the clothing and peculiarities of national dress "traditional costume".

The data collected defined the time of origin and duration of a particular item of clothing, and in the process of migration, its transformation. This item, as a piece of non-verbal communication, provides an insight into the life style of the inhabitants on this part of the Mediterranean coast with all its constants, variables, cultural borrowings and changes.

It is necessary to emphasise that this is just part of a more extensive study, which besides "traditional costume" (as a migration phenomenon) which new settlers brought with them from their native region, there was the clothing of the Christian population already residing there, as well as the urban costume, which includes all elements of the leading fashion trends on the Mediterranean and in Europe of that time.

It was essential to discover the structure of the population as well as their territorial and ethnic origin. Archive data, concerning the economic and social development of the town and its hinterland, were of great value. On the basis of all the available data, together with knowledge of the owner's names, we described pieces of female clothing, which had arrived in the Herceg Novi area along the migratory routes from Herzegovina and Montenegro.⁴

After migration, as life followed its developmental course (where clothing was in question), intensive contact was established between town and village cultures, that is between the hinterland and Adriatic coast. Luxurious articles belonging to the immigrants served to represent economic strength, social influence and family status, most frequently achieved through rapid development of marine and land trading, and the development of individual crafts.

We discovered articles of clothing which women made themselves from local raw materials, while items of ceremonial dress and jewellery were handed down from generation to generation. When the social situation in society stabilised, a new class took the lead in setting "traditional costume" trends, and a tendency towards the use of items of clothing, that belonged to the Adriatic urban districts, is clearly seen.

The garments studied were defined as traditional female costume that contained elements, or just traces of elements, of many cultural influences, which were conditioned by historical and social events. Thus in traditional costume we found traces of Balkan, Slav, oriental and Mediterranean culture.

---

⁴ This paper is the result of many years of archive research work, presented in two published books, D.Radojičić, *Krajina novska*, 1-286, and D.Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća*, 1-58.

Paying attention to these cultural influences, individual costumes were studied from a chronological point of view. According to their ornamentation and the material used, their function was established, that is, were they in daily use or were they worn only for special ceremonial occasions.

Particular items of clothing appear just in individual situations. They belonged to the wealthy class, and were not widely utilised.

“Traditional female costume” consisted of traditional and alternative items. A shirt, *raša* (skirt), *pregača* — *kecelja* (apron), belt, scarf and socks were the basic items, while *camisole*, *koret*, *dolama*, *zubun*, *čurdiya* and *kaftan* were alternatives. Items like *mintan*, *anterija*, *alača*, *benluk* and *mrčina* were rarely seen. Shirts, skirts and aprons were represented in “both variants” of “traditional costume” with the obligatory head covering — scarf, of which there was a wide variety.⁵

In 1659, Stane Ridjanin brought with her, to the new surrounding, the type of shirt worn in her place of origin. It was the basic item of clothing at a time when skirts were unknown. Likewise at that time, Jane Matišorović owned a “big shirt”, also worn in her place of origin. These shirts were woven from flax or hemp. Another type of shirt, which was part of the Mediterranean cultural heritage and worn with the *raša*-skirt, was shortened in the late Renaissance period on the east coast of the Adriatic. Thus the “new inhabitants” had not possessed this type of shirt in their home region but adopted it already in the early decades following their arrival. They were made of damast, tele and silk, ornamented with lace and gold embroidery as well as embroidery with gold and silver thread. Many were fastened with buttons which had a decorative as well as functional purpose.

Stane Ridjanin owned a shirt embroidered with silver and gold threads and fastened with buttons.⁶

The “*raša*” skirts were made from material of the same name. This was a item of outer clothing which was worn over a white shirt, and survives with two variations in the folklore costume of the Adriatic region — skirt hanging from the shoulder and skirt with waistcoat. These were also transported items and were in strong colours: red, green and the natural colour of woven wool.⁷

Traversa — *pregača*, “*opregljača*”, “*futa*” or “*vuta*” are names for this outer decorative item, known in many variants, in all dowry inventories which women from the hinterland brought with them. It was worn over a long shirt or skirt and was of narrow rectangular shape with fringes. It was intended for everyday use, but also for ceremonial occasions. In Stane Ridjanin’s inventory, there is a cotton one for everyday use as well as a silk one. There were also some decorated with gold embroidery and in colours like light blue, white and black.⁸

It is not possible here to give a description of every items of clothing that arrived by way of migration to Boka Kotorska, on the Adriatic coast but it must be emphasised that the “*fassu*” — belt, part of traditional costume was woven and made of different materials depending on its function. The belts woven of different woollen yarn, 6–8 cm

⁵ D. Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća*, 9 and 16.

⁶ Archive Herceg Novi (further AH), Political-governmental Venetian archive (further PGVA), fasc. 12, 4.

⁷ PGVA, fasc. 118, 6.

⁸ D. Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća*, 10.

wide and done in inter weave technique belong to the older type. The majority of belts were of silk, Turkish silk and cotton. Their length and decoration varied according to their use; belts for work were of cotton and flax while ceremonial were embroidered in addition. They were wound around the waist or fastened with a buckle or button This inescapable detail of traditional costume was noted as belt with button "alla Morlacha" at the end of the 17th century, together with belts of silver cord with buckle from the same period.⁹

"Mrčina" an item of outer clothing, made of domestically manufactured material of the same name (type of black, rolled, coarse cloth), derives from the Middle Ages (a long dress with sleeves in black and dark blue), was seldom decorated and survived into the 20th century.¹⁰

Jecerma, koret and zubun are objects of outer clothing worn, to the present day, in the hinterland. "Traditional female costume" included dolama, kapama, ćurdija, alača, anterija, benluk, kaftan, mintan and camisole. Apart from the last, all are of oriental origin while the camisole (type of waist-coat worn over a shirt), in "traditional costume", was adopted with the arrival of the Venetians.¹¹

There were three variants of socks; below knee, half way up the calf or somewhat above the ankle. They were knitted of white wool, with red and black tops ornamented with different patterns worked into the knitting. Later one meets linen, silk and cotton socks but these are mainly imported.¹²

Opanci are home made while pašmage and papuče are oriental. Shoes began to arrive from the West by sea and were worn thanks to the increased economic power of the new arrivals.¹³

The only decorative details known are sleeves made of silk fabric, cotton and velvet. The owners of these items of clothing decoration were recorded in the first years of migration, which means that they owned the objects before their arrival.¹⁴

The beautiful, usually white head-dress — large scarf was for centuries a characteristic of this region. The refined authority on fashion trends in Venice, Cesare Vecellio (17th century), considered our head wear very attractive. This essential and obligatory part of traditional clothing was supplemented by other head dress like: "cacara", "počelica", "prevezača", "aspurlija" and "faculet".¹⁵

The "big scarves" were most frequently used. They were of thin silk fabric, decorated with gold thread. Simple scarves for daily use were of white linen. "Faculet" — a scarf of the Mediterranean cultural circle was adopted also by women who wore the traditional clothing of the wealthy class.

The influence of European cultural heritage was felt in Boka Kotorska, thanks to developed naval activity, as well as the influence of all previous classes of old Balkans, obvious in the items of "traditional costume".

⁹ AH, PGVA, fasc. 140, 69, 1741.

¹⁰ D. Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća*, 11.

¹¹ D. Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća*, 11, 12, 13.

¹² AH, PGVA, fasc. 208,31; fasc.90,14; fasc. 140,69; fasc. 103, 309.

¹³ D. Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća*, 13.

¹⁴ AH, PGVA, fasc. 12,4; fasc. 103,309; fasc. 75,442; fasc. 103, 307; fasc. 140, 69.

¹⁵ M. Gušić, *Starinska narodna nošnja na našem primorju*, Pomorski zbornik 10, Rijeka 1972, 689; D. Radojičić, *Nošnja i barokna odjeća*, 14, 15.

Many of the articles of clothing referred to, remain only in memories or achieve material. Some with modifications remain as part of the established costume — national costume, while others we surmise on the basis of frequent arbitrary drawings and engravings by curious travel writers, who visited our shores during this period.

Analysing all the relevant indications, which we gleaned from archive material, we studied the economic situation and social position of the owners of items of clothing, together with the function of these items, their historical life span and the acculturation processes. Employing two parameters: the name of the owner of the clothing (which meant previous acquaintance with the structure of the population, the ethnic and territorial origin, economic and social status) and the name of the clothing articles that were in use, (the type and quality of fabric employed, type and number of items of clothing), we also examined contact between village and urban culture, that is between the hinterland and Adriatic coast. Numerous items of clothing were handed down from generation to generation. This “traditional costume” may be defined as a migration phenomenon concentrated in this part of the Mediterranean, confirming the well known opinion that clothing has a significant place in the system of emitting messages.

Translation: A. Vasić

Драгана РАДОЛИЧИЋ

НАРОДНА НОШЊА КАО МИГРАЦИОНИ ФЕНОМЕН НА ЈУЖНОМ ДЕЛУ ЈАДРАНСКЕ ОБАЛЕ У ХVII И ХVIII ВЕКУ

Овај рад представља реконструкцију одјевних предмета становница које су се крајем ХVII вијека доселиле на југоисточну обалу Јадрана — херцеговски крај, који свој успон доживљава током ХVIII вијека. У овом, мало урбано-руралном крају живјели су бродовласници, трговци, занатлије, морнари, земљопоседници, пољопривредници, рибари, млетачко више и ниже административно особље, војници, свештена лица, љекари, апотекари, адвокати, а сви они били су носиоци одјеће каква је ношена вијек раније у матичним областима новодосељеника, као и у оним далеко развијенијим урбаним центрима Медитерана.

Архивски фондови Архива Херцег Нови, Котора и Венеције, претежно пописи прђија, пружили су нам увид у један до сада непознат дио културне прошлости. Поред производа домаћих преља и ткаља, карактеристично је за релевантни период, да је поред занатлија: штављача коже, ваљавичара, мастионичара, крзнара, кројача, обућара, папучара, чизмара и златара, постојао развијен увоз текстила и украсних додатака, као и појединих одјевних предмета, посебно из Италије, па и Француске, Холандије и са оријенталног тржишта.

Прикупљеним подацима одредили смо вријеме настанка и трајања одређеног одјевног предмета, као и процесе трансформација и функцију које је имао док је био у употреби.

Посматрану одјећу означили смо као традиционални женски костим, који је у себи носио елементе или само трагове елемената многих културних утицаја. У традиционалном костиму смо наишли на трагове балканске, словенске, оријенталне и медитеранске културе. Хронолошки смо обрадили појединачно одјећу, а према украсима и материјалу, одредили смо функцију, тј. да ли су поједини предмети били у свакодневној употреби или су се носили само у свечаним тренуцима.

Бројни одјевни предмети преносили су се са генерације на генерацију, а овај традиционални костим се може окарактерисати као миграциони феномен сливен на овом дјелу Медитерана.

Mirjana PAVLOVIĆ
Ethnographical Institute SASA, Belgrade

UDC 325(=861)(73) : 394.2
Original Scientific Paper

THE ROLE OF IMMIGRANT ORGANISATION IN THE COMMUNITY LIFE – SERBS IN CHICAGO

Immigrant organisations decisively influenced the gathering of Serbs in Chicago and the formation of their ethnic community. These organisations also contributed to the preservation of their ethnic identity. Apart from that, they influenced the formation of the specific culture of American Serbs, as well as the affirmation of the immigrants in the wider American society.

Key words: ethnic identity, ethnic community, togetherness, segmentation

The relationship between ethnic organisations and community life is studied, in the Serbian immigrant group in Chicago (USA), in synchronic and diachronic perspective¹. Focus rests on the impact that immigrant organisations and their gatherings had in preserving and expressing the ethnic identity of different generations and waves of Serbian emigrants in Chicago. The modern concept of ethnic identity / ethnicity is employed in this paper. It is based on situational approach, and on a combination of cultural and social aspects, while emphasising both the subjective dimension and symbolic character of ethnic togetherness and diversity.

Having reviewed demographic characteristics and different kinds of immigrant organisations (benefit societies, church parishes, political societies, parish schools, choirs, folklore groups etc.), the article provides an analysis of their role in the ethnic community.

Migration of Serbs to Chicago, apart from some peculiarities, has all the features of Serbs settling in America or indeed the movement of South Slaves and Europeans to the USA. It started at the end of the nineteenth and during the first decades of the twentieth century and continues with varying intensity up to the present day. Thus there is already a fourth generation of Serbs immigrants living in this city. Migration took place in several consecutive stages, differing in time, numbers, causes, and regions of origin, education and social-economic structure.

---

¹ The most important data were collected during my field research in 1985 in Chicago, by the combined method of observation, participation and interviewing. Literature, statistical sources and emigrants' publications (newspapers, calendars, bulletins etc) are also used particularly for later information.

In the first decades of the 20th century, mainly for economic reasons, poor farmers migrated from the South Slav areas that had been under Austro-Hungarian rule (Bosnia and Herzegovina, Lika, Kordun and other parts of Croatia) as well as from Montenegro. It was only in the thirties of that century, with the next waves of migration, that a greater number of emigrants from Serbia started to arrive.

The second wave consisted of immigration in the period immediately after World War II up to 1962. People of various professions and levels of education left their homeland for political reasons (the establishment of Communist rule in Yugoslavia). They emigrated to Chicago, that is America, all at once and in large numbers (approx. 80.000) as refugees and displaced persons on the grounds of The Displaced Persons Act of 1948 and The Refugee Relief Act of 1953.²

From 1962,³ Chicago was again the destination of emigrants, mainly economic, from Serbia proper. These were people of more suitable age group and qualification structure, among whom there were many highly qualified specialists.

The time of their arrival and differences in the demographic and socio-economic characteristics of the immigrants influenced the cultural specific, habits, tendencies and interests of the Serbs in Chicago. This also influenced their adaptation, social position, life style and way of organising in the new environment, within the framework of the immigrant-ethnic community as well as society in general.

In the first wave of emigration, poor and half-educated peasants were usually the ones to leave their homeland. Without special qualifications and knowledge of English, and in search of quick earnings, they took employment as the lowest paid unqualified workers. On arrival in Chicago, they were face to face with a new environment with whose language, customs and habits they were unfamiliar. Feeling insecure and obliged to live together so that they could help one another, the first immigrants formed the first small ethnic settlements — *colonies*, in the poor quarters of the city. One of these was established by emigrants from Boka and Hercegovina in the northern part of the city, along Clybourn Street.⁴ Another sprang up in South Chicago, a small industrial town, nine miles from the centre where many foundries, steel works and other factories were to be found. The colony spread to Green Bay Street, in the vicinity of the Carnage Steel Co., where the majority of the immigrants worked.⁵ Today South Chicago is the industrial part of the city.

The colonies however did not just keep the people together, but a wide network of different ethnic organisations were established and developed by the Serbs living in Chicago, ranging from benevolent and work groups, to religious, cultural-artistic and finally sports and political societies.

Desire for friendship, the need to solve together the numerous problems concerning housing and employment, and necessity for support in times of crisis

---

² M. Petrovic and J. Halpern, *Serbs*, Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups, Cambridge and London 1980, 920

³ The year 1962 is taken as crucial because that year the amnesty law concerning post war political emigrants was passed in the SFR of Yugoslavia; I. Cizmic and V. Mikacic: *Neki savremeni problemi iseljenitva iz SR Hrvatske I, Teme o iseljenitvu 1*, Zagreb 1974, 80 — 90.

⁴ Spomenica SPC "Voskresenija Hristova" 1905-1955, Chicago 1955, 51-56

⁵ L. Pejović, *Prikaz naših iseljenika, Život i rad američkih Jugoslovena knj. 4*, Čikago 1939, 18-22.

(unemployment, death etc) together with the need to preserve their cultural heritage, forced our immigrants to establish first of all benevolent societies (usually called Serbian Support Association). Thus in 1887 the first Serbian immigrant organisation was founded in Chicago under the name Entertainment Club "Obilic". A few years later in 1881, the same group of immigrants founded a new organisation, The Serbo-Montenegrian support association which was soon reorganised and renamed The United Serbian Society. Apart from its national character the society also had socio-humanitarian orientation. "The members of the society in case of illness and other misfortunes, receive help from the treasury of the Society".⁶

The Serbs of South Chicago founded their own Serbian Support Association "Balkan" in 1899. Some years later it was reorganised and renamed SSA "Karadjordjevic".⁷ In 1905 they also founded the society which they named "Lika and Krbava — The Holy Saviour".⁸

Apart from these, numerous other benevolent societies were founded in Chicago (SSA "Obilic", SSA "St. George", SSA "St. Jovan" etc.). In time some disappeared, but others, whose aims were more permanent, grew through a process of integration into regular insurance organizations. The majority of benevolent associations in Chicago today are lodges of The Serbian National Federation with its headquarters in Pittsburgh.⁹

All the benevolent societies were in fact *working class* in structure. However our immigrants were also involved in trade unions and workers organisations, already at the beginning of the 20th century, participating in strikes and demonstrations together with American workers. Later they join some *political* parties, founding their own sections within the party. So in 1910 The Yugoslav Socialist Federation was founded within the American Socialist Party. Before its founding, some of the immigrants had already broken away and joined the Socialist Workers Party of America, founding the Yugoslav Socialist Workers Union. After World War I and division in the Socialist Party of America, as well as among our workers, immigrants of Left orientation joined the Communist Party of America while the Right orientated created their own Yugoslav Educational Union.¹⁰

At the time of the Balkan Wars, World Wars I, and II, national awareness becomes stronger in the Serbian colonies in Chicago and also throughout America. On the one hand this was reflected in the foundation of the national-benevolent organisation, Serbian National Defence in 1914.¹¹ Simultaneously, in the already formed organisations, a struggle for national interest prevailed. For this reason many of them reorganise and adapt to the new tendencies changing the existing regional and religious names to national ones. On the other hand individuals and groups were opposed to the new tendencies, considering that the activities of benevolent societies

⁶ United Serbian Society, 100th Anniversary, Chicago 1981, 9–10, 33

⁷ L. Pejović, op.cit, 23

⁸ Fiftieth Anniversary 1919–1969, Archangel Michael SOCh, South Chicago 1969, 323

⁹ Spomenica Srpskog narodnog saveza 1901–1951, Pitsburg 1951

¹⁰ I. Čismić, Hrvati u životu SAD, Zagreb 1982, 175–181

¹¹ Spomenica SNS, 91–108

should be directed primarily to socio-economic interests and improvement of the immigrants living conditions.

The most numerous and probably the most influential organisation among our immigrants in Chicago, and throughout America, was that of the Serbian Orthodox Church.¹² When our colonies became stronger and the immigrants became aware that their settlement was not temporary, as they had hoped in the beginning, the necessity to found religious establishments became evident. So in 1904 the Serbian Orthodox Congregation (SOC) "St. Elijah", was founded, today the SOC "Archangel Michael" in South Chicago¹³ and in 1905 the SOC "Holy Resurrection" was established in the north of the city.¹⁴ Liturgy was held at first in temporary rented halls but later a church was built in Schiler Street and in South Chicago, in Commercial Avenue. In time, the Serbs of Chicago formed several more SOC's and about forty miles outside the city two monasteries were founded, "St. Sava" in Libertyville and "Protection of the Most Holy Mother of God", a copy of Gracanica, in Third Lake. Since 1923 the monastery in Libertyville has been the seat of the Serbian Orthodox American-Canadian Dioceses,¹⁵ while the monastery in Third Lake became the centre of the Serbian Orthodox Free Dioceses of USA and Canada at the time of schism.¹⁶

From the beginning the parishes were established as church-school congregations and as well as religious function they gradually developed cultural, educational and social activities. Numerous organisations appeared or were sponsored by them to meet the various needs of the immigrants, ranging from cultural-educational and sport to ideological and political. Even some of the old benevolent organisations, in time, came under their influence or jurisdiction.

With the strengthening of social life in the parishes, cultural-artistic programs, balls and entertainment were held, and the need for music appeared. So to begin with, in the colony in the northern part of the city, the Tambour Orchestra "Srbadija" was formed and then the idea of forming a choir arose. The Serbian Singing Society (SSS) "Branko Radicevic" was founded already in 1906. To begin with it fostered secular music, performing most frequently patriotic songs. Later they began to include spiritual music and function as the church choir.¹⁷ The Singing Society "Sloboda", founded in 1927, in the Church-school congregation "Archangel Michael", in South Chicago, developed in a similar fashion.¹⁸

Another important organisation, which appeared in the church-school parish, was the women's club (usually called Circle of Serbian Sisters — CSS). In the parish "The Holy Resurrection" the CSS was founded in 1927¹⁹ and in the parish "Archangel

¹² See in: Sava, bishop of Jumadija, Istorija Srpske Pravoslavne crkve u Americi i Kanadi 1891-1941, Kragujevac 1994.

¹³ Fiftieth Anniversary 1919-1969, St. Michael SOCh, South Chicago 1969, 112

¹⁴ Spomenica SPC Vaskresenija Hristova, 1905-1955, Čikago 1955, 57

¹⁵ Spomenica, Tridesetogodišnjica SPM Sv. Sava i icesetogodišnjica SPC u Americi, Libertivil 1953, 69-72

¹⁶ Chicago Tribune, 4th July 1983, 12

¹⁷ Serbian Choral Society "Branko Radicevic", 75th Anniversary, Chicago 1981, 13-21

¹⁸ Serbian Choral Society "Sloboda" 1927-1977, 105

¹⁹ Patrons Saint Day of the circle of Serbian Sisters of the Serbian Orthodox Cathedral Holy Resurrection, Chicago 1977, 20

Michael" in 1926, while an independent CSS "Princess Zorka" was founded because of some misunderstandings caused by regional²⁰ interest in South Chicago, in 1934²¹. This circle still works independently but is active in its helps for the parish. Immigrants of Serbian origin were organised in these groups and work together voluntarily helping different activities in the parish: organise and run the parish school, collect financial contributions for the building or renovation of churches and parish halls; work in the kitchen when there is a picnic, banquet or fish supper; join in the work of the national association of CSS which organises and runs children's camps in the diocesan seats, and many other activities.

With the increase in numbers of children and young people the need arose for organisations which would include them. So the Serbian School was founded, where the children learned their mother tongue and received at least a basic knowledge of the history and culture of their predecessors. In Sunday school they learned Christian doctrine. Apart from that numerous cultural groups, sports clubs, folklore groups, tambour orchestras and other clubs were founded which served mainly the young.

In this way church-school parishes were established with a wide network of varied organisations and included almost all our emigrants. During the first waves they more or less coincided with the colony. Almost the entire life of the early emigrants and their posterity developed within the colony and its organisations. They also had their own shops, taverns, banks and even cemeteries. In the colonies they found social satisfaction which was often lacking in their contact with society in general.

Following World War II the influx of a large number of political immigrants changes the picture of the Serbian community in Chicago drastically. They derived from another cultural milieu and had received a better education and specialised qualifications, in the homeland. At the beginning they, too, were employed as factory workers, settled in the already established colonies and were active in the existing organisations. However, as many of them took school diplomas or finished courses in Chicago, they advanced quickly and achieved independence more easily.

In view of the fact that, at home, they belonged to a more respected class they considered that they were entitled to higher social status in the colonies. Due to the fact that the earlier immigrants and particularly the generations following them were unwilling to give up their acquired role of leaders, great turmoil followed in the communities. The "newcomers" quickly abandon the colonies and found their own mainly politically orientated organisations, for the most part connected with the ideology movements of World War II in the homeland, (Serbian Chetnik Movements "Ravna Gora", "Draza Mihajlovic",²² "Gavrilo Princip" and others). Besides the political organizations, they also founded some of a different type. Today the best known are the "Serbian Brothers Help" with its choir "Obilic" and property "Serbian Villages",²³ the Serbian National University etc. Although they were mainly

---

²⁰ Separation between Serbs and Montenegrins sometime affected the Serbian community in Chicago in the past as well as in the present day.

²¹ Fiftieth Anniversary 1919-1969, St. Michael SOCh, South Chicago 1969, 205, 319

²² Military and ideological leader in World War II

²³ Spomenica dvadesetpetogodišnjice dobrotvornog udruženja Srpske bratske pomoći, Čikago 1975

humanitarian, culturally and educationally orientated these organisations were also ideologically toned.

The third wave of immigrants had better education, specialised qualifications and work experience, so as soon as they mastered the English language they assimilated more easily into the surrounding. As the colonies formed in the sixties deteriorated, they did not settle there and it was seldom that members of the early organisations were members of the Church-School parishes, and then only formally. In this way they manifest awareness of their higher education and social level in relation to the pervious waves and their posterity, but also clearly refused to participate in the old, especially political, discussions and fights in communities. They formed several mainly cultural or professional organisations (e.g. Serbian Academic Club). However this group like their predecessors did not succeed to attract later groups and other segments of our immigrants into their organisations.

Those who belonged to the Second and later generations of our immigrants in Chicago did not found their own special organisations, through which they would struggle for affirmation of their attitudes and ideas, but in time they took over the old organisations, particularly those founded by the immigrants of the first wave. They frequently changed their purpose, so that the majority today are engaged in culture and tradition.

Today every church-school congregation in Chicago, besides a church, has a church house in which there are facilities for all its organisations, Circle of Serbian Sisters, choral and folklore groups, sports and other clubs. They also have land, halls and restaurants in which immigrants gather and put on different manifestations: picnics, sports tournaments, balls, barbecues and cultural-artistic performances. National and church holidays are also celebrated here, both national and American, as well as personal events (weddings, birthdays, engagements) and family (Slava). Finally informal gatherings like fish suppers on Fast Days.

Besides regular meetings, they also celebrate their own founding day, similar manifestations are organised by our other immigrant organisations in Chicago. Apart from this the majority has developed publication activities. They print a variety of announcements, pamphlets, calendars, reports and memorial volumes for important jubilees. Some stronger organisations even published their own newspaper, through which they fight for affirmation of their opinions and ideas. In recent years the church-school parishes are beginning to publish their own parish newspaper. They are mainly taken up with the presentation of community news: birth, marriage and death columns, then information concerning meetings of organisations, picnics, charity activities and other parish news.

Although today in Chicago there is no longer a colony in the real sense, the church-school parishes and organisations form an immigrant community, which is to some extent still isolated from the majority of society. Immigrants from all waves and generations join in their various activities, even those who are not formally members of any organisation. This complex ethnic community includes different segments of Serbian immigrant groups, which created a wide network of organisations of various types. They have played several roles in the immigrant community.

On first sight the organisations satisfied the particular interests of the individuals and groups which formed them. The Serbs in Chicago originated from different parts of the homeland and there, as well as in Chicago, they belonged to different socio-eco-

conomic structures, in society, and had different political and ideological affiliation. On the one hand this contributed to the local colour of their culture, tradition, customs and ritual, even those which are usually considered and analysed as symbols of ethnic identity (mother tongue, traditional customs, national food). On the other hand there is the formation of special organisations, which by affirming their individual, frequently contradictory opinions and values, constantly contribute to the consolidation of old and creation of new discord, even open conflict, among the Serbs in Chicago. Lack of agreement, in the Serbian ethnic community, culminated at the beginning of 1964 in schism within the Serbian Orthodox Church in America, which was not formally resolved until 1990. On one side there were those who favoured unity with the Serbian Orthodox church in Belgrade, the so-called "federalists", and on the other side those who advocated separation and founding of an independent Serbian Orthodox Church in America, which would not be under the influence of the communist regime in Belgrade, the so-called "schismatics". Despite the fact that this division emerged within the religious institution and was presented as an ideological conflict, its was in essence not aggravated by religious questions, but derived from differences in the cultural tradition and political affiliations of the old immigrants and political immigrants from the period after World War II.²⁴ The life of the Serbian community in Chicago was marked for this reason by dissension and labelling by the opposing groups and their organisations: people from Lika/ Montenegrins, Hercegovinians/ Shumadians, socialist/ nationalist, communist/ Chetnik, old settlers/ new commers, schismatics/ federalists, authentic Serbs/ Americanised Serbs etc.

However the majority of organisations showed contradictory tendencies, even at the time of formation, insisting that their basic aim was to gather all immigrants together²⁵ and preserve their tradition and culture. The majority achieved this only occasionally when gathered for informal activities like events, celebrations, picnics etc. whose basic function is gathering immigrants and consolidation of the community. As the presence of Serbian elements, particularly those which are considered symbols of ethnic identity (gibanica, chevapchici, shlivovica, kolo, patriotic songs etc) were emphasised at these events they frequently grew into genuine ethnic holidays for the Serbs of Chicago.²⁶

The Church-School Congregations and their organisations played a decisive role in overcoming the differences in the immigrants' environment. Namely, up to the schism in 1963, they were an organisation which, with their widespread activities, insured collaboration among different segments of the Serbian ethnic community, regardless of whether they derived from different local cultural traditions in the homeland, from different socio-economic environments or political affiliation in exile. The church attempted to articulate and solve numerous social and ideological conflicts by emphasising the same religious affiliation of the Serbian immigrants and identifying

---

²⁴ Dj. Vrga and F. Fahey, *Changes and Socio-religious Conflict in an Ethnic Minority Group, The Serbian Orthodox Church in America*, San Francisco, 1975, 70-71

²⁵ The last effort to unify Serb immigrants in USA is establishment of the Serb-American Congress in November 2002 in Chicago, which is formed by their three mayor organisations: Serbian National Federation, Serbian National Defence and Congress of Serbian Union

²⁶ M. Pavlović, *Srpski etnički festival u Čikagu, A IV. Nemzetkozi neprajzi nemzetiségkutató konferencia, Bekescsaba, Debrecin 1991, 351-355*

it with national belonging. It contributed to homogenisation of the ethnic communities, through unification of different regional cultural traditions, by codifying the simplified models of customary practice, in which specific regional difference were absent, but foreign cultural elements also appear, accepted in the new environment.²⁷

The immigrant organisations appear as a sphere of expressing the way of life and values, which they acquired in the new surroundings. Even in the days the colonies, immigrant communities were never completely isolated from the influence of the new surrounding, so that very early numerous elements adopted from it were noticed in the way of life and customs of our immigrants. Likewise immigrants, particularly the later generations, felt themselves as members, both of the Serbian community and American society. Such tendencies were expressed very early already in 1910 with the formation of the Serbian American Society "St. George".²⁸

Finally, but not the least important, immigrant organisations appear as representatives of the Serbian community and its cultural tradition throughout American society. Thus different organisations have their stands at the festival of American culture — Folk Fair. Choral societies and folklore groups have had several appearances on radio and television, while members of the Serbian community in Chicago are particularly proud of the participation of the Singing Society "Sloboda" in the programme of the festival for the inauguration of the USA president in Washington D.C. in 1957.²⁹

Thus, immigrant organisations and particularly the Church-School Congregations, thanks to their numerous activities are the real centres of immigrant way of life and culture. As such they represent one of the most significant factors in preserving the ethnic identity of Serbs in Chicago. As the life of the earliest immigrants was spent in fact within the framework of the ethnic community, it is not strange that they preserved their ethnic identity intact and to a large extent transferred it to their children. On the other hand they remained on the margins of American society. Serbs in later waves of immigration, although members of their ethnic organisations, much more frequently join the cultural and public life of the wider community. Even if not actually active in immigrant organisations they remain close, through informal contact with the members of their ethnic group, and at home speak their mother tongue and cherish tradition. Therefore non membership of ethnic organisations does not necessarily mean loss of ethnic identity, although the immigrants themselves underline their great significance.

The influence of organisations in preserving ethnic identity is however much more expressed among second and later generations of our emigrants. It has been noticed that children who went to the parish schools and participated in the activities of Serbian cultural and sports organisations are better acquainted with their mother tongue and culture and are more closely related with members of their ethnic group, than children who did not, even when their parents paid great attention to preserve ethnic identity within the family.

---

²⁷ Analysis of the role of the Serbian Orthodox Church in Chicago in the work: M. Pavlović, *Religijska i etnička pripadnost*, Glasnik Etnografskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti XLVI, Beograd 1997

²⁸ Spomenica SPC Voskrsenija Hristova 1905-1955, Čikago 1955, 275

²⁹ Srpsko pevačko društvo "Sloboda" 1927-1977, Čikago 1977

Finally we may conclude, on the one hand, that the numerous Serbian immigrant organisations, from religious to cultural, sports and political, expressed and consolidated different types of differentiation and segmentation in the ethnic community, from regional cultural to social and political while, on the other hand, they contribute to the gathering of our emigrants and preservation of their ethnic and cultural heritage. Apart from that, within the organisations, a particular American Serb culture develops with which particularly the later generations could easily identify but they are also the means by which the Serbian community in Chicago receives its affirmation in the wider American society.

Translation: A. Vasić

Мирјана ПАВЛОВИЋ

УЛОГА ИМИГРАНТСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У ЖИВОТУ СРБА У ЧИКАГУ

У првом делу рада дат је преглед демографских одлика миграције и различитих типова исељеничких организација (добротворна друштва, црквене парохије, политичке организације, црквене школе, хорови, фолклорне групе итд.) Срба у Чикагу у прошлости и данас. У другом делу рада разматра се утицај исељеничких организација и исељеничких окупљања на формирање и развој српске етничке заједнице у Чикагу, као и на очување и испољавање етничког идентитета различитих генерација и таласа српских исељеника у овом граду. Примењен је савремени концепт етничког идентитета/етничности, чију основу чине ситуациони приступ и комбинација културних и социјалних аспеката, а нагласак је на субјективној димензији и симболичком карактеру етничког заједништва и различитости.

Анализа је показала да се исељеничке организације својим деловањем и бројним активностима јављају као прави центри исељеничког начина живота и културе. С једне стране, оне доприносе очувању етничког и културног идентитета исељеника. С друге стране, међутим, оне одражавају и учвршћују различите видове сегментираности српске заједнице у Чикагу. Осим тога, организације имају значајну улогу у формирању специфичне исељеничке културе америчких Срба. На крају, оне су значајан фактор у афирмацији српске исељеничке заједнице и њене специфичне културе у ширем америчком друштву.

Mladena PRELIĆ
Ethnographical Institute SASA, Belgrade

UDC 323.1(=861)(439) : 394.2
Original Scientific Paper

ETHNIC IDENTITY: THE SERBS IN HUNGARY*

In this paper the author deals with the issue of ethnic identification of the contemporary serbian community / national minority in Hungary. Several aspects of the problem are taken into account: self-identification, symbols of identity and the criteria of belonging to the group, dual identity and the distance “us:them”.

Key words: Ethnic identity, ethnic minority, national minority, Serbs in Hungary

The Serbian community in Hungary, one of the thirteen national minorities recognized by the Hungarian State, is presently an exceptionally innumerous group. It is estimated at about 5000¹, and its members do not live on a compact territory. Though innumerous, this community is not an ‘ethnographic monument’, but a dynamic group, which can be researched from different angles.

The questions arising immediately as interesting in the case of a group living in ethnically different milieus, are the issues related to ethnical identity. In this paper I will limit myself, primarily, to the manners of how the members of the group define themselves, the criteria by which belonging to the community is determined, the issues of dual identity and the distance *we – others*².

Self-Identification

The existence of the present Serbian community in Hungary is a result of historic circumstances — the migration of the Serbs to the north, provoked by the Turkish

---

* This paper is the result of the project no. 2157: *Serbian Traditional Culture — Patterns of Images, Rituals and Social Structures*, finances by MSTD RS.

¹ The number was estimated by Serbian institutions, such as Serbian Democratic Federation or Self-Management of the Serbs in Hungary. These estimates are necessary in developing specific methodology for taking censuses in Hungary, and also because it is officially recognized that the members of national minority there, due to negative historic experiences, reluctantly declare their nationality/ethnicity on such occasions.

² My intention is to present some of the results obtained during my fieldwork in 1996–97 among the Serbs living in Budapest and few surrounding cities (Pomaz, Kalaz, Saint Endre, Chobanac). The investigation was of quality character, but some replies in this paper were quantified, for the sake of clearer exposition. In the settlements I worked in, there were about 1000 people, declaring themselves as Serbs and who are visible and active in the social life of the community. The research involved 60 persons of different gender, age and education.

conquests of the Balkans. Their specific culture was created at the time of their rise during the 18th and even 19th centuries. This culture, the traces of which are still visible today, and which is important for the culture of the Serbian people in totality, represents the foundations of the positive identity and feeling of pride to this group. Due to their long presence, which can be historically documented, the Serbs in Hungary consider themselves almost as an autochthonous community³. On the other hand, the awareness that the Serbs in Hungary are immigrants is also alive. The major migration under the Patriarch Charnojevic in 1690 had left such a deep trace in this group's collective memory, that the Serbs even today call themselves 'The descendents of Charnojevic'. This migration was neither the first nor the only one, but one in a series of lasting migrations of the Serbs into Sub-Danubian area, but it is considered as the most important one. According to the formulation of one of the leaders of this community – the contemporary Serbs in Hungary consider themselves 'biological, spiritual and political descendents' of those Serbs who had come with the Charnojevic migration⁴.

The Serbs in Hungary I had the opportunity to get in touch with in public and private situations, often emphasize that they consider themselves an integral part of the Serbian people, as well as loyal citizens of Hungary, integrated in the society wherein they are living. At the direct question how they declare themselves regarding their ethnic identity, the majority of my collocutors said that they are Serbs; the frequency of this answer exceeded by far all other replies, including "Serb from Hungary". Such replies confirm that my collocutors have a developed awareness of belonging to the Serbian nation as a whole, rather than to a regional, specific sub-group that the formulation Serbs from Hungary would imply. However, in their other replies and stands they also expressed an awareness of a distance from the Serbs from the motherland, primarily in mentality, which will be dealt with here shortly.

The belonging to the ethnic group for a majority of my collocutors implies very positive feelings (pride and love). Less frequent, but also characteristic answer to the question regarding the feeling of pride, is that the belonging to the nation or an ethnic group is not something to be proud of, or earned, but just a fact, something one is born into. All my collocutors emphasized that they have never hidden their identity, not even in 'difficult times'. Apart from that they all exhibit an inability to single out, in the course of their life, a period of self-examination, dilemmas or changes in their feeling of belonging to the Serbian community. All of them describe that these feeling have developed with time, and that gives them the sense that it is something spontaneous, almost natural. If there were some difficulties, for example prejudices or pressures from the milieu, they only additionally strengthened their sense of ethnic identity.

Symbols of Identity and the Criteria of Belonging to the Group

In order for the awareness of the group identity to be maintained over a longer time period, it must be linked to a number of major cultural elements which in a given

---

³ *The cooperation between the Serbian minority in Hungary and the Motherland*, in: *The Serbs in Hungary*, World Serbian Community, Beograd, 1994, p. 18.

⁴ Milan Nedeljkov, *The Situation of the Serbs in Hungary*, in: *The Serbs in Hungary*, World Serbian Community, Beograd, 1994, p. 31.

contexts can symbolize the ethnic particularity and which group members can use to recognize themselves as such. Therefore, one of the most important issues is to detect which cultural elements, that is, identity symbols the present day Serbian community in Hungary uses to this end.

Based of their replies and on my personal observations, I singled out as most important the following: the Orthodox religious appurtenance, knowledge and use of the Serbian mother tongue (including the giving and using of Serbian first names), specific history and cultural-historic heritage.

However, these few symbols significant, even crucial for the existence of the group, do not coincide in every particular case with the criteria by which an individual is determined as its member. Nowadays, definite difficulties arise in establishing stable criteria, which irrevocably determine the member of the Serbian community. In reality, the cases vary from an "ideal type", quite rare nowadays, in which an individual's both parents are of Serbian origin, he/she was baptized in the Orthodox church, he/she speaks the Serbian language, has attended Serbian school with classes given in his/her mother tongue, and takes an active part in the Serbian community life, to the person of mixed origin, who is neither baptized nor religious, or even baptized in some other church⁵, who speaks a poor Serbian, but still feels personally as a Serb. In the last few years there were even the transfers from a majority community into a minority one (I recorded four such cases of ethnic Hungarians who, getting in touch in different ways with the Serbian community, started feeling and declaring themselves as the Serbs; they converted into Orthodox religion, learned the language, sent their children to the Serbian school...) That is why my next question, which I singled out, was – how are the real, not ideal criterion established in the community to differentiate 'us' from 'them', – or as usually the Serbs in Hungary say – 'naše' ('ours') and 'nji'ev'o' ('theirs'). Also of interest are the criteria used inside the community to differentiate between the 'conscious', 'real' Serbs, 'those who still resist' assimilation, and those who have become 'Hungarian-like', who gave up and let themselves be assimilated.

Besides, it should be kept in mind that the ethnic identity in itself is paradoxical in some ways. For example, the duality between the subjective conscience of identity and belonging to a group, and on the one hand, and the need to manifest objectively that identity, i.e. confirm and feed, and even strengthen it by definite visible symbols, on the other.

Another paradox of the ethnic identity is between essentialistic understanding of it, on the basis of the birth criterion, and historic and contextual understanding of it, on the basis of mastering certain cultural models, which are learned and can be freely selected.

When asking the question about the criteria of recognition of the Serbian identity of an individual in everyday life, I had in mind the dualities between the conscience and the symbolic as well as between the belonging by origin and by a free choice.

To the questions what is an indispensable criterion for a person to be regarded as a Serb, I got the following replies:

---

⁵ For example, out of fourteen secondary school students who attended the third and the fourth grades in the Serbian secondary school in Budapest 1995–96, and who feel as the members of the Serbian minority, three were baptized in the Catholic church.

*The criterion of a subjective conscience and declaration
as opposed to the manifestation of symbols (language and religion):*

Is a Serb somebody who feels and declares himself as a Serb, although he does not speak Serbian?

a) yes, he is	60.7%
b) no, he is not	21.4%
c) I don't know	17.9%

Is a Serb somebody who considers him/herself to be a Serb, although he/she is not an Orthodox, has not been baptized, does not observe customs, and does not attend the church?

a) yes, he is	62.9%
b) no, he is not	22.2%
c) I don't know	14.9%

The criterion of subjective conscience and free choice, as opposed to objective origin:

Is a Serb somebody who is not of Serbian origin, but who was baptized in the Orthodox church, learned to speak the Serbian language and declares him/herself as a Serb:

a) yes, he/she is	66.7%
b) no, he/she is not	7.4%
c) I don't know	25.9%

If a person is of mixed origin and declares him/herself as a Serb, in your opinion

a) yes, he/she is Serbian	88.9%
b) he/she cannot be a Serb like somebody whose both parents are the Serbs	7.4%
c) I don't know	3.7%

Although there are still those among the members of the community who believe that the Serb is only 'a man/woman of Serbian blood'⁶ and contempt for those who have changed their "natural" identity ('I think, in general, that it is not nice if I am a Serb to make myself a Hungarian' (w.1958, BP), full membership in the community is granted even to those who are not of the Serbian origin, but who were, for example, baptized in the Orthodox church, who have learned Serbian, who take and active part in the community life and declare themselves as Serbs. As one of my collocutors said: 'There is no other rule, the Serb is the one who feels and considers himself a Serb' (m.1929, BP). Naturally, prior to the recognition of the personal choice of those entering into the community from the "outside", there is a trial period during which a person is tested and asked to prove his/her how serious their intentions are. The most important proof is to

⁶ Such statements were not given as answers to a direct question from the questionnaire, but they appeared several times in unofficial conversations.

see whether those people, Serbs by choice and not by origin, bring up their children as Serbs, whether they do something useful for the community, or if they are active in social life. The smallness of the group and fear that it might become extinct is certainly the reason why it is so open to outsiders becoming its members. The community is far less tolerant towards the Serbs who 'got hungarized'.

However, even within the community a certain division with respect to already mentioned similar criteria can be observed. Those who 'consider themselves always as Serbs', who are active in social and religious life, who always speak Serbian at home and with others, and especially who educate their children 'in the spirit of ours' are 'conscious', 'real' Serbs. For those who still belong to the community, but perhaps not ascribing the primary importance to their own (Serbian) identity and who accept without much negative emotions the possibility that their children and grandchildren will be assimilated into the majority community, sometimes a pejorative name 'Mađaroni' (Hungarianlike) is given.

Dual Identity

Contrary to the community's predominant openness and flexibility in respect to who can be its member, my collocutors, especially of the older generation, mainly rejected the possibility of the existence of a dual identity. According to this concept, the boundary between 'us' and 'them' cannot exist within the same the individual, a person is either Serb or Hungarian. If he/she is of dual origin, he/she must, according to this notion, respect both sides, but emotionally he can be linked only to one of them, that is, he/she must declare himself/herself. Even when declaring that they would not be opposed to the dual identity of their children from mixed marriages, my collocutors mentioned that the dual identity on an equal footing is not possible:

Theoretically – the dual identity can exist, but practically it is difficult. I am not exclusive, I would not oppose. But a person is always more inclined to one side. (m.1929, Budapest).

According to the same way of thinking, widespread also among the older generation, dual origin can be even the source of confusion and difficulty for a child. ('Children /from mixed marriages/ are in the worst situation. They do not know what and who they are'). However, among the middle and young generations it is accepted as something normal. With the young generation, in which dual origin is very prominent, I have encountered two cases of descendants of mixed marriages who were reluctant about their identity. I have also come across five young persons who declared themselves as 'Hungarian Serbs' (which meant, according to their interpretation – the Serbs who, being from mixed marriages, also have and stress the Hungarian origin)⁷.

⁷ However, when two years later I spoke again with two of these 'Hungarian Serbs', they had changed their attitude and declared themselves as Serbs, i.e. Serbs from Hungary. My other interviewees evaluated the formulation a 'Hungarian Serb' as something entirely strange to them; they would never use it as a determination of their identity.

Viewed in its entirety, it could be said that the predominating stand in the community is that the dual origin entails a danger, which can be overcome and resolved only if the child is encouraged to choose one (desirably 'our') side. However, double or multicultural competence (being bilingual, familiar with two or more cultures...) is extremely highly valued.

I do not feel here as a subordinate to the Hungarian. Moreover, I feel higher than many due to my knowledge of two cultures and two languages (m. 1924, Kalaz).

Thus, it is interesting that dual or multicultural competence is appreciated as a virtue, providing that the person strictly differentiates 'his own' from 'foreign' (the criterion is the emotional link), even when, for example, he/she is more comfortable and successful with 'foreign' cultural patterns than 'his own.'

The Distance: Us — Them

Since the identity is a relational category formed through the meeting with the 'other', an interesting question is the issue of closeness and distance felt towards the two selected groups — the surrounding Hungarian majority and the Serbian people in the Motherland.

The replies to the question about how similar are the mentality and temperament of the Serbs in Hungary and that of the Serbs in the Motherland on the one side, and the Hungarians on the other, showed that my collocutors predominantly see themselves as closer to the Hungarian people with whom they live, than to the Serbian people in their motherland. It is also interesting that approximately the same number of the interviewed expressed distance towards both groups (the reply under — d).

Do you think that mentality of the	Serbs in H: Serbs in Y	Serbs in H: Hungarians is
a) very similar	0.0%	15.4%
b) mainly similar	16.7%	30.8%
c) similar in something different in other things	29.2%	15.4%
d) mainly different	33.3%	30.8%
e) entirely different	8.3%	3.8%
f) I am unable to say	12.5%	3.8%

Viewed as a whole, my collocutors placed themselves in respect to mentality between the Hungarians and the Serbs from the motherland, however closer to the Hungarians. They received from the majority people balance and rationality, but they have, however, in comparison to the 'genuine Hungarians' retained something 'ours' (emotionality, spontaneity), which however, in some replies is interpreted as a consequence of the innumerousness of the Serbian community, and not as a Balkans' heritage'.

We are very similar to the Hungarians. We are living here, there are a lot of things to which we adapted ourselves. By our temperament we are not, maybe, any more the Balkan type, we are more reserved, we are not so aloof in words... But unlike the Hungarians we are more respectful of one another, there is more respect in the community than among the Hungarians. Perhaps because we are innumerable, we are closer one to the other, we know each other better. There is more family atmosphere among us, we are closer (f.1929, Chobanac).

The Serbs from Serbia Proper are often negatively described (more aggressive, irrational, even arrogant). However, this difference is viewed in some replies with the opposite value sign:

The Hungarian mentality affects us a lot. We are much more introvert. That is why Yugoslav children are hardly accepted in schools. Here – they are more rigid, introvert, cold, they are not so hospitable, interests are more taken care of than the friendship... While, in the South (in Serbia) when you are received in a home ... (f.1957, Kalaz).

Although generally my interviewees defined their mentality as closer to the Hungarian one, some of their replies, on the contrary, point out the existence of a distance towards the majority group. It is interesting that more than half of them declared that they have never found themselves in a position to feel closer to any Hungarian than to a Serb. In spite of the fact that most of them said that they keep company with people of other ethnic backgrounds, a very small number actually declared to have a Hungarian as his/her best friend.

*
* *

In this brief report only few basic characteristics of the ethnic identity among the Serbs in Hungary were presented. Much more space would be required to show all the hues and possible meanings of this complex phenomenon.

*Translated into English by: Nadežda Obradović
Edited by: Mirjana Prošić-Dvornić*

Младена ПРЕЛИЋ

ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ: СРБИ У МАЂАРСКОЈ

У раду се ауторка бави проблемом етничке идентификације савремене српске заједнице, односно српске националне мањине у Мађарској. Резултати се заснивају на материјалу прикупљеном приликом теренских истраживања која су обављена у периоду од 1996. до 1997. г. међу Србима који

живе у Будимпешти и у неколико околних градова (Помаз, Калаз, Сент Андреја) Истраживање је обухватило шездесет особа различитог пола, старости и образовања.

Проучавање је фокусирано на одређене критеријуме и аспекте проблема етничког идентитета. Дакле, с једне стране, анализирају се критеријуми попут припадности групи, двојног идентитета и дистанце *ми-други*. С друге стране, разматрају се различити аспекти проблема, као што су нпр. само-идентификација и избор симбола идентитета.

На основу исказа и личне опсервације издвојени су најважнији симболи: православна религија, знање и употреба матерњег језика (укључујући давање и коришћење српских личних имена), специфична историја заједнице и културно-историјско наслеђе.

Анализа је показала, с једне стране, блискост припадника српске заједнице мађарском менталитету. С друге стране, међутим, више од половине казивача сматра да су им Срби ближи од Мађара, односно да врло мали број њих међу Мађарима има најбоље пријатеље, премда се друже са припадницима другог етничког порекла.

Aleksandra PAVIĆEVIĆ
Ethnographical Institute SASA, Belgrade

UDC 392.5(497.11)
Original Scientific Paper

THE WEDDING ACT IN SERBIA IN THE LIGHT OF SOCIAL CHANGES* A Study of Traditional and Contemporary Ceremony

Retraditional form of getting married included a wedding ceremony in which we had, among other rituals, an obligatory church wedding. The church wedding was omitted in certain cases, as, for example, the marriage of underage partners.

When transformation of traditional life began, church wedding was omitted more often, though it was still the norm (in traditional and civilian law). In this period, traditional wedding ceremony was considered as popular way of marking the start of a new family.

At the end of 19th and beginning of 20th century, the civil marriage ceremony was introduced, but most of couples still got married in church. This was the custom until The Second World War, when the church form of wedding became undesirable. Communist ideology meant a complete break with religious and national traditions. This resulted reduction of the numbers of church weddings, but not their complete omission.

Economic crises, war destructions, low life standards and disturbance of the system of values, at the end of 20th cent resulted in retraditionalisation processes as for instance, revitalization of church life, or some of its elements.

Last few years in Serbia, young couples approach both the civilian marriage -because it is an obligation and the church marriage — because of different reasons: need to make continuity with historical heritage, or to invent new one.

I will try to show this course of transformation of act of getting married, through analyses of social meaning of some wedding ceremony elements.

Key words: wedding, church, tradition, continuity, and transformation

Transformation of traditional society in Serbia began as early as the mid 19th century with the liberation of Serbia from Turkish dominion and by the execution of political and legal measures, by which values different or even contrary to the previously accepted ones were often promoted. The process of change progressed slowly and continually even to the very beginning of the Second World War. Ideologically, the socialist revolution was a complete break from what was left of tradition, although many

---

* This paper is the result of the project no. 1868: *Contemporary Rural and Urban Culture — Ways of Transformation*, finances by MSTD RS.

institutions of social life “survived” and continued to exist (sometimes maintaining only traditional form) even in the second half of the 20th century.

Institutions of marriage and family were not only among the first to be changed, but they could be viewed as the “crossroad” at which different levels and kinds of transformation occurred: demographic, social, economic, cultural, ideological... In post-war Serbian society they were influenced by: industrialization, urbanization, agrarian reform, atheistic tendencies, change of legislative system, development of the feminist movement, sexual revolution...

The marriage act as an element of a wider ceremony has never been the focus of attention by ethnologists. This probably results from the fact that the wedding itself, in its ritual sense, has been of marginal significance, in the understanding of our people. The practice of marriages without a contract, relatively widespread in the life of our traditional society, was rooted, among other reasons, in the idea that the wedding — feast was what made the alliance of two people official, whereas the marriage ceremony “could wait”. However, it should be noted that the commonest situation was that people who made a wedding — feast also married, whereas in the case of common law unions both aspects were delayed.¹

Before the introduction of obligatory civil marriage in Serbia the church wedding had been the only formal way of making a marital alliance. Under the jurisdiction of state authorities², marriage, as well as the rituals involved, underwent a transformation³ from both the ideological aspect and that of structure and function of ritual.

The general direction of the transformation was related to reduction and change of the function of the ritual (specially in conditions of urban life), as well as changes in comprehension of the essence of marriage as an institution, inner principles of functioning of the marriage union and the bases on which it rests.

Considering the limited space for this report, this paper will present a brief survey and an analysis of church, popular and civil wedding ceremonies and, on the basis of this, the supposed, that is, proclaimed concept of marriage, as the model existing in religious, popular and official state ideology, as well as the attitudes of future brides and bridegrooms towards one or the other “form” of marriage⁴.

The traditional way of wedding which still takes place in most villages of Serbia represents a complex ceremony composed of various rituals of different magic and social significance. As I have already mentioned, limited space prevents presentation of all the details of this ceremony, therefore I shall point out the basic changes which are

¹ This is claimed on the basis of personal research

² By The Basic Law on Marriage, from 1946, obligatory civil marriage was introduced at the entire territory of the Federal People's Republic of Yugoslavia.

³ On transformation of wedding ritual as the indicator of social tendencies, the work that is interesting to consider is: Sanja Zlatanovic, *Reafirmacija tradicije i svađbeni ritual*, Zivotni ciklus, referati bugarsko-srpskog naucnog skupa, Sofija 2000, 223-230.

⁴ The Analysis is carried out on the basis of study of the existing literature, legal regulations on marriage, personal observations of the act of wedding in two Belgrade churches: The church of St. Apostles at Topcider and the Church of St. Alexander Nevski, on Dorcol, as well as in the district community of Stari Grad, on the basis of a poll carried out among future brides and bridegrooms, on the occasion of fixing wedding date and a study of wedding customs in the village of Dubona near Mladenovac (70 km from Belgrade).

taking place within the traditional model of a wedding feast and within the relation of this model to the contemporary, that is, civil wedding act.

Considering that among our people church is considered to be an inseparable part of the tradition, a peasant who organizes a wedding ceremony after the traditional customs includes in it a church wedding as well. This rule was applied even in the post-war period when the number of weddings in church (both in rural and urban areas) declined. Those who were inclined to follow the "new fashion" or ideology and to avoid church wedding, most often chose not to make big wedding feast, but to organize the wedding celebration in a restaurant, taking the model of urban areas. I say *most often* because there have been cases in which church weddings have been excluded from the traditional concept of marriage.

The most evident change occurring in traditional wedding ceremony is partial or complete (differing from case to case), change in the function of magic rituals. Whereas previously they were used to establish relations with "higher powers" which were supposed to ensure fertility, abundance, harmony... in marriage, today they have mainly entertaining function. That is what can be seen or heard from the participants in rituals. However, although they claim that it is "all a matter of fun", they keep to the proper order of events very strictly, fearing, in fact, that "breaking the rules" will cause bad luck. The fact that contemporary villager does not know the meaning and purpose of some ritual tells us only of the passing of time which has taken with it knowledge of that kind, which has been, doubtlessly, helped by the strong spirit of modern urban life evident in our rural environment as well.

The most important change of a social nature is certainly the position of bride and bridegroom at the wedding feast and in the life of community. Earlier social patterns always put bride and bridegroom at an extremely marginal position. Not only their marriage was often arranged without their knowledge and assent, but they had a secondary place during the wedding celebration as well. Although the whole ceremony was because of them, they were practically only intermediaries in making an important agreement between two social groups, and the purpose of their marriage was fulfillment and reaching socially proclaimed values. Contemporary "traditional" wedding feasts introduce a lot of romantic elements, and thus, what used to be unimaginable, the bride and bridegroom show their affection and closeness openly (by holding each other's hand, conversation, and even by kissing in public). Moreover, they sit and partake of a feast with other wedding guests, whereas earlier they used to be the ones who waited on the most important guests, such as godfather and witness at the wedding, and they used to eat in a separate room. Today the bride is dressed in a luxurious white wedding gown (and thus easily recognizable among all the other female guests. Earlier she used to be dressed in a traditional national costume that was worn on formal occasions and also worn by all other girls present at the event (although the bride usually wore more jewelry and ornaments). The tent in which the wedding feast usually takes place is decorated with the initials of bride and bridegroom made of flowers and heart shaped ornaments.

Although social agreement made between the bride's and bridegroom's relatives is not of such importance as it used to be, and although the relationship between young husband and wife is more significant than before, rituals and customs following the wedding feast in the village still proclaim social values which used to characterize a

traditional rural area. Thus the marriage should be fertile, matrimonial alliance firmer, the house rich, spouses devoted to each other and, the most important, on good terms with the rest of the family they will live with (usually bridegroom's family). Wedding rituals attempt to establish connection with higher forces that would make all of it possible. Although at first sight it might appear that the contemporary wedding feast in relation to the traditional one has changed more in content than form, my opinion is it is possible to view things the other way round and conclude that the form is changed more, specially under the influence of mass media that advertise glamour and luxury as a life style, as well as under the influence of emphasized longing of a villager for city life.

Church dogma, canons and ritual practice in connection with the sacred sacrament of marriage exist as elements of life in the Orthodox church which remained unchanged for centuries. Changes that happen, however, are on the one hand of an administrative nature and on the other individual exceptions to the rule.

Till recently, a church wedding could be performed only after the civil ceremony had been previously carried out. The priests who wedded a couple with no evidence of civil registration of their marriage were subject to penalty.⁵ This is regulated both by church and civil law, but it is no longer strictly adhered to. Therefore, it is possible to carry out a church wedding without previous civil registration, which results that a certain possibility of formal polygamy exists, namely, that an individual be both in church and civil marriage, but with two different persons.

Preparations for a church wedding are twofold. They include confirmation of the fact that there is no blood kinship between the future bride and bridegroom, which used to be proved by presenting the family genealogy, whereas today is left to the conscience of the couple and their parents and public announcement of the wedding in front of members of the parish. The second thing consists of a premarital test at which the priest teaches the bride and bridegroom the basic prayers and regulations of Christian life. Saying prayers with the future bride and bridegroom at the premarital test, as well as the ritual of engagement, which used to be performed sometimes several months before the wedding, are carried out directly before the wedding nowadays.

Considering that according to Orthodox Christian teaching marriage represents a mystery, the act of church wedding is constituted and aimed at making the marriage alliance sacred and initiating (through prayers and ritual) bride and bridegroom into the life of holy sacrament. In the Orthodox Church the wedding used to be performed in the course of the Holy Liturgy which represents the central "event" of Christian life.⁶ Why and how it happened that the wedding ceremony was separated from the liturgy was explained in my study on popular and church marriage⁷, therefore I shall not dwell upon the subject here. I would just like to note that today more and more frequently the young couple request to be married in the course of the Holy Liturgy, but here it is a question of people who participate regularly in the life of the Church.

⁵ Branko Cisarž, *Crkveno pravo II*, Beograd, 1973, 120.

⁶ Episkop backi Irinej (Bulovic), *Poredak cina vencanja u sklopu svete liturgije, u Pravoslavni brak I porodica*, Svetigora, Cetinje, 1995, 45-46, 45.

⁷ Aleksandra Pavicevic, *Narodni i crkveni brak u srpskom seoskom drustvu*, PI EI 46, Beograd, 2001, 24, 25.

A general conclusion can be drawn that there is an evident tendency in some churches that some priest shorten the ritual, which is most probably the result of the general process of secularization, as well ignorance of the "rules of service" on the part of those who are to be married. Namely, out of 30 polled couples 22 feel that a church wedding is a traditional and romantic event. It is interesting to mention that only one couple goes to church to attend the service, whereas the others do it mostly to light a candle or to "find peace in times of difficulty".

However, putting aside this social problem for a moment, let us look at what is proclaimed as the model through dogma and the ceremony of wedding performed by the Orthodox Church.

The first and the essential characteristic of marriage in the Orthodox concept is its sacredness. It comes from the belief that marriage is an agreement, that is a kind of (sacred) alliance between the bride and bridegroom, and God. In the scope of this agreement, they take an oath before God to live in accordance with the law and to obey the basic principles of Christian life, and in return they are offered abundance of earthly fruit (material prosperity and richness in children, peaceful life, health, etc), as well as "heavenly wealth". As basic principles and desired values of Christian life absolute male seniority was pointed out, but accompanied by the example of Christ's love and sacrifice for the Church (parallel is drawn between bridegroom and Christ and bride and the Church), martyrdom (as the most striking analogy Christ's martyr death is mentioned, and crowns which are put on the bride's and bridegroom's heads, that is, the wreaths, symbolize his wreath of thorns and mutual sacrifice, but also remind of the wreaths of glory to be won by those who respond to this call, numerous posterity, love for children, fidelity and "chastity of the marriage bed" (to which aims most of the prayers), and mercy. The last virtue, as well as constant mention of the whole community, both family and church community, in prayers, attribute to the "agreement" social significance as well, namely, it speaks about the concept of marital alliance as the basic social unit of the community "the right arrangement" the results of which is benefit to all the society.

Whereas through the traditional wedding "the agreement" made between two social groups, and between a new marriage unit and society, is pointed out as the primary one, church ceremony, although not neglecting that aspect, puts personal relation of bride and bridegroom and their alliance ("agreement") with God in the first place, which gives marriage beside a horizontal dimension of earthly time, a vertical dimension of eternity as well.

Civil wedding is carried out in the main hall of the municipal building, and recently in less formal places, at the choice of the bride and bridegroom,⁸ in the way regulated by the Law on marriage and family relations (from 1980, 1988, 1993, 1994), which represents the basic source of Family law in the Republic of Serbia.

Preparations for contracting civil marriage include an application which the engaged couple submits to the registrar, enclosing with it birth certificate, and other documents if necessary. These potential the divorce document of any previous marriage, as well as court approval for marriage registration of under-aged individuals

---

⁸ Miroslava Lukic - Krstanovic, *Produkcija svadbene svetkovine u Beogradu*, u *Zivotni ciklus...* 211-222, 213.

or individuals who are in kinship which is considered an obstacle to marriage (this approval may be obtained by those who are not blood related: father-in-law and daughter-in-law, son-in-law and mother-in-law, as well as relatives by adoption: step-father and step-daughter and step-mother and step-son (art. 46-49 of the Law on Marriage and Family Relations).

It is possible to conclude that in the concept of the civil marriage act there is also an obligatory recommendation by the registrar that the couple who want to contract marriage have a health check visit marriage, or family counseling service, where they will get acquainted with the professional opinion on the conditions for the development of harmonious marital relations, as well as a health institution where they will get information on the possibilities and advantages of family planning before the day determined for contracting marriage (art. 55 of LMFR) Nowadays this part of the preparation is usually not carried out in Belgrade municipalities.

In the Commentary of LMFR, marriage is defined as a unit in which the interests of both husband and wife, as well as the family and the community are realized simultaneously. It is recognized by law and defined as a complete, permanent, sexual, emotional, economic and spatial alliance in the life of husband and wife.⁹

The ceremony of civil marriage registration can be considered at two levels: at the level of form and the level of content.

A specially furnished and decorated room where the marriage is carried out, as well as the requirement of adequate clothes and behavior of the main participants, give the moment of contracting marriage a solemn character, namely, in the language of anthropologic analysis, a character of sacredness. However, the fact which makes this "ritual" profane is the absence of relation to deity, supernatural or higher powers. In the scope of this analysis an analogy may be found between the elements of civil and church ceremony, for instance: main hall /church, registrar/priest, state/God, but a possible conclusion on the existence of this analogy on the semantic level of the ritual should follow after a more thorough semiological analysis. The position of future husband and wife on the left and the right side of the "registrar" respectively (contrary to the church) remains with no special explanation. Giving priority to a woman in the statement of consent and signing in the marriage register should represent proof of the equality of sexes which is proclaimed by state laws (although when anyone has priority it becomes absurd to talk about equality), but I am of the opinion that it is rather an expression of good manners in the style "ladies first".

As for the content of the ceremony, it expresses the desired values and relations in marriage alliance, proclaimed by the legislator. This is best illustrated by the articles of the Law which are read in the course of the wedding. Thus article 65 guarantees husband and wife the right of independence and freedom in their choice of occupation, article 66 points out their duty to develop the feeling of mutual solidarity and solidarity towards other members of the family, and article 67 emphasizes equality of both spouses in all personal proprietary relations. Fidelity and helping each other as a marital duty is "recommended" by article 68. Article 69 states that husband and wife decide on the place of living by mutual agreement and that each one individually, in accordance with his ability, contributes to the support of the family. In articles 70, 287, 320, 321 the

⁹ Ilija Babić, Komentar Zakona o braku i porodičnim odnosima, Službeni list SRJ, Beograd, 1999, 56.

legislator deals with regulation of proprietary relations and definition of concepts of individual and common property in marriage. Therefore, as the desired values pointed out in the above-mentioned legal regulations we find: mutual independence of spouses, solidarity, equality, fidelity and reciprocity, agreement on important matters in life and, the most emphasized, regulated proprietary relations. Treating marriage as a kind of social agreement where attention should be paid primarily to concrete, "tangible", and to law subject categories is evident, except in the mentioned regulations which, being important, are singled out from the context, also in the commentary on article 56 of LMFR, in which it is stated that the formal form of contracting marriage "singles it out from other short-term (no coma in between) business."¹⁰

Therefore, the civil form of marriage regulates primarily the legal relations of the married couple, whereas the Church emphasizes spiritual life and moral issues. In this way the inner side of marriage and personal, emotional, psychological and spiritual life of a married couple is for the most part, though not completely, neglected.

In contemporary Serbian society there are, as presented in this paper so far, three forms of contracting marriage. They are most frequently interwoven in the sense that, in most cases, all three ceremonies are performed. In the first two, as we have seen, it is a question of "agreement" mediated by "higher powers". Proclaimed values and aims in these two models, although out of reach of civil legislation and thus of concrete punishment, contain a certain compelling force, because disrespect for them means judgement by the community, as well as a kind of excommunication. In the concept of marriage found in the civil ceremony, the marriage agreement is reduced practically to a personal, legal relationship of the married couple, and disrespect for the proclaimed values of this concept is not subject to penalty. (By the regulations of Criminal Law only polygamy and unmarried alliance with a person under 14 years are sanctioned).

In the conditions of socio-economic crisis and war situation, since the beginning of the nineties there have been the increase in the number of weddings celebrated in church, therefore it is almost possible to say that they are becoming a rule.¹¹

According to the poll carried out, most of the future couples considers a church wedding to be of greater importance, which can be supported by the fact that some of them leave the civil ceremony "for some other occasion". That occasion is usually less formal than the church wedding where a white wedding gown for the bride is almost inevitable (at the registrar's simpler clothes "can be tolerated" and it is attended usually by a smaller number of wedding guests than is the case in the church. At "spectacle wedding", such was the wedding of Zeljko Raznatovic Arkan and Svetlana Velickovic Ceca,¹² accent was also placed on the church wedding, while civil registration was followed with far less pomp.

"The return" to the church certainly has different meanings in rural and urban environment. Increase in the number of church weddings in Serbia is proof of a certain need. Whether it is the need to establish cultural and historical continuity which is non-existent, or it is a question of the needs of a personal, emotional-psychological and spiritual nature, or of all of these together, is a matter for discussion and further study.

---

¹⁰ Ibid, 56.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

Александра ПАВИЋЕВИЋ

ЧИН ВЕНЧАЊА У СРБИЈИ У СВЕТЛУ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА — ПРОУЧАВАЊЕ ТРАДИЦИОНАЛНЕ И САВРЕМЕНЕ ЦЕРЕМОНИЈЕ

Чин венчања као део шире свадбене церемоније није никад био у „жижи инересовања“ етнолога. Ово вероватно произлази из чињенице да је само венчање, у ритуалном смислу, у поимању нашег народа, било од маргиналног значаја. Пракса невенчаних бракова, релативно распрострањена у животу нашег традиционалног друштва, имала је, поред осталих разлога, корена и у схватању да је свадбено весеље оно које озваничава заједницу двоје људи, док је са венчањем „могло и да се сачека“.

До увођења обавезног грађанског брака у Србији, чин црквеног венчања био је једини формални начин склапања брачне заједнице. Прешавши у правну надлежност државне власти,¹³ брак, као и ритуали који су пратили његово склапање, доживели су трансформацију,¹⁴ са идеолошког аспекта и аспекта структуре и функције ритуала. У раду су дати кратак осврт и анализа црквеног, народног и грађанског чина венчања и, на основу њих, претпостављеног, односно, прокламованог концепта брака, као модела који егзистира у религијској, народној и државној идеологији, као и ставова будућих младенаца о једној, односно другој „врсти“ венчања.¹⁵

¹³ По Основном закону о браку, из 1946, уведен је обавезан грађански брак на читавој територији ФНРЈ.

¹⁴ О трансформацији свадбених ритуала као показатељу друштвених кретања, занимљиво је погледати рад, Сања Златановић, *Реафирмација традиције и свадбени ритуал*, Животни циклус, Реферати бугарско-српског научног скупа, Софија 2000, 223-230.

¹⁵ Анализа је извршена на основу проучавања постојеће литературе, правних уредби о браку, личних посматрања чина венчања у две београдске цркве: црква Св. Апостола на Топчидеру и црква Св. Александра Невског, на Дорћолу, као и у општини Стари Град, на основу анкете спроведене међу будућим младенцима, приликом њиховог заказивања венчања и проучавања свадбених обичаја у селу Дубона, код Младеновца (70 km од Београда).

Jadranka ĐORĐEVIĆ
Ethnographical Institute SASA, Belgrade

UDC 392.31(497.11)“19”
Original Scientific Paper

THE PERIOD OF CRISIS AND KINSHIP RELATIONS — in the Region of Vranje —*

This paper represents an attempt to perceive the impact of the socio-economic crisis in Serbia on kinship from the ethnological viewpoint. This paper will point out the manner in which economic conditions and specific cultural rules influence the structure of the kinship network and the functioning of kinship relations.

The research was carried out in the city of Vranje and its immediate surroundings among the Serb population, and chronologically it includes the period from the end of the eighties to the end of the nineties of the 20th century.

Key words: kinship, nuclear and extended family, socio-economic crisis, the region of Vranje.

It is considered that kinship, i.e. its structure, content and function depend on the external socio-cultural environment and the time limits of its existence. In that sense, this paper represents an attempt to perceive the impact of the socio-economic crisis in Serbia on kinship from the ethnological viewpoint.

The kinship maintained between the nuclear¹ and extended family² on one hand and their extra-family³ kin on the other hand have been observed in the town of

---

* This paper is the result of the project no. 2157: *Serbian Traditional Culture — Patterns of Images, Rituals and Social Structures*, finances by MSTD RS.

¹ This term is used to denote the community of husband, wife and their unmarried children. The use of the terms nuclear and extended family is not incidental, for the idea is to emphasize that both family forms represent merely phases in the development of family. The only difference is in structure, but not in the principles on which organization within family relationships is based (see: Bogišić, 1884, 50–51).

² This family form is characterized by the vertical line of descent and generation. To denominate the above mentioned family form, Serbian ethnology also uses the term multiple-generation family (see: Pantelić, 1973, 155). In the region of Vranje a two generation household of patrilinear connected relatives is present today as a variant of that family form.

³ The expression extra-family kin denominates the kin outside the nuclear family, disregarding their geographical distance from the family (see: Bott, 1957, 114–118). The working definition of this expression has been somewhat modified according to the subject matter scope of this research. Thus the expression extra-family kin includes also those living in the joint household (house or apartment) together with the nuclear family members (for example: father, mother, brother-in-law and the like). Namely, the informants themselves have considered the kin living with them in the joint household, not being the nuclear family members, as the extra-family kin.

Vranje. The paper is based primarily on the ethnographic material collected during the research on family problems and its kinship network⁴ in the region of Vranje. Only the basic and most important observations and results of the above-mentioned research have been briefly interpreted in this paper. The ethnographic material was collected by using three methods: observation, questionnaire and interview. The research was located in the town of Vranje⁵ and its immediate surroundings among the Serb population, and chronologically it includes the period from the end of the eighties to the end of the nineties of the 20th century, considering that the empirical research itself was carried out from 1996 to 1998. The supplementary field research in the year 2000 has been carried out in order to collect new research data for this paper. The period in which the research has been carried out is significant not only on account of the changes that have occurred in the political and public life but also on account of the consequences of those changes that we are facing today and that are most frequently denominated with the expressions socio-economic crisis⁶ and social stagnation.

It is considered that the socio-economic crisis in Serbia culminated in the nineties of the 20th century (Vujović, 1994, 88). The following has been stated as the basic characteristics of the crisis: pauperism, decrease in standard of living and quality of life, black market occurrence, criminalization and the like. The social crisis has also been manifested by the larger social problems and general discontent of the people. The war in Kosovo and Metohija has also contributed to additionally deepen the crisis in Serbia, and particularly in the Vranje area and its immediate surroundings. A large number of families

---

These are the kin that have mutual relations of vertical and horizontal ramification with the family and in this network of kinship relations include not only agnatic but also matrilineal and affinal kin (Ivanović, 1988, 156).

⁴ A term kinship network has been used to denominate connections and relationships between family and the kin, with the meaning as presented in the E. Bott study. "In network formation,... only some, not all, of the component individuals have social relationships with one another.... In a network the component external units do not make up a larger social whole; they are not surrounded by a common boundary. They do not form an organized group." (Bott, 1957, 58-59). We could see network as a field of kin relationships. The use of this expression enables us to bridge the gap between a macro and micro approach on one hand and the researches on the other hand and establishes mediation between the individual actors and global structures (Milić, 1991, 122).

⁵ Geographically, the town of Vranje is situated in the far south of Serbia, approximately 380 km from Belgrade and approximately 50 km from the border with the Republic of Macedonia. It is an important border place, situated approximately 20 km to the southeast of the administrative border with the Kosovo province. Vranje is a very important administrative, industrial and cultural centre of the area. The community of Vranje has a population of approximately 87.000, considering that the town population amounts to approximately 66% (see: Popis 1991, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1995, 79). The main characteristic of the ethnic and confessional structure of the population of Vranje is the homogeneity. In 90% of the cases, the population of Vranje has declared themselves Orthodox, 0.50% are members of the Islam religion, and Roman Catholics are represented with 0.14%. In ethnic structure, the majority of the population in this community (90%) are Serbs, followed up by Roma (5.8%), Bulgarians (0.79%), while Albanians are only 0.10% of the population (see: Popis 1991, Stanovništvo, Veropisovest, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1993).

⁶ Study of socio-economic crisis in Serbia, as well as of its impact on family and everyday life was taken up primarily in the sociological research of everyday life (see: Jugoslovensko društvo krajem devedesetih, Beograd 1996; Društvene promene i svakodnevni život, Beograd 1995; Razaranje društva (ed. Lazić, M.), Beograd 1994).

in Vranje and in surrounding villages have found themselves obliged to receive and accommodate refugees, mainly their relatives forced to leave their homes and flee to Serbia.

This paper is primarily intended to point out the manner in which economic conditions and specific cultural rules influence the structure of the kinship network and functioning of kinship relations⁷. The paper has been thus conceived to approach kinship research from the viewpoint of family and individual. Considering that, it should be said that the majority of the families in Vranje can be classified as a traditional family organization model⁸. Nevertheless, it is necessary to emphasize that in the family one comes upon parallel existence of traditional and contemporary forms. Family relations in particular domains, such as taking care of children and housework, are organized according to patriarchal principles, and in some others (for instance distribution of money, spending spare time and so on) patterns of behavior typical for contemporary way of life become prominent.

According to family classification derived on the basis of property relations (Mladenović, 1995, 150) and relying on statistical documentation the conclusion can be drawn that in Vranje the worker — clerk family is represented in the majority of cases⁹.

The families in Vranje maintain an intensive interaction with a small number of relatives and primarily with the genealogically closest kin¹⁰ that are not physically distant from the family. Therefore the kinship network is getting narrower in its range. Kin socializing is getting less intense, considering the reduced frequency of mutual visiting. Families in Vranje with the greatest number of relatives achieve an effective type¹¹ of kin relationships. The results of research demonstrate that the achievement of intimate kinship is primarily conditioned by interaction intensity. It should be added that the family has been achieving intimate relations primarily with the genealogically closest relatives disregarding the side of kinship. As the criteria intimate relations with kin, informants state genealogical closeness, similar life situation, common interests. Therefore, it could be said that there is a cause — effect connection between the achieved intimacy of kinship and the closeness of relationship. The achievement of a higher degree of kinship connectedness depends more on the factors of emotional-psychological nature than situational¹² ones. Where no intimate relation with the kin has been achieved and when relatives are not living near the family, interaction is reduced to meetings on appropriate

⁷ This report mainly argues the impact of society on kinship, while the opposite influence, i.e. the impact of kinship on society, has been given less attention. However, this does not mean that during the research their mutual influence and impact had not been taken into consideration.

⁸ It means that inter-family relations are being regulated mainly in accordance with the traditional behaviour patterns, in other words, the roles and obligations of the spouses are determined according to their classification by their gender roles. For more complete explanation of basic characteristics of this type of family in Serbian society, both in the past and in present, see papers: Nikolić, D. (1989) 59–66; Živanović, M. (1989) 83–93; Rihtman-Ayguštin, D. (1981) 71–76; Ivanović, Z. and Čurčić, N. (1989) 83–91.

⁹ See: "Zaposleni prema stepenu stručne spreme u svim sektorima svojine", Opština Vranje, Odeljenje za statistiku, stanje: 31. 12. 1993.

¹⁰ The citizens of Vranje consider as genealogically close relations the kin up to the fourth or fifth degree; other kin is considered distant relatives (Đorđević, 2001, 128).

¹¹ Interaction with relatives of this type of relationships means that they gather together from once a month to twice or three times a year, depending on geographic remoteness of relatives. For more detailed explanation of criteria on the basis of which classification of kin relationships to types is carried out, as well as the explanation of their characteristic see: Đorđević, 2001, 16–17, 54–59.

occasions such as: baptism, wedding, funeral, family and village patron saint feast. Annual holidays are also opportunity to visit kin living in another town or abroad. More intense socializing of kin, even those not physically distant from the family, in the opinion of informants, is made impossible by everyday professional and private obligations, but primarily by the present economic situation (i.e. low income, material impoverishment and the like).

The frequency of visiting and interaction among kin depend considerably on the geographical distance between the family and its relatives. The geographical distance is one of the main situational factors impeding the interaction of kin, and it is closely connected with the economic factor. Notwithstanding the existence of emotional need and want, the families are unable to visit more frequently their kin living in another town, more distant village or abroad, due to high travel expenses¹³ and gift purchase¹⁴. Therefore the family maintain the contacts by phone with the kin intimate to them but physically distant (brother, sister, uncle, aunt and the like). However, that form of communication has also been reduced due to financial difficulties¹⁵.

Factors other than geographical distance also contribute to the less intensive interaction with the kin, which could be seen as a consequence of the economic crisis in Serbian society. Many individuals in Vranje are working extra part-time to obtain additional livelihood. This means working on a farm¹⁶ in the nearby village or black market of diesel, petrol, clothes, cleaning products, cigarettes and the like. On account of such a lifestyle the individual has insufficient free time for socializing¹⁷.

It has been stated that the socio-economic situation in Serbian society has a negative impact on the frequency of socializing and on the connectedness of the kinship network. However, this does not mean that the importance and the role of the kin is disappearing. On the contrary, this study like the other investigations of kinship in modern Serbian

¹² By situational factors I understand influences of the total social environment such as: geographic distance of relatives, commuting, etc. Frequency and intimacy of interaction with kin depends not only on these factors. Other factors like: family structure and the organization of inter-family relations, socio-economic ties between relatives, socio-economic status of family, the individual's personality and his interests, also have an impact on kinship. The influence of these factors on kin relationships in is regarded in this research in their interrelation and mutual dependence.

¹³ Compare with Hammel, 1986, 81.

¹⁴ One is expected to bring small gifts (coffee, candies, bottles of drinks and the like) when visiting relatives, but the kind and economic value of the gifts depend of the individual purchase capacity. In the period of the gravest economic crisis of 1993 many people could not even afford to buy coffee, let alone something else when visiting their relatives. Thus the existence and acceptance of these patterns of behavior in a given situation had negative influence on kin associations, particularly taking into account the custom of hospitality, which, among other things, includes serving the guest with food and drink, as well as accommodating him. That is why people, being considerate not to 'expose their relatives to costs', avoided visits or reduced them to shorter stays than usual (instead of staying for ten days they stayed for five, etc.)

¹⁵ Compare with Vujović, 1994, 85-88.

¹⁶ The examples are not rare of married couples going to the country to help the parents (mostly of a husband) with farm work. In this way children (in this case adults who are married and have made their own families) fulfill their moral obligation - help their parents, and in return they get help in the form of food (diary products, fruit, vegetables...).

¹⁷ It is necessary to point out that in the network of kinship relations both patrilineal and matrilineal relatives are equally represented. In other words, the side of kinship is not the factor which is of special importance in choosing the relatives the family keep interaction with (Đorđević, 2001, 49).

society confirm the importance of kinship relations in the individual's and family's social lives (see: Ivanović, 1988, 165–166; Milić, 1991, 115, 134, 140). Mutual assistance¹⁸ is a social activity taking place within the kinship network and it indicates the degree of kinship connectedness. Help to kin depends considerably on the acceptance of cultural patterns of behaviour which include the obligation of helping relatives. The role of the kin, pointed out here, is solving the problems occurring most frequently in individual and family life and involves baby-sitting, finding a job and accommodation.

It has been demonstrated that the family solves the problem of baby-sitting, mostly for pre-school children, with the help of the closest female kin. Coming as the result of a poll, 61% of the total of 145 individuals questioned had received or have been receiving this type of help from kin, considering that mother-in-law and mother have been figuring as persons from whom such help has been most frequently received. The above-mentioned fact is not surprising since the citizens of Vranje consider the moral duty of female kin, primarily of mother-in-law, to be the first to help her daughter-in-law and son with the children. Moreover, people consider that helping with baby-sitting and raising grandchildren should be her pleasure and joy. This type of assistance has resulted in the formation of the specific social institution, so-called "granny service". The above-mentioned institution contributes to solving the baby-sitting problem in the present socio-economic conditions (the number of kindergartens is insufficient or their capacity is limited, the prices of services for that type of institutions are high). However, "granny service" in the region of Vranje is not only and primarily the consequence of present life conditions, but it is considerably connected to the acceptance of the traditional cultural patterns on the role and position of the individual within the kinship structure. The socio-economic situation has in fact only contributed to actualization of the established practice and extension of this institution in Serbia. The above-mentioned can be seen as confirmation of the opinion of some anthropologists and sociologists that the present socio-economic situation in Serbia has been contributing to "re-traditionalize and re-privatize the society" (Blagojević, 1995, 186).

On account of the economic crisis and the inefficiency of the social institutions competent to mediate in finding employment, individuals are unable to find employment by themselves. Therefore, in solving their problem they most frequently turn for help to relatives. Help is given by the closest male consanguineous and affinals (father, mother's and father's brother, father-in-law, brother-in-law etc.)¹⁹. To put it briefly, help is given by the kin who have acquired a certain position and reputation in the local community on account of their professional status (for example: manager, physician, lawyer, professor, military personnel and the like).

The socio-economic crisis is an aggravating circumstance also in solving the accommodation problem²⁰. On account of the difficult situation in providing for

---

¹⁸ Helping relatives depends primarily on the closeness of the relationship. Relatives' help is first expected and asked from parents, brother, sister, uncle, aunt, etc. Practice showed that both patrilineal and matrilineal relatives help equally in solving the problems taken into consideration (Đorđević, 2001, 82–98).

¹⁹ Men more often occupied important offices. Because of that they are able to help their relatives in finding employment.

²⁰ About the aggravated accommodation problem in Serbia and consequences of such conditions see: Vujović, 1995, 115; Blagojević, 1995, 201.

existence and of material impoverishment, a married couple is unable to build a house or to buy an apartment and thus achieve the neolocal residence model. The families in Vranje solve the accommodation problem by continuing to live in a house or an apartment together with the parents of one of the marital partners. The examples of patrilocal residence of married couples are the most frequent²¹. The results of research demonstrate that 31% of the total of 145 individuals questioned continue to live in joint household with the husband's parents and in a significantly smaller number of cases (11%) they live with the wife's parents. Not only in the region of Vranje, but also in other parts of Serbia, this is a consequence of the expansion of the patrilocal marital practice. Matrilocal form of residence is acceptable only in specific situations (wife is an only daughter, husband deriving from a family with many male children and the like) and it has been attributed with negative connotation. The unfavourable position of the son-in-law within the father-in-law's household has been indicated by the various derogatory names (for example black raven) used to denominate a man living in the house of his wife's parents. To put it briefly, male individuals accept to live in the father-in-law's house very rarely and reluctantly. This indicates the fact that the marital and family relations have been organized mainly in accordance with the "patriarchal ideology principles" (Ivanović, 1997, 119). However, it should be remarked that the expansion of the extended family form in Vranje is not only the consequence of acceptance of a certain cultural concept, but could be also seen as "...a manifestation of the practical solution in the present conditions of life" (Erlich, 1978, 174).

It is necessary to point out that people, when solving the above-mentioned and also other life problems, are guided by the notion that the relatives are there exactly to help each other. The citizens of Vranje use to say: "The kin are there to help one another". The mere fact of kinship is enough for an individual, when in trouble, to ask for help without hesitation. That means that the contacts between family and relatives are based on the fact of the existing kinship connections and of solidarity and collectivism patterns related to it (Ivanović, 1988, 156–160).

The citizens of Vranje are guided mainly by the traditional cultural patterns when regulating relationships with kin; notwithstanding, it turned out that some of them have been using the socio-economic crisis as an excuse when they did not want to act in accordance with common practice. Such behaviour has been often condemned and interpreted as disrespect for the relatives and tradition. The economic moment has been considered as an invalid excuse to disrespect customs and to evade obligations to kin, even from the viewpoint of the present social situation. It means that it has been accepted as a moral imperative that the traditional behaviour patterns should rule the kinship. Therefore, acting to the contrary often contributes to disturb the harmonious relationships with kin²². Considering that the number of those not acting in accordance with the traditional behaviour patterns is minor compared to those that do observe them, this can be seen as an indicator of the role and significance of kin in individual and

²¹ Similar conclusion was made by M. Blagojević, who stated that statistical data (referring to the Register of 1991) indicate that patrilocal type of marriage represents the dominant type of marriage in Serbia (1995, 193).

²² On causes and effects of conflicts between the relatives in this region see: Đorđević, 2001, 64–71.

family life. It means that the kin relationships in modern society remain effective, the changes in its structure and content notwithstanding²³.

It can be concluded that the socio-economic crisis in Serbia is a factor with a double impact on changes within kinship. On one hand, it contributes to strengthen the kinship ties and relationships, and on the other hand it impedes kin socializing and affects less intense interaction. However, the impact of the above-mentioned factor should not be considered in isolation, but connected and dependant on other factors active in a certain time and place. Therefore, it is questionable whether certain phenomena and changes in the kin relationships and society would have occurred without the crisis.

LITERATURE:

- Blagojević, M. (1995) Svakodnevica iz ženske perspektive: samožrtvovanje i beg u privatnost, Društvene promene i svakodnevni život, Zbornik radova — Srbija početkom 90-ih, Beograd, pp. 181–209.
- Bogišić, V. (1884) O obliku nazvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata, Beograd.
- Bott, E. (1957) Family and Social Network (roles, norms, and external relationships in ordinary urban families), Tavistock Publications, London;
- Đorđević, J. (2001) Srodnički odnosi u Vranju, Srpska akademija nauka i umetnosti, Etnografski institut, Posebna izdanja 45, Beograd;
- Firt, R. (Ed.), (1956) Two Studies of Kinship in London, Athlone Press, London;
- Hammel, A. E., (1986) "Uticaj društvene i prostorne pokretljivosti na stabilnost srodničkih sistema (Na primeru iz Srbije)", Etnološki pregled 22, Beograd, pp. 73–84.
- Ivanović, Z. (1988) "Gradska porodica u sistemu srodničkih odnosa — prilog proučavanju", Etnološke sveske IX, Beograd, pp. 155–167.
- Ivanović, Z. and Čurčić, N. (1989) "Odlike dosadašnjeg proučavanja porodice na Kososvu", Etnološke sveske X, Beograd, pp. 83–91.
- Lazić, M. (1995) "Osobnosti globalne društvene transformacije Srbije", Zbornik radova — Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom 90-ih, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, pp. 57–77.
- Mladenović, M. (1995) Osnovi sociologije porodice, Beograd.
- Milić, A. (1991) "Socijalna mreža porodičnih odnosa i društveni slojevi", Zbornik radova — Srbija krajem osamdesetih, Beograd, pp. 111–142.

²³ About this conclusion also see: Hammel, 1986, 73–84; Ivanović, 1988, 155–167; Milić, 1991, 111–142.

- Nikolić, D.
(1989) "Autoritet kao vrednosna kategorija u tradicijskoj porodici", Etnoantropološki problemi 6, Beograd, pp. 59-66;
- Rihtman-Auguštin, D.
(1981) "O modelu patrijarhalne zajednice, Predmet i metod izučavanja patrijarhalnih zajednica u Jugoslaviji", Titograd, 71-76.
- Vujović, S.
(1994) "Promene u materijalnom standardu i načinu života društvenih slojeva", Zbornik radova — Razaranje društva — Jugoslovensko društvo u krizi 90-ih, Beograd, 85-88.
- Zbornik radova
(1996) Jugoslovensko društvo krajem devedesetih, izdalo Sociološko društvo Srbije, Beograd.
- Živanović, M.
(1989) "Predbračne slobode mladih u albanskom i srpskom selu — tradicijski obrasci i promene", Etnoantropološki problemi 6, Beograd, pp. 83-93.

Јадранка ЂОРЂЕВИЋ

СРОДНИЧКИ ОДНОСИ У КРИЗНОМ ПЕРИОДУ У ВРАЊУ И ОКОЛИНИ

Овај рад представља покушај да се са етнолошког аспекта сагледа утицај социо-економске кризе у Србији на сродничке односе. Намера овог прилога је да укаже на начин на који економски услови и одређено културно окружење утичу на састав сродничке мреже и функцију сродничких односа. Рад се заснива првенствено на етнографској грађи сакупљеној приликом истраживања проблеме породице у Врању и мреже њених сродничких односа.

Истраживање, чији су резултати изнети овом приликом, просторно је лоцирано на подручје града Врања и његову непосредну околину, а у хронолошком смислу обухвата период од краја осамдесетих до краја деведесетих година XX века. Период у којем је истраживање спроведено значајан је не само због промена које су се десиле на политичкој и друштвеној сцени, већ и због последица тих промена са којима се суочавамо, а за чије се обележавање најчешће користе изрази социо-економска криза и стагнација у друштву.

Рад је концептиран тако да се проучавању сродничких односа приступило са аспекта породице и појединца. С обзиром на то треба рећи да већина породица у Врању према својим структурним и садржинским одликама припада моделу традицијске породичне организације. Међутим, потребно је нагласити да до изражаја долазе и обрасци понашања карактеристични за савремени начин живота (наведено се испољава пре свега у сфери одлучивања о новчаним улагањима, провођењу слободног времена и сл.).

Показало се да социо-економска криза у Србији представља фактор који двојако утиче на промене у сродничким односима. С једне стране, он доприноси јачању сродничких веза и односа, а са друге — отежава сродничка дружења и утиче на слабији интензитет интеракције. Породице у Врању одржавају интензивну интеракцију са малим бројем сродника, и то првенствено са генеалогски најближим рођацима који у физичком смислу нису удаљени од породице. Интензивнија дружења сродника, па чак и оних који нису физички удаљени од породице, по мишљењу казивача, онемогућује пре свега постојећа економска ситуација (тј. ниска примања, материјално осиромашење и слично). Упркос постојању емотивне потребе и жеље, породице због високих трошкова путовања и куповине поклона нису у прилици да чешће посећују сроднике који живе у неком другом граду, удаљенијем селу или у иностранству. Слабијем интензитету сродничких дружења, осим географске удаљености, доприносе и други фактори, као нпр. хонорарно запослење, који се могу посматрати као последица економске кризе у нашем друштву.

Наведено је да социо-економска ситуација у нашем друштву негативно утиче на учесталост сродничких дружења и чврстину сродничке повезаности. Међутим, то не значи да долази до губљења значаја и улоге сродника у животу породице и појединца. Супротно томе, показало се, како у овом тако и у неким другим истраживањима средства у савременом друштву, да сроднички односи представљају важан друштвени однос. Међусобно испомагање представља једну од основних функција сродничких односа. У овом прилогу се указује на улогу сродника приликом решавања оних потешкоћа које се најчешће јављају у животу појединца и породице. То су чување деце, као и налажење запослења и стана. Показало се да породица проблем у вези са чувањем деце решава управо уз помоћ најближих сродника женског пола. Међутим, „бака сервис“ у овој средини није последица само и првенствено постојећих услова живота, већ је у знатној мери повезан са прихватањем традицијских културних образаца. Према томе, може се закључити да је друштвено-економска ситуација заправо само допринела актуализацији устаљене праксе и распрострањености ове институције код нас. Такође, испоставило се да друштвено-економска криза представља отежавајућу околност приликом запослења и решавања стамбеног питања. Врањанци се приликом решавања поменутих, као и осталих проблема у животу, руководе мишљу да сродници управо зато и постоје да би једни другима пружали помоћ. Упркос томе што се приликом регулисања сродничких односа руководе углавном традицијским културним обрасцима, испоставило се да неки од њих користе социо-економску кризу као оправдање када не желе да поступају у складу са обичајном праксом. Такво понашање се од стране друштвене средине често осуђује и тумачи као непоштовање

сродника и традиције. Број оних појединаца који не поступају у складу са традицијским обрасцима понашања незнатан је у односу на оне који их поштују.

Из свега напред реченог произлази да сроднички односи у савременом друштву — упркос променама у својој структури и садржају — остају делотворни, а промене које бележимо не треба посматрати као процес у којем долази до губљења традицијских форми, као што то казивачи најчешће мисле, већ као способност њиховог прилагођавања новонасталој ситуацији у друштву.

Zorica DIVAC
Ethnographical Institute SASA, Belgrade

UDC 392.6(49711-16) : 392.4
Original Scientific Paper

PRE-MARITAL RELATIONS — ENTERING ADULTHOOD*

Investigation was carried out in north-east Serbia, in the region which is known for more freedom in male, female relations and marriages between minors. To prepare children for early marriage, the community takes care to introduce them to the world of adulthood through customs and to speed up their sexual maturity. Thus, on certain holidays, freedom in the behaviour of the young and the possibility of their getting to know each other more intimately was the accepted and publicly approved custom, although at the same time the strict rules of patriarchal morals, which prescribed submissiveness in the behaviour of youth in daily life, were valid.

Key words: pre-marital relations, customs, strndžanje, mutkaluj

The significance of marriage in Serbia is known. It can be said that the first step towards becoming an adult member of the community, with equal rights, was to enter marriage. Distinguished and respected members of a traditional village community are the individuals who are married, have children, diligent, honest, authorities in their own home and good neighbours. In establishing a new marriage, the life of a yet another family begins, and for the community this means a more secure future, progress, insured old age and progeny. For this reason all youths and young girls, widowers and widows tended to marry and only those who were very ill or badly handicapped remained unmarried.

The acceptance of marriage by each individual, as an obligation, was accompanied by suitable preparation which began in early childhood. Children were taught to do the jobs which awaited them as future heads of family, dowries were prepared, brides prepared and instructed in the obligations which await them when they take over family rituals. All these instructions are described in detail in ethnological literature but, as well as this, the families in village communities took care of the sexual maturity of the young. In the environments where early weddings were the custom, particular care was taken to accelerate the process of sexual maturing and so make possible the establishment of new marriage relations and new families.

Investigation of intimate and love relations between the sexes, which develop outside the family circle, in traditional village culture and have a definite ceremonial and ritual framework, belongs to one of the most delicate areas of field work. This is the

---

* This paper is the result of the project no. 2157: *Serbian Traditional Culture — Patterns of Images, Rituals and Social Structures*, finances by MSTD RS.

possible explanation why ethnological papers, concerning the pre-marital life of young people in village communities, are rare as a separate subject of research.

For this reason the literature concerning pre-nuptial life consists mainly of descriptions of the manner of meeting and amusement in village and family groups, to be found in just a few monographs of the Srpski etnografski zbornik (Serbian Ethnographic Anthology). Thus included in this important ethnographic publication with a long tradition, there are detailed descriptions of flirting, in the areas of Boljevac and Homolje, by S. Grbic and S. Milosavljevic¹ Contemporary investigation of pre-marital relations between youths and girls has been carried out by S. Zecevic² through a study of dance and music, and by N. Pantelic³ who has provided the most complete material up to date, in his investigations of social life and marriage customs in north-east Serbia. This theme was referred to by authors in the field of anthropology, sociology and psychology among whom I will mention Vera Erlih⁴ who analyses the relations among the unmarried, but outside the usual framework.

It should be mentioned that almost all the available data relates to north-east Serbia. Ethnologists have studied and recorded the established behaviour of the young, in north-east Serbia. This region has already been distinguished as an example of different moral behaviour, great freedom in pre-marital and marital life. It is specific for instability of the marriage unit, with the *usual* marriage, one child, juvenile marriage and general acceptance of domazet (man moving in to the wife's family) marriages. This peculiarity, from the aspect of social life, is explained by N. Pantelic⁵ as the fact that Serbs and Vlachs intermingle unifying their already close cultural traditions. On the other hand there is a lack of data concerning pre-marital relations in other parts of Serbia that may be attributed, as considered by R. Kajmakovic⁶, to researchers who did not pay attention to or avoided these customs, because they did not coincided in any way with the official picture of the patriarchal life of village community. It may be, as proposed by V. Stojakovic⁷, a question of a change of form which, on account of the idealised representation of patriarchal life, escaped detailed scientific scrutiny by researchers. It is also possible that ethnologists did not meet with such data because they did not exist in other regions. However, in north-east Serbia, ritually regulated socialising among the young on certain annual holidays, has been recorded.

¹ С. Милосављевић, Српски народни обичаји из Среза хомолског, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни, 11, Београд 1914; С. М. Грбић, Српски народни обичаји из Среза болњевачког, Српски етнографски зборник, Живот и обичаји народни, 8, Београд 1909

² С. Зечевић, Оргијастичке свечаности летње солстиције, Народно стваралаштво, св. 13-14, Београд 1965; the same, Српске народне игре, Београд 1983

³ Н. Пантелић, Друштвени и породични живот на територији Зајечара, Зајечар и околина, Гласник Етнографског музеја 42, Београд 1978; the same, Из друштвеног и породичног живота – Женидбени обичаји у околини Бора, Гласник Етнографског музеја 38, Београд 1975; the same, Друштвени живот у Неготинској крајини, Неготинска крајина, Гласник Етнографског музеја 31-32, Београд 1969.

⁴ V. Erlih, *Jugoslovenska porodica u transformaciji*, Zagreb 1971

⁵ Н. Пантелић, Друштвени живот у Неготинској крајини, 306

⁶ R. Kajmakovic, *Narodni obicaji stanovnistva Listice*, Glasnik Zemaljskoh muzeja, Nova serija E XXIV/XXV, Sarajevo 1970, 300-301.

⁷ V. Stojakovic, *Etno-socijalni okviri zivota stanovnistva Dreznice*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija E, 37, Sarajevo 1982, 205.

Calendar holidays are marked by the stages of development in nature and man, which repeat each year. There are almost no important holidays which are not accompanied by some form of ritual behaviour. Included in the framework of the church holiday calendar, frequently on a pre-Christian basis, calendar holidays describe a year of human activity, from farming and animal husbandry to holidays dedicated to trees, plants, water, atmospherical states, otherworldly creatures etc. So at certain time intervals, according to the changes in nature, a variety of rituals provide celebration of earth fertility, vegetation and herds, but also the health and fortune of people and family.

Annual customs are, not infrequently, also an occasion to influence, through ritual activities, the family, marriage, progeny and other things. Understandably, the most important thing for each family was its renewal and, its extension through successful marriages and the addition of new members — male inheritors. For this reason it is important that the young men and girls prepare to some extent for future married life. The parents, family and the entire village community take care of this.

The research which I carried out in north-east Serbia indicated that, in traditional villages, care was taken to prepare the young pairs for married life. So on certain holidays, introductions, intimacy and courting was established practice and as such approved of by the village. This flirting, in the surrounding of Boljevac in Homolje, is called *asikovanje* among Serbs and *strndzanje* by Vlachs. Other similar calendar customs, and those called pre-marital, were connected in traditional villages with the seasons of the year, the beginning of summer, the period of vegetation renewal, flooded rivers etc. Then the young peoples thought of love, and holidays were a good occasion to meet the loved ones. So the holiday on the last day before the beginning of the Easter fast was called carnival, white carnival. Just because it fell on the eve of the longest and strictest fast in the year it was celebrated with great joy, through amusement, song and dance. So on that day, the eve of a several week period of abstinence, people eat and drank unrestrainedly and in general relaxed, behaving in a dissipated fashion. On this holiday and in such an atmosphere, particularly among the Vlachs of north-east Serbia, the custom called *strndzanje* (flirting) takes place. B. Drobnjakovic noted that among the Vlachs in Homolje it was the custom during "white carnival that youths and girls lit a big fire in the centre of the village, jumped across it and danced around it. Youths grab girls, take them away from the fire and pay them court. If a girl is not lead away, her parents consider it to be a lack of success because not one of the youths took a fancy to their daughter".⁸ S. Zecevic also connects the custom of flirting, in traditional villages, mainly with white carnival.⁹ I also noted the same customs while investigating in the villages in the surrounding of Negotin.

Strndzanje (meaning embracing, caressing) meant just embracing and caressing. The young people were allowed to talk, embrace and caress but only above the waist. This event was held at a certain place, usually in a clearing with tall grass and some bushes. The time of day was also laid down — always between 17 and 19h. The youths chose the girls and they were obliged to accept. There were always several pairs on the clearing who were visible and audible to one another. Their parents were also in the vicinity and observed sympathetically how the children amused themselves. There was no strict age at which *strndzanje* began. The young boys and girls themselves decided

⁸ Б. Дробњаковић, Етнологија народа Југославије, Београд 1960, 194

⁹ С. Зечевић, *Op. cit.*

when they would join in the courting. As soon as they started to show interest in the opposite sex they would take part in *strndzanje* and so become youth and girl. It usually happened with children of ten to twelve years old. This was a type of initiation, introduction to the world of adults, those who were prepared for marriage. The parents themselves encouraged the children to begin as early as possible. This was mainly because of the wish and necessity to wed them, and as we know in this part of Serbia early weddings are the rule.

This customary introduction and becoming close between the young was permitted by the traditional village milieu and considered desirable. There was nothing hidden, because there was nothing to hide. A girl was rated by how often the boys chose her. She was considered good and honest if she spoke and caressed all the boys, while a girl who always had only one suitor aroused suspicion, gossip and little respect. Those who did not do *strndzanje* or were rarely chosen by the boys were given the worst assessment. They were spoken of as not normal or sick. For this reason parents directed their daughters how to behave: what to speak about, how to caress and kiss the young man, what to allow and what not, so that several young men would pick them out. When this was the case the parents would boast "So young and already flirting with all the boys" — they would say proudly. They were indeed proud that their daughter would soon marry, because this customary behaviour encouraged the desire for marriage, in children already in early puberty, and with it the desire for offspring.

Introduction and courting between the young did not mean that they chose their future partner in marriage independently. On the contrary, parents had already chosen their daughter-in-law or son-in-law according to the property status and prestige of the family. For this reason it was important that the young people did not attach themselves to one partner, but flirted with everybody equally.

As the custom *strndzanje* was strictly controlled in several ways — by the pairs themselves, the parents and the entire community, it rarely happened that there was any exception to the permitted behaviour and the accepted opinion that a girl should enter marriage as a virgin. There is an example of this in data noted in the village *Manastirica*, that in the late forties there was a situation that a girl made a mistake during flirting and became pregnant, and remained with her mother to give birth. The fact that the village has not forgotten this in forty years and that the girl remained with her mother and did not marry indicate that such cases were rare, as the community judged the transgression of existing rules. And according to the rules of a patriarchal society pre-marital relations were considered a great sin. A girl who lost her virginity and particularly one who gave birth to an illegitimate child was punished sometimes very cruelly. In some regions such events excited not only a reaction from society but also, it was believed, the anger of higher creatures. Undoubtedly such an event represented shame and misfortune for the family and the entire village. It is therefore understandable that the family, relatives and village community are all involved to avoid such an unfortunate event.

Apart from *strndzanje* another custom of relaxed behaviour among the young has been noted in north-east Serbia. This is "mutkaluj" with the Vlachs and "laza" with the Serbs noted in the Bor region,¹⁰ and takes place on the second Tuesday after Easter. This is a sort of party organised by the girls. Each one brings a distaff, three-legged stool, Easter egg and something to eat. They light the previously gathered wood and sit around

¹⁰ Noted by Vlasta Jovic, village Luka, Bor.

the fire doing their handwork. They are not alone, there is an older woman whose is disguised and called "moasa", that is midwife. Moasa supervises the party and in a certain way runs it as they all refer to her. There is also an allegedly uninvited, but welcome guest who is a great wit, full of jokes and responsible for a good and lascivious atmosphere. There are also musicians playing all the time. Finally the young men arrive when they see the fire burning and hear the music. The young men sit between the girls and chat with them, eat a little, then lead a kolo where the girls join in. When the music stops the youths arrive first to the fire and take the girls' three-legged stools. Then the girls, encouraged and advised by the moasa and jokester, sit in the young men's laps. Each one has an Easter egg hidden in her bosom which her young man tries to find, with laughter and jokes. If one of the youths wanted to kiss a girl he would grab her handwork and escape into the woods where she would go to find him. When the party ended each young man tried to accompany a girl to her home, particularly if she had come alone. If the party was prolonged, some parents would dress up in old torn cloths and mark on their faces with soot, then in this disguise they chased the young people away.

Like *strndzanje* this party made it possible for young people to make closer contacts. It directed them towards the world of adults and prepared them for membership of society as adults and adults as members of society are married and have children. This entertainment was also controlled and directed by older people. The older participants at the party have a special function: moasa or midwife is the obligatory participant at childbirth and customs connected with the birth of children. She is specially respected in north-east Serbia, because she receives the baby at birth and apart from a practical role also a ritual one as the spiritual protector of the child and mother. The other adult participant of the party, is the wit, like the master of ceremonies in marriage rituals, entertains and directs the party. Here there are two personalities from the customs of the life cycle, connected with birth and marriage, taking part in these customs. They direct and control at the same time the custom *mutkaluj*, which stimulates the awakening of sexuality in young people.

In fertility magic the great power of Easter eggs is well known. The egg as the source all that exists is used as a means by which life is created, protected and sustained. The magic power of the egg is widely used, among other things for the protection of people, particularly their health. The egg as a means of payment appears in the custom noted by S. Zecevic in Tekija and Sip: "On the eve of Easter, kolo was danced for initiate girls. An initiate would come to the dance place with a certain number of eggs with which she paid for the music. Having danced a kolo she would receive congratulations, and from then on became an equal member of the kolo, and a marriageable girl. During the dance she had to respond to offers of love. If she turned down such an offer she would be exposed to a general boycott, and would have difficulty in marrying. Mothers whose daughters were chosen several time did not hide their pride and pleasure".¹¹

More freedom of behaviour among the young was also usually allowed for the holiday called Friday of Plants, when medicinal plants were gathered. N. Pantelic noted, "In the evening youths and girls would go to spend the night in the mountains. There they would spend the whole night together. Amusing themselves and making merry... In the morning they would gather geraniums, lilies and other flowers and then go to the river to weave

---

¹¹ С. Зечевић, Српске народне игре, 88

wreaths. Not even here was there any excess of the customary limits of entertainment, there was no disgrace, just respect for the rules of permissible freedom of behaviour"¹²

These are examples, of premarital familiarity, which in customary forms were held during certain annual holidays in the villages of north-east Serbia. They all took place in the spring period, usually as one passed from a period of fast or entered such a period. The function of these customs in the traditional village culture is obvious — they were aimed at stimulating, in children the desire for marriage and family, already in the early years of puberty. This meant in fact an attempt to accelerate sexual maturity in children and make early wedding possible according to the wishes of the parents. The fact that it never happened that girls lost their virginity and became pregnant (or it was a rarity) during these customs, indicates that the rules were respected, and the generally accepted code of behaviour “girls must enter marriage as virgins” coincided with practice.

The custom of *strndzanje* during white carnival, *mutkaluj* on the second Tuesday after Easter, the night of entertainment in the mountains on Plant Friday etc. served to control sexual behaviour, because by allowing this type of contact, the consummation of sexual life with all its possible consequences was averted. Thus it was possible to uphold moral norms in the entire community, in the interest of the family and regulating the satisfaction of individual erotic needs.

Translation: A. Vasić

Зорица ДИВАЦ

ПРЕДБРАЧНИ ОДНОСИ — УЛАЗАК У СВЕТ ОДРАСЛИХ

Реч је о истраживањима у североисточној Србији, области која је позната по већој слободи у мушко-женским односима и малолетничким браковима. Ова област је и иначе истицана у етнолошкој литератури као пример другачијег морала, велике слободе у предбрачном и брачном животу. Специфична је и по нестабилности брачне заједнице, преовлађујућим *обичајним* браковима, систему једног детета, малолетничким браковима и општој прихваћености домазетских бракова.

Заједница у којој су пожељни рани бракови труди се, такоречи, да припреми децу за малолетнички брак тако што кроз обичајну праксу убрзава њихово полно сазревање и уведе их у свет одраслих. Наиме, о појединим празницима било је обичајно утврђено и јавно одобрено слободније понашање младих и њихово интимно упознавање, мада су истовремено важила строга правила патријархалног морала, која су налагала смерност у понашању младих у свакодневном животу.

Обичаји *сирнцања* о Белим покладама, *мујкалуја* — другог уторка по Ускрсу, ноћне забаве у планини на Бљини петак и слично, примери су предбрачних слобода које су се у обичајној форми одржавале приликом одређених годишњих празника у селима североисточне Србије. Све се то одржавало у пролећном периоду, обично на преласку из посних у мрсне дане и обрнуто. Улога ових обичаја у традиционалној култури села је очигледна — они би требало да подстакну код деце жељу за браком и породичном већ у првим годинама пубертета. Њима се, дакле, покушава да убрза сексуална зрелост деце и омогући рани брак по жељи родитеља. Чињеница да се није дешавало или је била права реткост да током ових обичаја девојка изгуби невиност и затрудни, указује на то да су се поштовала правила, те да се општеприхваћени образац понашања („девојка мора ући невино у брак“) поклапао са праксом.

Описани обичаји имали су функцију контролесања сексуалног понашања. Наиме, дозвољавањем оваквих контаката спречавао се, уствари, потпун сексуални живот са добро познатим могућим последицама. Тиме је омогућено да моралне норме шире заједнице опстану и да породични интереси буду задовољени. Такође, тиме је створена могућност и за рано сазревање младих, као и за контролисано задовољавање њихових еротских потреба и спремност за улазак у свет одраслих.

¹² Н. Пантелић, Друштвени и породични живот на територији Зајечара, 356.

СИЛОВАЊЕ ПРАВНА РЕГУЛАТИВА НЕКАД И САД

Од давнина означено као кривично дело, силовање је током историје увек, али на различите начине, кажњавано. Драстична неадекватност, законска и судска, у санкционисању силовања у нас, избила је на видело услед догађаја последње деценије XX века и изазвала активности у настојању да се стање поправи.

Кључне речи: силовање, закон, казна, рат „бело робље“

Једно од обележја двадесетог века је борба за тзв. женска права. У ствари, у почетку то није била тежња да се остваре нека специфична „женска“ права, већ жеља да се жене у правима изједначе са мушкарцима, тј. да и оне имају право гласа, право на школовање, право да за исти рад буду једнако плаћене као и мушкарци; затим да имају једнако право наслеђивања како породичне имовине тако и добара стечених у браку у случају развода брака. Такође, оне теже да могу слободно ступати у брак, као и остваривати равноправност у браку. Постепено, негде брже (нпр. у социјалистичким земљама), а негде спорије (у неким земљама Западне Европе), жене законски добијају иста права као и мушкарци. Међутим, изједначавање права мушкараца и жена доводи, с једне стране, до промена у вековно мање-више устаљеним односима међу половима, а с друге стране, почињу из другог угла да се посматрају неки елементи специфичне улоге и природне, биолошке предодређености жене. Тако се у другој половини двадесетог века почиње на други начин сагледавати женска сексуалност, као и право жене на жељено или нежељено материнство. Томе је свакако допринео и напредак науке, тј. проналажење и масовна производња разних средстава за контрацепцију, односно средстава којима се спречава зачеће. Све то постепено доводи до установљавања нових ставова и погледа: с једне стране, да се на жену која жели да оствари своју потребу за материнством, независно од тога да ли је у браку или не, више не гледа као на проказану, а с друге стране, у многим срединама је усвојен став да жена има право да одлучује да ли ће и када постати мајка. Такав став је довео до тога да се у многим земљама усвоји законска регулатива којом је, уз одређене услове, дозвољен прекид трудноће.

Али у борби за „женска“ права, односно за иста права са мушкарцима, и у напору да докажу своје потенцијале, жене као да су заборавиле да оне ипак нису у

свему једнаке са мушкарцима, да су физички слабије и услед свог биолошког устројства рањивије, и да им је у неким ситуацијама или за неке ситуације потребна заштита. А мушкарци, унеколико затечени променом односа полова, а самим тим и променом понашања жене и њеним слободнијим односом према сопственој сексуалности, можда су се уплашили да их жена може злоупотребити и криво оптужити. Но без обзира на то који је разлог, нужно је констатовати да је жена у случају силовања у нашој земљи законски слабо заштићена, да доказни поступак захтева додатно понижење, док су за силоватеља узете у обзир многе олакшавајуће околности, а казне за тај преступ су незнатне.

Силовање је већ у правним споменицима старог века идентификовано као злочин. Помиње се у Хамурабијевом закону, насталом око 2000. г. пре н.е., најстаријем познатом писаном закону. Он предвиђа смртну казну за онога ко силује обећану девицу која још живи у очевој кући.¹

У средњем веку, у многим статутима јадранских приморских градова постоје прописи који се односе на силовање. Већина тих статута, настала током XIII века, представља скуп „норми које су регулисале разне правне области“ у градским комунама и њима је „изричито или прећутно“ врховна власт признавала одређени степен аутономије.² „Статути градских комуна и поред велике разноликости имају међусобно много сличности“.³

У посебним главама, односно члановима ових статута, насловљеним: „О силованој жени“ (Корчула), „О силовању жена“ (Котор), „О прељубама и силоватељима жена“ (Сплит), „О казни онога ко би силовао коју жену“ (Брач), „О казни за силовање женских“ (Трогир), „О разбиание женскога“ (Пољички статут), „О насиљима учињеним женама“ (Дубровник), „Против приватних добара, личности и имовине“ (Винодолски статут), „О силоватељима жена и онима који држе туђе жене, слуге или дружину, те онима који имају две жене, и о женама које почине прељуб“ (Ријека), разматра се та врста злочина и прописују се казне.

Силовање се убраја у тешка кривична дела. У неким статутима за то злочина предвиђена је смртна казна. У Корчуланском статуту о силовању се говори у члановима 11 и 132-134. У чл. 11 казне су нешто блаже, а у чл. 132 се каже да ако племић силује удату племкињу, али у чл. 134 и удату сељанку, следује му смртна казна одсецањем главе. А ако сељак силује племкињу „да се натакне на виле док не издахне.“ (чл. 134)⁴ Врбански статут и други статут острва Крка убрајају силовање у

¹ Наведено према: Nikola Memedović, *Krivično delo silovanja u jugoslovenskom pravu*, Naučna knjiga, Beograd 1988, s. 40.

² *Лексикон српског средњег века*, в. под: Статут (Ж. Бујуклић), с. 702. „Приморски градови Немањичке државе (Котор, Бар, Улцињ, Скадар, Дриваст и др.)... уживали су одређени степен аутономије.“ *Истио*, с. 703.

³ *Истио*, с. 703. За годину настанка ових статута узима се она година када је састављена прва збирка правних прописа, али касније су се дописивали нови чланови, тј. нормиране су одлуке великог већа које су имале законску снагу. Тако често у оквиру једног статута имамо по неколико књига, а касније и неколико књига тзв. Реформације, које су настајале током већег распона времена. Тако је Статут острва и града Корчуле настао 1265, Статут Дубровника 1272, Винодолски, најстарији писан на словенском језику, 1288, Статут Котора 1301, Статут Брача 1305, Статут Трогира 1322, Врбански статут 1362, а Статут острва Крка 1388, Статут Сења 1388, Пољички статут 1440, Статут Ријеке 1530, а Трасатски статут 1640. године. Наведено према: Memedović, *н. д.* с. 45-53.

⁴ *Истио*, с. 51.

најтежа кривична дела и за силовање „жене али девојке“⁵ прописују смртну казну. Сењски статут, али само за силовање девице или поштене удате жене, а Трсатски за насиље над туђом женом, предвиђа смртну казну.⁶ Статут Ријеке за насилно путено општење „с каквом женом, дјевојком, удовом или удатом“⁷ не разликујући сталешку припадност починиоца или жртве, прописује смртну казну одрубљивањем главе. У Пољичком статуту се каже: „Ако би неко оскрвнио жену, закон најпре прописује да је у сваком случају дужан главом“⁸ Међутим, „дужан главом“ у старом словенском праву може означавати и вражду, тј. новчану казну за убиство. Тако се и овде каже да је силоватељ „дужан платити мртву крв“. „Ако је жена удата или заручена дјевојка, тада је тај разбојник дужан њој платити мртву крв, а другу мртву крв је дужан платити њезином мужу.“⁹ Дакле, у Пољичком статуту, који садржи доста од старог словенског права, смртна казна је замењена новчаном казном. Исто тако, овде је законом изражено схватање да је удата жена својина мужа, а повреда ње је исто што и повреда мужевљеве својине и части, те силоватељ поред обештећења жене мора да плати исту одштету и мужу. За разлику од Ријечког статута у коме су казне одређене до детаља (нпр. у случају предвиђене смртне казне „прописан је и начин извршења: вешањем, откидањем главе, спаљивањем на ломачи“), и суди су дужни круто тога да се придржавају,¹⁰ у Пољичком и Брачком статуту је приступ потпуно другачији. Тежи се индивидуализацији казне, што је „ближе становишту модерног кривичног права“¹¹. Тако у Пољичком статуту иза начелног става да је силоватељ „дужан главом“ стоји: „Но треба установити како је и на који начин (то учинио) и из којег узрока, и ко је тај човјек и које врсте и којег друштвеног положаја жена и какав глас ужива и што ради. То је потребно установити и оцијенити како је и што је, јер се не могу све ствари у закону прописати.“¹² А у Статуту Брача стоји: „Ако би неки човјек обљубио неку жену против њене воље, нека су овлашћени господин кнез и његов замјеник и његови суди, ипак сугласношћу наведеног господина кнеза, одредити казну за споменуто силовање која им буде изгледала (прикладном) водећи рачуна о околностима силовања и особе.“¹³

У статутима Дубровника и Винодолског прописана је фиксна новчана казна без обзира на друштвену припадност починиоца или жртве; у Корчуланском статуту (чл. 11 и 133), а посебно у Которском, Сплитском и Трогирском, новчане ка-

⁵ *Истио*, с. 47.

⁶ Занимљиво је да је у ова два статута стављено тежиште на брачни статус жене и њен добар глас, док се не обраћа пажња на њену сталешку припадност. Исто тако, произилази да су друге категорије жена правно незаштићене. Напоменимо још да се у Статуту Сења смртна казна „предвиђа још само за крађу, ако је вредност ствари 100 либара и ако је ненаплатава“.

Memedović, *истио*, с. 49.

⁷ *Истио*, с. 53.

⁸ *Истио*, с. 47.

⁹ *Истио*, с. 48.

¹⁰ Ђ. Milović, *Krivična djela protiv života i tijela u srednjovjekovnoj Rijeci (1530)*, Historijski arhiv u Rijeci, Rijeka 1963, с. 71.

¹¹ *Истио*, с. 71.

¹² Monumenta historico-juridica vol IV Statuta linfua croatica conscripta (Hrvatski pisani zakon), Zagreb 1890, s. 109. Statut poljički, uredio V. Jagić, navedeno prema: Memedović, *n. d.*, s. 47–48.

¹³ Antun Cvitančić, *Srednjovjekovni statut Bračke komune iz godine 1305*. knj. III, glava XII, Supetar 1968, s. 115

зне су рангиране према друштвеном или брачном статусу жртве, или друштвеном статусу починиоца, или према њиховом међусобном односу. Тако се у чл. 11 Статута острва и града Корчуле одређује да уколико би неко силовао жену, „и био њој по поријеклу једнак“, има, ако је она заручена, удата или часна сестра, да јој плати 30 перпера за увреду или 30 перпера за мираз ако је неудата. У чл. 133 истог Статута се каже да уколико племић силује девицу племкињу, има да плати 50 дуката и одлежи 6 месеци у затвору,¹⁴ а исто толико да плати, тј. 50 дуката, ако силује сељанку девицу (чл. 134). У неким статутима је прописано да изречена новчана казна у целини припада силованој, док је у другима тачно одређено колико припада оштећеној а колико комуни (Корчулански, Винодолски и Трогирски, а у Трсатском се у случају силоване блуднице новац од казне дели између цркве и суда). У Ријечком статуту, као што је већ наведено, силоватељ се увек кажњава смрћу и то одрубљивањем главе; једини изузетак је кад је „неко насилно путено опћио с неком љубавницом грађанина или дистрикта ријечког“. А казна је 50 либара и давање мираза „по оцени владе ријечке уз уважање положаја особа.“¹⁵

У случају да неко не плати досуђену новчану казну, Дубровачки закон предвиђа да му се изваде оба ока, а Которски окривљеног у том случају држи три месеца у затвору, па ако и за то време не плати, прибегава се тортури. Прво му се одсеца палац десне руке, па ако ни тада не измири прописано, тортура се наставља све до одсецања целе десне шаке. Трогирски статут предвиђа да уколико је неки слободан човек био осуђен због силовања или покушаја силовања на новчану казну, а није је платио, буде осуђен на смрт. С обзиром на класни карактер статута, можемо претпоставити да су чешће били изложени сакаћењу кривци нижих и сиромашнијих слојева, јер нису могли платити изречену казну.

Сакаћење као казну налазимо у Корчуланском статуту и то уколико силоватељ није једнак по пореклу жртви, односно уколико сељак напастује племкињу. У том случају казна гласи „нека му се одсече нога и нека изгуби лево око“.¹⁶

У већини ових статута постоји одредба по којој силоватељ неудате девојке (девице) треба њоме да се ожени — ако га она хоће за мужа. Уколико се ради о робини, нужан је обострани пристанак и силоване и силоватеља, али и одобрење господара (Котор). У случају да се преступник ожени девојком коју је силовао, не плаћа казну за силовање. Само у Трогирском и Сплитском статуту је одређено да у сваком случају мора платити одређену казну општини. Уколико до брака не би дошло, осуђени треба да силованој обезбеди мираз у складу са њеним друштво-

¹⁴ Ово је јединствен случај затворске казне за силовање у наведеним статутима. О казни затвора као реткој казни упоређује Ђ. Milović, н. д., с. 75

¹⁵ Z. Herkov, *Statut grada Rijeke iz godine 1530*, Zagreb 1948, s. 289, наведено према: Memedović, н. д., с. 53.

¹⁶ Memedović, н. д., с. 51. Напоменимо да је за исти преступ по чл. 134 истог Статута предвиђена смртна казна и то набијањем на виле док не издахне. У Трогирском статуту за исти преступ и истом казном, тј. „набијањем на виле док не издахне“, кажњава се роб. Међутим, у овом случају постоји једно неслагање. Наиме, такво извршење смртне казне за роба наводи Memedović (н. д. с. 50) према Strohalu, *Statut i reformacije grada Trogira*, Zagreb 1915, s. 61, а према M. Berket, A. Cvitanic, V. Gligo, *Statut grada Trogira*, Split 1988. knj. II gl. 21 с. 78, стоји „ако пак буде слуга, нека се без утока објеси на вешала тако да умре.“ С обзиром на то да је трговина робљем у Дубровнику забрањена тек 27. јануара 1417. године и да у статутима приморских градова постоји доста одредаба које се односе на робове, мишљења смо да се и овде пре ради о робу него о слуги и о натицању на виле.

ним положајем, тако да се може пристојно удати „као да јој није никаква срамота учињена нити приговор“.¹⁷

У Которском статуту висина новчане казне (50–100 перпера) је одређивана према друштвеном статусу жртве. Најнижа је за силовање ропкиње (ancilla), затим служавке (ancilla libera), па пучанке (demediocri manu et bono populo), а највиша племкиње (nobili). Занимљиво је да казна износи једну трећину од предвиђене суме ако је силовање извршено изван града, а окривљени се у том случају могао правдати саклетвеницима.¹⁸

У статуту Сплита обраћа се пажња првенствено на добар глас саме жртве. Тако се прописује да ако неко обешчисти девицу, редовницу (калуђерицу), удату жену или удовицу, и „ако је та жена на добром гласу и о њој други мисле добро“ починилац се кажњава са 200 либри. „Ако, пак, то буде каква друга жена честита живота, која не би била дјевица, нити редовница, нити удата жена, нити удовица,“ казна је 50 либара. Уколико је силована жена на злу гласу, казна је 10 либара. Ако би неко силовао јавну блудницу казна је 100 солида.¹⁹

Трогирски статут жртве силовања дели на три категорије и према њима одређује висину новчане казне. Оно што овај Статут издваја од других је да се у њему прави јасна разлика између покушаја силовања и његовог извршења, што се види и из прописаних казни. Тако:

1. Ако неко силује неудату племкињу или жену из народа, а она неће да се уда за њега, мора да плати тој жени 200 малих либара (златника) и 100 либара општини. А ако је само покушао, жени плаћа 40, а општини 50 либара казне.

2. Ако је силована удата племкиња или жена из народа, починилац плаћа жени такође 200 либара и општини 100 либара казне, али у случају покушаја 50 либара жени, а 50 либара општини.

3. Уколико је жртва силовања слободна слушкиња или је то жена која јавно продаје своје тело починилац даје 5 либара жени и 10 општини; а у случају само покушаја — половину суме.²⁰

У Винодолском статуту, једном од најстаријих сачуваних, наилазимо и на пропис о доказном поступку. Уколико жртва силовања нема сведока, „мора се свакако заклети са 25 женских саклетвеника (поротника) ставивши руку на књиге дотичући се, за речену силу, против онога, на кога се буде тужила; те поротнике та жена нека нађе, како боље зна. Ако поротника нема или их не може толико имати, та је жена дужна заклети се мјесто оних који јој мањкају.“²¹

Али основним доказом сматрало се само признање починиоца. Отуда се понегде (Брач, Крк) осумњичени подвргавао тортури не би ли признао злодело.

Занимљиво је да Корчулански статут, у коме је у чл. 132 и 134 предвиђена смртна казна за силовање, предвиђа смртну казну спаљивањем и за жену, племки-

¹⁷ N. Memedović, *н. д.*, с. 48.

¹⁸ I. Sindik, *Komunalno uređenje Kotora (od druge polovine XII do početka XV stoleća)* Beograd 1950, s. 8. Наведено према: N. Memedović, *н. д.*, с. 49–50.

¹⁹ *ur. Monumenta historico-juridica, Statute et le civitatis Spalati, vol II Zagrabiae 1878, lib. IV, s. 152 (priredio J. J. Hanel)*, наведено према: Memedović, *н. д.*, с. 52–53.

²⁰ Memedović, *н. д.*, с. 50 i M. Berket, A. Cvitanic, V. Gligo, *н. д.*, с. 78.

²¹ *Исто*, с. 46.

њу или сељанку, ако се постојећим средствима докаже да је неког „лажно обвинула“, тј. лажно оптужила за силовање.²²

У неким статутима се одређује и да ли се поступак покреће на основу приватне тужбе (нпр. Дубровник) или по службеној дужности (Ријека, Брач — може и неко од власти).

Сви ови прописи уврштају силовање жене у тешка кривична дела. Такође се види да су често све категорије жена, чак и оне „које продају своје тело“, тј. проститутке, законом заштићене од сексуалног злостављања. Законска заштита се односи у појединим статутима чак и на робље.

Иако је „бројчани и економски удео робља (*servus, ancilla*) у производњи приморских комуна — у раном средњем веку — занемарљив“ и стално опада, „а од XIII века свео се, највећим делом, на задужења кућне послуге,“ (осим робова морнара који су коришћени и касније), у њиховим статутима наилазимо на већи број прописа који се односе на робове.²³ Роб је био роба, а вредност му је зависила од понуде и потражње, најчешће је била 12 перпера. Као доказ својине над робом издавана је господару *carta servitutis*. „Средњовековни морални кодекс сматрао је недостојним држање хришћанског робља...“²⁴ Како су људи из Босне и Србије сматрани за шизматике овај кодекс се није односио на њих. У документима има трагова да се босански владари жале дубровачкој управи због насилног одвођења у робље њихових поданика.²⁵

²² Уп. Memedović, н. д., с. 52.

²³ *Лексикон српског средњег века*, в. под: роб, робља (Ђ. Бубало), с. 622. „У ропство се могло доспети рођењем, заробљавањем у рату, робљењем, односно насилним одвођењем у ропство, преваром, продајом (*patria potestas* давало је право оцу да продаје чланове породице).“ Бивало је и дужничког или добровољног ступања у ропство.

²⁴ *Исто*, с. 623

²⁵ Тако 1253. године кнез Чрномир шаље Дубровчанима следећи докуменат који у слободном преводу са старосрпског гласи:

„+ Од кнеза Чрномира драгому ми пријатељу кнезу Дубровачкому Георгију Мерсили и свој властели Дубровачкој.

Оно што сте ми писали и поручили све разумех. И да сте рекли: ми држимо веру и пријатељство теби и твојим људима, то властеле не могу ја покрити, види се та вера и пријатељство.

Пођоше ваши људи и мога човека Лукана и добитак узеше; и послах вам: вратите ми, и не дасте ништа, већ га продасте; и пак узесте друге људе, три човека и жену, и опет послах вам и не дасте ми их, но продасте једне на море а друге камо ви хтесте; и још ми узесте мојега човека Рухоту и продасте га; и још узесте мојега човека Дубланина и сад га држите.

И још сте ми писали да вам пустим нашега човека, ако хоћете ви моје људе вратити и што ми узесте, ја нашега човека пуштам...

И што бих хтео вама говорити, не могу све то исписати, но пошто ће мој човек говорити верују га. Бог вам дао здравље.“ А. Соловјев, *Одабрани сјоменици српског јрвава (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, с. 44, док. 27, Дубров. архив.

Заиста задивљује да кнез Чрномир по имену набраја људе које су му Дубровчани одвели у робље, и то што прати њихову даљу судбину. Да су се сличне ствари догађале и век и по касније доказују жалбе (Пуцић 146) босанског краља Остоје 1400. године и војводе Павла Јуревића 1419. године, у којима су се „јак о жалели обћини дубровачкој што допушта, те јој поданици купују босанске људе на трговина, и даље их препродају.“ „О ропству“, *Rad JAZU XVI, Zagreb 1871. s. 73*. Уп. К. Vojnović, *Sudbeni ustroj Republike dubrovačke, Rad JAZU CVIII, Zagreb 1872, s. 118-119*

Напоменимо овде да су и сами Дубровчани били жртве заробљавања. Нарочито су од XVI века њихове бродове и морнаре нападали и пленили гусари Марока, Алжира и Туниса, који су били под доминацијом отоманске Порте. Отуда је Дубровник створио у оквиру „Ризнице благих дјела“

„Правни и социјални положај робова детаљно је регулисан статутским одредбама.“²⁶ Тако по Которском статуту „ропство је прелазило на потомке рођењем; али ако је слободан човјек имао дјеце с туђом робињом, могао их је откупити у годину дана за 10 перпера. / гл. 216/ Женидба није чинила робом слободнога човјека већ дјецу му... Ако се роб оженио слободном женом противу воље господара му, онда су дјеца од тога брака била својина господарева / гл 218/.²⁷ У истом Статуту, у случају синовања „неудатих дозвољавао се брак уз обострани пристанак, а код ропкиња и пристанак господара“²⁸. А у Статуту Шибеника се наглашава да „ако је ко синовао робињу своју, она тиме биваше слободна, као и дјете јој.“ /VI, 45/²⁹

У којој мери се синовање убрајало у тешке злочине видимо и из Pactum Tragurii, уговора којим се Трогирска комуна 17. априла 1322. године предала „вјерности, власти, управи, послушности, заштити и обрани“ млетачког дужда. Том приликом он је одредио, између осталог, да ће Млетачко веће на сваке две године слати у Трогир једног свог племића који ће вршити улогу кнеза. Тај племић је у том граду дужан водити грађанске парнице уз помоћ четворице месних судија и четворице месних саветника. У кривичним стварима тај кнез ће судити сам, али у складу са статутарним одредбама града. „Међутим, (у случајевима) насиља над женама, подметања пожара и убојстава нека сам кнез слободно одлучује онако како се њему буде учинило разумним.“³⁰ Дакле, ту се синовање изједначава по тежини злочина са убиством.

У византијском законодавству, такође, постоје закони који прописују казне за синовање. У Еклоги и Прохириону они се односе на синовање женске особе до 13 година и туђе веренице. Одатле је овај пропис дошао у Синтагму (пуну и скраћену), а казна је била губитак трећине имовине и одсецање носа.³¹

Александар Соловјев запажа да се у Јустинијановим Новелама само у два случаја јавља сакаћење („за официјала који је неправедно тражио порез, /Нов. 17,8/ и за писца јеретичких књига /Нов. 136,13/) са напоменом судијама „да не одсецају руке и ноге заједно, него да се ограниче на одсецање једног члана тела“³² А онда, у Еклоги из 740. године налазимо широко примењивање телесних казни, што је по Соловјеву несумњиво оријентални утицај. Тражећи одговор на питање откуда таква суровост у законнику цара Лава III, који је себе сматрао искреним хришћанином, Соловјев открива да се у чл. 7 закон позива на Христове речи „Боље је, рече Господ, да један од удова твојих погине него ли цело тело твоје да буде бачено у пакао огњени.“ На основу ове, мало преиначене изреке из Беседе на гори (Ев. Мат. 5,29 и 30),³³ дошло се, претпоставља Соловјев, до схватања да „ако је

„Закладу (фонд) за откуп робова“. в. К. Vojnović, „Državni rizničari Republike dubrovačke“, Rad JAZU CXXXVII s. 20–21.

²⁶ Лексикон српског средњег века, с 622.

²⁷ Б. Петрановић, н. д., 69.

²⁸ N. Memedović, н. д., с.49.

²⁹ Б. Петрановић, н. д., с. 70.

³⁰ М. Berket, А. Cvitanić i V. Gligo, Statut grada Trogira, s. XIII–XIV

³¹ Према: Memedović, н. д., с. 44

³² А. Соловјев, *Кажњавање неверне жене у црногорском и византијском праву*, Београд 1935, с. 7

³³ Дословно гласи: „Ако те око (или рука) твоје саблажњава, ископај га и баци од себе“.

сам Господ заповедао да се човек мора осакатити ради царства небеског, ако одсецање руке или ноге јесте услов за испаштање, покајање и духовни препород — онда и хришћанска власт, чији је задатак да води вернике спасењу — има права да сакати грешнике, да их тиме натера на испаштање, покајање и духовно поправљање.³⁴ Из Еклоге су сурове казне пренесене и у касније законске зборнике, Прохирион и Властереве Синтагме (пуну и скраћену).

Словенске земље, Бугарска, Русија и Србија су, примајући хришћанство преко Византије, преузеле у великој мери и њено законодавство. Међу првима је „Закон судњи људем“, настао у Бугарској крајем IX или почетком X века, и од 32 главе 22 су из Еклоге (10 дословно пренесених, а 12 прерађених). Древноруско право се ослањало на овај законик, али у њему су у већини случајева сурове казне замењене новчаним.

У Древноруском праву силовање девојке је једно од два кривична дела против личности. Казна је конфискација имовине силоватеља у корист жртве.³⁵

Прохирион је ушао у Светосавске крмчије (око 1219. године). „Кажњавање кривичних дела против морала спадало је у делокруг цркве, утицај византијског права морао је да се појача, ако узмемо у обзир нарочито поштивање црквених власти према Номоканону.“ Отуда су казне у тој области веома сурове, а једна од честих казни је одсецање носа.³⁶

И Душанов законик прописује телесне казне за преступе у области морала. У одредби насловљеној „О насиљу“ говори се о силовању и она гласи:

Ако који властелин узме властелинку на силу, да му се обе руке одсеку и нос одреже. Ако ли себар узме властелинку на силу, да се обеси; ако ли себи равну узме на силу, да му се обе руке одсеку и нос одреже.³⁷

Видимо да су казне унутар сталешких група једнаке и за нижи и за виши staleж. Напастовање припаднице вишег staleжа повлачи најстрожију казну, док за обрнут случај, тј. ако властелин напастује себарку, закон казну не прописује. Овај члан нам не пружа никакав увид у доказни поступак.

У Раваничком препису од чл. 138 до чл. 141, а у Софијском препису од чл. 144 (96) до чл. 147, говори се о казнама за кршење моралних норми и, осим у чл. 140 Раваничког, и чл. 146 (97) Софијског преписа, помиње се и силовање.

чл. 138 Закон ако ко раздевичи девицу

Наређује закон: Ако ко принуди девицу и раздевичи је, ако то учини с њоме силом или којом преваром, да му одрежу нос, и да да девици трећи део имања својега.

³⁴ А. Соловјев, *Кажњавање жене...*, с. 9 и 10

³⁵ Драган Николић, *Древноруско словенско право*, Београд 2000, с. 111

³⁶ У Светосавском преводу Прохириона, у 12 одредаба XXXIX главе. В. А. Соловјев, *Кажњавање жене...*, с. 11. Такве казне налазимо и у Душановом Законику: „Ако ли властелинка блуд учини са својим човеком, да им се обома руке одсеку и нос одреже“, (Барањски препис чл. 53, Софијски препис чл.30).

³⁷ *Законик цара Стефана Душана. Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковички, Раванички и Софијски рукопис* (даље ДЗ), САНУ, Београд 1997.

Барањски препис чл. 52, Призренски чл. 53 (52), Шишатовачки чл. 48, Раковички чл. 47 (скраћен), Софијски чл. 29 (17) (скраћен). Н. Мемедовић напомиње да неки коментатори Душановог Законика мисле да се овај члан не односи на силовање него на отмицу. /с. 55-56/.

Ако то буде с њеним пристанком, кад сазнају за то родитељи њени, и ако тај буде хтео да је узме себи за жену, и пристану родитељи њени ово да прихвате, онда бива брак.

Ако пак родитељи њени никако не прихватају, и ако је богат онај који је раздевичио девицу, да да литру злата. Ако ли је сиромашан, да да половину имања. Ако ли је сиромашан и убог да му се нос одсече и да се заточи и бије.

чл. 139

Ко раздевичи девицу пре тринаесте године, и ако родитељи девице не буду желели да раскину такво заручење, нека се очекује време за брак. Ако ли због раздевичења хоће да разлуче, (...) нека се такво заручење раскине, а починитељ нека да девици трећи део од свога имања.

Видимо да се и у Душановом законнику посебно разматра проблем девице, као и у законодавству статута приморских градова. Казна да починилац силованој даје трећину свог имања потиче из византијског законодавства, а налазимо је и у Древноруској правди. Али ДЗ предвиђа у одређеним случајевима и другачије, тј. кривац мора дати литру злата, односно половину имања.

Члан 141 се односи на удовицу и гласи:

Ако ли буде удовица и учини од своје воље /блуд/³⁸ обоје су дужни вражду. Ако ли човек то учини насиљем (подвукла ЛЂ), да плати 300 перпера и да га бију.³⁹

У овим члановима Душановог законика казне за силовање се знатно разликују од оних прописаних у одељку „О насиљу“. Одмеравају се према брачном статусу жртве и претежно су новчане.

Занимљиво је да у *Зборнику садашњих правних обичаја Јужних Славена* Валтазара Богишића⁴⁰ наилазимо у једном одговору на казнено решење које подсећа на Душанов законик. Истина ту се не говори о силовању већ о „пријевари дјевојке“. У одговору из Херцеговине и Катунске нахије у Црној Гори стоји следеће: „Пријевара ђевојака се догоди, али само ако су посљедице очевидне, обзна се, и осуде момка, да је узме у једно с дјететом; ако неће, истјерају га из села и предјела, а његов дио даду незаконском дјетету и његовој матери.“ Овакав поступак према девојци која се „заборавила“ заиста је необичан, погото-

³⁸ Претходни члан се односи на вољну ванбрачну блуд удате жене са ожењеним или неожењеним мушкарцем. Он плаћа казну 100, односно 30 перпера, а она се кажњава као блудница. Овај члан се знатно разликује од већ поменутог чл. 53 Барског, односно чл. 30. Софијског преписа. Чини се да ово показује да су казне за властелу, која је требало да пружа пример моралности, знатно строже. Наведимо овде, само илустрације ради, строгост и суровост у кажњавању моралних (полних) прекршаја у ДЗ: „Ко учини блуд са животињом, уд срамни да се одсече и потом да се огњем сажежу обоје и човек и животиња“ (Софијски препис, чл. 134)

³⁹ Овде је цитиран Раванички препис ДЗ; у Софијском препису наведени чланови су скоро идентични.

⁴⁰ V. Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravних običaja u Južnih Slavena*, Zagreb 1874. Питање 328 гласи: „Злочини и преступљења проти ђудоредности, као нпр. силовање дјевојака и жена, педерастиа, пријевара дјевојака, јавна блудност, јесу ли строго кажњени и како их по тешкоћи разређују?“ (с. 629–631)

во кад знамо какав је однос у Црној Гори према девојкама које су изгубиле невиност, а посебно ако остану бређе, и да у том случају срамота пада не само на девојку, већ на целу кућу, а да се понекад прибегава и чедоморству како би се та срамота избегла.

Иначе, у већини одговора у *Зборнику* каже се да се силовање код њих ретко догађа, а да има „превара девојака“. Сви сматрају да је то велики грех и злочин. У једном одговору се каже: „Силовање злочин је највећи, за тијем пријевара ђевојака...“;⁴¹ а у другом: „Силовање не долази готово никад пред суд можда ради тога, што је тешко доказати.“⁴²

У Србији су, дахијска владавина и устанички период карактеристични по опадању морала српског становништва, чему је, по мишљењу многих аутора, допринео и чест живот у збеговима. Већ Карађорђе својим правним актом „Правила војена и народња“ покушава да поправи то стање. Али тек од завршетка Другог српског устанка 1815.г. „континуирани су напори да се, у почетку обичајним правом и здраворазумским суђењем, а касније и законским прописима сузбију неприхватљиви облици понашања.“

Чедоморство као последица, с једне стране, раширених ванбрачних односа, а с друге стране, лажног двоструког морала, био је један од оних престапа који је тешком муком сузбијан.⁴³ У циљу његовог спречавања кнез Милош 1827. године издаје упутство народу и нахијским кнезовима у којем се, између осталог, каже: „да када се у неком селу нађе трудна девојка или удовица, одмах буду обавештени сеоски кмет и нахијски кнез који ће наћи неку старицу да чува трудну жену да не побаци (...) све о трошку нахијског магистрата.“⁴⁴

Тако у Шабачком архиву наилазимо на предмет из 1837. године, који почиње са обавештавањем да девојка Станка, кћи Марка Петровића из Синошевца, очекује ванбрачно дете, а прераста у доказни поступак силовања.⁴⁵

„Капетан поцерски, Нешко Адамовић, привео је исправичеству девојку Станку, ћер Марка Петровића из Синошевца, подручног му среза, и својака девојке, Грујицу, сина Николе Мусића из Румске, јавивши устмену да му је кмет синошевићки сопштио да је девојка Станка трудна и то са својим својаком Грујицом... На испиту учињеном над девојком Станком признала је да је ‘први дан Трица (Тројица) ове године, бивши код њега у гостима, љубочинствовала, а ни с ким другим, као што ће се из прикљученог овде испита све опстојатељно видети’,

Из испита се види: „име Станка, стара до 20 година на питање с ким је „сношеније“ имала, одговор с мојим сваком Грујицом, моје сестре мужем из Румске“... „Кад буде увече одемо ја, моја сестра, и пријатељице са својаком на игру, те се порано вратимо кући. И ја са мојом сестром и њеном заовом, малом једном де-

⁴¹ Одговор под скраћеницом „Зем“, тј. „Земун, град и околица; осим тога: Сријем, Банат, Бачка,..

⁴² Одговор под скраћеницом „Јес“, тј. „Јесковац и трновска околица у Бугарској“

⁴³ Уп: Драгана Антонијевић, „Насиље над женама и сексуални морал: потиснута повест устаничког доба у Србији“, *Гласник Етнографског института (ЕИ)*, XLVII, Београд 1998, нарочито с. 71,72, 75, 76

⁴⁴ *Истио*, с. 75-76

⁴⁵ Захваљујем се др Миљани Радовановић која ми је љубазно уступила овај податак из својих записа из Шабачког архива. Бројеви у заградама су архивски бројеви.

војничом од једно 3 године, легнемо заједно у вајату спавати. Моја сестра порани и оде у кућу посла гледати, а својак у том дође с игре, па ваљда је био пијан, како дође легне покрај мене, па онда ухвати мене одмах за ноге и почне самном радити. Мени је заиста мука била, али ја нисам смела викати, било ме је стид, јер су и пријатељице спавале онде у вајату, па сам се бојала да се не пробуде, негосам лагано говорила 'прођи се ти мене, не треба то самном да чиниш...' (Он после у поље, а она право у поток, запрала кошуљу, а сестри објаснила „показало ми се време па сам кошуљу искрварила“)...

Грујица Мусић стар 22 године суочен са Станком, признао је све.

Испитивана је прво мајка, па тетка Стана није им ништа рекла, само „време застало“ (тј. изостала мествоација)...Пошто се расплакала тетка навали и она исприча тетки, тетка каже Наки, а Нака оцу, отац кмету, а кмет капетану.

Мати „блуднице“, Кумрија, 50 година...мајка у комшилуку својој сестри Стани каже да је пита.

Отац „блуднице“, Марко Петровић има две кћери удате и једну млађу од „блуднице“ Станке од 13 година именом Станију и двоје мушких, Милована (20) и Радована (12).

Од маала живог има: 8 говеда, 15 оваца, 12 свиња; од некретног маала: 10 дана ораће и копаће земље, 200 стабала шљива, 2 мотике винограда.

Грујица Мусић, блудник, има у кући оца, три брата и три сестре, сви шесторо млађи од њега, но и брат који одмах за њим следује, именом Владисав, о прошлом св. Јовану оженио се, а тако и Кону, удату сестру има.

Од живога маала има: 15 говеда, 30 оваца, 50 свиња, 3 коња, 10 коза: од недвиживога маала: 8 дана ораће и копаће земље, шљивик, било до 1200 дрвета па се све осушило, сада до 200 дрвета остало, 3 мотике виноград. /1919/

/2019/ Марко Петровић питањем тражи, пошто му је ћер трудна, а траже је просци, може ли је дати да се венча пре порођаја – то репортира Совјету активни мајор Матија Симић из Шапца.

/2041/ Из Крагујевца одговор: да се пази да девојка не предузме шта против плода...па када се породи да се јави исправитељству ради пресуде, а да се својак Грујица у апсу држи.

/2050/ Тражи се да Грујицу доведу у Шабац.

/2186/ Одговор Петровићу: његова кћи ни трудна ни за првих четрдесет дана по порођају не сме да се венча

/2193/ Да се саопшти пресуда.

Нажалост, саму пресуду немамо забележену. Једино можемо претпоставити чему служи попис имовине и једне и друге породице — (можда да се одреди мираз за Станку). Видимо да је кривац Грујица у апсу, али не знамо колико ће у њему остати.

У току своје друге владе обзнањује: „Милош Обреновић I књаз српски у сагласју са саветом определисмо и опредељујемо Закон којим се уводи у живот

Криминални (Казнитељни) Законик за Књажество Србију донесен 29. марта 1860. године“.

Тај законик је претрпео извесне промене, али је био основа и за *Криминални (Казнићелни) закон за Краљевину Србију*,⁴⁶ који у глави под називом „О злочинствима преступлењима противу личне слободе“, у свом 191. члану, став 1, предвиђа до петнаест година робије за онога:

„ко какво лице мушког или женског пола, силом или претњом принуди на блуд с њим или с другим лицем“

Кривични законик за Краљевину СХС у чијој се 24. глави, под називом „Кривична дела против јавног морала“, прописују казне и за силовање, смањује казну и истовремено прецизира силу и претњу, тј. „по живот или тело“.

чл. 269 Казниће се робијом до десет година:

1. ко женско лице с којим није у браку силом или претњом истовремене опасности по живот или тело принуди на обљубу; или
2. ко обљубу изврши над женским лицем које претходно доведе у несвесно стање или га друкчије за одбрану онеспособи.⁴⁷

Даљи чланови прецизирају казну за обљубу слабоумног женског лица, обљубу преваром, за обљубу особе млађе од четрнаест година или ако је неко злоупотребио свој положај или искористио невољу „непорочног женског лица“. Занимљиво је да се у чл. 274 прописује казна од пет година робије за онога „ко мушко лице испод четрнаест година злоупотреби за обљубу“, а у другом ставу за онога који изврши обљубу над пасторчетом, храњеником или штићеником (било мушког, било женског пола).⁴⁸

⁴⁶ Београд 1905.

⁴⁷ Кривични законик за Краљевину СХС, Београд 1929. Редослед предвиђених казни по тежини: 1. смрт, 2. робија, 3. заточење, 4. затвор, 5. лишење звања, 6. новчана казна итд. Као што видимо, за силовање и за подвођене предвиђена је друга по тежини казна, премда учавамо да је предвиђена горња граница, али није предвиђена доња.

⁴⁸ С обзиром на данашњу ситуацију навешћемо још два члана из овог закона:

чл. 282. Казниће се робијом до десет година:

1. ко подведе лице млађе од осамнаест година;
2. ко подведе своју жену, кћер, сестру, унуку, или лице поверено његовом старању;
3. ко какво лице ради блуда одведе из његовог завичаја или пребивалишта у друго место и тамо га остави или другом преда.

чл. 283. Ко какво лице ради блуда одведе у иностранство или га ради тога другом преда или се ради тога с ким удружи, казниће се робијом до петнаест година.

Ако упоредимо чл. 111 КЗ РС из 1995. године, који се такође односи на подвођење, видећемо драстичну разлику у кажњавању:

чл. 111. Подвођење или омогућавање вршења блуда

1. Ко подведе малолетно лице казниће се затвором од 3 месеца до 5 година.
2. Ко омогућава вршење блуда са малолетним лицем казниће се затвором до 3 године.
3. Казниће се казном из ст. 2 ко за награду подведе женско лице или ко за награду омогућава вршење блуда.

У југословенском законодавству после Другог светског рата инкриминације из области сексуалних деликата су у више наврата критички преиспитиване (1951, 1959, 1977, Казнени закон СР Србије — даље КЗ СРС — 1986, 1995 и 2002).

У дванаестој глави КЗ СРС под називом „Кривична дела против достојанства личности и морала“ разматрају се кривична дела која повређују слободу другог лица у сфери полних односа. Члан 103 се односи на синовање и гласи:

1. Ко принуди на обљубу женско лице са којим не живи у брачној заједници употребом силе или претњом да ће непосредно напасти на живот или тело тог или њему блиског лица, казниће се затвором од једне до десет година.

2. Ако је услед дела из става 1. овог члана наступила тешка телесна повреда или смрт женског лица, или је дело извршено од стране више лица или на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин или у другом особито тешком случају, учинилац ће се казнити затвором најмање три године.⁴⁹

У члановима који следе „инкриминацијама су обухваћене радње сексуалне природе које се врше дотицањем тела другог лица упркос његовом отпору, или које су последица принуде, незрелости или подређеног положаја оштећеног.“⁵⁰

Прво што морамо нагласити је да је правни термин који се користи за женско лице које је силовано „оштећена“, а не „жртва“, тј. термин који би, по нашем мишљењу, био адекватнији.

Коментари закона служе као својеврсно упутство правницима у сусрету са одређеном проблематиком. У њима се дефинише и прецизира шта се под одређеним употребљеним изразима у датом члану закона подразумева.

Но, пре него што приступимо разматрању наведеног чл. 103, осврнућемо се на једно питање које се поставља у *Коментарију*, а које произилази из ранијих законских решења, решења која налазимо и у Душановом закону. Питање је: Да ли силоватеља који се ожени жртвом свог насиља треба казнити за синовање? Садашњи став је да се женидбом не анулира злодело, али да се у одређеним ситуацијама не иде на некажњавање, већ на смањење казне.

У *Коментарију* се детаљно анализира сваки споменути елемент 103. члана.

У кривичном делу синовања коришћена је принуда у виду силе или претње, а у циљу обљубе. Сила је физички напад усмерен на женско лице и мора бити таквог интензитета да сломи отпор жртве. А претња може бити усмерена на „оштећену“, али и на њој блиско лице, које не мора бити с њом у родбинском односу нити мора бити непосредно присутно. „Претња мора бити квалификована“, а то значи: не било каква претња, већ она која мора да садржи намеру непосредног, без одлагања, доношења зла, и то само одређеног зла усмереног на живот или тело (тј. убиство или тешка телесна повреда).

Да би обљуба била квалификована као синовање, жртва треба да пружа стварање и трајан отпор, и то све до довршења кривичног дела, тј. до полног продирања мушкарца у жену. Дело се сматра извршеним од почетка „продирања“. За постоја-

⁴⁹ Овај члан је наведен према КЗ СРС из 1977. г. према: В. Краус, Н. Срзентић, А. Стајић, Лј. Лазаревић, М. Ђорђевић, *Коментар Кривичног закона СРС и СРП Косова и СРП Војводине*, *Savremena administracija*, Београд 1981. с. 314. Као грађа су коришћени подаци изложени на с. 309–323. Користим прилику да захвалим правнику Миодрагу Мажиху, који ми је наведени *Коментариј* дао на увид.

⁵⁰ *Исти*, с. 310

ње обљубе није нужна ејакулација ни дефлорација. Не прихвата се као силовање: додир полних органа, *emissio semines* непосредно пред женским полним органом (премда је могућа трудноћа), нити вештачко оплођење жене против њене воље применом силе или претње! (напомињемо да стоји ово у *Коменџару* из 1981. г.)

Сматра се да је силовање кривично дело са директним умишљајем. При образлагању у *Коменџару* шта се под умишљајем подразумева, чини се као да се силоватељу, дакле кривцу, даје, скоро указује, на могући пут одбране! Наиме, потребно је „да је учинилац био свестан да савлађује отпор женског лица силом и претњом.“ Дакле, ако је извршилац био убеђен да је отпор женског лица привидан и да оно добровољно пристаје, онда то није силовање. Није силовање ни ако му се учинило (!) да отпор није озбиљан и да се ради о прикривеном пристанку.

Покушај силовања, који је такође инкриминисан, постоји од момента примене силе и претње у циљу принуде на обљубу, али се у то не убрајају припремне радње (нпр. насилно угуравање у неку просторију или аутомобил, или везивање за столицу), већ само кад је сила непосредно усмерена на извршење полног односа. У закону је предвиђен и „добровољан одустанак“ од силовања, тј. уколико је и поред започете примене силе „учинилац“ (а не силоватељ) „добровољно на основу властитог опредељења одустао“, а није одустао због спољњег фактора, као што је нпр. долазак трећег лица, сирена милицијских кола и слично.

Познато је да је силована особа под траумом и да јој је веома тешко да пријави да је силована, а на основу свега изложеног у *Коменџарима* и доказног поступка који је тиме наметнут, произилази да је веома тешко доказати силовање, осим у случају кад је жртва телесно повређена, испребијана, исечена и слично.

Резултати истраживања Н. Мемедовића⁵¹ осветљавају однос друштва према овом кривичном делу из другог угла, тј. схватање, улогу и деловање судства.

У одмеравању казне за кривично дело силовања суду је остављен релативно велики простор слободе (1–10 година). То је у ствари принцип индивидуализације казне. Суд узима у обзир одређене чињенице при одмеравању казне. Посматрајући изречене казне у периоду од 10 година (1973–1982) на примеру Окружног суда у Београду, Мемедовић је дошао до закључка „да за основни облик дела (...) казна затвора до једне године у односу на остале преко те мере, доминира.“ (47,72%),⁵² а максимална казна готово да се не изриче. На основу тога он закључује да „официјелна друштвена реакција, коју суд верификује“ није одговарајућа „стварној потреби заштите друштва од овог вида асоцијалног понашања“.⁵³

Посматрајући које је олакшавајуће, односно отежавајуће околности, суд при одмеравању казни користио, показало се, пре свега, да је много чешће узимао у обзир олакшавајуће него отежавајуће околности. Анализирајући које су то олакшавајуће околности, показало се да су оне често ирелевантне у односу на почињено дело (нпр. да је учинилац земљорадник, да је вишеструки давалац крви, да је примеран војник, да живи у ванбрачној заједници, да је непорочан младић...).

Дакле, не само да је према тумачењу постојећих законских одредби веома тешко доказати кривично дело силовања, већ и кад је оно доказано, узимају се у

⁵¹ Уп. Н. Мемедовић, н. д., с. 279–290

⁵² *Исто*, с. 281

⁵³ Н. Мемедовић, н. д., с. 290

обзир првенствено олакшавајуће околности, често и ирелевантне, и досуђују се најмање могуће казне.

Крајем XX века долази до великих политичких промена на светском плану. Долази до рушења Берлинског зида 1989. године, слабљења Источног блока и распада Совјетског Савеза. Грађанима Источног блока је олакшан излазак из њихових земаља и неки од њих, у потрази за бољим животом и зарадом, привремено или трајно одлазе на Запад.

Почетком деведесетих година XX века национална трвења на простору СФР Југославије⁵⁴ доводе до њеног распада и до националних и верских ратних сукоба на њеној територији. Сукоб се интернационализује и међународне војне снаге се стационирају на неким подручјима, сада већ бивше, Савезне Федеративне Републике Југославије.

Као и у ранијим временима, мимо битака оружјем, „жене су имале посебну улогу и специфичан значај“ и у овим ратним сукобима. С једне стране, међу зарађеним странама жене се јављају као жртве сексуалног насиља, а с друге као предмет задовољавања сексуалних потреба стационираних страних војних снага у јавним кућама.

И поред друштвене равноправности коју су жене мукотрпно и постепено освајале, и поред постепеног мењања патријархалног морала и оформљавања другачијих погледа на полни морал, у ратном вихору жена, као у Пољичком статуту, поново постаје само својина мушкарца, и као таква је објекат освете мушкарца друге, нације или религије. И као толико пута у току историје, силовање жена је, и у овим недавним националним и верским сукобима, представљало „посебан облик разрачунавања међу самим мушкарцима“.⁵⁵ Премда се у време тих догађања о масовном силовању жена⁵⁶ релативно доста говорило, нагађало и манипулисало бројкама, окривљавале час једне — час друге стране у сукобу, сада, — 2002. године, када се приступило суђењима за ратне злочине, та врста злочина као да је потпуно гурнута у страну.

Становништво Србије је од 1991. године живело у латентном стресу. Премда се до 1998. борбе нису одвијале на самој територији СР Југославије, многи грађани су вољно или невољно учествовали, барем у почетку, у тим борбама. Рат у окружењу, као и стална криза на Космету, која је кулминирала 1998. године, изазивали су код грађана константну напетост. Двоипомесечно бомбардовање СР Југославије од стране НАТО-а је латентни стрес претворило у акутни. Психолошко

⁵⁴ Напоменимо да је и пре ратних сукоба на тлу бивше СФР Југославије било етничких трвења на Космету и да су албански сепаратисти силовање неалбанских жена користили као специфичан вид борбе за своје циљеве, тј. за иселљавање српског и осталог неалбанског живља из Покрајине и стварање етнички чистог простора Косова и Метохије. Стога је извршена измена и допуна Кривичног закона СР Србије из 1977. године. /Службени гласник СР Србије бр. 39 од 18.10.1986. г. / Трећи део ове новеле, увршене у VIII КЗ СРС под постојећим називом „Кривична дела против слободе и права човека и грађанина“, гласи: „Угрожавање сигурности грађана припадника другог народа, народности или етничке групе, нападом на потпуно слободу“ и односи се првенствено на силовање. /уп: N.Мемедовић, н. д., с. 300–304/

⁵⁵ Уп. Драгана Антонијевић, н. д., с. 65,66.

⁵⁶ Стравичност и ужас силовања у рату упечатљиво је приказан у филму *Вуковар — једна љирича*. У њему „пси рата“ проваљују у стан двеју жена, од којих је једна у поодмаклој трудноћи, силују их и премлаћују.

истраживање акутног стреса, извршено током самог бомбардовања, показало је да мушка и женска популација реагује дијаметрално супротно. Важно је нагласити да се реакција на стрес као Посттрауматски стресни поремећај јавља у року од шест месеци од стресног догађаја, или од краја стресног периода, а понекад и касније.⁵⁷

„За жене је карактеристично да користе зрелије механизме одбране (алтруизам, сублимација, потискивање, рационализација), али да се, и поред тога, код њих јавља симптоматологија ПТСП-а, и то пре свега, у виду избегавања да се мисли о стресном догађају. Такође, код жена је видно присуство анксиозности.

Оно што жене не карактерише, а што представља главне карактеристике реаговања мушкараца на стресну ситуацију, јесу дисоцијативни механизми одбране (хумор, негација и дисоцијација) опсесивна-компулзивност, хостилност и параноидност.“⁵⁸ „Мушкарци (...) су се (у току бомбардовања, али и после њега) превелике напетости ослобађали кроз сукобе са другима или развијали одређене параноидне идеје или теорије“. Посматрано психолошки, „намеће се закључак да је мушкарцима више него женама, неопходно да на неки начин конкретизују, тј створе објекат (било да је то особа, или нека идеја или теорија) који би им служио за ослобађање од превелике напетости и непожељних осећања. Такође, чини се да је код мушкараца најчешће присутна тенденција да страх маскирају гневом,“⁵⁹ што је у овој средини социјално и традиционално прихватљивије од показивања страха..

Повећана напетост и агресивност код мушкараца на социјалном плану испољава се и у појави тешког насиља у великом броју породица.⁶⁰ Ова појава је често повезана и са злоупотребом алкохола. Непосредно после бомбардовања јавља се велики број сексуалног злостављања деце (у појединим периодима чак 2-4 недељно), инцестуозног, с тим да се под тим подразумевају не само особе у крвном сродству са дететом, већ и оне у које дете има поверења.⁶¹ Постојећа правна регулатива је такву ситуацију дочекала неспремна и показала се потпуно неадекватна.⁶²

О оснивању јавних кућа за стране трупе се током ратних година само спорадично говорило и то најчешће у смислу да су жене за те услуге регрутоване из источних земаља.

Отуда је друга појава која се јавља као последица светских догађања последње деценије XX века као и несређених прилика на овим просторима, трговиња женама. Модерни назив у оптицају је „trafficking in human beings“⁶³ (женама).

⁵⁷ Ана Ђаповић, *Стрес код Београђана у периоду НАТО бомбардовања*, Београд, октобар 1999, дипломски рад у рукопису, с. 14

⁵⁸ *Истио*, с. 36

⁵⁹ *Истио*, с. 37

⁶⁰ Податак добијен у пролеће 2001. године у Градском центру за социјални рад

⁶¹ Подаци незванично добијени од невладиних организација за помоћ у таквим ситуацијама.

⁶² Илустроваћемо то само једним примером: Жена, мајка три ћерке, вративши се кући с посла, затиче мужа на најмлађој петогодишњој девојчици. Отац бива осуђен на три године затвора и због доброг понашања бива пуштен после две године. Како се стан води на њега, он се враћа у стан у коме живи његова жена и три девојчице. Жена нема где да оде са децом и у страху од поновног инцидента напушта посао да би стално била код куће и тако бива препуштена на милост и немилост мужу.

⁶³ traffic енгл. „бавити се недозвољеном трговином.“ „Око 700 000 жена сваке године пређе преко балканских простора и ту се задрже као жртве трафикинга или се продају у западноевропске

Ранији назив за жене које су заробљаване да би служиле за сексуално задовољавање био је „бело робље“. Не сећам се да је у СФР Југославији, икад споменуто да је нека девојка или жена одведена у тзв. бело робље. Спорадично се причало да су се такве ствари догађале у земљама Западне Европе. Сада постојање посебног, овде одомаћеног страног термина показује да је појава трговине женама везана за шири простор. По неким подацима сада трећина трговине женама иде преко територије СР Југославије. Претежно су то девојке и жене из сиромашних земаља бившег Совјетског Савеза (Молдавије, Румуније Украјине...). Многима од тих девојка је обећаван легалан посао (неговатељице, болничарке, келнерице...). У тренутку када пређу границу њима се одузимају документи, оне се закључавају у собу и доводе им се „муштерије“. Обично се пребацују даље у земље Западне Европе. Али у току тог пребацавања оне бивају више пута препродаване, а сваки власник вишеструко поврати свој улог. Оне за свој „рад“ не добијају новац, већ им се говори да тиме исплаћују трошкове пута и обећава им се да ће бити слободне кад их измире; њима се прети да ће их пријавити полицији и да ће бити депортоване; оне се застрашују и злостављају. Међутим, спорадично се врбују девојке и са нашег подручја. У Београду је више пута оглашаван нестанак појединих девојака. Југославија је истовремено и земља транзита и порекла, као и земља дестинације жртава трафикинга, углавном жена.

За разлику од средњег века, ропство већ одавно не постоји на овим просторима, а законска регулатива се ослања на регулативу Уједињених нација која забрањује трговину људима. У тражењу несталих девојака и жена ангажује се полиција, а на међународном плану Интерпол, ако је земља жртве укључена у ту организацију, и ако је нестанак пријављен.

Међутим, проблем је вишеструко компликован, јер сходно околностима, извештан број жена је дошао или је доведен из сиромашних земаља да би задовољио потребе страних трупа, тј. с намером да бавећи се проституцијом заради новац којим често издржава своју породицу у домовини.⁶⁴

Сасвим је другачија ситуација са женама — „белим робљем“. Оне су жртве преваре. Уколико се открије ланац трговине или само нека од тих жена, или ако нека од њих побегне, ни полиција ни судски органи не знају како да реагују, јер им је тешко да идентификују да ли се ради о проститутки или о жртви трафикинга. Полиција се према тим женама односи као према двоструким преступницама: с једне стране, оне су третиране као илегални имигранти, јер често немају документа, а с друге стране, као проститутке.

Пошто је проблем уочен, дошло је до стварања одређених, невладиних организација које су организовале прихват жена које су успеле да побегну, те им пружају смештај, правну и психолошку помоћ. Истовремено, те организације раде и на ширем плану: упозоравају на проблем помоћу спотова на телевизији или орга-

земље.“ /*Sex trafficking i tranzicija*, „Odbor za ženska ljudska prava JUCA Bor“, Bor 2002. с. 3/ „Данас је трговина женским телима светски бизнис са обртом од шест милијарди долара годишње и у непрестаном је порасту.“ /*Trgovina ženama*, „Asocijacija za žensku inicijativu“, Beograd 2001, с. 8 /

⁶⁴ Достојевски је у *Злочину и казни* указао на ову врсту жртве и овековечио је у лицу Соњечке „којој је живот одузео чак и право на поштовање због њеног великог одрицања и нечувеног самопожртвовања“. Leonid Grosman, *Grad Ruleta*, Beograd 1959, 62

низују тренинге за полицајце да би их обучили како да се опходе према тим жртвама насиља.

У пролеће 2002. године, с намером да утиче на смањење насиља над женама и насиља у породици, мења се и републички Кривични закон.

Промена је у томе што се у ст. 1 одређује најмања казна од једне године затвора, али се не одређује горња граница која је раније била 10 година; а за ст. 3 (до дат 1995. г.) најнижа казна је 5 година, такође без ограничења горње границе.

Први пут у нас се законски санкционише насиље у породици и у одељак „Против брака и породице“ уноси се чл. 118а који гласи:

Ко употребом силе или озбиљном претњом да ће напасти на живот или тело повређује или угрожава телесни или душевни интегритет члана породице казниће се новчано или затвором до 3 године.

— Ако је при извршењу дела коришћено оружје, опасно оруђе или ствари погодне да тело тешко повреди или здравље наруше казниће се затвором од 6 месеци до 5 година.

— Ако је услед дела наступила тешка повреда или нарушено здравље или је био у питању малолетник, казниће се затвором од 2 до 10 година.

— Ако је услед дела наступила смрт казниће се са најмање 10 година затвора.⁶⁵

Овим чланом 118а коначно је и жена у браку добила законску заштиту, барем од физичког злостављања, ако не и од силовања, заштиту коју је жена имала у републичком Казненом закону Словеније из 1977. године.⁶⁶

Дакле, на почетку XXI века жене су се избориле за права која никад у историји нису имале, а истовремено су изгубиле правну заштиту коју су током целе историје имале. Јавља се још један парадокс: постављају се услови да жене морају бити заступљене у форумима одлучивања, а истовремено трафикинг женама, трговина белим робљем, светски је бизнис једнако уносан као и трговина оружјем и дрогом, ако не и уноснији. Уочивши ове проблеме, претежно жене, организују се у стручна невладина удружења и улажу велике напоре да помогну жртвама како трафикинга тако и сексуалног и физичког насиља. Такође се залажу да се у то укључе и државне институције и врше притисак на законодавство и судство да би се постојећа ситуација променила, тј. поправила.

⁶⁵ Захваљујем Весни Поповић, правнику, на сугестијама датим при писању овог рада, као и на томе што ми је указала на најновије промене у Закону.

⁶⁶ Напоменимо да су, по незваничним подацима Траума центра, нејезаштићаније супруге полицајаца. Оне су неретко жртве агресивности својих мужева, али полиција из колегијалних разлога ретко реагује на њихове жалбе.

Lasta DJAPOVIĆ

RAPE — PAST & PRESENT LEGAL REGULATION

Rape was identified as a criminal act in the earliest known legal writings, Hamurabi's legal code (cir. 2000 BC).

In the Balkans, in the Middle Ages, rape was always punished in one way or another, in the statutes of the Adriatic maritime towns, which were under the rule of the Nemanjić state or the West. All categories of women, even prostitutes and slaves, were protected by law from sexual violence in many statutes.

Also in Dusan's legal code the regulation is found, severely punishing rapists.

Laws following the Second Serbian Uprising, also provide severe punishment for sexual violence, especially towards women but also male minors.

Legal and court practice, following the Second World War, indicate that the protection of women from sexual violence is completely inadequate and this at a time when women had achieved equal rights with men in many spheres of life.

World events at the end of the 20th century: collapse of the Soviet Union: as well as the happenings in this region: war, ethnic and religious conflicts resulted in massive rape of women, opening of brothels, trading women and family violence.

Non state organisations, mainly women in expert associations, invest great effort to rectify this very unsatisfactory situation. They exert pressure for change in the law and in court practice, by which women would have more effective defense against sexual violence, as well as organised assistance for women victims of traffic, and warning of the possible danger.

Марија ЦРНИЋ-ПЕЈОВИЋ
Херцег Нови

УДК 638.2(497.16)“17/19” : 391.2
Оригинални научни рад

СВИЛАРСТВО У БОКИ КОТОРСКОЈ (XVIII-XX)

У овом раду обрађено је гајење свилених буба, количина производње, рад предионица-свилара, сађење и гајење стабала мурви, чије је лишће коришћено за храњење свилених буба. Током XIX вијека до Другог свјетског рата у Боки Которској гајењем свилених буба бавили су се становници како руралних, тако и урбаних средина у читавој Боки. Свиларство као дјелатност престаје пред и током Првог свјетског рата, док стабла мурви саде до Другог свјетског рата.

Кључне речи: свилена буба, предионице, производња, стабла мурви, Бока Которска

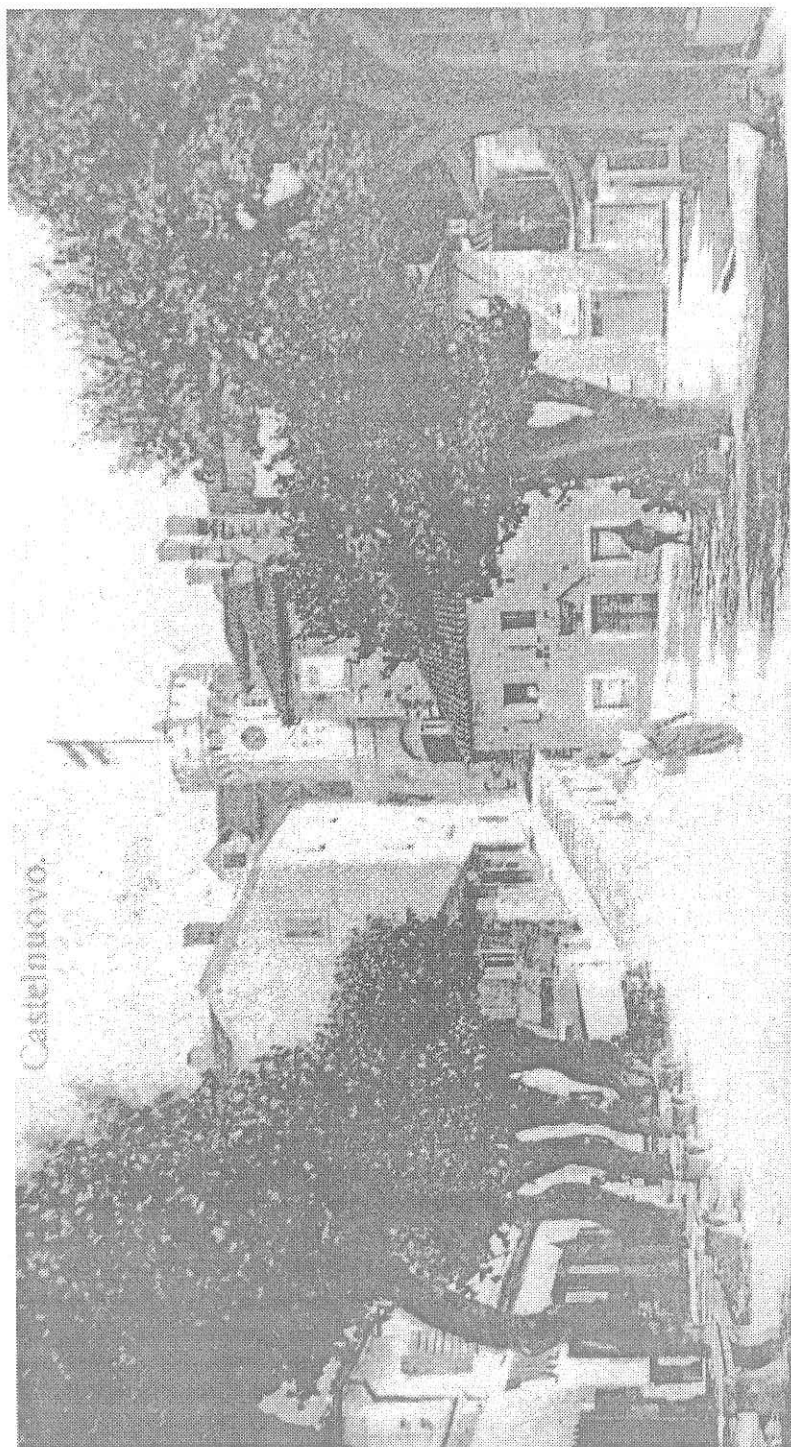
На основу необјављене архивске грађе Државног архива Црне Горе, архивско одељење Херцег-Нови и објављене грађе из Историјског архива Котор и Хисторијског архива Задар, као и литературе, у овом је раду обрађено гајење свилених буба, количина производње, рад предионица-свилара, сађење и гајење стабала мурви чије је лишће коришћено за храњење свилених буба.

Аустријске власти, од Намјесништва у Задру, преко Котарског поглаварства у Котору, општинских управа, као и Друштва за гајење свилених буба и Господарског Бокелског друштва Котор, активно су радиле на побољшању квалитета и повећању производње ове привредне дјелатности.

На основу изложеног може се закључити да су се гајењем свилених буба бавили становници како руралних, тако и урбаних средина у читавој Боки.

Током наведеног периода свиларство — гајење свилених буба и прерада били су веома развијени у Боки Которској.

Познато је да су од давнина бројни одјевни предмети израђивани од свилених тканина. На простору Боке Которске у XVIII вијеку знатан број одјевних предмета, како женског тако и мушког костима, посебно у урбаним срединама, израђиван је од свилених тканина. Већина материјала за њихову израду увожена је из Венеције, али и са Истока. У женском традиционалном костиму херцеговског краја, односно Боке у XVIII вијеку, од свиле су израђиване кошуље (али и од других тканина), траверса-прегача (свечана), појас, алаца, камижола,

Зелени њирг у Херцег Новоме са мурвама (данас Трг Николе Бурића)

почелица, обрусац и друге врсте марама, као и украсни рукави код богатјих жена. Знатно је био заступљен и свиловез¹. Женски грађански костим такођер се састојао од дјелова одјеће који су се израђивали од свиле, али и од других тканина, зависно од намјенске употребе (свечани — зависно од годишњег доба) и економског стања власника одјеће. Поред кошуље, од свиле су се израђивале и „котула“, „карпета“, „траверса“, „камижола“, „бусто“, „петорина“, „полака“, „полакета“, „веста“, „абито“, „андриен“, „чарапе“, „фацулет“, „VELO“, „ћендал“, „коларин“, „маниге — рукавице“, „марамике за нос“, „лепеза“.² У мушком костиму, о којему има много мање података, зна се да су се од свиле израђивали појас и чарапе.³

У XVIII вијеку у Боки је било у употреби шеснаест врста свилених тканина: amoere, bavela, capiciola, camelot, cendal, cordonchin, cordellone, damast, dopio, drappio, ganzo, muslin, vello (од сирове свиле), кумаљ, свилени атлас, brocadella (мјешавина свиле и памука), тамин (свилена основа и чешљани памук), veludo (од свиле и памука), као и rigardin.⁴

Свилене тканине биле су заступљене и у женској добротској ношњи. Од њих се израђивао петарулић (или од бијелог тила), траверса, фацулет. Мушки костим Бокелске морнарице садржи и дјелове који се израђују од свиле — појас, дио капе, корет („од црне свиле или ланене свиле“), гаће (или од сатена) и бјечве.⁵

Венеција је имала веома развијене мануфактуре за израду тканина, те је у вријеме њене владавине Боком и на овим просторима било развијено гајење свилених буба и производња свилених нити — конца.

Гајење свилених буба у Боки наставља се и послје пада Млетачке републике. Аустријске власти током XIX вијека посвећују пажњу овој врсти пољопривредне дјелатности у коју је свиларство тада сврставано.

На основу објављеног извјештаја о броју и врстама мануфактура у Боки из 1834. године, сазнајемо да је те године на територијама данашњих општина Будва, Котор, Тиват и Херцег-Нови било 136 мануфактура. У Котору је радило четрдесет седам мануфактура, од којих је седам предионица свиле и тридесет и двије ткаонице платна и сукна. Једну предионицу свиле мање од которског подручја имало је херцеговско подручје, али осам више ткачница платна и сукна. На подручју Будве радиле су тридесет и три мануфактуре за израду простог платна и сукна, али није било ни једне предионице свиле. На подручју Тивта радила је само фабрика опеке. Те године у Боки је радила само једна мастионица — радионица за бојење тканина, и то у Котору.⁶

¹ Д. Радојичић, *Ношња и барокна одјећа у XVIII вијеку*, Никшић, 1995., 9, 10, 12–15.

² *Исти*, 21, 23, 25, 28, 29, 30–35.

³ *Исти*, 45–46.

⁴ *Исти*, 50–51.

⁵ Ј. Вукмановић, „Ношња и оружје Бокелске морнарице“, *Споменик САН СШ*, Београд, 1953, 218, 221, 228, 229 *Исти*, „Женска ношња у Доброти“, *Споменик САН СШ*, Београд, 1953, 227.

⁶ С. Мијушковић, „Мануфактуре у Боки Которској 1834. године“, *Историјски записи*, Цетиње, 1956, 326–332.

Како се кретала производња чаурица свилених буба у првој половини XIX вијека у Боки Которској показује нам слиједећа табела:

година	либре = 0.47 кг	година	Фунте = 0.56 кг
1827.	11.896	1841.	46.600
1828.	18.555	1842.	14.900
1829.	19.746	1843.	15.100
1830.	20.950	1844.	17.624
1831.	12.361	1846.	42.000
1836.	25.300	1847.	47.500
1837.	22.600		7

Тридесетих година овога вијека најбољи произвођачи, по неким подацима, били су: П. Каменаровић из Доброте, Вуко Трипковић из Ластве и Божо Јурановић из Шкаљара. Зна се да је 1844. године у Боки 630 произвођача производило чаурице. Највише их је било у Котору и Прчњу, али знатно и у Херцег-Новоме, јер је неки Каменаровић 1843. године тражио дозволу за садњу мурви и подизање свилане у том граду.⁸

Статистички подаци о производњи чаурица за период 1861-1879. године:

година	фунти	година	фунти
1861.	29.453	1870.	6.880
		1871.	15.000
1863.	3.200	1872.	8.037
1864.	3.211	1876.	14.000
1865.	2.681	1877.	10.500 кг
1868.	8.011	1878.	16.000 кг
1869.	5.000	1879.	12.000 кг ⁹

Узгојем свилених буба 1878. године бавило се у Боки 6.000 породица, али приходи нијесу били адекватни уложеном труду и количини производа, јер „власници свилана су и даље самовољно договарали цијену чаурица“. Због мале зараде у односу на уложени труд производња је 1882. године опала на 5.000 килограма. Двије године касније се удвостручила, да би идуће године поново била мања, јер је произведено 7.000 килограма чаурица.¹⁰

⁷ Ш. Перичић, „Прилог познавању економских прилика Боке Которске у XIX стољећу“, Зборник радова из науке, културе и умјетности Бока 20, Херцег-Нови, 1988, 227.

⁸ Као 7, 229. Рад се базира на архивској грађи Хисторијског архива Задар.

⁹ Као 8, 228.

¹⁰ Као 9, 227.

Према датим подацима рекордна година производње била је 1861. Ако ове податке упоредимо са подацима датим о производњи исте године у Котору, Столиву, Ластви и Тивту, гдје је произведено 9.600 либри или 4.512 килограма, онда произилази да је у осталој Боки произведено 6.893,6 килограма. Наредне године у наведеним мјестима укупно је произведено свега 1.468,2 килограма. Према горњој табели пад производње показује се и у следеће три године.¹¹

У Државном архиву Црне Горе Цетиње, у архивском одјељењу Херцег-Нови, сачуван је извјестан број докумената о свиларству у Боки Которској.

На захтјев Намјесништва из Задра бр. 7764 од 3.VI 1868. године општинска управа Херцег-Нови одговара, десетог истог мјесеца под бр. 189, да се свилене бубе гаје само у Баошићима.¹²

Општина Прчањ обратила се фебруара 1872. године херцеговској општини препоручујући набавку сјемена свилених буба, које је набављено у Јапану, а које је веома доброг квалитета, те да би се његовом употребом побољшао квалитет и повећао квантитет производње свилених чаура. Из акта се види да је и раније настојано да се побољша ова дјелатност и да је свилена буба гајена не само у руралним срединама, већ и у већим мјестима Боке. Наглашавајући квалитет понуђеног сјемена и препоручујући општинској власти да га набави и раздјели по мјестима свога подручја, наводи се да је сјеме које је било до тада у употреби обољело.¹³ Из наведеног произилази да је и у Боки, као и у Италији, обољело сјеме свилених буба које није држано у за то потребним хигијенским условима, па су на Прчњу сјеме набавили из Јапана, а од њих га касније купили Италијани. Сјеме се продавало на картонима на којима су била положена јаја свилених буба, која би на тај начин презимила до пред олистивање мурви.

Општинска управа Херцег-Нови те сходно томе и остале општине Боке Которске, обавјештене су да се 5. октобра 1875. године у Котору „муктице“ (бесплатно) дијели сјеме свилених буба.¹⁴

Среско Поглаварство из Котора достављало је општинским управама на територији своје надлежности сјеме свилених буба, а локалне власти су биле дужне раздјелити их гајитељима на своје подручју, па затим Поглаварству доставити имена лица којима је сјеме било уручено. Из два сачувана списка из 1881. године, које је упутила администрација општине Херцег-Нови Поглаварству у Котор, сазнајемо коме је те године подјељено сјеме свилених буба на подручју ове Општине. Иако су оба списка настала у року од двадесет дана и оба се односе на једну те исту дјелидбу сјемена (јер у Котор није стигао први списак), ова два списка се разликују. У оба списка је забиљежена Нене уд. Вујиновић, и Соке уд. Ожеговић, обје из Зеленике-Кута, затим Митар Гојковић из Ратишевине, Маре Ђиловић (вје-

¹¹ Подаци за Котор, Ластву, Столив и Тиват дати су у раду М. Саулачић, Покушај развика свиларства на Прчњу у другој половини XIX стољећа, Годишњак Поморског музеја Котор XLI–XLII, Котор 1993–1994, 159–167. Од 9.600 либара чаура за израду свилених нити искоришћено је 2.980 либри, а 6.620 за сјеме. Идуће 1862. године од 3.124 либре прерађена је 781 либра а 2.343 остављено за сјеме.

¹² Државни архив Црне Горе Цетиње, Архивско одјељење Херцег-Нови, архивски фонд Општине Херцег-Нови (у даљем тексту АХ (Архив Херцег-Нови) ОХ (Општина Херцег-Нови) 1868, 189.

¹³ АХ ОХ 1872, 95.

¹⁴ АХ ОХ 1875, 197.

роватно из Кумбора), Јово Вуковић (потпредсједник Општине) из Бијеле, који је требало да сјеме подјели у своме мјесту, као и Вуко Вујичић из Баошића. На једном списку се налази Томо, а на другом Маре Марић. Сматрамо да су они брачни пар, као и Маринко и Моле Периновић, те Јово и Ђурђа Путица који се налазе на два списка одвојено као и Марићи. На једном списку је Софија, а на другом Кокула са истим презименом — Павловић (вјероватно је ријеч о истој особи којој је надимак Кокула). Вјероватно је исти случај и са Маром Корнер, односно Маром Вишанин. У једном списку налази се уписана Кате уд. Ожеговић, а у другом Кате уд. Кочетановић. Немогуће је било утврдити да ли се ради о истој особи, а да је презиме једне од њих грешком уписано. Поред оба имена уписано је мјесто становања — село Кути. У једном списку се налази уписана Љубица Видаковић, док је у другом списку нема. Уколико бисмо прихватили да су горе наведени брачни парови и да се у неким случајевима ради о истим лицима, само различито наведеним у једном и другом списку, онда би 1881. године било 14 одгајивача свилених буба у Општини Херцег-Нови, односно њих 18, ако горњу претпоставку не прихватимо (без Бијеле, за коју нема података коме је подјељено сјеме, јер га је преузео за подјелу Јово Вуковић). Свима којима је те године раздијељено сјеме свилених буба, узгој је веома добро успио, што сазнајемо из акта упућеног од стране Општине Херцег-Нови Поглаварству Котор октобра мјесеца исте године. Да ли су наведена лица сјеме добила „муктице“, не казује нам доступна документација.¹⁵

Црквена је власт преко мјесних пароха учествовала у подстицању гајења свилених буба. Парох которски, Лазар Ерцеговић, почетком 1871. године предао је 25 „унача сјемена свилених буба да се раздјели“, па је Конзисторија упутила својим протопрезвитеријатима допис да преко мјесних пароха доставе спискове лица која се баве узгојем свилених буба и која желе имати сјеме истих.¹⁶

Током 1907. године Одбор за гајење свилених буба из Котора тражи од општинске управе Херцег-Нови, сходно томе и од осталих општина Боке, да упуте списак лица која би жељела гајити свилене бубе, како би им бесплатно упутили сјеме. Да ли је списак општинска администрација сачинила и да ли је те године било узгајивача свилених буба и колико у херцеговском крају — остаје нам непознато, јер одговор, уколико је и упућен, није сачуван.¹⁷

Господарско Бокелско друштво из Котора 9. IV 1872. године упутило је Управитељству општине Херцег-Нови шест примјерака упутстава за свиларе, које је написао професор Хаберландт, а које је са њемачког језика превео професор Јовић. Истовремено су упућена и два примјерка на италијанском језику. Упутства су раздијељена током априла мјесеца.¹⁸ Тих дана исто Друштво је упутило и обавјештење о своме оснивању уз дванаест примјерака „Устава“ (Правилника рада Друштва). Циљ Друштва био је рад на „мјестнога пољодјества и обрта пољодјеству потребитих“. Правилником је било предвиђено да се састанци одржавају сваког мјесеца у Котору, а један пут годишње у другим општинама Боке. Друштво је обавјестило да ће у најкраће вријеме у свако мјесто Боке упутити по једног повје-

¹⁵ АХ ОХ 1881, 185, 597 (Јово Путица био је општински редар АХ ОХ 1885, 795).

¹⁶ АХ Црквени архив Топла, 1871, 133.

¹⁷ АХ ОХ 1907, 2.

¹⁸ АХ ОХ 1872, 266.

реника. У одјелку Правилника Друштва „Средства за постигнути циља“ било је предвиђено и одржавање и „отварање“ — градња нових унутрашњих — локалних путева и одржавање вода, пошумљавање голети, набавка пољопривредне литературе. Циљеви и амбиције Друштва били су одраз потреба и економских прилика Боке тога времена, а колико су остварени и колико је Друштво битисало и које резултате успјело да оствари — остаје да се истражи.¹⁹

Да је и у Луштици било гајења свилених буба и да се оно настојало развити потврђује нам један податак. Априла 1871. године Поглаварство из Котора упутило је Управи луштитичке општине два примјерка упутстава о гајењу свилених буба од професора Хеберландта, и то један на италијанском језику, а један „in slavo“, да би се дали одгајивачима и народној школи. У дјеловоднику је записано „Задржано у уреду док се не прикаже згода да се коме предају“.²⁰ Неколико година касније сазнајемо да је у администрацију луштитичке општине стигао акт из Котора којим се јавља да је набављено сјеме свилених буба за одгајиваче и посебно за учитеље народних школа²¹.

Из једног акта произилази да је постојала у Котору институција која је бринула о узгајању буба и њеном унапређењу „...di questa stazione bacologica“. Управник те станице имао је намјеру да бесплатно подучава о гајењу свилених буба, како би се користила најбоља метода узгајања по одређеним стандардима који доносе најбоље резултате. Намјера је била да се из сваког подручја науче по једна до двије особе, а затим да оне обучавају одгајиваче свилених буба, или будуће одгајиваче, најбољем начину узгоја — успјешно провођеном у другим земљама, а све би то било у интересу економског бољитка. Посебна пажња је обрађана на народне школе. Колико се одгајивача јавило и да ли су били у могућности да присуствују предавањима — обуци, уколико се она одржавала у Котору, из докумената је немогуће закључити, јер у дјеловодном протоколу пише само да је „обавјештење узето на знање и јављено одгојитељима“.²²

Браћа Сбутега из Прчања на пазару у Котору куповали су чаурице из Боке (највише из Грбља, Доброте, Бијеле и Будве) и Црне Горе по врло ниским цијенама, чак за 50% ниже него у Истри и Италији. Они су држали одређени монопол, имали су сталне агенте, наметали цијене чаурицама, па су успјели и да пазар овога производа премјесте из Котора у Прчањ гдје су и живјели.²³ Браћа Сбутега су 1860. године основали предioniцу за израду свилне нити. У радионици је радило педесет радника и радница. Стручни радници били су из Фурландије. Негдје у исто вријеме отворена је у истом мјесту и друга предioniца — браће Милин из Прчања. Рад у овим предioniцама је трајао од јуна до краја септембра. Из предioniце Прчања свилена нит стизала је у Милано и Лион. Предioniца браће Сбутега престала је са радом око 1900. године, а нешто раније и предioniца браће Милин

¹⁹ АХ ОХ 1872, 267.

²⁰ АХ ОХ Општина Луштица 1871, 229.

²¹ Као 20. 1877, 8.

²² АХ ОХ 1875, 145. Захваљујем на преводу госпођи Лидији Будеч.

²³ Н. Луковић, Прчањ, Котор, 1937. (У напред наведеном раду С. Мијушковића, који је користио рад Н. Луковића, наводи се да су чауре свилених буба доношене на Прчањ из Црне Горе, и то из Бјелопавловића, Пјешиваца и Зете, али се не наводи извор података, а у раду Луковића ови подаци нијесу дат). Ш. Перичић, н. д.

због конкуренције на свјетском тржишту свиле из Јапана и Кине. На Прчњу је гајена специјална врста свилених буба која је давала изврсну свилу жуте боје. Када је харала болест код свилених буба у Италији, Италијани су куповали сјеме на Прчњу.²⁴ Неки подаци казују да су Италијани били стални купци чаурица у Боки све до 1872. године, а не само кад се код њих појавила болест.²⁵

У Боки се и у домаћој радиности добијала свилена нит, јер је познато да се у XIX вијеку зеленило око бадњака везивало „ црвеном непрепременом свилом“. Жене у Доброти су у старије вријеме израђивале код куће „ разне врсте конаца ланене, памучне, свилене“.²⁶

Да је гајење свилених буба у Боки у другој половини XIX вијека било развијено, казују нам и стихови Лазара Симова Ђурића, исељеника-пјесника који је родно Игало напустио 1885. године и послје седамнаест година боравка у Америци објавио збирку пјесама. Свој завичај — Боку осликава и стиховима:

„А тај залив окружују
Маслинова брда доци,
.....
Гдје с малене пчеле роје,
Гдје свилене бубе преду.“²⁷
.....

Из напред наведених података могли бисмо закључити да је аустријска власт подржавала ову врсту привредне дјелатности дјељењем сјемења, одржавањем предавања о начину узгоја, али и да није била спремна материјално подржати произвођаче и прерађиваче чаурица, јер је највјероватније одбијена молба капетана Мата Ђурасовића из Кумбора, који је крајем 1872. године затражио позајмицу од 15.000 фиорина за садњу мурви и оснивање једне свиларе. Вјероватно је Лазар Ерцеговић из Херцег-Новога нешто касније имао довољно новца, па је у Херцег-Новоме успоставио свиларску постају (станцију за откуп чаурица) и вршио пропагирање бокелских чаурица у Италији.²⁸

За израду свилених тканина свилена нит се добијала из чаура свилених буба (*baco di seta*), а за њихову исхрану коришћено је лишће мурве (*duda-mogus*, фамилија *moraceae*) која има двије врсте — оне које дају бијеле плодове (*mogus alba*) и оне које дају црне (*mogus nigra*).²⁹

Током XIX вијека сађењу и гајењу мурви у Боки посвећивана је знатна пажња. По неким подацима већ 1823. године у Боки је било 35.000 стабала мурви, а у читавој Далмацији 70.000 стабала.³⁰

²⁴ Н. Луковић, *н. д.*

²⁵ Ш. Перичић, *н. д.*

²⁶ В. Врчевић, Три главне народне свечаности, Панчево, 1883, 21 (податке је сакупио од четрдесетих година XIX вијека). Ј. Вукмановић, Женска ношња... 227.

²⁷ Лазар Симов Ђутић, Пјесме, Сан Франциско, 1903. Стихови су објављени у пјесми „Јовану Суденчићу – приликом 50-годишњице пјесничког рада“.

²⁸ Ш. Перичић, *н. д.* 227, 228.

²⁹ На стручним називима мурви захваљујем инг. пејсажне хортикултуре, гђи Елени Ђуровић.

³⁰ Ш. Перичић, *н. д.*

Доступна архивска грађа Општине Херцег-Нови обавјештава нас о предузиманим активностима власти у Боки, у другој половини XIX вијека, око сађења и узгоја мурви.

Срески повјереник Херцег-Новога 23. VII 1873. године доставио је обавјештење Намјесништва из Задра од 14. VII исте године, којим се јавља општинској Управи Херцег-Нови да ће послати „Управитељству Благодетељног завода у Србини разног сјемена и 100 корјена мурви“.³¹ (Завод у Србини је Српска поморска школа која је отворена 1858. године захваљујући завјештању Ђуровић — Бошковић — Лакетић и у којој је настава извођена на српском језику, а не на италијанском који је био тада званични језик школе, администрације и судства у Боки).

Општинска управа Херцег-Новога примила је марта 1877. године 50 коријена мурви од којих је половина била „наврнута“ (калемљена), а које су раздјелене: Јефту Гојковићу 10 комада, Јову Накиченовићу 4, Мићу Гудељу 10, Глигу Петровићу 9, Перу Доклестићу, Јоку Јакшићу и Драгу Достинићу по 2 комада, Јову Путици 8 а општинска Управа је на Карачи засадила 3 комада.³² Лица којима су коријени мурви раздјелени били су чланови општинског Вијећа, секретар Општине, начелник, виђени људи, трговци, земљопосједници, па се може закључити да су мурве у то вријеме сађене због одређене користи, било због плодова, било због пружања хладовине, јер се највјероватније нико од њих није бавио узгојем свилених буба, пошто је то ипак било у рукама економски слабијег слоја становништва. То нам потврђује и један напис у *Грлицы* из 1881. године, гдје поред осталог пише: „Свила излази добро под руком и овај производ могао би се далеко више умножити кад би жене ниже класе, забављене пословима људи могле више жртвовати времена овој корисној и природној њиховој дјелатности“.³³

Управа херцегновске општине јавила је 24. III 1879. године Царском Краљевском Поглаварству у Котор да је преко агенције Лојд примила пет снопића коријена младих мурви и да су их према добијеном упутству предали појединцима, уз напомену да их засаде поред сеоских путева на погодним мјестима. Из ових недовољних података могли бисмо закључити да је засађивање мурви поред сеоских путева имало за циљ да лишће и плод са њих користе сви сељани, а да истовремено уморнима служи за одмор у хладовини.³⁴

Општинско Управитељство Херцег-Нови обавјестило је 24. II 1913. године Ц. К. Поглаварство у Котору да је приликом градње пута (данашња Његошева улица) између новосаграђеног хотела и Ц. К. Политичког изложеништа „срушено“ шест стабала мурви које су засађене и гајене ради украса и хлада па траже накнаду за исте.³⁵

У просторијама општинске Управе Херцег-Нови 23. II 1922. године сачињен је записник на коме „Крсто Терзовић изјављује да посађене мурве остају власништво Општине, с тим да ужива плод рођених мурви“. Записник није сачуван,

³¹ АХ ОХ 1873, 4425.

³² АХ ОХ 1878, 105.

³³ АХ ОХ Ј. Вукмановић, Женска ношња..., 227.

³⁴ АХ ОХ 1879, 126.

³⁵ АХ ОХ 1913, 938 — Мурве су посјечене у дјелу данашње Његошове улице у близини парка хотела „Бока“.

већ су подаци узети из дјеловодног протокола, али се може закључити да је Крсто Терзовић коријене мурви добио од Општине и засадио испред свог новоотвореног хотела „Рудник“. Мурве су сигурно служиле као хладовина постављеним столовима испред хотела, а плодови вјероватно за храњење свиња. (Хотел је био у данас рушевној згради која се налази у Његошевој улици преко пута бифеа „Београд“).³⁶

Из података у дјеловодном протоколу општине Херцег-Нови за 1925. годину сазнајемо да је Котарско Поглаварство из Котора послало у Херцег-Нови коријене мурви за садњу и да их је општинска Управа раздијелила, али остаје непозната количина садница и коме су додјељене.³⁷

У општинском уреду Херцег-Нови 5. VI 1878. године сачињен је записник у којем се капетан Анте Јанковић из Игала жалио на понашање Ц. К. Војника, јер су тресли плодове мурви са његових стабала и нанјели стаблима штету, вјероватно ломећи гране, па је молио да им се забрани овакво понашање. Записник је достављен Ц. К. Војном градском заповједништву у Херцег-Новоме, уз молбу да се што прије изда наређење којим би се војницима забранили, оштећивање стабала мурви у власништву капетана Анта Јанковића.³⁸

Због коришћења лишћа мурви у Котору се 1908. године десило кривично дјело тешке тјелесне повреде. Кате Шалова, родом из Далмације, која је служила код которског дрогеристе Еугена Опаровића у Доброти, дошла је барком на војно вјешбалиште на Беново (Котор) и брала лишће мурви за свилене бубе. Син трговца М.М. је ненамјерно, играјући се, одвезао њену барку која се удаљила. Када је Кате то видјела, ухватила је сина књиговесца Душана Крстића, који се ту задесио, мислећи да је он одвезао барку. Прво му је главом ударала о гвоздену ограду, а кад се дјечак онесвјестио и пао, наставила га је ударати рукама и ногама, а затим бацила два и по метра испод пута. У моменту када је хтјела да баца камен на њега, наишла је једна жена и тако дјечака спасила сигурне смрти.³⁹

Многе структуре тадашње власти водиле су бригу о унапређењу свиларства у квалитативном погледу: од Намјесништва у Задру, преко Среског поглаварства у Котору, политичких изложенстава у градским срединама, до општинских управа. Сви су подстицали ову дјелатност, било самоиницијативно, било на основу захтјева више инстанце власти, а знамо да су и црквене власти биле укључене у рад на унапређењу ове привредне дјелатности.

Да је ова дјелатност била економски оправдана, доказује нам и оснивање Друштва за гајење свилених буба у Котору, за које не знамо које је године основано, нити знамо његову организациону шему и компетенције, као ни резултате рада. Остаје непознато колико су одгајивачи прихватили ово Друштво и да ли је оно водило бригу само о квалитету и квантитету производње, или и о заштити произвођача од ниских цијена које су наметали трговци.

³⁶ АХ ОХ 1922, 502.

³⁷ АХ ОХ, 1928, 284 — Документ није сачуван, па су подаци дати само на основу дјеловодног протокола.

³⁸ АХ ОХ, 1878, 197.

³⁹ „Бока“, Котор, 1908, г. бр. 20, 31.

Друга асоцијација изван званичне власти, која је дјеловала на пољу економије, што казује и сам назив, било је Господарско Бокелско друштво у Котору, које је поред других дјелокруга свога рада пажњу усмјерило и на свиларство.

Садња и гајење стабала мурви су неодвојиви дио свиларства, јер се свилене бубе хране лишћем мурви, па је зато велика пажња посвећивана и мурвама.

На основу увида у ангажованост власти и других асоцијација и узгајивача може се закључити да је бављење свиларством доносило позитивне економске резултате. Ангажовање власти око узгајања свилених буба, штампањем упутстава и одржавањем предавања, поред бесплатног давања сјемена и садница мурви, показује да је овај вид пољопривредне дјелатности имао видно мјесто, по мишљењу власти, у економији Боке, јер су сигурно ова производња и извоз чаура и свилених нити, доносили материјалне користи и државној благајни, али и ублажавали тешко економско стање у овом крају.

Свиларство као привредна грана вјероватно се гаси у Боки током Првог свјетског рата или у годинама непосредно прије рата због конкуренције на свјетском тржишту Кине и Јапана. Појединачно гајење свилених буба егзистирало је још извјесно вријеме, али промјене настале у политичком, друштвеном и економском животу, које настају увијек послје преломних историјских догађаја (па тако и послје Првог свјетског рата), довеле су до изумирања дотадашњих дјелатности и потреба за њима, као и до појава нових дјелатности сходно новим потребама.

У сусједним Конавлима, према нашим сазнањима, свилене бубе су се гајиле и послје Другог свјетског рата деценијама. У домаћој радиности (чауре су се потапале у врелу воду) предењем се добијало свилено предиво које је коришћено за женску народну ношњу (за израду кита, али и за вез), која се дуго у свакодневној употреби одржала.

Садња и гајење мурви настављено је и по престанку гајења свилених буба. Користи од стабала мурви биле су вишеструке. Као што смо навели, лишће се користило за храну свиленим бубама, плодови за исхрану свиња и перади, печење ракије — муроваче, а муровина је веома квалитетно бродограђевно дрво.⁴⁰

У руралним срединама мурве су, поред маслине, биле најбројнија стабла у Боки која су засађивана и гајена. Ово стабло гајено је и у урбаним срединама. Документа која смо навели показују да су саднице стабала мурви узимали највиђенији људи локалних власти, да су сађене не само дуж улица и на трговима, већ и испред хотела, као што је учинио Крсто Терзовић у центру Херцег-Новога, испред свог новосаграђеног хотела, двадесетих година XX вијека. Зна се да су на Зеленом тргу (данас Трг Николе Ђурковића) у Херцег-Новоме била бројна стабла мурви која су због реконструкције трга 1936. године посјечена.⁴¹

Данас у предјелу града и шире стабала мурви скоро и нема, осим неког давно заборављеног, које не примјећују ни пролазници ни његов власник. Слично је и по селима гдје је некада било незамисливо бити без бар једног стабла мурве поред куће, које је укућанима пружало „дебелу“ хладовину, а свињама и перади укусну

⁴⁰ Велимир Песторић из Кута казивао нам је да је прије десетак година са једанаест стабала мурви добио 120 литара ракије. Ђ. Мађар, Традиција бродоградње у Бијелој, Бијела 1998.

⁴¹ АХ ОХ Записник општинског вијећа Херцег-Нови од 10. 12. 1936. г.

храну. У вријеме сазријевања плодова увијек се поред мурви и са њих могао чути жагор дјецe.

Данас су већини становника старије доби, који су рођени и дјетињство провели у Боки Которској, мурве остале у сјећању по својим слатким плодовима које су радо јели — посебно са комшијског стабла.

Марија CRNIĆ-PEJOVIĆ

SERICULTURE IN BOKA KOTORSKA BAY (17th-20th)

In the 19th century Boka Kotorska, sericulture — silk-worm breeding and processing — was highly developed.

Based on unpublished archivalia from the Montenegro National Archives, — Records Department of Herceg Novi — and on published materials from the Historic Archives of Kotor and the Historic Archives of Zadar, along with the related literature, the paper deals with the silk-worm breeding, scope of silk production, operation of spinnery mills, planting and cultivation of mulberry trees, whose leaves were used for silk-worm feeding.

The Austrian authorities, ranging from the Zadar Regency and the Kotor County Hall, with local councils, through the Silk-Worm Breeding Society and the Bay of Kotor Economy Association, were actively engaged in developing the silk production and enhancing the quality of this economic activity. According to what has been said, it appears that silk-worm breeding was practiced in both rural and urban settlements of the entire Boka Kotorska Bay.

The silk-worm breeding entailed the planting of mulberry trees which survived even after the silk-worm breeding had ceased to exist, as mulberry fruit was used to feed pigs and poultry, to make brandy, and because the wood — mulberry lumber — was highly valued in ship building. Mulberry trees were grown in urban settlements as they provided a reliable shade.

The silk-worm breeding was discontinued towards and during World War One, whereas the mulberry tree planting persisted until World War Two.

Ивица ТОДОРОВИЋ
Етнографски институт САНУ, Београд

УДК 615.89 (497.11) : 398.3
Оригинални научни рад

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ У ОБЛАСТИ ТАМНАВЕ

Током теренских истраживања Тамнаве, спроведених последњих година, забележен је велики број појава које улазе у комплекс народног лечења. У основи овог комплекса налази се феномен магијског мишљења, заснован на неколико главних принципа који формирају структуру магијског мишљења. На овом месту првенствено је изнесена етнографска грађа, а рад је заснован на три целине, које обухватају бављење основним одредницама магијске медицине, примерима лечења различитих болести и поремећаја, као и појединцима за које се веровало да имају натприродну моћ и способност лечења.

Кључне речи : Тамнава, народно лечење, магијско мишљење, етнографска грађа.

Уводна разматрања. Проблематиком народног лечења бавили су се многи аутори¹, а идејни обрасци везани за ову област неизоставни су део сваке културе. Другим речима — „мисао о здрављу, слободно се може рећи, непресушни је извор и садржај многобројних човекових инспирација и манифестација културе“², док „најстарији облици лечења јесу гатање, врачање и др. магијске радње“³, које су биле у широкој употреби и у старом и средњем веку⁴, да би се задржале све до данас. Наиме — „када се говори о народној медицини (народним медицинским обичајима) тешко је јасно издвојити практични део лечења, средства којима се лечи (траве и др.), а да у то није укључена и мистика, митска бића, невидљиве силе, противу којих се лечи бајањем, врачањем, гатањем, одговарајућим басмама и уз то неким тајанственим поседовањем неке урођене 'моћи, снаге', неким одређеним психофизичким особинама и др.“⁵

¹ Видети: Андрејић Љубомир, „Прилог библиографији народних медицинских обичаја код југословенских народа“, *Етноантрополошки проблеми*, Монографије, књ. 10, Београд, 1990.

² Кнежевић Сребрица, „Здравље и болест – обрасци традицијске културе“, *За здравље – из историје народне медицине и здравствене културе*, VI научни скуп Рајачке пивнице, Зајечар, 1999, стр. 29.

³ Живић Маја, „Магијска заштита и лечење магијом“, *За здравље – из историје народне медицине и здравствене културе*, VI научни скуп Рајачке пивнице, Зајечар, 1999, стр. 194.

⁴ *Исто*, стр. 194.

⁵ Андрејић Љубомир, *н. д.*, стр. 8.

У области Тамнаве народна медицина је подразумевала различите облике лечења — од поступака заснованих на рационалном закључивању и искуству, коришћења лековитог биља од којег су справљани чајеви и облоге, разних врста масажа и слично, па све до многобројних магијских радњи. У овом раду нас првенствено интересују управо поступци и веровања везани за народно лечење који су засновани на магијском начину мишљења. Сакупљена грађа (чији је један део предочен на овом месту) — у складу са одговарајућим истраживачким циљем — треба да послужи као полазна основа за сложенија разматрања која се тичу структуре магијског мишљења, односно, у још ширем смислу, основних законитости људског мишљења.⁶

Током теренских истраживања Тамнаве, спроведених последњих година, забележени су многи интересантни поступци и веровања, који улазе у комплекс народног лечења.⁷ У самој основи овог комплекса налази се феномен магијског мишљења, заснован на неколико главних принципа који заједно формирају примарну структуру магијског мишљења. Одгонетањем ове структуре остварује се управо разумевање свих оних ритуалних радњи и веровања која на први поглед делују нелогично и неразумљиво.⁸

Већ су Фрејзерова истраживања довела до закључка да „ако анализирамо мисаоне принципе на којима се заснива магија, вероватно ћемо наћи да се они своде на ова два: први, да слично производи слично, или да последица личи на свој узрок; и други, да ствари које су једанпут биле једна с другом у додиру продужују да делују једна на другу и на раздаљини, после престанка физичког додира“⁹. Ти принципи су, свакако, у самом корену и система магијског мишљења констатованог у Тамнави, с тим што треба нагласити како они нису једини и како из предоченог идејног језгра могу настати разни варијантни облици који формирају знатно сложенији комплекс — о чему ће се више говорити другом приликом¹⁰, док ће овог пута првенствено бити *изнесена* грађа сакупљена током теренских истраживања, без залажења у детаљније анализе (у складу са основним циљем овог рада

⁶ Према томе, овај рад треба схватити као прву фазу једног широко конципираног истраживачког процеса (видети напомену 19) — и у том смислу он је *уводног карактера*.

⁷ Теренска истраживања у Тамнави, која су спроведена током последње године и у којима су учествовали сарадници Етнографског института САНУ (Јадранка Ђорђевић и Ивица Тодоровић) са студентима, наслањају се на истраживања која су последњих десет година спроводили *Млади истраживачи из Чучуга*, под руководством Богољуба Павловића (1961, Чучуге), Драгољуба Триндића (1964, Чучуге) и, у новије време, Славице Рафаиловић (1977, Уб). Подаци које су сакупили Млади истраживачи из Чучуга биће у тексту означени скраћеницом — МИЧ.

О области Тамнаве видети у: Павловић Љ., „Антропогеографија Ваљевске Тамнаве“, *Српски етнографски зборник*, књ. 18, *Насеља српских земаља*, књ. VIII, Београд, 1912.

⁸ У ствари, свака *магијска синџагма* (рецимо — „када се пара која је била у контакту са чиром баца на раскршће, онај ко је нагази добиће чир“) може се разложити на своје саставне (елементарне) делове и представити као логичко — лингвистичка формула, која са математичком прецизношћу сведочи о релацијама унутар магијске синтагме.

⁹ Фрејзер, Џејмс Џорџ, *Златна грана I*, БИГЗ, Београд, 1977, стр. 20.

¹⁰ Рецимо, осим принципа да „слично производи слично“, на примеру магијске праксе (везане за народно лечење) констатоване у области Тамнаве може се уочити и принцип — „слично потире слично“, као и сродна начела — да „супротно изазива супротно“, односно, да „супротно потире супротно“.

који је — са становишта сложенијих анализа магијског система народне медицине Тамнаве — *уводног карактера*).¹¹

Рад је заснован на три целине, од којих се прва односи на основне одреднице магијске медицине, друга на примере лечења различитих болести и поремећаја, док је трећа целина посвећена појединцима за које се веровало да имају натприродну моћ и способност лечења.

Основне одреднице магијске медицине. Под *основним одредницама* (у терминолошко-формулационом контексту овог рада) подразумева се неколико одабраних базичних појмова магијске медицине засведочене код становништва Тамнаве, издвојених (пре свега) у циљу прегледнијег класификовања и презентовања сакупљене теренске грађе. Другим речима, на овом месту биће представљене само неке одреднице (битне за разматрану проблематику), с циљем да се у општим цртама илуструје идејни комплекс везан за народну медицину магијског карактера у Тамнави. Наравно, сакупљена грађа је далеко обимнија од овде предочене (а могућности анализе су практично неограничене), и осим ових одредница (тј. појмова), могле би бити наведене и многе друге, али би то подразумевало и знатно опширнију концепцију рада.

Узроци болести. Узрок болести (и смрти — као њеног крајњег исхода), по веровању становништва Тамнаве, је магијска активност усмерена негативно (тј. болест се, по веровању, добија када се некоме врача да би му било лоше). Другим речима, болест и смрт људи и стоке често се не доживљавају као природне појаве. Осим негативне магијске активности, узрок болести и смрти може бити и негативна енергија која је лоцирана на одређеним местима, која се налази у одређеним људима (рецимо — људи са урокљивим очима), или је везана за одређени временски период.

Болести, такође, могу да изазову и одређена бића као носиоци „негативне енергије“, односно нечисте силе. Рецимо, верује се да многе болести, а посебно болести главе, настају услед негативног дејства „црва“ (тј. неке специфичне врсте инсеката) који уђу у људско тело (пре свега у главу). Ови црви најчешће улазе у ухо и у зубе — и то изазива болест. Постоји мноштво казивања о томе како су црви након активности врачаре стварно испадали из оболелих места [По казивању Јелисавете Томић, рођене 1932. у Памбуковици, удате (у.) у Докмиру, девојачко презиме (дев.) — Капетановић]. Те животиње (тзв. „црви“ или „живуљци“) се сматрају и изазивачима „живих рана“ (Славка Атанасовски, 1932, Оровичка планина — Љубовија, у. — Црвена Јабука, дев. — Малетић). По једном казивању, нека врачара је уз помоћ трава лечила од живих рана. Ове траве је кувала у великом котлу и њима парила болесника. Кад би болесника скинули са те паре, читаву површину воде у котлу прекривали би неки „живуљци“, тј. неки чудни инсекти налик на црве; након овакве терапије болест је, по казивању, нестајала као руком однесена (Славка Атанасовски). Када се бију овнови, говорило се да имају црве у глави — међу роговима, и да то страховито сврби, па се због тога бију како би се почешали на неки начин (Маринко Илић, 1938, Трлић).

¹¹ В. напомену 6. Замишљено је да овај рад буде саставни део опширније студије о структури магијског мишљења, која би — с друге стране — била саставни део главног ауторовог (И. Т.) пројекта везаног за хипотезу о постојању примарних структура мишљења универзалног карактера (в. напомену 19), које се испољавају у различитим културним феноменима — језику, миту, обреду, магијској пракси.

У ствари „представе о болестима које изазива демонско биће налик на црва веома су старе“¹² и базиране су на идеји да ови „црви“ долазе „из неког дивљег простора“ улазећи у људско тело и гризући му поједине органе, а за пребивалиште бирајући, пре свега, зубе и десни.¹³ Ови *црви* су — исто као и *уроци* који се помињу у басмама — у ствари манифестације нечисте силе (усмерене магијским путем), суштинског изазивача свих болести.

Ојасна месџа. Многе локације су од стране народа Тамнаве проглашаване опасним и нечистим. На пример, било је распрострањено веровање да се болест може добити и када се нагази на место где су виле играле „вилино коло“. Посебно опасна места су, по народном веровању, раскршћа, тј. на раскршћу се могу добити многе болести, јер се доста угатаних ствари баца на раскршће (односно, на овом месту се у глуво доба ноћи бацају и скидају чини). Такође, на раскршћима играју (поменуће) виле, тако да се случајни пролазник не би добро провео — могао се разболети или наћи на неком сасвим другом месту („у шестом селу“), не знајући како, и био би сав издеран и поцепан. Ако би остао жив, о том догађају није смео ницом ништа да прича 20 година, нити да икада више ноћу дође на то место [Војислав Живковић, 1929, Докмир; податак забележили Млади истраживачи из Чучуга (МИЧ)].¹⁴ Осим на раскршћа, чини се бацају и на буњишта и због тога ова места такође треба избегавати — поготову ноћу (*ојасно време!*). Рецимо, трудницама је било строго забрањено да изађу на буњишта и раскршћа. Када се неки новац нађе на раскрсници, нипошто га не треба узимати, јер су њиме, најчешће, гатаре гатале и после га бациле на раскрсницу; можда је тим новцем, рецимо, брисан чир — „обришу па баце, да пређе на другога“ (Десанка Павловић, 1931, Памбуковица, у. — Чучуге, дев. — Ђорђевић).

Урицање. У Тамнави је општераспрострањено веровање да постоје људи са урокљивим, тј. злим очима, они који су у стању да проузрокују смрт и болест. Другим речима — кога код да погледају и пожелеле му нешто лоше, то се дешава. Исто се верује и да отац и мајка могу најгоре да урекну дете говорећи: „ју како је

¹² Раденковић, Љубинко, *Народна бајања код Јужних Словена*, Просвета, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1996, стр. 47.

¹³ *Исто*, стр. 47.

¹⁴ Подаци које су током последњих десет година сакупили Млади истраживачи из Чучуга, у оквиру свог пројекта етнолошког проучавања Тамнаве („Обичаји и веровања народа Тамнаве“), врло су интересантни и бројни, али нас у многим случајевима лишавају комплетних информација, превасходно, у вези с казивачима (отуда потиче различитост — од случаја до случаја — у навођењу информација о казивачима у овом раду). С обзиром на то да су ауторова (И. Г.) теренска истраживања у Тамнави у потпуности потврдила веродостојност података забележених од стране Младих истраживача из Чучуга, у раду је равноправно изнесена и третирана и грађа коју су они сакупили (и коју су уступили на коришћење сарадницима Етнографског института САНУ) — поред грађе прикупљене од стране аутора. Грађа коју су прикупили Млади истраживачи из Чучуга (скраћеница МИЧ) је у огромној мери користила истраживањима спроведеним у последњих годину дана и комплетирању представе о народној медицини Тамнаве.

На овом месту треба нагласити да су у раду изнесени подаци забележени на територији Тамнаве и — у појединим случајевима — њене непосредне околине (Словац нпр.), без обзира на порекло казивача (међу којима су и они пристигли, у различитим периодима, из других области западне Србије), што је у складу са реалним стањем — чињеницом да су се у Тамнави укрштале многе струје и утицаји. Наиме — „тамнавско равно земљиште, лакост у раду на њему и велика родност у сва времена биле су она привлачна снага, која је брдско становништво сасељавала и упућивала у ове крајеве“ (Павловић Љ., н. д., стр. 611.).

лепо, ју како је дебело“ и сл. (Живодарка Петковић, 1924, Руклада; МИЧ). Урокљиве очи могу моментално да „пресеку“ и човек може одмах да оболи или врло брзо да умре, погине.

По једном казивању „мајка Љубе Јовановића је крила млеко од њега да га он не би урекао очима“ (Негован Јовановић, 1929, Чучуге; МИЧ). Исто тако, сматра се да „када човек са урокљивим очима види лепог иксана и пожели му зло онда тог иксана задеси црвени ветар“ (и „тада врачара у селу узме гвоздени ватраљ и загреје га до усијања на ватри, па га примиче његовим очима и одмиче, да се привикну на топлоту“, а „кад очи почну да сузе она онда одбраја у себи“) (Милена Милисављевић, 1937, Чучуге; МИЧ). Ово *одбрајање* (како се у Тамнави назива вербални аспект бајања) „нико други не сме да чује јер би онда (онај који одбраја) изгубио ту моћ“ и „само када хоће да умре врачара то каже другој жени коју одреди да врача и њена моћ одмах престаје“ (Милена Милисављевић). Веровало се да су урокљиве очи најчешће очи плаве боје (Живодарка Петковић), а могу бити и жућкасте и врло шарене (Зорка Зечић, 1923, Руклада; МИЧ). Такође, веровало се и да урокљиве очи има особа код које је једно око једне боје, а друго — друге, или ако једно око гледа увис, а друго на супротну страну (Радмила Михаиловић, 1927; МИЧ). Сматрало се и да жена која чудно и нетремице гледа у човека има урокљиве очи (Споменка Ђурић, 1931, Црвена Јабука, дев. — Стојковић); а када особа са урокљивим очима угледа дете, мора му се десити нешто лоше. Међутим, ови људи не могу све да урекну, а урок највише иде на онога ко је „слатке крви“ (Јелисавета Томић). По једном казивању, неки човек је знао да има урокљиве очи и намерно је окретао главу да не урекне кад види да је нешто лепо и добро (Милорад Чанић, 1925, Радуш). За дете које се роди „уназад“ (тј. прво изађу ноге а онда глава) верује се да ће имати урокљиве очи („то дете са коња обара“) (Славка Атанасовски). Осим људи са урокљивим очима, постоје и баксузни људи који такође, и против своје воље, доносе несрећу. Рецимо — ако баксузан човек седне у кола, она се обавезно покваре. Начин одбране од баксуза и људи са урокљивим очима (обично се сматра да су то жене) је следећи: ухватити се за полни орган у тренутку када се наиђе на њих (Озрен Томић, 1927, Докмир). Људи са урокљивим очима су „једноставно такви“ и то не морају бити зли људи, али довољно је да погледају човека или брава, па да он оболи (Озрен Томић). Кад неко некоме каже да је леп, после се дода „не било ти урока“ и кад се детету каже да је лепо, обавезно се мало пљуне у страну (понекад и симболично: пу — пу...). Не ваља се претерано зачудити нечему, јер кад се човек зачуди — догоди се нешто лоше (Јелисавета Томић). Против урокљивих очију треба носити бели лук и парче глоговине, а деци се пред полазак (некуда) давало да се огледају над сплачинаром (тј. посудом у којој се помије дају свињама) због урока (Јелисавета Томић). Против урокљивих очију, такође, треба преврнути и неки део одеће до себе, који се не види (Јелисавета Томић). Деца, за коју се претпостављало да су уречена, стављала су се на праг и ту им се одбрајало (Радмила Михаиловић). Новорођенче се од урока штитило и белим ђинђувицама; стављале су се и растворене маказе под јастук, као и огледало, мушка чарапа, бели лук а на прозор глоговина (Јелисавета Томић). По једном казивању, испод дететовог јастука су се (обавезно) стављали: глогов пругић, чешањ белог лука, зрнце пшенице и кукуруза (Славка Атанасовски). Детету се као заштита од урока стављао црвени кончић око руке и бели лук у џеп; у колевку су му

се стављали бели лук, глогово трње и босиљак (Споменка Ђурић). Дете се, такође, у циљу одбране од урока мало нагарави по телу и тако нагарављено се водило међу људе (Миленија Срећковић, 1931, Дружеткић, у. — Радуша, дев. — Малешевкић). Сматрало се да мало дете коме отекну брадавице, ноћу сисају „ноћнице“, тј. „вештице“; и кад би виделе неку велику лептирицу у соби, жене би је јуриле и убијале, јер су веровале да су то, у ствари, ноћнице (Станица Ђурђевић, 1931, Чучуге, дев. — Милошевић). Чини су се скидале на раскрсници у глуво доба ноћи; онај ко жели да скине чини, мора да скине све са себе и да то остави на раскрсници (Никола Глишић, 1908, Докмир; МИЧ).

Врачање иројив стоке. Верује се да гатаре могу да проузрокују болести код стоке. Рецимо — када гатара жели да науди комшијиним кравама, она у поноћ, уочи Ђурђевдана (обично се тада у ради), узаше гола вратило за ткање и трчи по дворишту певајући: „Оп, мени масло, а газди троп (тј. отпац)“. Ово може да се ради и на неки други празник, али само ако је пун месец. Тада се комшијиним млеку одумесе масноћа и оно од крви поцрвени. Угатани могу да скину чини тако што замесе мекиње и со, и то изнесу на „вратину“ (ћошак узоране њиве). При томе певају: „Вратино, Саво, и зелена траво, поврати мојој (име краве) млеко“. Мекиње треба ту да преноће, а ујутру се дају кравама да једу (Милена Милисављевић). Гатаре су често потпуно голе ишле да гатају и набацују чини у туђим шталама (Милорад Станојевић, 1926, Чучуге). Исто тако, сматрало се да су жене злих очију могле краву да „пресеку“ погледом, након чега се она ритне и проспе млеко (Милица Секулић, 1934, Врачевић, у. — Словац; МИЧ). Краве, за које се веровало да су уврачане па због тога дају крв уместо млека, лечиле су се и тако што се вода која преноћи крај такве краве однесе врачари и после тога се проспе на раскрсницу (МИЧ). Жене које су желеле да урекну краве, ноћу су (по општераспрострањеном веровању) јахале на разбоју, обилазећи краве, и говориле: „Имам ноге сврачије, музем краве свачије“, након чега би крава изгубила млеко или би се јавила крв у млеку. Противотров за овакву гатарину активност представљала је формула: „Имам ноге птичије, нећеш више (мусти) ничије“. Ова формула је позната готово свим казивачима који је истичу у разним варијантама. Када би се разболеле краве — по једном казивању — долазило се врачарама које би узимале угљевље и бацале га у земљани чанак са водом. У тај чанак се убацивала и „белега“. Угљени су намењивани женама за које се сумњало да су бациле чини и када се угљен припоји уз белегу веровало се да је чини бацила она жена којој је угљен био намењен (Станица Ђурђевић).

Сматрало се да је довољно да врачара са урокљивим очима само погледа теле и да оно буде готово. За једну жену у Чучугама се говорило да је врачара, а то је поткрепљивано чињеницом да код ње увек има највише млека. Једном приликом је та жена ушла у туђу шталу и почела да музе краву и изговара (већ поменуто формулу): „Имам ноге сврачије, музем краве свачије“. А домаћин, који је случајно наишао и видео је шта ради, одговорио је: „Имам ноге тичије, нећеш мусти ничије“ и истукао је преламачом (штапом) преко леђа (Десанка Павловић). Као што је већ поменуто, постоје и врачаре које скидају чини. По једној варијанти — оне узму „белегу“ од болесне краве, тј. од краве се очупа мало длаке и понесе тој врачари која ставља угљен од ватре и ту белегу у чанак са водом. Затим се угљен „намењује“ трима женама у које се сумња. Који стане код кравље белеге — верује

се да је жена којој је био намењен бацила чини. Након тога врачара намени ту воду (из чанка) — да се три пута даје крави да пије по мало. Осим тога, врачара да жени чија је крава уврачана неку припремљену белегу да је баца на раскрсницу (Десанка Павловић). Чини су се са крава скидале и тако што би се узела вода са воденичног кола и са девет бунара, и то пре сунца, па се крава доведе на раскршће и ту се полије том водом. Ако неко после нагази ту воду, може да понесе чини; рецимо — ако пиле нагази, оно понесе чини... (Милорад Станојевић). Или се (у циљу скидања чини) узме мало траве и земље са вратина (места где се окреће плуг, на крају њиве) и лист грабовине, па се „броји“: „Грабићу, по богу братићу, поврати мени мужу од мојих крава“ Онда се све то исецка и дв кравама да једу (Љубица Станојевић, 1928, Памбуковица, у. — Чучуге, дев. — Грујичић). Исто тако, постоји правило да се жени, за коју се зна да је бацила чини, када дође да тражи нешто из куће, не сме то дати (Десанка Павловић). Верује се да гатара која хоће да гата долази уочи Младе Петке и тражи било шта. Ако то добије, она после са тим нешто ради и угата (Љубица Станојевић). По једном казивању, чије су варијанте присутне и ван Тамнаве, неки војник је једном причао друговима војницима како може да намузе млека — да једе цела чета. И тако је и урадио. Пребацио је лико (унутрашња кора од липе, која се користи за везивање) преко једне мотке и почео да музе — и млеко је ишло, пун лонац. И чуло се у околини како овце блеје и краве ричу. А неки други је знао да му узврати. Скинуо је своју бунду (то је био чобанин од оваца које су блејале) и почео да туче по њој, а овај што је музао, кренуо је да запева, јер је осећао ударце па је викао: „Јој, другови, помозите, нећу више то радити“ (Милорад Станојевић).

Мртвачке чини. Најопасније су „мртвачке чини“: гатаре одлазе код мртваца и узимају „белеге“, нпр. иглу и конац од покроба, и са тим врачају (Верољуб Драгићевић, 1937, Радуша). За људе је, по веровању, изузетно штетна и вода којом се купа мртавац, и са мртвачком водом било је доста врачања. Ако се ова вода да неком да је попије, он ће ићи као мртавац или ће живети без воље — ни жив ни мртав, или ће се, пак, тешко разболети и умрети. По једном казивању, кад се купа мртавац, сачува се та вода и када неко други дође у контакт са том водом, онда се разболи. Ова вода може, рецимо, да се пролије у туђе двориште и онај ко је нагази — „покушиће“ чини (Маринко Илић). Такође, мртвачка вода се остављала да преноћи и после се њоме прскају младенци да не би добили децу (Милисав Петровић, 1937, Совљак). Постојала је и пракса да се ексер који се удара на крст одозго, „да ђаво не би дошао на крст, него да се набоде на ексер“, ишчупа из крста и забије у туђу кућу или шталу да би тај човек имао штете: рецимо, неће стока да даје пуно млека, неће да се „води“ (да се оплоди) крава, а када се такав ексер убаци у свињац — неће да се пате свиње и „мајкавају“ (цркавају) (Маринко Илић). Исто тако, за врачање су се користиле и кости на које се наилазило приликом копања раке за сахрану (Милисав Петровић). Кости од мртваца су се туцале и стављале у кафу. Особа која то попије постаће анемична и незаинтересована, добије немоћ, нема воље, „не интересује је ништа — ни младост, ни радост, ни живот; вуче се тако кроз живот, а нема ништа“ (Божана Петровић, 1938, Шарбане, у. — Совљак, дев. Ранковић). Затим, када се правио мртвачки сандук, узимало се иверје и „од тога се правило врачање“ чији је циљ да се „умртвљује“ човек, да та кућа нема потомство, нити ишта друго (Божана Петровић). Када се неком жели наудити, узима се парче

хлеба (намењеног мртвацу), који се меси на дан сахране, ексер од крста или мртвачког сандука и иверица од сандука, па се то закопава жртви у двориште да би јој се сатрло потомство (Божана Петровић). По једном казивању, постојала је нека видовита жена која је на лицу места откривала где се налазе такви уврачани предмети. Она би само рекла „овде копајте“ — и то је стварно било ту. Ова жена је причала да јој, када дође до таквог места где је нешто закопано, само задрхте ноге и она одмах зна где да се копа (Божана Петровић).

Начин одбрајања. Верује се да се „одбрајањем“, тј. бајањем, могу лечити најразличитије болести. Такође је распрострањено и веровање да онај који прене-се другоме басму, неће више моћи успешно да одбраја, односно — да ће изгубити своју моћ. Један казивач, рецимо, није желео да усмено саопшти начин одбрајања, али је пристао да басму напише на папир (Павле Штулић, 1924, Бранковина, од 1948. г. живи у Докмиру). Начин одбрајања се сме пренети само млађим особама. По једном казивању, сва одбрајања против болести треба вршити каменом белутком, тј. „гата се левом руком уназад белутком“ (Бранко Бајић, 1928, Чучуге). Казивачи најчешће истичу (управо) да се одбраја левом руком, јер „лева рука крста нема“.

Разоштриквање чини (магије) и врачара. Осим већ наведених примера, предочићемо још неке варијанте. По једној — да би се видело да ли је неко нагазио на чини, узме се белег од одела и убаца у чинију са водом. Затим се у ову воду убаце жишке па се прати. Ако оне иду близу белега, онда је — по општераспрострањеном веровању — особа нагазила на чини, а ако плутају даље од њега — онда није. Када се запне пушка преко колевке, онда жена која је набацила детету чини мора доћи да тражи нешто („шта год било“) из те куће. Тако је једна жена, вештица, дошла да тражи мачку из куће у којој је већ удавила двоје деце, а спрема се да удави и треће (Јелисавета Томић). Људи који су направили црну магију морају доћи да траже нешто од оних којима су „урадили“ (враџбину), јер ако не добију нешто, они ће се тешко разболети, с обзиром на то да се њима враћа та црна магија. Ако магијаш дође сам и узме, то се „не рачуна“, јер му није дато добровољно (Славица Ристивојевић, 1977, Ваљево, живи у Совљаку).

Примери народног лечења болести. У Тамнави су били заступљени разноврсни облици народног лечења магијског карактера, који су се примењивали у сузбијању великог броја болести и разних поремећаја. У овом раду издвајамо само неке од њих, посебно илустративне за наше истраживање.

Ујед змије. У области Тамнаве се, као што је већ речено, од многих болести лечило „одбрајањем“, односно — бајањем. Када уједе змија, такође се лечило одбрајањем. По једној варијанти — прво се треба прекрстити и поменути славу која се слави. Затим се узму три гранчице са врха биљке „автуше“ и онда се, тако да други не чују, прича: „Чујете ли људи, зло добро љуби / отуд иде официр, отуд официрка / сту официрка сока збока / да спадне отока пилету на главу / шенични слам простирач / глогов пањ поглавач / јез у воду гуја у гору / девет, осам, седам, шест, пет, четири, три, два, један, ни један“. То се понови три пута, одмах након уједа, и сутрадан ујутру и увече. Кад се заврши одбрајање, автушу треба ставити под камен; када се одбраја други пут, узме се друга автуша, а трећи пут — трећа, и свака се стави под камен (Павле Штулић). Од уједа змије се лечило и тако што се узимала автуша и трљала по месту уједа. Након тога се одбраја у лево ухо говече-

ту. Треба три пута да се хукне („укне“) и да се три пута изговори „седамнаест речи“, односно бројева, а да се не узме ваздуха, тј. одбројава се од седамнаест до нуле уназад (Ранко Ранковић, 1909. Кршна Глава).

По једној варијанти — када отекне виме крави и претпостави се да ју је ујела змија, левом руком се кружи око оног места где је змија ујела и „броји“ на следећи начин: „Гуја гујица, грешна душица / не ујела, него пољубила / грешна грешно љуби / тражила ручак код зле жене и код зла човека / не нашла ручак код зле жене ни код зла човека / нашла ручак код добре жене и доброг човека / пружио се рок уз поље / сунце ватру вади / сунце ватру вади / сунце ватру вади“ (Славка Атанасовски). Верује се да ако уједена крава рикне након одбрајања, то значи да је зло „послато“, тј. да је неко врачањем послао змију да комшији уједе краву. А ако крава ћути након одбрајања, онда то значи да се власник краве огрешио о неки празник (радио на празник или мрсио током поста), односно, у питању је „огрева“ (Павле Штулић).

Верољубу Драгићевићу из Радуше је као детету тајну одбрајања против уједа змија пренела „једна баба“. За себе каже да је хиљаду пута успешно одбрајао. Није желео да саопшти текст одбрајања како не би изгубио моћ лечења, али је рекао да се одбраја левом руком, и то од 10 до 0 (Верољуб Драгићевић). Верује се да постоји девет врста („сорта“) одбрајања од уједа змије, тј. „како која змија, тако се одбраја“ (Верољуб Драгићевић). По једном казивању, постојао је неки човек који „само ћукне и долазе му змије са свију страна и пењу му се по рукама и свуда“. Брат га је питао да му каже тајну тог немуштог језика, али он није хтео говорећи да је „то нешто страшно“. Тај човек је био „професионалац“ — знао је све о змијама, одбрајао је против уједа змија и могао је да их позове и врати кад год је хтео (Верољуб Драгићевић). Приликом одбрајања од уједа змије текст треба изговорити потпуно тачно од речи до речи, „јер ако погрешаш, могу јади да буду“ („не смеш ни једну реч да погрешаш“) (Верољуб Драгићевић). Одбраја се левом руком око уједеног места, јер „лева рука крста нема“, тј. „да се не би закрштавало“ (Верољуб Драгићевић). Када се одбраја од змија, то се ради док дан опада; и свако одбрајање против болести треба да се ради кад дан опада, да би и болест „спала“ (нестала) (Верољуб Драгићевић).

Интересантно је и веровање да „змије славе Марковдан“ и да се на тај дан окупљају. Тада не сме ништа да се ради (Драгољуб Драгићевић, 1925, Радуша). Змија чуваркућа, коју је забрањено убити, тера се тако што се запале крпе и каже: „Иди Маро, иди, иди — иди одакле си дошла, иди у шуму“ (Верка Драгићевић, 1934, Радуша, дев. Урошевић).

Такође, од уједа змије се лечило и тако што се рана окретала ка сунцу, након чега бајач домалим прстом леве руке окружи око ране супротно од кретања казале на сату. При томе, док кружи, он говори: „шта је мени за том злом женом, већ ми је за тим човеком стало“. Па пљуне на тај прст и обрише га о земљу. Ово се ради три пута узастопно (Миломир Лазић, 1931, Шарбане; МИЧ). Поступало се и на следећи начин: одмах по уједу нога се подвезивала изнад и испод ране да се отров не би ширио даље. Затим се рана било којим оштрим предметом (који се умакао у ракију пре сечења) исече у облику крста (обе тачке где су се зуби зарили унакрст се исеку). Гледало се да нож буде оштар како би напоље истекао преостали отров — путем крви, а и сама крв која је затрована. Истовремено, ко има здрава

уста и зубе, исисава крв из пресечене ране (и испљувава је, наравно) да би што мање отрова остало у телу. Затим се рана испере соком или чајем од хајдучице или комовом ракијом, соком од жалфије, кантариона, камилице...потом се ставља облог од кантариона или хајдучице, а онда је болесник пио хладно млеко (МИЧ).¹⁵ Такође се месио хлеб и на њему су се исписивали записи уз одбрајање. Тај хлеб се испече и болесник га поједе (Војислав Живковић, 1929, Докмир; МИЧ). Нога се стављала у котао где је била земља помешана са водом и угрејана (МИЧ). Осим тога, пуштало се и пиле да кљује рану, или се стављао чмар пилета на рану да извуче отров (Миломир Лазић).

Ујед пса. Од уједа пса (за кога се није знало да ли је бесан) лечило се бајањем. Рецимо — умесио би се хлеб на коме би се правили „расписи“ од 9 слова, и после бајања се тај „распис“ јео (Бошковић Стана, 1921, Врховине; МИЧ). По једном казивању — „врачаре су давале неке колачиће и то се јело четири дана“ (Томислав Панић, 1931, Врело; МИЧ). Узимало се и зрно белог пасуља (или пасуља у боји, али какве је боје била „глава цукеле“), које се располуги и привије (на место уједа) (Косана Урошевић, 1920, Бањани; МИЧ). Најчешће су се на рану стављале грашке пасуља оне боје које је и пас; ако је ујео црни пас — ставља се црна грашка, ако је бели — бела итд. (Роса Ђурђевић, 1921, Кршна Глава, дев. — Поповић). Каткад се рана (тј. уједено место) одсецала да се човек спаси. Узимала се, такође, и длака пса који је ујео и стављала се на жар, те се њоме кадила рана и одбрајало се (Павле Штулић).

Болести очију. Код болести очију, по општераспрострањеном веровању, очи би се испирале чајем од камилице или водом у којој је на Видовдан била потопљена трава видовчица. Користио се и вишњин лист са доње стране намазан медом или умочен у шећерну водицу, који се доњом страном стави на капке и тако се преноћи (Ленка Радмиловић, 1925, Лисо Поље, живи у Бргулама; МИЧ). На Видовдан се умивало водом, у коју је стављана трава видовка, тако што би се три пута плуснуло водом по очима и изговорило: „Вид у очи, бољка у гору и воду“ (Вукосава Љубичић, 1915, Врело; МИЧ).

Чмичак. Чмичак се, између осталог, лечио тако што се закристи чешљем изнад чмичка и три пута се изговори: „Лева рука крста нема, овде бољци места нема“ (Негосава Гајић, 1961, Докмир, дев. — Крсмановић). Скидао се и тако што би се кашиком закристио чмичак, након чега се стављала црвена крпа на око (Роса Ђурђевић). Врачаре су лечиле од чмичка уз помоћ ножа, белутка, маказа, чешља и маховине са дрвећа (Јелисавета Томић). Верује се и да се чмичак добија када на некога намигне трудна жена. Да би се онај ко има чмичак ослободио, треба и он да намигне на неког

¹⁵ Као што је већ речено у уводном делу, овај рад се бави, пре свега, поступцима и веровањима магијског карактера, који улазе у комплекс народног лечења. Наравно, ови поступци и веровања магијског типа нису били једини који су се користили у циљу излечења; напротив — паралелно с њима егзистирали су и бројни поступци базирани на идејним основама које немају непосредни магијски карактер, тј. које нису засноване на магијском мишљењу. Неке од ових радњи су биле базиране на (у ужем смислу те речи) рационалном размишљању и искуству, а неке не, али без обзира на разлике у ефикасности и медицинској оправданости, сви ови чинови се ипак могу посматрати као посебан и јединствен огранак народног лечења, одвојен од магијске народне медицине. У овом раду успутно наводимо само неке од таквих поступака, како би се илустровала и друга димензија народне медицине становништва Тамнаве (видети, осим примера везаних за ујед змије, и примере не-магијског лечења брадавица, жутице...).

другог (Споменка Ђурић). У циљу ослобађања од чмичка — сматра се — треба га обрисати новчићем, након чега се он баца на раскрсницу. Ко нађе ову пару и узме је, на њега ће прећи чмичак (Миленија Срећковић). Веровало се и да се чмичак добија када се наиђе на мокраћу труднице (Павле Штулић). У неким казивањима наглашава се да се чмичак добија када се нагази на трудничину мокраћу (управо) на раскршћу (Милорад Чанић). Сматра се и да не ваља намигнути трудној жени, јер ће чмичак израсти на оку онога ко је намигнуо (Десанка Павловић), а постојало је веровање и да се чмичак добија када паук, ноћу, пређе преко ока (Милисав Петровић), или када неке трудна жена пређе пут (Томислав Панић). Чмичак се лечио и тако што би се чешаљ, нож и камен белутак закрстили, а црвени кончић се завезао за прст (Бранко Бајић). У циљу излечења људи би се, рецимо, три пута прекрстили ноктом, руком или ножем, или пак мртвачким чешљем или брњицом од опанка, која би се после бацила на раскрсницу (МИЧ). Чмичак се лечио и облозима. Стављао се облог од сувих шљива или шећерне облоге (Верка Ашковић, 1924, Трлић, у. — Бањани; МИЧ). Такође, очи су се испирале чајем од камилице (Бисерка Милошевић, 1919, Врело; МИЧ). Против чмичка се бајало и на следећи начин: чешљем се зачешља и прекрсти, па се на „грашки“ (тј. зрну) пасуља одброји и грашка се баца у воду. Каже се: „кад ова грашка никла, онда на мени скочио чмичак“ (Вукосава Љубичић). Затим, кроз рупу у перди (дасци од ограде) гледа се у сунце и чешљем се преко рупе прекрсти, након чега болесник оде, а да се не окреће (Бранислава Живановић, 1911, Врховине; МИЧ). Између осталог, чмичак се лечио и жутом кожицом са бупца (желудац) петла: петао се закоље, извади се желудац и опере, па се са њега скине опна (Живодарка Петковић).

Брадавице. У Тамнави је општераспрострањено веровање да брадавице настају када се дође у додир са мокраћом жабе (нпр. — када се нагази ова мокраћа или се жаба помокри на руку). Од брадавица се лечило на разне начине. Рецимо, узме се један каменчић од куће, па се њиме протрља по брадавици кад изађе млад месец и каже се: „Здрав здрављаче, нов новљаче, поздравља стари месец новог месеца, да понесе маказице и одсече брадавице“ (Богољуб Митровић, 1926, Докмир). Такође, одбрајање се вршило (када се млад месец рађао) и тако што су се прстима леве руке имитирале маказе над брадавицом, приликом чега се причало или певало: „Нов новљаче, здрав здрављаче / поздравља те стари месец по новом месецу / да донесеш твоје маказице / да одсечеш моје брадавице“ (Костић Десанка, 1915, Трлић; МИЧ). Против брадавица се бајало и када је месец „у опадању“; тада особа која баје гледа на месец, изговара басму и трља по брадавици (Озрен Томић). По једном казивању, када је млад месец, изађе се и каже се: „Здрав здрављаче, нов новљаче, нама здравље, а теби веселе“ и док се то изговара, брадавице се трљају руком (Роса Ђурђевић). Одбрајало се и на следећи начин: „Нов новљаче, здрав здрављаче, дај ми твоје маказице, да одсечем (име оног ко их има) брадавице“, након чега се имитира одсецање брадавица маказама и то се три пута понови. Ово одбрајање врши се кад је млад месец; особа која баје се прекрсти, гледа у месец и одбраја три пута (Споменка Ђурић). Исто тако, брадавице су се скидале и тако што се одбрајало три пута у три вечери, када се звао месец и тражиле његове маказице да се исеку брадавице (Божана Петровић). По једној верзији — брадавице су се лечиле тако што се изговарало: „Новљак на небу, а брадавице на земљу“. Када се то каже, плусне се три пута хладном водом по брадавици и верује

се да ће како вода падне и те брадавице отпасти (Миленија Срећковић). Такође, намажу се дечијом мокраћом и три пута се каже кад је млад месец: „Брадавице на земљу, месец по небу“ (Стана Гавриловић, 1917, Чучуге; МИЧ). По једном казивању: „Око брадавице се обавије бели конач и онда се нешто броји“ (Богосав Срећковић, 1926, Радушa). Брадавице су се лечиле и тако што се узме конач и на њему се завеже онолико чворова колико има брадавица; док се чворовима обележавају све брадавице, изговара се: „и ову вежем... и ову вежем“. После се тај конач баца (рецимо — завуче се у благо) и одлази се без освртања (Милорад Чанић). Када жена остане трудна, а муж јој је умро и дете се родило као посмрче, то посмрче треба три пута да „обзине“ брадавицу (зине према њој) (Рањија Луковић, 1929, Глеђица — општина Ивањица, живи у Совљаку дев. — Турчић).

Бајање је, као што је већ речено, било чест начин лечења од брадавица, али — осим тога — оне су се мазале и белим луком, млечиком, а неко их је чак и кидао. Стављала се и кравља балега која се нађе на путу (и која није сува) (Гроздана Исаиловић, 1923, Калиновац; МИЧ). Оболело место се мазало и водом у којој је држана биљка чуваркућа (Бисерка Милошевић). Бајало се и на следећи начин: када је млад месец, узме се првени (свилени — по могућству) кончић и изнад сваке брадавице се завеже чвор (неко зажмури кад веже). Кад месец почне да опада, конач се закопа под „стреву“ (стреху), на место где капље вода са црепа и каже се: „Како овај конач иструлио, тако све брадавице са мојих руку нестале“ (Бисерка Милошевић). Брадавице су се — треба споменути — мазале и кредом или содом бикарбоном (натапа се три дана на брадавицу) (Томислав Панић). Лечиле су се и млеком од свеже смокве (Миломир Лазић). Такође, прскале су се и водом из шушњег дрвета (рецимо — старе букве), или би се, пак, рука провлачила кроз росу (Милена Ковачевић, 1923, Јабучје; МИЧ). На брадавицу је у циљу излечења привијан и лимунов сок (Марица Јовић, 1928, Оглађеновац, дев. — Добрић; МИЧ). Или се, рецимо, сама брадавица стегне концем (не пуно), па се сваког следећег дана тај повез притеже, док она сама не отпадне (Марко Радојчић, 1930, Бргуле; МИЧ). Узме се и јабука и расцепи на две половине, па се њима намажу брадавице. Полутке се онда споје, завежу концем и закопају. Кад иструле, верује се да брадавица више неће бити (Роксанда Даничић, 1925, Руклада; МИЧ). Верује се и да против брадавица може да се одбраја само ако особа није верена (Радмила Васиљевић, 1922, Стубленица; МИЧ).

Лишаји. Лишаји су се лечили и тако што се давало детету да их олиже (МИЧ). Такође, ујутру пре јела лишаји би се мазали и пљувачком (МИЧ). По једном казивању — „узимају се ђурђевдански крстићи и секира, дрво говори, и на секири се појављују капи којима се мажу лишаји“ (Роксанда Даничић). Док се лишај мазао церовим пепелом, изговарало се три пута: „Лишај њива, пуор (пепео) семе, семе њиву поорало“ (Миљинка Крсмановић, 1914, Докмир; МИЧ). Исто тако, сукненом крпом се трљало по лишајима, након чега се та крпа бацала на кров (Павле Штулић). По другој варијанти, сукнену крпу (парче сукна) треба пребацити *преко* куће (Миленија Срећковић). Верује се и да ће лишај спасти ако га полиже мирно говече (Драгољуб Драгићевић).

Свраб и сугреб. Сматрало се да се од „свраба“ (тј. алергија) може заштитити тако што се не стаје где куче гребе, као и да се не стаје на солило туђе стоке (Озрен Томић). Када неко има „сугреб“ (црвенило на кожи, са сврабом) или неки осип по кожи, он се протрља или хлебом или зобницом (торбом за зоб), па се то баца на

кров и каже се: „Нека носи зобница моју бољетицу“ (Споменка Ђурић). По једној варијанти — узела би се крпа или обојак и истрљало оболело место, након чега се крпа баци на кућу. Ако сугреб за неко време не нестане, овај поступак се понови (Драгољуб Драгићевић). Сугреб се добија када се нагази на место где је куче гробало земљу; када се наиђе на такво место, треба га заобићи, три пута пљуцкајући у страну, да се не би добио сугреб (Маринко Илић).

Чир на кожи. Кад неко има чир на кожи, протрља нечим то оболело место и баци на раскршће, па ко налети на тај предмет добије чир (Споменка Ђурић). Када дете има „поткожни чир“ (масно ткиво), онда мајка треба да три пута „обзине“ то место, и то три јутра за редом, да би чир нестао (Маринко Илић). Кад дете има чиреве (на кожи), провлачили су га кроз „курјачки зев“ у циљу излечења. У ствари, када се убије вук, део главе око вучијих уста би се обрезао и од тога је прављена „једна врста венца“ — тзв. „курјачки зев“ (Маринко Илић).

Курје око. Када неко има курје око на табану или прсту ноге, треба да дође код човека у чију кућу никад није улазио и, пре него што пређе преко прага, да се изује и три пута ногом протрља по прагу. Верује се да ће курје око након извесног времена само нестати (Павле Штулић).

Жлезде. Ако искоче жлезде иза уха, испод пазуха или на препонама, бајало се тако што се левом руком кружило око места где је изашла жлезда и онда се одбрајало: „Устук мука, лева рука / лева рука крста нема, овде муци места нема / без оца се задијала, без мајке се родила / без имена погинула / у Миличице деветоро дечице / од деветоро осморо / од осморо седморо /... / од двоје једно / од једно ни једно“. То се три пута изговори у року од сат времена. Одбрајати треба „на силаску дана“, односно — сунца, после дванаест сати, јер се верује да као што силази дан („слази дан“), тако исто силази („слази“) и болест. (Славка Атанасовски). Када искоче жлезде на препонама, одбрајало се и тако што се левом руком кружило и изговарало: „Лева рука крста нема, овој бољци места нема. Стук се — ј... те у д...“ У ствари, почне се са кружењем око месечевог облика и на крају се кружи око жлезде уз изговарање наведене басме. Иначе, у бајањима се обично кружило прстом на леву страну (сва бајања „иду на леву страну“), по веровању, на „ђаволску страну“, јер се „зло тера од себе“ (Милисав, Петровић). У случају појаве жлезде испод пазуха, одбрајало се на маховини која расте на дрвету (Зорка Васиљевић, 1930, Стубленица; МИЧ).

Ране. За све ране је, по веровању, добра трава „звечан“ (тј. кантарион), која се стави у уље и стоји 40 дана на сунцу (Маринко Илић).

Богиње. Особе које имају богиње покривале су се нечим црвеним да би богиње што пре „изашле“ (Верка Ракић, Докмир; МИЧ).

Жутица. Жутица се лечила златом — стави се дукат у воду и то се пије (Живана Ивковић, 1913, Бањани; МИЧ). Такође, лечила се и посебним начином исхране (одсуство зачина, масних и тешких јела). Највише се јео млади сир („груда“) и пила сурутка. Јео се и бели лук. Исто тако, пио се чај посебно справљен за ову болест (МИЧ). Од воска се правила шољица у коју се сипала вода; то преноћи, па болесник сутрадан пије ту воду (Верка Ашковић). Понегде се и одбрајало. Пила се и вода која се (у флаци) провлачила испод дудових жила (Бранислава Живановић). Бајало се тако што су се три последња црвена конца са ћилима везивала на шипуру (шипак), а три жута детету око струка пре изласка сунца. То се радило три пута.

Затим, три пута (исто пре сунца) се црвени конач веже око врата, а жути на шипуру (Драгољуб Станојевић, 1931, Крагујевац; МИЧ). Користила се и жута трава (тј. цвет) из које — када се пресече — излази жута течност, и та се течност кувала и пила (Десанка Јовановић, 1924, Оглађеновац, дев. — Спасенић; МИЧ).

Црвени ветшар. Верује се да постоји девет врста одбрајања против црвеног ветра (Верољуб Драгићевић). У циљу излечења се узму мекиње, паучина, метла (којом се „чисти авлија“) и жар, и ставе се иза врата. Онда се на жар поставе метлике и паучина и оболело место се наднесе на жар па се пари, а за то време се говори: „Кадим преко метле, да се с моје главе сметне; кадим преко ступе, да се с моје главе стукне“ (Живка Јуришић, 1923, Калиновац; МИЧ). Осим тога лечило се и тако што су се узимали: црвени кукуруз, црвени штир (врста траве), гујин свлак, девет црвених конач од вуне, паучина и мало соли и шећера. То се стављало на жар и напаравало се болесно место уз одбрајање (Бранислава Живановић). Или се, пак, узму: црвени кукуруз, маховина са грма, паучина са ћошкова и тамјан, па се тиме кади (Душанка Бајић, 1928, Чучуге; МИЧ). Такође, узима се и сам црвени штир, ставља се на жар и лице се напараво уз обавезно „бројање“ (Живка Јуришић).

Падавица. Падавица се, између осталог, лечила тако што се скидало одело са детета, када се напад болести први пут деси, и пребацивало се преко куће. Где падне одело — закопа се (Озрен Томић). Осим тога, падавица се лечила и тако што онај који први пут види манифестацију те болести плуне детету у уста (Озрен Томић). У лечењу се користио, по једном казивању, и петао без белеге, као и мачка (Озрен Томић). Када дете има падавицу, верује се да не треба да једе „оно што се враћа са њиве“ (тј. остатке од ручка) и оно што пушта вреже (Озрен Томић). Против падавице су врачаре бајале у поноћ на незаном гробу (Живан Митровић, 1924, Докмир). По једном казивању — узме се одећа болесника и пребаци се преко куће. Где падне одећа, ту се закопа и стави се камен на то место које се од тада више не дира — нити се помиче, нити се ту оре. На том месту се посади и један калем (Ружица Драгићевић, 1944, Радуш, дев. — Панић). У циљу излечења од падавице такође се и свилени конач уграђивао у врата цркве. Особа која има падавицу пролазила је кроз та врата (Ђурђевић Роса). По једној варијанти, чим напад почне, узимају се маказе и њима се сече одело болесника које је на њему. Онда се одело пребаци преко куће и закопа да иструли (Марија Ђурђевић, 1922, Врело; МИЧ). Падавица се лечила и тако што су се читале молитве на шећеру и тај се шећер јео на три Младе Петке (Наталија Теофиловић, 1925, Врело; МИЧ).

Асџма. Бронхијална астма (тзв. „сипња“) лечила се тако што се црна кокошка расецала по средини и стављала детету на груди. Од тога се правила облога која је остављана да стоји током ноћи (Милисав Петровић).

Грозница. Кад неко има грозницу, у највећој температури му се доводила удовица која проспе кофу хладне воде на болесника и каже: „Бежи грозница, јури те удовица“ (Трифун Арсенић, 1921, Врело; МИЧ)

Намештање органа. Када дете заболело крајници, онда га одведу код жена које су „намештале врат“. По једном казивању — „жена која намешта врат узме прст, стави га у уста детета и изгњави крајнике; она, у ствари, очисти гнојаве крајнике, изађе мало крви и то се звало 'намешта баба врат', а, у ствари, је то била једна врста операције“ (Милисав Петровић). Неки људи су лечили од крајника и од болести синуса тако што би болеснику ишчупали „бичић косе“, након чега би, сма-

трало се, дошло до оздрављења (Милисав Петровић). Болесни синуси су се лечили и тако што су се узимали бели бубрези од вепра, расецали и стављали са леве и десне стране врата. Када се преноћи са тим, сутрадан све сметње нестају (Милисав Петровић). Било је и жена које су „намештале“ гениталне органе и давале разне чајеве. Оне су могле да „одвежу“ жену, тј. да излече њену неплодност (Милисав Петровић). Према многим казивањима, раније је било људи (а има их и данас) који су умели да „наместе желудац“. Наиме, „кад спадне желудац и када се подигне горе, обично од скакаћа или од терета“, онда су одређени људи то лечили трљањем или масирањем (Милисав Петровић). Желудац се намештао тако што се прво притисне на пупак и, ако он није на правом месту, онда се тражи на другоме месту. Где се „пронађе“, масира се и доводи на старо место. Када се то све измасира, „и леђа и све“, онда се узме тегла, пет шест зрна шибице и парче хлеба; шибице се забадају у хлеб да стоје усправно и онда се то стави на пупак и запали, након чега се теглом поклопи и уврне на десну страну и тако уврнуто држи двадесетак минута (Славка Атанасовски). Желудац се намештао и тако што би се узела крпа и завила у колут и на њу се стављала кора хлеба. Затим се ножем прекрсти и пупак се прекрије лончетом, па се онда „извуче из стомака“ (Миленија Срећковић).

Треба споменути и да — по веровању становништва Тамнаве — стомак може да боли дете због погрешног понашања његове мајке у време док је била трудна. По причи једне жене (из Чучуга), њеног сина је болео стомак. Једном су позвали неку бабу да га излечи и она јој је поставила питање да ли понекад бије мачку ногом. Жена је рекла да то стално ради, на шта је баба одговорила како су се детету усадиле мачије длаке у пупак док је била трудна. Онда је баба спремила сито и пепео, просејала тај пепео и сабила га у ћошак — у корито са водом. Баба је нешто бајала и дететов пупак опрала чистом водом. После је мокар пепео ставила детету под јастук — и касније су у њему нађене све саме длаке (Станица Ђурђевић).

Далак. „Далак“, односно, „кад заболи слезина“, лечио се тако што се одбрајало на следећи начин: „Нов новљаче, здрав здрављаче, ти не једеш риба и жаба, него да једеш далак“. То се изговара када почиње нов месец (Озрен Томић).

Камен у бубрегу. Камен у бубрегу се лечио тако што се, приликом клања живине, из кокошијег бупца вадиле љуска — која се опере и осуши. Ова љуска се истуца и узима три пута дневно. Наиме, веровало се да када кокошка прогута каменчиће, она то свари и самеле — и због тога се користила љуска из бупца кокошке (Богољуб Митровић).

Шећерна болест. Шећерна болест се лечила тако што се узимало двадесет једно зрно кафе и остављало да преноћи, а сутрадан се то пило пре доручка (Споменка Ђурић).

Главобоља. Главобоља се лечила тако што се говорило кад је младина, тј. „први месец“: „Нов новљаче, здрав здрављаче, кад тебе гуја ујела, онда мене глава заболела“ (Јелисавета Томић).

Зубобоља. Због зубобоље се ишло и код врачара које су одбрајале „да црви из зуба изађу“. Стављао се босиљак повезан црвеним концем у цев и болеснику се дувало кроз цев у зуб, након чега „први испадају из зуба“ (Марија Ђурђевић).

Саливање страве. Ако се дете или човек због нечега престраве, онда се вршило тзв. „саливање страве“. Због овога се није морало ићи обавезно код врачаре, већ је саливање страве могао да врши свако ко је знао поступак. По једном казива-

њу — за саливање страве се узимало тане које је прошло кроз цев, али које није смело пасти на земљу (и у том се циљу пуцало у дрво). Такво тане се носило врачари да га истопи. Затим се то истопљено олово бацало у ватру, па су се узимале три жишке и једна по једна убацивале у чанак са водом, који се држи изнад дететове главе — за то време прекривене црвеним ћилимом. Онда је у ту воду убациван белег детета (рецимо — кончић са одела) и ако он потоне, сматрало се да детету није добро, а ако остане на површини, веровало се да су све чини спале са детета (Радица Глишић, 1936, Чучуге). Саливање страве се вршило и тако што би се, најпре, узело тане које је испалено, али није погодило никога. Онда се олово стави у кашику, а кашика на жар, па се олово истопи. Мајка би у крилу држала дете које је по глави покривано очевом белом венчаном кошуљом. Изнад главе детета држана је чинија са водом у коју је сипано растопљено олово. Олово се сипа из три пута и при том се у води створи фигура од које се дете уплаши, или почетно слово имена особе која је бацала чини. Када се с тим заврши, олово се баца на раскршће (Роксанда Даничић). Једна варијанта предвиђа да се, ако дете вршти и плаче, узме испалени метак и чанчић са водом, простре се нешто бело (најчешће од венчанице или вела) по детету и тиме му се прекрије глава. Метак се стави у кашику и истопи се на рингли. То се сипа у чанчић који се држи изнад главе детета. Исто се тако ради и над дететовим стомаком и ногама, након чега се одбраја на следећи начин: „Бежи страва, јури те мајчина и очева справа“ (Споменка Ђурић). По једном казивању — кад дете вршти у сну, врши се саливање страве тако што се узме испалени метак и потопа у воду, а после се дете три пута купа у тој води (Маринко Илић). Кад дете пуно плаче и уз то и повраћа, верује се да је уречено од стране неке особе са урокљивим очима. Онда се у воду стављају три угљена уз помоћ којих се гата. Ако потону доле, мисли се да је дете уречено, а ако не потону — онда није. Касније мајка узме ту воду, седне на праг и сипа воду крај прага на земљу говорећи: „Урок седи на прагу, урочица под прагом, у урока три ока. Једно око — ватрено, друго око — водено, треће око — урокно“. То изговори три пута и сипа ту воду доле (по тумачењу казивача — да би „угасила ватрено око“) (Маринко Илић). По једној варијанти, наложи се ватра и у кашику стави „летеће тане“ или обично олово. То се растопи, па се узме чинија с водом. Онда се и угљен изручи у воду и убаци се белег од детета које се уплашило (мало од косе или нешто од његове одеће), након чега се гледа каква ће се фигура створити у води и какав се облик створи — мисли се да се од тога дете уплашило. После врачара да детету да попије од те воде и да се умива неколико дана. Верује се да ће након овога дете имати миран сан (Божана Петровић). Саливање страве се спроводи и тако што се гледа у чанак воде са растопљеним оловом, изнад дететове главе која је прекривена црвеном тканином и изнад пупка и ногу, па се на основу облика олова погађа од чега се дете уплашило: да ли је то човечија глава, нека животиња или звер и сл. Онда се говори да та „мука детиња“, од чега се дете уплашило, пређе на животињу (мачку, пса, звер — лисицу, вука...) тј. да оде од детета. Дете се после умива том водом из чанка, а олово се баца на раскршће и за њим се не окреће (Драгољуб Триндић, 1964, Чучуге). Треба споменути и да се, ако дете не може да спава, стављала трава „копитњак“ под главу детета (Озрен Томић). Такође, саливање страве се врши(ло) и тако што се прво напољу, на ћошку куће са западне стране, стане десном ногом на мало измета (на балегу), а дете се ухвати левом руком за ручицу, па се изговори

следећи текст: „Сунце за гору, и вриска детета за гору“ (понови се три пута). Након тога се уђе у кућу где дете треба да буде у лежећем положају, а онај ко изговара текст мора да леву ногу наслони на дететове груди и да каже: „Леже наступ да спава, црн трн посто глог, овим се покрије, камен под главу, кад наступа седам мукa, од седам — шест, од шест — пет... од два — један, од један — ниједан“. И то се понови три пута. (Слађана Теодосић, 1969, Трлић, записао Б. Павловић — МИЧ).

Појединци најприродних моћи. У Тамнави је, такође, распрострањено веровање у моћи појединаца којима се приписују натприродне способности и који су консултовани током сваке животне недоумице — неке недаће, градње куће, бунара, штале итд., а највише због болести — када се од њих очекивало излечење. Готово да нема човека у Тамнави који није чуо за Перу Свеца из Докмира, а велика већина је бар једном отишла код њега, и то из најразличитијих разлога. По једном сведочењу — Пера Светац је био неписмен, али је стално држао неку књигу и гледао у њу, након чега је говорио људима шта треба да раде и саопштавао им неке детаље из њиховог живота за које су веровали да су скривени (Миодраг Јовић, 1922, Лопатањ, живи у Чучугама). Он би час погледао у књигу, час у човека и „отповедао“ (Миодраг Јовић). Након што узме књигу, она сама почне да се листа и када стане, он онда почне да прича (Миодраг Јовић). За Перу Свеца се сматрало да је видовит човек и њему је народ веровао и редовно га посећивао. Рецимо — ако треба да се копа бунар, или да се направи кућа или штала, људи су одлазили код њега, а он им је говорио које је најбоље место. Веровало се да његове молитве лече људе и забележено је много прича о томе како је успевао да излечи врло тешке болести. Уосталом, и сам Пера Светац је, по казивањима, своју моћ добио након изузетно тешке и дуготрајне болести. Наиме, отац Перин — Тома, рекао је сину да га сахрани под грмић (дрво) на сред плаца. Међутим, Пера (касније прозван Светац) је мислио да ће се грм осушити и да ће ту споменик сметати, па је решио да оца сахрани на гробљу. И када је посмртна поворка кренула и дошла до реке, во дешњак је ужасно урликнуо и Пера је одмах знао да неће бити добро... Са гробља је враћен потпуно неспособан, јер се згрчио. Тако скупљен био је читаве три године; толико је био болестан да је ишао на лактовима, коленима и бради. Мајка га је кашичицом хранила три године. Он је у то време био и онемео. Међутим, онда му се једног дана у сну јави арханђел Гаврило и каже му да зове попа да чита опроштајну молитву, да поново купи споменик оцу и „удари“ га под грм (где му је раније речено) и онда ће „устати из те кврге“. Када је поп дошао код Пера и то чуо, рекао је: „Пре ће устати сви мртви из гроба него Пера из ове кврге“. Народ је дошао на постављање споменика и хтели су да Перу однесу до тог места где треба да буде споменик, али он није дао. Ишао је „поколенице“, на лактовима и коленима, све до одредишног места. А када је поп читао молитву, прво му је десна рука почела да пуца и да се опружа, па онда лева нога; а након тога — десна нога и лева рука. На крају је устао, а глава му је још била укрућена („закоцаћена“), да би на крају и то нестало. Његова мајка је пала у несвест, а поп је склопио своју књигу, отишао кући и само говорио: „Опрости, Боже, шта ја уради данас“, тј. молио је Бога да му опрости што није веровао. Тог дана је небо било „као асталчић отворено“, а „анђели само трепере“. И прво што је Пера рекао када се повратио, било је: „Молите се Богу, народе“. Кад је Пера ушао у своју кућу — свећа се упалила сама. После му је и син рођен на дан св. арханђела Гаврила, а на исти дан је и умро (Озрен Томић). Пера Светац је

оздравио на дан св. Пантелеја и од тада су „богомолци“ заједно са њим славили тај дан. Од тренутка када је оздравио, Пера је почео да проповеда народу и добио је надимак Светац (Десанка Новаковић, 1929, Чучуге, дев. – Васиљевић).

За Перу Свеца готово сви казивачи истичу да је отклањао болести и да је много помагао народу. А када је Пера Светац умро, пронео се глас да ће устати из мртвих и народ је долазио са свих страна (Озрен Томић).

Постоји заиста велики број прича како је Пера Светац помагао људима. По једном казивању — у некој кући је на тавану стално нешто лупало ноћу. Жена је саветовала мужа (домаћина) да оде код Пера Свеца који му је рекао „да скине плех од укопа са куће“. Човек га је послушао и од тада је лупање престало (Озрен Томић). Један казивач сведочи да га је Пера Светац „три пута спасио“. Једном му се одузела рука, након што се обрјао у недељу на Оце. Када је отишао деда Пери, овај му је дао свећу у руке и молио се за њега. Након тога, кући је дошао потпуно здрав. Други пут је осетио „болку која је хтела да га удави“ и која му се од крста ширила по целом телу. Његова мајка је отишла до деда Пера који је дошао у кућу и почео да чита (изговара) молитву. Када је био око пола молитве, болесник је почео да осећа „неописиво пријатне млазеве“, након чега је потпуно оздравио и сутрадан свирао на свадби (Озрен Томић). Пера Светац је знао ко је шта код куће радио. Једној жени је рекао да је обневидела зато што је спремала радницима мрсно јело, а била је Видовска Петка. Он је тој жени саветовао да се умива неком травом под калемом и да ће то проћи (Десанка Новаковић).

И данас у Тамнави има доста људи (углавном су то жене) којима народ одлази када је у невољи и за које се верује да ће помоћи гатањем или на разне друге начине. Једна од најпознатијих је млада Славица Ристивојевић (1977, Ваљево, живи у Совљаку) која тврди да лечи од свих болести сем од оних најтежих и оних које су у поодмаклој фази. Осим тога, она, по сопственим речима, предвиђа будућност и скида црну магију. Славица је, како тврди, рођена пре времена, а требало је да има и сестру близнакињу која није рођена — „али је сва сестрина енергија прешла на њу“. У детињству је била изразито болешљива, а пре него што јој се појавила моћ, толико је била болесна да је једва остала у животу. Тврди да је имала страшне главобоље, дрхтавицу, да је плакала из чиста мира и да јој се црвени троугао појавио између очију. Док је била болесна, сећа се да ју је у сну неко питао да ли ће да помаже људима или ће да умре. Од тог догађаја добила је — по њеним речима — велику моћ која се увећава сваке друге године. Пре него што јој се повећа моћ, стално има главобоље и пада у кревет, али су ти симптоми сваке године све мање изражени. Славица каже да је 1993. г. била четврта по моћи у свету, а када напуни 27 година — биће најмоћнија. Она тврди да лечи на разне начине: црну магију скида преко слике, као и уз помоћ амајлија. Ради обично ноћу — од 11 увече до ујутру, „јер је тада најмирније“. Славица каже да помаже свима, осим онима који и сами праве „црну магију“, јер у тој ситуацији се „заблокира“ и не може ништа да види.

Уместо закључка. Као што се види из претходних примера, који су само један део сакупљене грађе, поступци спровођени у циљу лечења, као и веровања која су их пратила, били су разноврсни и распрострањени у области Тамнаве. Овом приликом нагласак је стављен на поступке и веровања са магијском основом, који су изузетно бројни, што је и разумљиво с обзиром на то да „магија натапа целокупну човекову религијску праксу у традиционалном српском друштву и

култури“.¹⁶ Основу већине предочених поступака и веровања представља магијско мишљење засновано на идеји да се на стварност може утицати једнострано, ритуално кодификованим деловањем на примарну супстанцу, односно — енергију, која се налази у основи целокупне појавности. Они текстови басми, који су засновани на комуникацији са оностраним натприродним бићима¹⁷, у ствари се само наслањају на наведену базичну структуру магијског мишљења, лишена идеје о непосредном утицају неког натприродног бића. Наиме, може се закључити да — када се основним постулатима магијског мишљења придода систем веровања у натприродна бића на чију се вољу не може утицати сасвим једнострано — добија се усложњени идејни комплекс магијско-религијског типа, који подразумева двосмерну комуникацију, односно дејство (и) оностраног у позитивном, али и негативном смислу, за разлику од базичног магијског идејног комплекса који подразумева само једносмерну магијску акцију којом се делује на претпостављену енергетско-психичку основу стварности, подложну манипулацији у складу са вештином магијског практиканта.¹⁸

У области Тамнаве, као што је већ речено, митско — магијско мишљење је још увек у великој мери заступљено код становништва, тако да ово подручје пружа сасвим довољно материјала за сагледавање опште структуре магијског мишљења — као основе народне медицине и народне религије Срба, што ће у будућим радовима бити много детаљније разматрано.¹⁹

¹⁶ Ђупурдија, Бранко, *Аграрна магија у традиционалној култури Срба*, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 23, Београд, 1982, стр. 7.

¹⁷ О бајању и басмама в. : Раденковић, Љубинко, *Народне басме и бајања*, Група издавача, Ниш, 1982; Раденковић, Љубинко, *Народна бајања код Јужних Словена*; Раденковић, Љубинко, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, Просвета — Ниш, Балканолошки институт САНУ, Ниш, 1996. Посебно обратити пажњу на целину „Народна бајања као систем комуникације“ у: *Народна бајања код Јужних Словена*, стр. 13 — 198.

¹⁸ Овде треба консултовати Б. Малиновског који закључује да је магија „увек потврда човекове моћи да може произвести извесне одређене ефекте помоћу одређених чини и обрета“, док „у религији, с друге стране имамо читав натприродни свет вере; храм духова и демона, благотворна моћ тогема, духови чувари, племенски светац, визије о будућем животу — то је за примитивног човека друга натприродна стварност“ (Малиновски, Бронислав, *Магија, наука и религија*, Просвета, Београд, 1971, стр. 85.). А — „да би се разумела разлика између религије и магије, и да би се стекла јасна слика о трајној констелацији магије, религије и науке, треба укратко да размотримо културну функцију сваке од њих“ (исто, стр. 86.).

¹⁹ Кључни аспекти базичне структуре магијског мишљења произилазе из основних начела опште примарне структуре мишљења, која је универзалног карактера и која се манифестује у најразличитијим појавним облицима стварности — од језика, логике, мита, ритуала, па све до структуре материје, у складу са ауторовом (И. Т.) хипотезом о постојању сасвим одређених и конкретних универзалних *структура мишљења* која се налазе у основи најсуштинскијих културних и природних феномена. Предочене идеје изнесене су у радовима: Тодоровић, Ивица, *Анализа митских сагледавања улоге и значаја српског народа*, магистарски рад, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2000; Тодоровић, Ивица, *Оштите одређење бајке на примеру српске грађе*, дипломски рад, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, Београд, 1996. Ове идејне концепције биће опширно представљене и у ауторској докторској дисертацији (чија израда је у току) — „Значење и структура литијског опхода“. Нажалост, на овом месту је немогуће дубље залажење у поменућу област — превасходно у вези са структуром магијског мишљења као непосредним изразом примарне структуре феномена мишљења а на примеру грађе из Тамнаве — с обзиром на то да би једно краће и недоречено разматрање ове проблематике (без потпуних обзировања) могло изазвати само недоумице.

Ivica TODOROVIĆ

A CONTRIBUTION TO THE INVESTIGATION OF FOLK MEDICINE
IN THE TAMNAVA REGION

Folk medicine in the Tamnava region means different forms of healing — from approaches based on rational conclusions and experience, right down to numerous magic interventions — which are the basic focus of this work. The ethnographic material presented, in combination with suitable research aims, should serve as a starting point for complex observation which concerns the structure of magic thought, that is in an even wider sense the basis laws of human thought. The basis of the majority of observed activities and beliefs are magic thoughts, based on the idea that one can influence reality simply, by ritually codified activity on the primary substance that is — the energy which exists in the basis of total reality.

Миљина ИВАНОВИЋ-БАРИШИЋ
Етнографски институт САНУ, Београд

УДК 391(497.11)
Оригинални научни рад

НАРОДНА НОШЊА У ИВАЊИЧКОМ КРАЈУ — Кушићи, Маскова, Деретин и Равна Гора¹ —

У раду се говори о народној ношњи ивањичког краја. Поред народне ношње, у раду се разматрају прерада и употреба текстилних влакана. На почетку се даје општи осврт на простор који је обухваћен у раду, а то је територија Старог Влаха.

Кључне речи: народна ношња, прерада текстилних влакана, ивањички крај, Стари Влах.

Уводне напомене

Кушићи, Маскова, Деретин и Равна Гора су села која по административној подели припадају месној заједници Кушићи, што је и био критеријум организаторима пројекта *Усмена хроника ивањичког краја*² за њихово проучавање. Наведена села, у ужем смислу, припадају ивањичком (моравичком) крају, а у ширем смислу, спадају у област познату у науци као Стари Влах.

Границе Старог Влаха, као и име ове области, остали су у историјској, етнолошкој и географској науци недовољно утврђени, мада су се истраживачи освртали у својим радовима на овај проблем, пре свега због тога што је област „имала своје етничке, политичке и административне границе, које су се доста често мењале, а нису се међусобно поклапале“.³ И поред свега, Стари Влах је био посебна целина, како у географском, тако и у етничком смислу.

Према доступним подацима и изворима подручје Старог Влаха су у прошлости насељавала илирска племена. Када су на ове просторе продрли Римљани, затечено староседелачко становништво се током дугог периода римске колонизације романизовало и као такво наставило да живи и у периоду досељавања Слове-

¹ Рад је настао на основу теренских истраживања обављених током јула месеца 1995. године. На терену сам у наведеним селима провела са истраживачком екипом две седмице.

² Организатори Пројекта су били Филолошки факултет у Београду у сарадњи са Вуковом задужбином. Руководилац пројекта је била проф. др Нада Милошевић-Ђорђевић. Истраживање је било интердисциплинарно. Осим етнолога, учествовали су лингвисти и сарадници са народне књижевности.

³ Милован Ристић, *Стари Влах*, Београд 1963, 13.

на. У српским изворима име Стари Влаха се најраније помиње крајем XVI века, а већ од XVII века овај термин је у чешкој употреби и очувао се до нашег времена.⁴

На простору између Мучња, Јавора, Родочела, Чемерна, Градине, Малича, Кукутнице и драгачевских гудура простире се старовлашки моравички крај, испресецан коритима река Моравице, Ношнице и Студенице.⁵ Ово је изразито планински простор који се помиње у народној песми као „ломни Влаха Стари“, са значењем врлетан, тешко проходан, а поменуте га реке чине и прилично „изломљеним“.

Моравички крај је до 1912. године био на граници према Турској „и убрајао се у економски најнеразвијеније у западној Србији“.⁶ Становништво настањено на овом простору брзо се умножавало, не само природним путем, већ и досељавањем из „дубљих“ делова Старог Влаха, Пештера, старе Рашке, херцеговачко-црногорских планина, што је нарочито било изражено негде од половине прошлог века. Новоприселило становништво се настањивало у долинама река, али и по котлинским деловима планина.

Иzolованост овог простора, првенствено због недостатка комуникација, условила је његову општу заосталост, што је, с друге стране, омогућило да се сачувају, а делом то још увек траје, архаичнији облици живота и рада. На овом подручју су се до данас задржали најстарији типови кућа, још увек у функцији, а негде до седамдесетих година овога века и „примитивни начин сточарења, преноса добара и производње оруђа“.⁷

У ранијем периоду становништво се претежно бавило гајењем стоке, а много мање обрадом земље — тек за своје потребе. „Могућности за неки већи привредни развој једноставно нису постојале. Да би економски ојачали умешнији сељаци су се бавили печењем креча, мељавом житарица, ваљањем сукна, справљањем ћумура, шивењем одевних предмета, кирицилуком, дрводељством, механцилуком“.⁸ Данас, поред гајења стоке, становници се у великој мери баве узгојем малина и производњом кромпира за тржиште.

С обзиром на то да се ово подручје развијало изоловано, истраживач очекује да, иако смо се приближили скором крају XX века,⁹ добије увид у културу живљења и стварања са прилично јасним обрисима. Међутим, да све не буде тако јасно као што се очекује пре доласка на терен, бар што се материјалне културе тиче, утицали су различити фактори. Свакако да су најизразитијег трага на целокупни начин живљења учиниле нагле послератне миграције које су скоро испразниле овај простор, иако је са ових простора одсељавања било и у ранијим периодима, тако да је данас највећи проблем како задржати млади нараштај, на простору где осим предивне природе мало чега другог неопходног за живљење имају.

⁴ Видети: Petar Vlahović, „Neki međuetnički dodiri i procesi na području Starog Vlaha“, *Etnološki pregled* 12, Ljubljana 1974, 77-84.

⁵ Невенка Бојовић, Радован М. Маринковић, *Моравички занати и занимања*, Ивањица-Чачак 1990, 9.

⁶ *Истио*, 9.

⁷ М. Ристић, *Нав. дело*, 35.

⁸ Н. Бојовић, Р. Маринковић, *Нав. дело*, 9.

⁹ Мисли се на време истраживања (1995. година).

Употреба и прерада текстилних влакана

Како је већ напоменуто, област Старог Влаха је изразито планинска, што је и условило да до Другог светског рата главна привредна грана овог краја буде сточарство, првенствено гајење оваца. Развој ове привредне гране у послератном периоду нагло опада, што је још један од фактора за, такође, прилично брзо губљење народне традиције, првенствено одеће и текстилног покућства, који уступају пред фаворизујућом индустријском производњом унифициране одеће и кућне опреме.

Прерада вуне. Традиционална обрада и производња текстилних влакана одвијала се, углавном, у оквирима домаће (кућне) радиности. Прерада текстилних влакана и њихово претапање у готове производе било је скоро искључиво женски посао. Основну сировину у целокупној производњи *текстилија* представљала је вуна у прерађеном или непрерађеном облику. С обзиром на то да је ово крај где је до пре неколико деценија узгој оваца доминирао, то је сировинска база потребна за снабдевање једне кућне заједнице (раније задруге, касније породичног домаћинства) била у потпуности обезбеђена. Као и у другим крајевима Србије, тако и на простору Моравичког краја, посао око прераде вуне и добијања вунене нити, као што је то већ поменуто, обављале су жене. Мушкарци су помагали само приликом стрижења оваца. Њихов посао је био и да одређене комаде вуненог материјала однесу, евентуално, на ваљање (ако ваљавичар није сам долазио по њих) и да их после обављене обраде у ваљавици врате назад на даљу дораду.

Технологија обраде и прераде вуне састојала се од неколико фаза:

— *Прва фаза* је било стрижење вуне са оваца. Као и у другим сточарским областима, овај посао се обављао после Ђурђевдана. То је посао који је заједнички за све укућане. При стрижењу су се употребљавале специјалне маказе прилагођене за ту намену.

— *Друга фаза* у преради било је прање острижене вуне. Вуна се потопа (*усјери*) у топлој води и остави да одстоји неколико сати. После тога, добро се опере рукама и распростре, обично по ливади, да се осуши на сунцу, што значи да је за овај посао неопходно сунчано време.

— *Трећа фаза* у преради је било чешљање вуне. Овај посао су жене обављале обично рукама, и то више њих заједно. То је тзв. *чешљање/рашчешљавање*, при чему се вуна највећим делом ослобађа од преостале нечистоће.

— *Четврта фаза* је гребенање. Очишћена вуна се изгребенала на гребенима. Тако припремљена се извлачила рукама да би се добила влакна која су се испредала у вунену нит.

— *Пета фаза* у преради је предење. То је посао који су жене, али и девојке, обављале ретко лети због других послова, а најчешће зими када су због временских прилика највећи део дана биле везане за простор куће.

Прерада конопље. Осим вуне, као доминантније у домаћој радиности, садила се и конопља од које се производила кудељна нит за потребе израде не само делова одеће, већ и комада меког покућства.

Послови око прераде конопље припадали су женским члановима домаћинства. Мушкарци су једино узоравали земљу на којој ће конопља бити посејана и,

такође, помагали су да се она *мочи*. Кад се конопља посече, увезивала се у снопове и потапала у воду (обично на реци или већем потоку), где је остајала да стоји најмање двадесет дана. После тог времена снопови су се растурали по ливади да се суше. Осушена конопља се узимала у мање руковети да се *џрли* на трлици. И у овом делу посла женама су помагали мушкарци због изузетног физичког напрезања. Отрљену конопљу жене су преко *гребена чешиљале у њовесмо* које касније *џривијају* (стављају) на преслицу и у слободном времену преду. Испредена нит се мотала на *мотовило*, које се по изгледу није разликовало од оних из других крајева, да би се формирале *канчеле* (кануре).

Даљи поступак са *џежином* је да се копала једна повећа рупа у земљи, чије су се стране облагале сламом. Затим се у њу сипала *ранија* (суд) вреле воде, али се пазило да се *џређа* у овом поступку не *ојржи*. Пошто се попаре, канчеле се ваде из воде, оcede, а затим *џрскају* пепелом, па наново слажу у рупу где се пређа једном већ парила. Преко последњег слоја пређе стављала се слама. Истовремено, поред рупе са потопљеном пређом, пободу се две *соје* на које су се стављале *раније* да у њима проври вода. Прокувана вода се преливала преко већ припремљене пређе и остављала да преноћи. Сутрадан се пређа вадила и носила на *вирић* (текућа вода) да се испере пепео. Испрана пређа се распостирала и остављала да се осуши. Овим поступком се пређа истовремено избељивала и омекшавала за ткање.

Конопљана нит се за ткање припремала на два начина, у зависности од будуће намене. Грубље влакно се употребљавало за ткање платна за делове меког покућства (углавном су то поњаве), а финација влакна за ткање платна од кога су прављени делови мушког и женског одела (кошуље, гаће и сл.)

Ткање вунених и платнених материјала се обављало на хоризонталном *стиану*, чија је ширина *брда* варирали у зависности да ли се ткао појас, материјал за израду делова одеће, поле за поњаве или ћилими. Врста и начин ткања су, такође, зависили од намене изаткане тканине, али и од нити која се употребљава за ткање. Платно се већином ткало у две нити, од конопљине, ретко од памучне или мешањем истих због разлике у *каквоћи*. Материјали изаткани од влакана биљног порекла били су неопходни за израду делова одеће који су ношени испод одеће од вунених материјала, што је повећавало осећај топлоте у суровим планинским зимама, али и ублажавало природну грубост вунене одеће.

Поред платнених материјала, друга веома значајна тканина од које су шивени бројни делови, мушког и женског одела било је сукно. Ткало се у четири нити, а да би добило у постојаности, чврстоћи и непробојности (топлоти), обавезно се ваљало у ваљавицама. На простору четири испитивана села није било ваљавица, тако да су материјали ношени ближе Ивањици у чијој околини их је било. Од изваљаног материјала шивени су комади горње мушке и женске одеће (чакшире, прслуци, капути, зубуни итд.). У првој фази сукно је било беле боје или у боји природне вуне, да би у каснијем периоду превладали тамномрки и црни тонови.

Упредена вунена нит, осим за израду сукна, употребљавала се и за ткање вунених материјала за израду женских сукњи, за шта је вунена нит могла бити уткивана у два или четири нити. Осим тога, употребљавала се и за ткање мушких и женских појасева који се нису толико разликовали по орнаменту, колико по ширини и дужини.

Вунена нит се посебним техникама преплитала да би се добила нова нит, тзв. *вунени гајтан* који се користио за украшавање горњих делова одеће, нарочито летње и оне за свечаније прилике, јер је она више изложена погледима људи са стране.

Прерађена вуна у виду вунене нити, бојена или небојена, користила се за плетење чарапа, назувица, а од средине XX века и за плетење џемпера, прслука, капа, рукавица, после Другог светског рата и шалова, што се све углавном и у време истраживања носило.

Вунена нит, поред употребе за плетење и ткање материјала за делове одеће, употребљавала се и за ткање делова меког покућства, првенствено ћилима и јастука. Треба нагласити да је ивањички крај познат по свом ткачком умећу које је, нажалост, и поред покушаја ревитализације, готово потпуно замрло већ осамдесетих година овога века. Угушила га је великим делом индустрија и драстично смањење подмлатка и сточног фонда.¹⁰

У овом крају, основне вунене тканине су служиле у исто време и као покривке и као прекривке. Као што је већ поменуто, ткане су од грубље одређених вунених нити, у техникама двонитног и четворонитног ткања, на хоризонталном разнобоју. Најстарије тканине су биле доста грубе израде, што би значило да су биле прилагођене и тадашњим „грубим“ условима живота. Служиле су као прекривка за под поред огњишта, на коме се спавало, дакле као врста кревета; као прекривка за дрвени кревет; исто тако, и као покривач укућанима. Вунене прекривке називане су *губери*.

Неопходно је нагласити да је већина становника овога краја до Другог светског рата користила *шежигаве* појаве. Касније су оне у све мањој употреби због престанка узгајања конопље. Њихово место попуњавају вунене прекривке и покривке (последњих деценија и куповне), за које можемо да жалимо што се више не израђују, јер и поред суровог начина живота којим су живеле жене овог краја, према виђеним узорцима креативност и машта им нису недостајале.

Осврт на израду народне одеће

Како територија ивањичког краја није била предмет неких посебних истраживања, то је због недостатка потпунијих података прилично тешко дати прецизнији преглед народне ношње, без дубљих и ширих проучавања, а само на основу резултата истраживања које је трајало свега петнаесетак дана. Но и поред тешкоћа, а на основу доступне литературе и личних података добијених током истраживања, ипак је учињен напор да се направи преглед одевања становника овога краја, са надом да ће то побудити нечију пажњу и радозналост за даљим истраживањима, која ће можда употпунити или делом кориговати оно што је овде речено.

Народна ношња, као и одевање уопште, одраз је друштвено-економских прилика краја у коме се носи и у коме настаје. Како је простор око Ивањице у прошлости, али и данас делом изолован, био прилично сиромашан, то се ни ношња већине становника није одликовала великим богатством украшавања. Као и по

¹⁰ Видети више: Братислава Владић-Крстић, „О традиционалном ћилимарству у Ивањици и околини“, *Гласник Етнографског музеја* 46, Београд 1982, 67–88.

много чему другом, тако и у ношњи, разликовао се имућнији трговачки слој (не само у Ивањици, већ и у околним селима), који је могао себи омогућити много више него остали обичан свет.

Иако су материјали за израду одевних предмета били домаће производње, и током дугог временског периода основни и претежни материјал за израду одеће, с већим развојем трговине и робно-новчаних односа (већ крајем XIX и нарочито током XX века), поред домаћих сировина и материјала направљених од њих, постепено почињу да се користе материјали/тканине индустријске израде — шајак и чоја, али и да се у одевање импортују одевни предмети из других крајева (Шумадије нпр.).

Комплетну припрему материјала, од предења нити за ткање, бојења пређе и ткања материјала, затим кројења, евентуалног украшавања, као и свакодневно одржавање, дуги низ година радиле су искључиво жене у оквирима својих свакодневних кућних задужења. Међутим, треба истаћи да већ крајем XIX, а нарочито током XX века, жене у многим од ових послова замењују мајстори — занатлије, наравно, најпре оне богатије и ближе Ивањици, док су у удаљенијим селима жене све саме радиле и до Другог светског рата. И поред помоћи специјализованих мајстора, жене су и даље израђивале једноставније комаде одевних хаљетака, а мушки чланови домаћинства једноставне „пресне“ опанке.

Бојење пређе у ивањичким селима био је женски посао све до времена појаве бојација и масовније употребе анилинских боја. Свака боја на тканини имала је и своје значење: црвена боја да се заштити од урока и злог погледа, али и да се исказе „руј“ девојачког лица; плава за мушкост; жута да се исказе сунце, али и „као искуство — да роди жена и роди земља“; бело за чедност; зелено за живот; црна „да мину силе нечистиве“; љубичаста за љубав; риђа као страх итд. Да се боја задржи на пређи требало је у себи изговарати магијске формуле (најчешће басме), у противном — труд је узалудан. Да би пређа, на пример, попримила црвену боју, изговарало се: „Кроз црвену јабуку пролази црв — кроз моју пређу боја као крв“, за жуту: „Прими пређо жутило“, за црну: „Из горе црни глас збори“, за браон: „Браон људи браон очију“ и сл. У бојењу су коришћене земљане и биљне боје, а добијале су се искувавањем зелене љуске ораха, јовове коре и томе слично, а за избеливање платна лужина.¹¹

Током XX века жене све мање шију „на руке“, а све више њихов посао преузимају сеоски мајстори — кројачи и абације, а у градовима — терзије. Једноставније делове одеће — женске и мушке кошуље, мушке гаће, женске сукње, као и дечију одећу, и даље израђују жене у домаћој радиности.

Сеоски мајстори — абације су послове обављали по нарудбини мештана, у прво време рођака и пријатеља, а касније и других становника свог, па и суседних села. Одело се шило од донетог материјала, а количина веза на хаљетку зависила је од имовног стања онога ко је услугу тражио. Богатији су одело везли гајтаном, сиромашнији су обично захтевали „просто“ одело са мало веза или без њега. Указивали су казивачи и на то да су кројачи и сами знали да зађу кроз села и покупе материјале за шивење.

¹¹ Н. Бојовић, Р. Маринковић, *Нав. дело*, 48.

Код абација су шивени делови одеће од сукна, чоје или шајака, и то: гуљеви, гуњићи, антерије, фермени, дизлуци, кабанице, зубуни, панталоне, јелеци, капути и др.

Већ у првој половини XX века почињу да се носе одела од чоје плаве, смеђе или сивозелене боје. Млађи становници, као мање конзервативни, и то најпре у Ивањици, први „прихватају моду“ да би временом, нарочито после Првог светског рата, одећа од ових материјала била прихватана и по селима, нарочито од стране имућнијих, који су лакше могли да поднесу издатак, чиме су још више истицали свој „привилегован“ положај. Одећа имућнијих људи украшавана су најпре фино упреденим вуненим, а касније и свиленим гајтаном. Употреба финијих вунених и свилених гајтана је нарочито изражена после Првог светског рата.

Терзије, као мајстори за израду богатијег и свечанијег одела, једним делом преузетог из турске ношње, појављују се у Ивањици релативно касно, јер је овај занат до ослобођења овог краја од турске окупације био привилегија турских грађана. Међутим, у селима моравичког среза није се правила разлика између терзија, абација и кројача, тако да су се сви мајстори који су се бавили израдом одела од сукна називали овим именом. Прави терзијски занат се у Ивањици релативно брзо изгубио због касног појављивања и релативно раног продора европског начина одевања. Комаде одеће које су у другим деловима Србије израђивале терзије, овде су наставиле да израђују абације.

Између два рата послове израде народног одела све више преузимају кројачи. Они су шили све одевне предмете од скоро свих материјала до којих се могло доћи: сукно, шајак, чоја, разни штофови и друго. Шили су: цоке-гуље, микаде (врста капута), капе, капуте, јелеке и слично. Кројачи су радили по наруџбинама, и то „по мери“. После Другог светског рата број кројачких радионица се прилично увећао по ивањичким селима, а неки од мајстора су учествовали и у оснивању предузећа „Јавор“ у Ивањици, „које је израсло из мање кројачке радионице“.

Народна ношња испитиваних села

Начин одевања и праћење његовог развоја указује на то да је одевање ипак један од најнестабилнијих феномена у домену материјалне културе, веома подложан променама. И поред издвојености и изолованости простора о коме је реч у овом раду, можемо пратити три фазе у развоју одевања у релативно кратком временском периоду, почев од краја XIX па до краја XX века, при томе, не узима се у обзир, због реалних немогућности, брзина промена, јер су оне узроковане многим факторима од којих је на неке у досадашњем излагању и указано.

Описи делова мушке и женске одеће који следе, за села Кушићи, Деретин, Маскова и Равна Гора, израђени су на основу казивања мештана ова четири села, малобројних комада одеће виђених на терену, фотографија са надгробних споменика, фотографија виђених код љубазних домаћина и доступне литературе у којој се помиње старовлашко подручје.

С обзиром на то да су становници испитиваног простора махом досељеници из херцеговачко-црногорских брда, то се с правом може претпоставити да је њихова ношња по досељавању у нову средину била истоветна са оном донесеном из

матице исељавања, а да је у каснијим периодима почела да поприма прво утицаје староседелаца, а касније и других, најпре ближих (суседних), а временом и удаљенијих области. То би значило да су те ношње имале карактеристике динарских ношњи које су биле распрострањене на широком подручју почев од Црне Горе, Херцеговине, Босне, па до Шумадије. Основне карактеристике ове ношње задржале су се и у каснијим периодима, и поред неминовних промена које су следиле, све до њиховог изобичајања.

Делови мушке ношње

Покривање главе. Откада је законском уредбом књаза Милоша уведена, средином XIX века, забрана ношења перчина они постепено престају да се носе, тако да се може сматрати да их већ у XX веку, осим можда спорадичних случајева, није било, јер о њима нема помена у доступној литератури. Међутим, аутор овог текста је забележио, према казивању једне старице, да је у селу Маскова седамдесетих година овога века један становник због жалости за изгубљеном децом пустио косу да „слободно“ расте. Данас се коса носи кратко ошишана, како код старије, тако и код млађе генерације. Нешто старији житељи уобичајавају да носе бркове.

На глави су се током овог века смењивали црвени фес са кићанком, капа шајкача, шубара, а данас — куповна капа фабричке производње, ретко шешир. Црвени фес је релативно рано изобичајен, мада је напоменуто при истраживању да је ношен у крстоношама до Другог светског рата. Смениле су га капа шајкача и шубара.

Шајкача је на ове просторе почела да продире већ у првој половини XX века, да би ушла у масовнију употребу после Првог светског рата, као заостатак из војне униформе, а нарочито преузимањем шумадијске народне ношње, када и постаје саставни део народног одела. Шајкаче су набављане већ сашивене у Ивањици, или су шивене код сеоских мајстора — кројача. Око феса, шајкаче па и шубаре често се обмотавао шал беле боје, а у каснијем периоду и црвене.¹²

Данас млађи, углавном, иду без икаквих покривала за главу, осим по хладном времену. Старији се још увек у великој мери придржавају правила да је „срамота ићи без капе“, јер „мушкарац без капе је била смијурија“. Капа се једино скидала у време погребња, или се, мада ретко, није носила четрдесет дана у дубокој жалости.

Кошуља. Кошуља је била основни хаљетак летње и зимске ношње. Лети се она носила у комбинацији са гаћама као горња одећа, с тим што се преко ње опасивао појас и могао се обући неки од хаљетака без рукава. Дужине је била до пола листова.

По начину кројења и израде припада типу тзв. динарске кошуље, у најстаријој фази „простије“ израде, да би у каснијој, нарочито између два рата, попримила делове градске кошуље — таслице (*наруквице*) на рукавима, колир са везом или

¹² Радоје Ускоковић, „Народна ношња по старовлашким селима око Ивањице“, *Гласник Етнографског музеја I*, Београд 1926, 96.

„праву“ крагну. Иначе, основни крој кошуље је био раван са клинастим проширењима са стране и латицама (*уљадници*) испод пазуха. Најстарије кошуље су биле доста дуге, а нарочито летње. Шивене су од конопљаног платна (*беза*) двонитног ткања. Њихова дужина се временом постепено скраћивала до испод кукова и делом сужавала. Рукави су равно углављени. У доњем делу на старијим моделима су слободно падали, да би временом почеле да се стављају *шаслице* које су могле имати вез од вуненог конца у плавој, црвеној, зеленој или некој другој боји. Око врата су старије кошуље имале само обрађену ивицу, а на грудима разрез који се затварао вуненим или кудељним узицама. Током XX века кошуља постепено добија узани колир по узору на руску крагну, а на грудима „узице“ замењују дугмад којима се закопчава до врата. Већ у првој половини прошлог века на кошуљама се појављују *џораменице*, а на грудима ситне декоративне фалтице (*усјрснице*).

Гаће. Шивене су од кудељног платна. Лети су могле бити део горње одеће, зими су ношене испод сукнених хаљетака. Дужине су биле до чланака, широких ногавица. У појасу су се скупљале вуненим учкуром, између ногу су имале проширење у виду *џура*. Чинио га је четвртаст комад платна који је са предње стране досезао „до живота“. Иначе, био је обичај да млада снаша кад дође у кућу, ако у спреми није донела, прво мужу изради *гајњик* „да му гаће не спадају“.

Појас. Ткан од вуне, у четири нити или на *џреборе*. Био је обавезан део летње и зимске ношње. Лети се опасивао преко кошуље и гаћа, зими је покривао горњу ивицу чакшира или панталона. Био је дужине до два метра, ширине до двадесет центиметара. На једном крају су могле бити ресе. Орнаменти су били у виду разнобојних хоризонталних пруга, које су се наизменично смењивале, ситних правоугаоника или квадратића у црној, црвеној, индиго плавој, смеђој, зеленој или некој другој боји.

Кожни појасеви — силаје. На терену није било помена од стране саговорника о овом делу одеће. Међутим, како у доступној литератури постоје помени, смаграм за сходно поменути га као саставни део одеће и једну врсту статусног симбола.

Силаја је врста широког кожног појаса који се опасивао преко вуненог. Са својим преградама служио је да се у њега ставе ситнији неопходни предмети. Оријенталног је порекла, а био је распрострањен на широком подручју Србије и у многим ношњама динарског подручја.

Зубунић (зубун). Хаљетак горње одеће од сукна. Једноставног кроја, оперважен по ивицама вуненим гајтанима. По изгледу и кроју одговара шумадијском јелеку. Без рукава је, дужине до струка, напред разрезан, без закопчавања и преклапања. Шивен је од мрког или црног уваљаног сукна. Део је летње и зимске ношње.

Гуњ. Гуњ, или како се још назива *гуња*, био је део зимске одеће, дужине до кукова. Израђиван је од сукна, најчешће црне боје. Имао је дуге рукаве, при дну мало расечене са копчањем на копчице. Око врата је био мали колир. На грудима су се предњице приликом закопчавања мало преклапале. По ивицама рукава, предњицама и око врата био је украшен са неколико низова вунених гајтана. Између два рата израђивани су и од шајака, а празнични су могли бити затворено плаве боје.

Пеленгири. Података о овом хаљетку нема на терену, вероватно зато што су се рано изгубили из употребе. Међутим, о њима постоје писани подаци, па сма-

трам да их треба поменути ради целовитијег увида у ношњу овога краја. Према описима, „пеленгире“ су биле нека врста панталона, шивене слично гаћама, од не-уваљаног црног сукна четворонитног ткања. Досезале су до кукова у горњем и до половине листова у доњем делу, а облачиле су се по јако хладном времену, или када је требало гаће да се заштите од великог прљања.

Чакшире — панталоне. Негде до после Првог светског рата на овоме простору ношене су *чакшире* од црног или тамног уваљаног сукна, ређе белог. Чакшире су биле са доста плитким туром, у струку доста набране. Могле су бити украшене вуненим гајтанима. У периоду између два рата у употребу се постепено уводе панталоне војничког кроја са карактеристичним испустом изнад колена. У почетку се израђују од сукна смеђе или црне боје, да би имућнији, који су себи могли допустити „шумадијско одело“ (антерија и фермен), шили ове панталоне од шајака у војничкој сивозеленој боји материјала.

Кабаница. Током дугих и врло хладних зима заограла се дугачка, велика кабаница полукружног кроја. Била је са рукавима или без њих, са закопчавањем испод врата, дужине до глежњева, са капуљачом или без ње (*јаке*). Израђивана је од белог или црног сукна са мало гајтанске оптоке. Свечаније и богатије су биле од црвеног сукна и са украсима од фино уплетених вунених гајтана. Ова кабаница је распрострањена на широком пространству, не само међу становницима досељеним из динарских области, већ и на подручју југоисточне Србије. Може се рећи да покрива скоро читаву област са доминантном граном сточарства, па би се могла сматрати прежитком старобалканске сточарске кабанице.

Обућа. На ногама су ношене *чараје*, *назувице*, *ојанци*, а око ногу омотавани *џозлуци*. *Чараје* су плетене од вуне, висине до пола листова, украшене по горњој ивици везом. Вез на чарапама је почео да се уводи са чешћим ношењем панталона и изобичајавањем тозлука, јер су оне увек навлачене преко панталона. Преко чарапа до пола стопала обуване су *назувице*, такође плетене од вуне, са везом или без њега.

Док су основни делови одеће били гаће и „пеленгире“, око листова су ношене по хладнијем времену *џозлуци*, од сукна или неког другог материјала. Покривале су доњи део ногу, од чланака до колена. Копчане су са задње стране.

Ојанци су били тзв. *џрешињаци*, израђивани у оквиру кућне радиности (обично је то радио домаћин), од нештављене свињске коже. Ивице опанака и оплет око ногу били су од овчије опуте. Опанци су на предњем делу у пределу прстију били равно зашивени. Временом, опанци прешњаци престају да се носе и замењују их тзв. *шишављени*, набављани код занатлија — опанчара, не само у Ивањици, већ и у другим местима, нарочито у Ужицу.

Делови женске ношње

Покривање главе. У даљој прошлости по старовлашким селима женско оглавље су чиниле мала капа од сукна домаће израде, обојеног у броћу, и марама *џешкирица* од домаћег платна, касније замењене куповним фесом од црвене чоје и шамијом.¹³

¹³ Р. Ускоковић, *Нав. рад*, 96.

И девојке и жене су косу сплитале у две плетенице. Старије су их омотавале око главе, млађе су их прекрштале на потиљку. Имале су разделац по средини главе. Када су девојке носиле малу црвену капу (*вес*), око њега су омотавале плетенице. За њихово причвршћивање су коришћене специјалне игле. Удате жене, а нарочито старије, обавезно су се „забраћивале“ уз помоћ велике мараме *шамје*, која је била најчешће жуте боје. Крајеви мараме су се код старијих прекрштали испод браде и повезивали на темену. Млађе су носиле тзв. *йодбрадуше* — повезиване испод браде. До после Другог светског рата била је срамота да жена иде без мараме, и исто тако, видети је да се чешља. Због тога се жени на овом простору, која хоће да се *йойсује* говорило да је „ко разбраћена жена“. Данас се носе обичне мараме, набављене у градским продавницама или на пијацама. Последњих тридесетак година млађе жене углавном носе кратке фризуре и без икаквих су покривала на глави, сем по хладном времену.

Кошуља. Обавезни део ношње старијих и млађих жена била је кошуља шивена од кудељног платна, у основи динарског кроја. Састављена је из предњег и задњег стана, *клинова* са стране као проширења и са *лаицицама* испод пазуха. Старије кошуље су биле дужине скоро до чланака, а већ у првој половини овога века појављују се *йораменице* и више украса на грудима, у виду веза и ситних порупчића или фалтица, поред разреза. Око врата су имале узане колире. Рукави су били дуги, равно углављени, у доњем делу су слободно падали. Са увођењем сукње као обавезног одевног предмета, дужина кошуље се скраћује упоредо са скраћивањем дужине сукње. После Другог светског рата кошуља допире до кукова, а као нови елемент појављује се платнена подсукња (*сукњалук*), најпре од кудељног, а потом и од фабричког платна. Шивена је од две поле платна. По доњој ивици је могла имати хеклану памучну чипку.

Зубун. Најраспрострањенији и вероватно један од најлепших женских хаљетака био је зубун. Иако је о њему приликом истраживања прикупљено врло мало података, а с обзиром на то да има помена у литератури, указаћемо на његове основне карактеристике.

На простору Старог Влаха, па сигурно и на овом простору, ношена је *ћурдија*, врста зубуна од тамноцрвеног сукна.¹⁴

У старовлашким селима „поред *ћурдије*, ношени су и бели зубуни, карактеристични по дужини и начину украшавања. Били су нешто краћи, а готово цела површина леђа прекривена је пуним везом од црне вуне „уцјело“, у виду пужића или цветића“.¹⁵

Аљина. О овом хаљетку приликом истраживања није било помена. О њему постоје подаци код Ускоковића, па је врло вероватно да је рано изашао из употребе. Наводи се да је *аљина* понекад могла бити црвене боје. Иначе, она је шивена од белог сукна, имала је дуге рукаве, клинаста проширења „у пределу скута, дужине до испод колена“.¹⁶ Носила се зими и по хладном времену.

¹⁴ Исто, 95.

¹⁵ Милка Јовановић, „Народна ношња у Србији у XIX веку“, *Српски Етнографски зборник* ХСЦ, Београд 1979, 76.

¹⁶ Јасна Бјеладиновић, „Народна ношња у рачанском крају“, *Гласник Етнографског музеја* 35, Београд 1972, 23.

Појас. Појас је био обавезан део зимске и летње одеће. Ткан од вуне у две или четири нити, дужине до 1,5 м, а ширине око 8 цм. Орнамент је могао бити у виду наизменичних разнобојних пруга, ромбова, квадратића, у различитим бојама. У старовлашким селима „преко дугачке кошуље са везом („поклетицом“) од перли по грудима и рукавима, „женскариње“ се опасивало кожним појасом, на чијем је предњем делу био кајиш са *коваником* или *кованицама*. Ови су били од пакона и украшени разнобојним камењем (куповали их код варошких кујунџија)“, „негде су то биле тканице, и метални украс на њима зват је *џавшама*“.¹⁷

Прегача. Ношена је преко вунене сукње. Ткана је од вуне, у два нита. Била је четвороугаоног облика, дужине колико и сукња. У основи је црна са цветним орнаментима у различитим бојама. У струку се везивала вуненим узицама.

Сукња. Под утицајем ношњи из Шумадије већ у првој половини XX века почињу да се носе дугачке сукње које постепено постају саставни део ношње. Биле су у струку убрале у ситне фалтице (*уборе*), ширине до 3 цм. Материјал за њихову израду је ткан од вуне у две или четири нити. Материјал ткан у две нити био је једнобојан и називан *џлајџачки рад*, а у четири нита се ткало у две боје, тзв. дво-бојне или *близнаре*. Шарало се у ткању узводним пругама (*уведеним бојама*). Од шараних материјала прављене су празничне сукње. Убирана је од пет до шест пола, с тим што је предња пола остајала равна, јер ју је прекривала прегача. У струку је *уборе* чврсто придржавао узани појас (*џодвечњак*).

Сукње су жене саме фалтале. Материјал за њихову израду се прво покваси. Сложе се затим *убори* на сукњи, што се ради на једној дасци, преко материјала се стави друга даска на коју се стави потежи камен. На исти начин су се пеглали делови одеће, „јер пегле није било“. Сукња је могла изнад доње ивице бити украшена везом у цветном орнаменту. Везло се бодом покрстице или *џо жици*, тзв. *сиџан вез*. После Другог светског рата дужина сукње се скраћује до испод колена. Престала је да се носи шездесетих година.

Прслук. На горњи део тела облачио се, преко кошуље, кратки хаљетак шивен од тамномрког или црног (*сигавог*) сукна, звани *џрслук* или *џрслучић*.¹⁸ На грудима је био дубоко изрезан, закопчавао се и био је без рукава. Поред ивице је могао бити украшен са неколико редова вунених гајтана. Прслук између два рата добија крагну и ревере декорисане везом *бућме* и *гајџана*. Продужава се до кукова.

Гуњ. Врста горњег кратког хаљетка, дугих рукава, са узаним колиром око врата, називала се *гуња*. Била је део зимске ношње. Напред разрезана, али се није закопчавала, дужине до кукова или нешто испод њих.

Капут. Капут је због своје краће дужине, са увођењем сукње у одевање, највероватније потиснуо *аљину* од белог сукна, која се помиње као део старије ношње у Старом Влаху.¹⁹ Имао је дуге рукаве, дужину до кукова, напред се закопчавао. Био је део зимске ношње, направљен од сукна претежно тамномрке боје.

Обућа. На ногама су жене носиле чарапе, назувице и опанке. *Чарапе* су, као и мушке, биле плетене од вуне црне боје, дужине до колена или нешто изнад њих. Могле су бити шаране у плетењу или везом, бодом покрстице.

¹⁷ Р. Ускоковић, *Нав. рад*, 95.

¹⁸ *Исџио*, 96.

¹⁹ Р. Ускоковић, *Нав. рад*, 95.

Назувице су биле исте као и мушке, плетене од вуне. Навлачиле су се преко чарапа. Могле су бити украшене уpletеном шаром.

Опанци су прављени у оквиру домаће (кућне) радиности. Израђивао их је домаћин од нештављене говеђе коже. Нису се разликовали по изгледу од мушких опанака. Потиснули су их опанци набављани код опанчара, који су били знатно издржљивији, а називани су *йироћани са шйицама*.

Завршне напомене

Народна ношња проучавана у селима: Кушићи, Детерин, Маскова и Равна Гора, део је старовлашке ношње која је ношена на читавом ивањичком подручју.²⁰ Како су становници ове области махом досељеници из тзв. динарских области, то би испитивана ношња, у основним цртама имала обележје динарских ношњи, са неминовним додацима које су временом наметнули нови простор и каснији утицаји са стране.

Без обзира на релативну издвојеност и комуникацијску неповезаност испитиване територије са другим областима, ипак су промене продирале и на овај простор, што је имало одраза не само на свакодневно живљење, већ и на преузимање нових или изостављање старих делова одеће из практичних или функционалних разлога.

Правећи анализу одевних предмета у поменутих селима, неопходно је нагласити да имају сличности са онима који су ношени у суседним областима, највише ужичкој области. Поједини одевни предмети, нарочито из старије ношње с краја XIX и почетка XX века, познати су и у ношњама Црне Горе, Херцеговине, раније Босне, одакле највећим делом становништво ових области и води порекло.

Најстарији делови ношње о којима постоје подаци су и најсличнији онима из матице исељавања, као на пример: мушка и женска *кошуља*, женски *йрслук*, *гуњ*, *аљина*, *црвена кайа*; мушки *фес са шалом*, *зубун*, *гуњ*, *йеленгири*, *кабаница*.

Током XX века, а нарочито после Првог светског рата, учавају се знатније промене у изгледу и изради одевних предмета. Све више посао око израде одела и припремања материјала преузимају за то посебно оспособљени мајстори — *абације*, *кројачи*, *опанчари*, *бојације* и др. Под утицајем ношњи из града, али и војничке униформе, поједини делови ношње потпуно мењају свој изглед, као што је то, на пример, случај са чакширама чије место преузимају панталоне „француског“ кроја са карактеристичним испустима изнад колена. Капа шајкача постаје неизоставни део одеће све већег броја житеља. Кошуља, мушка и женска, поприма „градске“ карактеристике (крагна, *шаслице*, *кољерић*, ситни порупчићи на грудима као декорација, *йораменице*...).

Појављују се и нови комади као нпр. сукнени *кайућ* ношен уместо *гуње*, од које се разликовао по томе што је имао ревере и нашивене џепове на предњицама, а могао је бити и постављен. Појединци као саставни део зимске одеће носе и *ми-*

²⁰ Ова ношња показује сличности и са ношњом суседних области, о чему се може више информатија добити из рада: Јасна Бјеладиновић, „Народна ношња у титовоужичком, пожешком и ко-сјерићком крају“, *Гласник Етнографског музеја* 48, Београд 1984, 143–192.

каде која је по изгледу одговарала војничком шињелу. Већ двадесетих година прошлог века све се више код опанчара набављају опанци са кљуном, да би тридесетих година *џрешњаци* били готово изобичајени. Неопходно је истаћи да после Првог светског рата тзв. шумадијско одело (антерија, фермен) постаје народна ношња овог краја, што се током истраживања осетило у казивању испитаника.

Према изнетим подацима могло би се закључити да се, и поред многобројних неповољних околности од којих је на неке указано у раду, народна ношња ипак мењала и у периоду после Другог светског рата убрзано нестајала.

„У сагледавању основних чинилаца који су имали знатног удела у формирању ове ношње никако не смемо занемарити народни стваралачки дух, нарочито када су у питању рељефом раздвојене планинске области. Ту се дубоко исказивао моћан стваралачки дух давно минулих поколења, чије је стваралаштво урасло у темеље наше народне културе. Сачувани примерци традиционалне народне ношње представљају огромну драгоценост, не само као материјал за проучавање дела наше културе већ и као производ народног ствараоца.“²¹

Чињенице указују на то да народне ношње у селима ивањичког краја деведесетих година овога века скоро да нема. За разлику од других крајева Србије, где се још увек чува бар женска ношња, иако се не носи, на овом простору је права срећа видети било који одевни комад. Једноставно, „стара“ одећа је нестала под налетом моћне индустријске, неконтролисане, производње, а преостале комаде, који нису бачени или спаљени, млађи потомци, ваљда из носталгије за родним крајем, разнели су по разним градовима и местима Србије где сада живе и раде. Већи број испитаника је наглашавао да постоје поједини комади одеће, али да су код деце у Чачку, Пожеги, Ужицу, Београду...

И тако, сећање на то како је некада било бледи и нестаје полако са старијим нараштајем. За коју годину, ако се неко буде интересовао, а у међувремену се ништа не учини, за изглед ношње становника овог предела до педесетих, односно шездесетих година прошлог века, највероватније је да неће моћи добити ни фрагментарну слику, јер је и аутору овога рада, било тешко да у време истраживања на терену добије увид у целовит изглед ношње испитиване територије.

Milina IVANOVIĆ-BARIŠIĆ

NATIONAL COSTUMES OF THE IVANJICA REGION

— Kušići, Deretin, Maskova and Ravna Gora —

National costumes in the villages: Kucici, Deretin, Maskova and Ravna Gora, belong to the old Vlach style, worn in all areas of the Ivanjica region. The inhabitants of this region are mainly migrants from the so-called Dinara region. In its basic characteristics the costume is similar to that of the Dinara region with additions imposed through time, by the new environment, and later influences from outside.

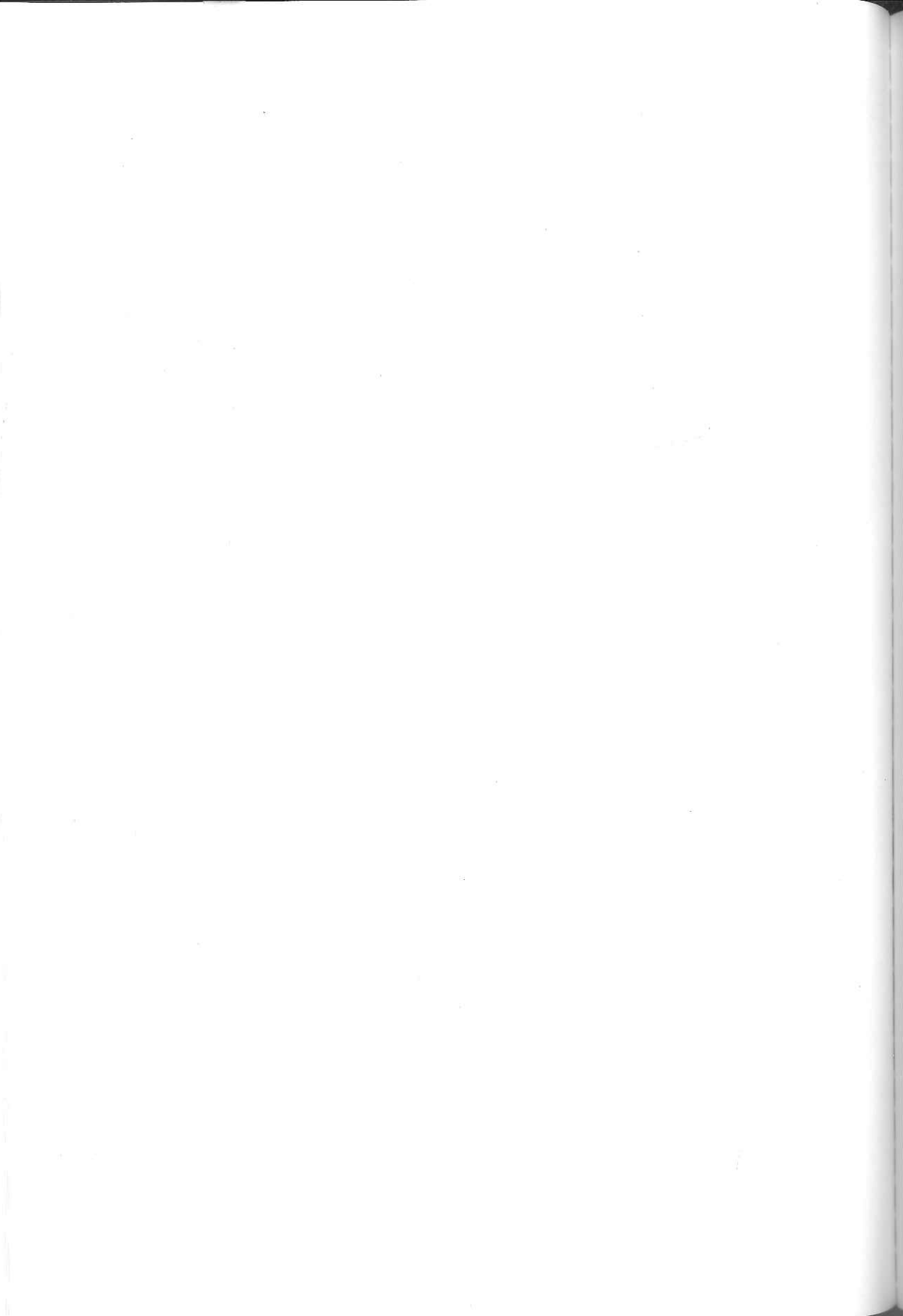
²¹ Миљка Јовановић, „О старовлашкој традиционалној ношњи“, *Сеоски дани Срећена Вукосављевића VI*, Пријеполје 1978, 169.

Regardless of the relative isolation and lack of connection in communication between the investigated territories and other regions, change penetrated even this area and was reflected not only in daily life but also in the adoption of new, or abandoned old, pieces of dress for practical or functional reasons.

Some dress pieces, particularly from the older costume at end of the 19th and beginning of the 20th centuries, are recognisable in the dress of Montenegro, Herzegovina and early Bosnia from where the greater number of the inhabitants originate.

The oldest pieces of costume are very similar to those in the place of origin e.g. male and female *shirts*, female *waistcoats*, *gunj*, *aljina*, *red cap*, *male fez with shawl*, *zubun*, *pelengiri*, *kabanica*. After the First World War the so-called Sumadija costume (*anterija*, *fermen*) became the national costume of this region.

The facts indicate that this national costume, in villages of the Ivanjica region, had practically disappeared in the nineties of the 20th century, "Old" dress disappeared under the pressure of industrial, uncontrolled production.

Александар ЈАНКОВИЋ
Миљана ИВАНОВИЋ-БАРИШИЋ
Биљана МИЛЕНКОВИЋ-ВУКОВИЋ
Етнографски институт САНУ, Београд

UDK 061.6.055(497.11):016:39

**БИБЛИОГРАФИЈА ИЗДАЊА
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
1947-2003**

- I ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ
- II ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ
- III ПОВРЕМЕНА ИЗДАЊА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ
- IV ПОСЕБНА ИЗДАЊА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ
- V EDITIONS SPECIALES
- VI БИБЛИОТЕКА ЖИВОТОПИС
- VII ОСТАЛА ИЗДАЊА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

I. ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САН I, 1-2; Београд 1952

Уредник: дописни члан САН д-р Војислав С. Радовановић, управник Етнографског института САН

Д-р Вој. С. Радовановић, Етнографски институт Српске академије наука и његов Гласник, с. XIII-XV.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Д-р Душан Недељковић, Улога народне песме у Вуковој културној револуцији и методолошко питање разликовања рационалног револуционарног језгра, народне уметности и културе, с. 1.

Радослав Љ. Павловић, Кулизе (порекло и старина), с. 9.

Глиша Елезовић, О имену Шапца кроз векове — Заслон град на Сави, град Сава, Шабац, Bögürtlen, Bögürdelen, с. 37.

Жељко Кумар, Младеновац — Антропогеографска испитивања, с. 61.

Даринка Зечевић, Блаце — Антропогеографска испитивања, с. 91.

Нада С. Радотић, Осјејек — Положај и територијални развитац, с. 107.

Јован Л. Вукмановић, Његошева ношња, с. 135.

Видосава Краснићи, Српска женска ношња на глави у Сретечкој Жупи, с. 143.

- Надежда Пешић, Муслиманска женска ношња на глави у Сретечкој Жупи, с. 161.
 Ђорђе Сп. Радојичић, Јанићије Девички, с. 173.
 Д-р Боривоје М. Дробњаковић, „Успомене“ на гробовима у Космајским селима, с. 179.
 Д-р Миљан Мојашевић, О скупљању и проучавању наше најновије народне поезије, с. 205.
 Д-р Војислав С. Радовановић, Марков мегдан с Мусом — Култ народног хероја-заштитника сиротиње раје, с. 213.

ОСВРТИ

- Петар Шобајић, Поводом двају најновијих прилога проучавању племена у старој Херцеговини, с. 257.
 Сретен В. Вукосављевић, Из реферата на чланак П. Шобајића „Поводом двају најновијих прилога проучавању племена у старој Херцеговини“, с. 279.
 Михајло Костић, О новом географском лику наше земље, с. 283.
 Д-р Војислав С. Радовановић, Поводом једног новог прилога питању о променама и развоју географске средине, с. 297.
 Михајло Костић, О мелиорацијама Зојдерског Језера, с. 341.
 Миливоје В. Исаиловић, Америчке рурално-социолошке студије о развоју насеља (Поводом једне књиге о развоју насеља у САД), с. 349.
 Д-р Војислав С. Радовановић, Становништво Земље данас и за последња три столећа — Распоред, густина и пораст становништва појединих делова света и целе Земље (Поводом најновијих демографских статистичких података), с. 355.
 Петар Ж. Петровић, О Перунову култу код Јужних Словена, с. 373.

ПРИЛОЗИ

- Светозар Томић, Преци Вукови, с. 381.
 Петар Шобајић, Из реферата на рад Св. Томића „Преци Вукови“, с. 385.
 Д-р Миленко С. Филиповић, Белешке о пореклу становништва у Сарајевској Врховини, с. 387.
 Д-р Боривоје М. Дробњаковић, Варошица Љиг — Прилог проучавању варошица у Србији, с. 393.
 Д-р Јован Ф. Трифуноски, Села на Сухој Гори, с. 399.
 Д-р Јован Ф. Трифуноски, Урвич и Јеловјане, с. 409.
 Д-р Војислав С. Радовановић, Питања горње границе сталних насеља — Неколико примера из наше земље, с. 421.
 Арх. Иван Здравковић, Споменици културе који нестају (Асан-пашин конак у Смедеревској Паланци и Шашир-пашин конак у Лесковцу), с. 431.
 Арх. Иван Здравковић, Споменици културе у Брестовачкој Бањи, с. 435.
 Арх. Иван Здравковић, Стара кућа у Светозареву, звана „Хајдук Вељков конак“, с. 443.
 Арх. Иван Здравковић, Стара кућа у Трстенику, с. 447.
 Христифор Црниловић, Техника покривања оловом старих монументалних грађевина, с. 451.
 Радулка Марковић, Стара српска народна ношња у Северном Банату, с. 457.
 Драг. М. Петровић, Кљачнице (крчане) у Бјелопавлићима, с. 469.
 Мирко Р. Барјактаровић, Пренос добара у Горњем Пољмљу, с. 475.
 Милорад Милошевић — Брвинац, Кукавице на каменим надгробним споменицима у Студеници, с. 487.
 Д-р Миленко С. Филиповић, Прилог проучавању живота народне приче, с. 493.

БЕЛЕШКЕ

- Арх. Иван Здравковић, Јеринин град на Морави код Трстеника, с. 499.
 Арх. Александар Дероко, Један наслон у Подунављу, с. 503.

- Д-р Миленко С. Филиповић, Лончарство у Кучину и Џурову код Прибоја на Лиму, с. 507.
- Милорад Милошевић — Бревинац, Неки подаци из култа св. Саве у Студеници, с. 511.
- Милорад Милошевић — Бревинац, Обичај скидања кућних врата пред изношење мртваца у Студеници, с. 512.
- Јован Л. Вукмановић, Крпље у Старој Црној Гори, с. 515.
- Светозар Томић, Из реферата на рад Ј. Л. Вукмановића „Крпље у Старој Црној Гори“, с. 519.

АУТОРЕФЕРАТИ

- Д-р Нико Жупанич, Шишано кумство код југоисточних Словенаца и осталих Словена, с. 521.

БИБЛИОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

- Д-р Војислав С. Радовановић, Прилози антропогеографској библиографији нашој, I (Библиографија антропогеографских радова у географским часописима и осталим издањима географских друштвава ФНРЈ за првих шест послератних година народне државе, 1945–1950), с. 529.

НЕКРОЛОЗИ

- Д-р Боривоје М. Дробњаковић, Д-р Тихомир Р. Ђорђевић (19. II 1868 — 28. V 1944), с. 547.
- Д-р Боривоје М. Дробњаковић, Д-р Јован Ердџановић (30. X 1874 — 12. II 1944), с. 553.
- Б. Ковачевић, Јаша Продановић (10/22 IV 1867 — 1. VI 1948), с. 559.
- Жив. Сечански, Д-р Радивој Симовић (17. VIII 1858 — 21. VII 1950), с. 563.
- Даринка Зечевић, Маринко Станојевић (30. VII 1874 — 9. III 1949), с. 567.
- Д-р Мил. С. Филиповић, Светозар Раичевић (1902–1950), с. 569.

ХРОНИКА

- Рад Комисије за стјановништво Међународне географске уније на важнијим географским и демографским питањима* (Д-р Михаило С. Радовановић), с. 571.
- Први међународни конгрес за европску и западну етнологију* (Д-р Мил. С. Филиповић), с. 575.
- Лешојис Етнографског института Српске академије наука (1947–1950)* (Даринка Зечевић), с. 577.
- Извештај о фолклорној збирци Етнографског института Српске академије наука* (Рада Марковић), с. 580.
- Извештај о резултатима анкете Етнографског института САН о вучарима* (Јованка Лазаревић), с. 584.
- Мајница српска у Новом Саду и етнологишка проучавања у Војводини* (Рајко Николић), с. 585.
- Изложба етнографског сликарства 19. века у Етнографском музеју у Београду (1949)* (Б. М. Дробњаковић), с. 588.
- Изложба етногенезе Јужних Словена у Уметничком музеју у Београду (1950)* (Д-р Мил. С. Филиповић), с. 590.
- Библиотека проф. Ердџановића* (Мирко Р. Барјактаровић), с. 593.

КРИТИКА

- Бранислав Ђурђев, *О кнезовима под турском управом* (П. Шобајић), с. 595.
- Душан Ј. Поповић, *Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира (1718–1739)* (Цвекко Костић), с. 601.

- Бранислав Ђ. Којић, *Сџара градска и сеоска архитекџура у Србији* (А. Дероко), с. 606.
 Andre Jutronic, *Bunje i druge poljske kućice i skloništa na Braću* (Д-р В. С. Радовановић), с. 609.
- Јов. Ф. Трифуноски, *Где се налазио град Полог?* (Д-р В. С. Радовановић), с. 611.
 Pierre George, *Géographie sociale et Géographie humaine* (Д-р В. С. Радовановић), с. 612.
 Мирко Р. Барјактаровић, *Прилог иџручавању џобелија (завештованих девојака)* (Д-р Мил. С. Филиповић), с. 614.
 Д-р инж. Матија Крајчиновић, *Прилог иџручавању бојадисарског умјећа код нашег народа* (Д-р Мил. С. Филиповић), с. 617.
 George Chabot, *Les villes* (Желько Кумар), с. 618.
 М. О. Косвен, *Семейная община (Опыт исторической характеристики)* (Д-р Мил. С. Филиповић), с. 621.

ПРИКАЗИ

- Ive Mihovilović, *Trst, etnografski i ekonomski prikaz* (Желько Кумар), с. 625.
 Svetozar Pešić, *Kmećka naselja na Primorskom* (Желько Кумар), с. 627.
 А. Вепас, *Radimlja* (Д-р Мил. С. Филиповић), с. 632.
 М. Ал. Пурковић, *Полис села у средњевековној Србији* (Д-р Ј. Ф. Трифуноски), с. 633.
 Д-р Милисав Лутовац, *Наводњавање у Горњем Полимљу* (Д-р Мил. С. Филиповић), с. 634.
 Бранислав Ђурђев, *Пожешка канун-нама из 1545. године* (Радослав Јб. Павловић), с. 634.
 М. В. Гарашанин, *Најновији резултати словенске археологије у Југославији* (П. Ж. Петровић), с. 635.
 М. Грбић, *Музеји и археологија у Војводини после ослобођења* (П. Ж. Петровић), с. 636.
 Ј. Корошец, *Пећина Хруштовача, нови локалитет славонске кулџуре* (П. Ж. Петровић), с. 636.
 А. Соловјев, *Трговање босанским робљем до год. 1661.* (П. Ж. Петровић), с. 637.
 Vilko Novak, *Ljudska prehrana v Prekmurju* (Мирко Р. Барјактаровић), с. 639.
 Мил. С. Филиповић, *Номадски Џинџари на Ограждену* (Д-р Ј. Ф. Трифуноски), с. 639.
 Д-р Харалампје Поленаковић, *Македонскије народни џесни, нејзиније собирачи и издавачи во ирватиа половина на XIX век* (Јованка Лазаревић), с. 640.
 А. Д. Удаљцов, *Порекло Словена* (П. Ж. Петровић), с. 642.
 Г. Острогорски, *Ушџај Словена на друшџвени иџреобразај Византије* (П. Ж. Петровић), с. 643.
 Марко Поло — Милион, *О иџприоди и иџкрајинама светиа* (Мирко Р. Барјактаровић), с. 644.
 Herman E. Vogel, *L'émigration suisse hors d'Europe dans l'entre-deux-guerres* (1919 à 1939) (Д-р В. С. Радовановић), с. 645.
 Friedrich Huttenlocher, *Versuche Kulturlandschaftlicher Gliederung — am Beispiel von Württemberg* (Д-р В. С. Радовановић), с. 646.
 Михаил Мичев, *Зайадна Тракиа* (Д-р Ј. Ф. Трифуноски), с. 647.
 Н. Колпакова, *Књига о руском фольклоре* (Јованка Лазаревић), с. 648.
 Резимеи радова штампани су на енглеском, француском или немачком језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САН II-III (1953-1954); Београд 1957

Уредник: Д-р Војислав С. Радовановић, дописни члан Српске академије наука, управник Етнографског института САН

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Д-р Војислав С. Радовановић, Јован Цвијић — из перспективе савремене научне мисли један поглед на живот и научно дело великог српског научника, с нарочитим обзиром на антро-

погеографију и етнографију, на дан двадесетпетогодишњице његове смрти (16. I 1927 — 16. I 1952), с. 1.

Д-р Растислав Марић, Д-р Веселин Чајкановић (28. III 1881 — 6. VIII 1946), с. 67.

Петар Шобајић, Удео динарских племена у Првом српском устанку (Поводом 150-годишњице I српског устанка), с. 81.

Д-р Мита Костић, Исељавање Црногораца у Србију 1889. г. (По актима цетињске, бечке и београдске владе), с. 99.

Д-р Војислав С. Радовановић, Југославија — Географски положај, унутрашње и спољне везе, с. 115.

Жељко Кумар, Стара Пазова — Антропогеографска испитивања, с. 147.

Д-р Атанасије Урошевић, Косовска Митровица (Антропогеографска испитивања), с. 187.

Петар Ж. Петровић, Рашка — Антропогеографска и етнологска монографија варошице, с. 213.

Д-р Јован Трифуноски, Дебар — Антропогеографска испитивања, с. 257.

Рада Марковић-Борели, Сесен — Прилог проучавању сеоског насеља код Гренобла, с. 277.

Д-р Мирко Р. Барјактаровић, Гуча (Прилог проучавању наших варошица), с. 301.

Д-р Мирко Барјактаровић, Ариље (Прилог проучавању вароши у Србији), с. 313.

Д-р Јован Ф. Трифуноски, Бујановац — Антропогеографска испитивања, с. 325.

Д-р Атанасије Урошевић, Липљан — Антропогеографска испитивања, с. 337.

Марк Краснићи, Дуље — Насеље у Призренском Подгору, с. 349.

Арх. Ђорђе Симоновић и арх. Зоран Петровић, Сеоска насеља, дворишта и куће у околини Цетиња (Угне, Очинјићи, Бјелоши и Бајице), с. 371.

Арх. Јован Крунић, Паштровско насеље на жалу — Пржно, с. 395.

Арх. Александар Дероко, Стара варошка кућа у Србији, Космету и Македонији, у поређењу са кућом у Солуну, Цариграду и у Малој Азији, с. 407.

Арх. Иван М. Здравковић, Конаци кнез-Милошеве Србије, с. 413.

Инж. арх. Бранислав Којић, „Докторева кула“ у Београду, с. 427.

Сребрица Кнежевић, Један редак пример старе сеоске архитектуре (у селу Дружетићи-ма под Маљеном), с. 441.

Сребрица Кнежевић, Огњиште, хлебна пећ и димњаци на острву Лошињу, с. 449.

Видосава Николић, Народна ношња у Шумадиској Колубари, с. 465.

Д-р Бранислав Русић, Грнчарство у Вранештици (у околини Кичева), с. 511.

Д-р Цветко Костић, Сплавари на Дрини некад и сад, с. 529.

Даринка Зечевић, Прилог проучавању риболова у Мулу, рибарском насељу у Которском Заливу, с. 545.

Јованка Лазаревић-Големовић, Лазарице у Призренском Подгору, с. 557.

Видосава Николић, Прилози из народне медицине у Подрими, с. 565.

Сребрица Кнежевић, Смртни и посмртни обичаји на Власини, с. 585.

Љубица и Даница С. Јанковић, Стилови и технике српских традиционалних играча, с. 593.

Д-р Владо Драшковић, Уз збирку народних песама из области Жабљака са Дурмитора, с. 599.

Д-р Миливој Павловић, Камен станац и везивање душе — Фолклористичко-семантичка расправа, с. 611.

Аница Шаулић, Петар Перуновић — народни гуслар, с. 663.

ОСВРТИ

Петар Шобајић, Погрешна тумачења постанка динарских племена, с. 689.

Д-р Цветко Костић, Још нешто о књизи „Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку“, с. 699.

Јован Ђ. Марковић, Наша нова вештачка језера, с. 707.

Владимир Р. Ђурић, Рат са природом на обалама Северног Мора, с. 723.

ПРИЛОЗИ

- Д-р Јован Ф. Трифуноски, О једном миграционом процесу у Скопској котлини, с. 729.
 Владимир Р. Ђурић, Географски распоред новоколонизованог становништва у Војводини, с. 737.
 Д-р Јован Ф. Трифуноски, Владичин Хан — Антропогеографска испитивања, с. 749.
 Арх. Бранислав Којић, Црква брвнара у Рачи код Крагујевца, с. 755.
 Арх. Бранислав Миленковић, О неким конструктивним елементима градске куће у Светозареву, с. 763.
 Арх. Невенка Спремо-Петровић, Једна стара кућа у Пироту, с. 783.
 Арх. Иван М. Здравковић, Сеоска кућа у околини Приштине, с. 793.
 Д-р Мирко Барјактаровић, Сезонске сојенице на Плавници (Скадарско језеро), с. 799.
 Д-р Милосав Луговац, Пушкарски занат у Шарпланинској Гори, с. 805.

БЕЛЕШКЕ

- Арх. Иван М. Здравковић, О Новом Брду (Распоред махала у турско доба), с. 809.
 Јован Б. Петровић, Прилог познавању пећинских станова у бигру (Источна Србија), с. 813.
 Д-р Мирко Р. Барјактаровић, Печење креча у Васојевићима, с. 817.
 Д-р Мирко Р. Барјактаровић, Аранђеловачки лончари, с. 821.
 Мирко С. Радончић, Каменовање кнеза у Херцеговини, с. 827.
 Асим Пецо, Дочек пријатеља — Један сватовски обичај код муслимана Подвележја (Херцеговина), с. 829.
 Душан Дукић, „Басна“ против уједа змије (Прилог из околине Дрвара), с. 835.
 Десанка Ђорђевић, Између две ватре, с. 839.
 Д-р Миливој Павловић, Твоја воља и мечкина, с. 843.
 Миодраг С. Лаловић, Мушкатиновићеве „приче“ као етнографски материјал, с. 845.

БИБЛИОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

- Жељко Кумар, Прилози антропогеографској библиографији (1945-1950), с. 851.
 Рада Марковић-Борели, Прилог етнолошкој и фолклорној библиографији (1945-1950), с. 881.
 Д-р Цветко Костић, Прилог нашој економској и социолошкој библиографији (1945-1950), с. 919.

НЕКРОЛОЗИ

- Петар Шобајић, Светозар Томић (30. III 1872 — 21. V 1954), с. 929.
 Петар Ж. Петровић, Коста Јовановић (13. V 1866 — 13. X 1946), с. 935.

ХРОНИКА

- Наша нова граница према Италији после Лондонског споразума и новопријојене области Истре* (Жељко Кумар), с. 939.
Архивеконски факултет у Београду и етнографска истраживања (Инж. арх. Бранислав Којић), с. 943.
Заштитна сеоских и градских насеља од изванредне вредности — као споменика културе (Арх. Александар Дероко), с. 947.
Поводом примене закона о заштити споменика културе од 1946. године (III саветовање урбаниста ФНРЈ у Охрид у 1954.) (Арх. Александар Дероко), с. 953.
IV међународни конгрес за антрополошке и етнолошке науке у Бечу 1952. и припреме за V међународни конгрес у Филадельфији 1956. године (Д-р Боривоје Дробњаковић), с. 957.
II годишњи састанак Југословенског етноистичког друштва (одржан у Београду 7-11 октобра 1954. г.) (Цветко Костић), с. 961.

Густина насељености у ФНР Југославији (стање 1953. год.) (Владимир Р. Ђурић), с. 965.

Изложба и музеј Првог српског устанка (Д-р Мирко Р. Барјактаровић), с. 971.

И конгрес историчара ФНРЈ 1954. год. (Нада Радотић и Видосава Николић), с. 973.

Брига о омладини и породици (Рада Марковић-Борели), с. 975.

Изложба Христифора Црниловића (Милка Јовановић), с. 977.

ПОЛЕМИКА

Д-р Мирко Р. Барјактаровић, Одговор д-ру Миленку С. Филиповићу, с. 979.

КРИТИКА

Стаτισтички годишњак ФНРЈ 1954. (Д-р Цветко Костић), с. 983.

ФНР Југославија у Атласу — *The citizen's Atlas of the World* (Владимир Р. Ђурић), с. 986.

Carl Troll, *Stand und Aufgaben der Geographie von heute* (Жељко Кумар), с. 986.

Dino Gribaudi, *I moderni orientamenti della geografia antropica ed i loro riflessi nel campo della geografia economica* (Марк Краснићи), с. 989.

Raffaele Corso, *Il problema degli indigeni dal punto di vista etnografico* (Марк Краснићи), с. 991.

Д-р Љубиша Протић, *Развићак индустрије и промет добара у Србији за време прве владе кнеза Милоша* (Д-р Цветко Костић), с. 994.

Svetozar Pešić, *Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem* (Жељко Кумар), с. 998.

Александар Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији* (Б. Максимовић), с. 1004.

Ivo Rubić, *Slavonski i Bosanski Brod* (Нада Радотић), с. 1006.

Иван М. Здравковић, *Дубровачки дворци* (Б. Максимовић), с. 1009.

Inž. arh. Marijan Mušić, *Obnova slovenske vasi* (Бранислав Којић), с. 1012.

Rural Sociology (Д-р Цветко Костић), с. 1013.

Narodopisje Slovencev (Мил. С. Филиповић), с. 1014.

M. S. Filipović, *Žir i ishrani balkanskih naroda* (Петар Ш. Влаховић), с. 1016.

Мил. С. Филиповић, *Трачки коњаник* (Петар Ш. Влаховић), с. 1019.

Philip E. Mosely, Амерички научник о нашој кућној задрузи — 1) *The peasant family: the zadruga... 2) Adaptation for survival: the Varžić zadruga* (М. С. Филиповић), с. 1025.

Д-р М. Павловић, *Гегавачки — шљетачки језик (његов однос према шајним језицима)*, (М. С. Лалевић), с. 1028.

Д-р Јован Кујачић, *Прилози историји здравствене културе у Црној Гори до краја 1918. г.* (Мирко Р. Барјактаровић), с. 1029.

Милорад Милошевић — Брвеницац, *Производња и продаја катрана у Сјуденици* (М. Р. Барјактаровић), с. 1031.

Carleton S. Coon, *The Mountains of Giants, a Racial and Cultural Study of the North Albanian Mountain Ghegs* (Мил. С. Филиповић), с. 1032.

Душан Ј. Поповић, *Срби у Будиму од 1690. до 1740.* (Мил. С. Филиповић), с. 1035.

Павле Стојанов, *Југословенска национална мањина у Румунији* (Мил. С. Филиповић), с. 1036.

Јов. Ф. Трифуноски, *За Торбешиће во њоречието на Маркова Река* (Мил. С. Филиповић), с. 1036.

Гласник Етнографског музеја у Београду (М. Р. Барјактаровић), с. 1037.

Slovenski etnograf (Видосава Николић), с. 1042.

Д-р Војислав Ђурић, *Посјанак и развој народне књижевности* (П. Ш. Влаховић), с. 1046.

К. Халими, *О савременој народној поезији Косова, Горње Мораве и Изморника* (Петар Ш. Влаховић), с. 1048.

Svjeto Rihman, *Šćak Janja, narodni pjevač sa Kipresa* (Видосава В. Николић), с. 1049.

ПРИКАЗИ

- Д-р Цветко Костић, *Сасијав индустријске радне снаге са села* (Владимир Р. Ђурић), с. 1053.
- Д-р Б. М. Дробњаковић, *Пућевима наше земље* (Петар Влаховић), с. 1054.
- А. Ивић, *Избеглице из Србије на аусијриском земљишту године 1813. и 1814.* (Ј. Ф. Трифуноски), с. 1055.
- Paul Wirt, *Die Wanderschäfferei in der Schweiz* (Жељко Кумар), с. 1055.
- Klaus Schroeder, *Rostock, Grosstadt im Wandel* (Жељко Кумар), с. 1057.
- Heinrich Gutersohn, *Punjab und Grenze zwischen Indien und Pakistan* (Жељко Кумар), с. 1058.
- Vilko Novak, *Der Aufbau der slowenischen Volkskultur* (Видосава Николић), с. 1060.
- Ђурђица Петровић, *Засијаве у Карађорђево доба* (Сребрица Кнежевић), с. 1061.
- Д-р Олег Мандић, *Класни карактер буржоаских теорија о постанку задруге* (М. С. Филиповић), с. 1061.
- Мирко Р. Барјактаровић, *Вејрењаче у Банају* (Ј. Ф. Трифуноски), с. 1062.
- Clement Simon Mihanovich, *Religious folklore of the Poljica Region of Dalmatia* (Мил. С. Филиповић), с. 1062.
- Clement S. Mihanovich, *Fortune — Telling and superstitions among the peasants of the Poljica Region of Dalmatia* (Мил. С. Филиповић), с. 1062.
- Paul Schebesta, *Das Pygmäenproblem* (Ј. Ф. Трифуноски), с. 1062.
- Costumes et coutumes* (Рада Марковић-Борели), с. 1063.
- Indija, časopis za kulturu* (Сребрица Кнежевић), с. 1067.
- Pertev M. Boratav, *The Negro in Turkish folklore* (Мил. С. Филиповић), с. 1067.
- Bela Bartok and Albert V. Lord, *Serbo — croatian folk songs* (Мил. С. Филиповић), с. 1067.
- Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА IV-VI (1955-1957); Београд 1957

Уредник: дописник Војислав С. Радовановић, управник Етнографског института

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

- Боривоје Дробњаковић, *Једно давнашње оруђе за пренос хране*, с. 1.
- Душан Неделковић, *Народне пословице и појава њихових речника у предреволуционарном покрету просвећености Француске XVIII-ог века*, с. 29.
- Радослав Љ. Павловић, *Сеобе Срба и Арбанаса у ратовима 1876. и 1877-1878. године*, с. 53.
- Василије Симић, *Плана, средњевековно насеље рударске привреде*, с. 105.
- Цветко Костић, *Постанак и развитак „чаршије“*. Пример „чаршије“ Бајине Баште, с. 123.
- Сретен В. Вукосављевић, *Реферат о раду Цветка Костића „Постанак и развитак чаршије“*, с. 151.
- Жељко Кумар, *Стари Сланкамен*, с. 155.
- Јован Ф. Трифуноски, *Варошица Крушево*, с. 185.
- Даринка Зечевић, *Александрово — „банаћанско село“ у Добричу*, с. 203.
- Бранислав Којић, *Сеоска архитектура у Паштровићима*, с. 225.
- Петар Ш. Влаховић, *Јован Цвијић као оснивач наше науке о народу*, с. 241.
- Петар Ш. Влаховић, *Неколико мотива сличних народној песми „Смрт Омера и Мериме“*, с. 249.
- Стеван Тановић, *Народна ора у околини Ђевђелије*, с. 261.

ОСВРТИ

- Драгослав Антонијевић, *Маркова и Енгелсова писма — о етнолошким питањима*, с. 303.

Војислав С. Радовановић, О неким Цвијићевим антропогеографским и етнолошким основама утканим у једну нову историјско-књижевну студију о једном знаменитом српском писцу, с. 311.

Петар Шобајић, „Метанастазичка кретања“, „активна“ и „пасивна“ подручја миграција, с. 321.

Владимир Р. Ђурић, Нови покушаји одређивања сталних рејона у Србији, с. 325.

Владимир Р. Ђурић, Осврт на неке демографске проблеме постављене на трећем годишњем састанку Југословенског статистичког друштва, с. 329.

ПРИЛОЗИ

Јован Ф. Трифуноски, О ранијем јуручком становништву у Горњој Пчињи, с. 337.

Иван Здравковић, Архитектура старих кућа у Бијелом Пољу, с. 343.

Иван Здравковић, Једна махала шиптарског села Власе на Новом Брду, с. 351.

Иван Здравковић, Милица Симић, Новобрдске легенде, с. 359.

Видосава Николић, Прилог проучавању обичаја славе („фесте“) код католичких Шиптара у околини Пећи (Метохија), с. 365.

БЕЛЕШКЕ

Иван Здравковић, Један интересантан документ архитектуре кнез-Милошевог доба, с. 377.

ХРОНИКА

Летопис Етнографског Института Српске академије наука (1951–1955) (Даринка Зечевић), с. 381.

Савремена сеоска кућа и активност Хигијенског института НР Србије (Бранислав Кojiћ), с. 389.

„Развој на кукама во Македонија“ (Сребрица Кнежевић), с. 393.

Изложба у Војном музеју ЈНА у Београду — „Развој ватреног оружја“ (Сребрица Кнежевић), с. 395.

Изложба предмета из збирке Љубе Ивановића у Музеју за примењену уметност у Београду (Видосава Николић), с. 397.

БИБЛИОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

Нада С. Радотић, Прилог антропогеографској библиографији књига и брошура објављених у ФНРЈ од 1945–1950 г., с. 401.

Видосава Николић, Прилог етнолошкој библиографији књига и брошура публикованих у ФНРЈ од 1945–1950 г., с. 423.

КРИТИКА

Dr Oleg Mandić, *Kaste u historiji društva* (Цветко Костић), с. 447.

Mario Girolami, *Sovrapopolazione mondiale e migrazioni di popoli* (Марк Краснићи), с. 449.

Dr Oleg Mandić, *Klasni karakter buržoaskih teorija o postanku zadruga* (Цветко Костић), с. 452.

Dott. Nikola Rilli, *L'Imeretia* (Марк Краснићи), с. 455.

G. A. Küppres, *Rosalienfest und Trancetanze in Duboka* (Видосава Николић), с. 459.

Белешке и објашњења уз IV књигу Српских народних песама (Петар Шобајић), с. 461.

Lavinija Dudan, Armando Vivante, *Il Fantoccio di maleficio del folklore argentino in poeti greci e latini* (Марк Краснићи), с. 466.

ПРИКАЗИ

Pierre George, *Matériaux pour l'étude géographique de la population* (Даринка Зечевић), с. 469.

Ivo Rubić, *Geografsko određivanje okolice grada* (Нада Радотић), с. 472.

Joso Rukavina, *Po dalekom sjeveru* (М. Р. Барјактаровић), с. 473.

Bengt Danielsson, *Srećno ostrvo* (М. Р. Барјактаровић), с. 475.

И. Ф. Симоненко, *К истории гончарства Закарпатья* (Лепосава Жунић), с. 478.

Вера Бенедикова, *Муџафчийский занаят в България* (Драгослав Антонијевић), с. 480.

Fritz Wanzenried, *L'industrie du filigrane dans l'Emmental* (Лепосава Жунић), с. 482.

А. Алиев, *Брак и свадбене обряды Даргинцев* (Лепосава Жунић), с. 483.

Vittorio Lanternari, *Il culto dei morti e della fecondità — fertilità nella paleontologia della Sardegna, alla Luce del folklore sardo e dell' etnologia* (Марк Краснићи), с. 485.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА VII; Београд 1958

Уредник: дописник Боривоје Дробњаковић, директор Етнографског института

Боривоје Дробњаковић, В. С. Радовановић, с. IX

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Боривоје Дробњаковић, На почетку друге деценије рада Етнографског института, с. 1.
Бранислав Којић, Савремени урбанистички задаци и антропогеографска проучавања, с. 5.
Милисав Лутовац, Миграције и колонизације у Југославији у прошлости и садашњости, с. 13.

Цветко Костић, Облици наших породица, с. 25.

Марк Краснићи, Кула у Метохији, с. 47.

Рада Борели, Трагови авункулата код Срба, с. 71.

Лепосава Жунић, Саракачани на Гочу, с. 87.

Видосава Николић, Српска породична задруга у метохиским селима, с. 109.

Драгослав Антонијевић, „Врабац“ — нов облик масовног народног певања, с. 123.

Милка Јовановић, Посмртни обичаји и гробље у Сутивану, с. 133.

Јован Вукмановић, Свадба у Перасту, с. 141.

НАУЧНИ ПРИЛОЗИ

Глигор Станојевић, Сеоба Барана у Истру 1611. године, с. 153.

Мирко Барјактаровић, Воденице у Полимљу, с. 156.

КРИТИЧКИ ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

G. H. Bousquet, *Le droit coutumier des Ait Haddidou des Assif Melloul et Isselaten, Extrait des Annales de l'Institut d'Etudes Orientales* (Милан Беговић), с. 159.

Špiro Kulišić, *O postanku i karakteru našeg „bratstva“* (Мирко Барјактаровић), с. 162.

Jacques Burdet, *La danse populaire dans le pays de Vaud sous le régime bernois* (Милица Илијин), с. 163.

Vanicka dedina Žakarovce (Видосава Николић), с. 165.

Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Нова серија, св. XII, Сарајево 1957. год. (Сребрица Кнежевић), с. 171.

С. П. Толстов, *Сорок лет советской этнографии* (Лепосава Жунић), с. 173.

Ион Влэдуциу, *О развитии румынской этнографии в условиях народно-демократического строя* (Лепосава Жунић), с. 173.

H. Hahn, *Sozialgruppen als Forschungsgegenstand der Geographie, Gedanken zur Systematik der Anthropogeographie* (Нада Радотић), с. 174.

Н. Ј. Savory, *Settlement in Glamočko Polje* (Нада Радотић), с. 176.

Цв. Тодоров, *Принципи етногенетических истраживања* (Лепосава Жунић и Нада Радотић), с. 177.

Božo Škerlj, *Nekaj akulturacijskih pojavov pri ameriških Slovencih* (Жељко Кумар), с. 180.

Известия на етнографския институт с музей Българска академия на науките (Драгослав Антонијевић), с. 182.

НЕКРОЛОГ

Даринка Зечевић, Петар Шобајић, (29. VI 1891 — 14. XI 1957), с. 185.

БЕЛЕШКЕ И САОПШТЕЊА

Поводом педесетогодишњице смрти Валиязара Божишића (Рада Борели), с. 189.

Рад на етнографском аџласу Пољске (Рада Борели), с. 190.

Народи Југославије у едицији „Народи света“ Академије наука СССР-а (Цветко Костић), с. 192.

Обрада методолошких чланака из сџране лиџераџуре (Нада Радотић), с. 192.

Посеџе сџраних научних радника Еџнографском инџтитуту (Цветко Костић), с. 193.

Карџа анџтропоеографских инџџивања у ФНРЈ извршених у Срџској академији наука (Радослав Павловић), с. 193.

Библиоџека Еџнографског инџтитута (Емилија Јанковић-Церовић), с. 194.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА VIII (1959); Београд 1960

Уредник: дописник Боривоје Дробњаковић, директор Етнографског института

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Јован Вукмановић, Свадба у Шкаљарима, с. 1.

Видосава Николић, Шиптарска народна ношња у околини Пећи (Метохија), с. 15.

Мирко Барјактаровић, Ђаво у нашим народним вјеровањима, с. 45.

Владимир Стојанчевић, Миграције из Бугарске у Србију за време владе кнеза Милоша, с. 61.

Марк Краснићи, Сува Река, с. 81.

Браислав Русић, Насељеничко село Сретеново крај Дојранског језера, с. 105.

Леонтије Павловић, Београдски молитвени рукописни свитци, с. 117.

НАУЧНИ ПРИЛОЗИ

Иван Поповић, Прилог испитивању неких народних термина, с. 137.

КРИТИЧКИ ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

М. С. Шихарева, *Сельская община у Сербов в XIX — начале XX в.* (Л. Жунић), с. 143.

С. А. Токарев, *Этнография народов СССР*, Москва 1958. (М. Барјактаровић), с. 147.

Vechi cîntece de viteji, Bucureşti 1955. (Вукосава Н. Карановић), с. 150.

Tiberiu Alexandru, Instrumentele muzicale ale poporului român (Вукосава Н. Карановић), с. 151.

Pierre Métais, Mariage et équilibre social dans les sociétés primitives (Видосава Николић), с. 152.

Maria Kielczewska, Problemi di geografia urbana della Polonia contemporanea (Марк Краснићи), с. 154.

Драгутин Ђорђевић, *Живоић и обичаји народни у Лесковачкој Морави* (М. Барјактаровић), с. 157.

- Српски етнографски зборник*, књ. LXIX, Насеља, књ. 35. (Марк Краснићи), с. 158.
Ј. Ф. Трифуноски, *Слив Маркове Реке* (Нада Радотић), с. 160.
Persi Harrison Fowcett, *Kroz prašite Južne Amerike* (превод К. Малеша) (Сребрица Кнежевић), с. 162.
Најновији резултати истраживања Г. Бушела (Сребрица Кнежевић), с. 165.
Ален Гербрап, *Експедиција Ориноко — Амазон 1948-1950* (превео А. Милосављевић) (Сребрица Кнежевић), с. 166.
Антони Ван Кампен, *Адаш — Ловци на људске главе* (превео В. Вуковић) (Сребрица Кнежевић), с. 168.

НЕКРОЛОГ

- Милица Илијин**, Даница С. Јанковић (7. V 1898 — 18. IV 1960), с. 171.

БИБЛИОГРАФИЈЕ

- Вукосава Н. Карановић**, Библиографија радова Милана Карановића, с. 175.
 Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА IX-X (1960-1961); Београд 1961

- Уредник: **Боривоје Дробњаковић**, директор Етнографског института
Мирко Барјактаровић, Боривоје Дробњаковић (1890-1961), с. 1.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

- Милисав В. Лутовац**, Сточарство и сточарски живот на Бељаници, Кучају и Ртњу, планинама источне Србије, с. 3.
Ђорђе Сп. Радојичић, Исписи из поменика цркве Богородице Љевишке у Призрену, с. 31.
Цветко Костић, О ауторитету у породици, с. 37.
М. Р. Барјактаровић, О снабдевању водом у нашим безводним крајевима, с. 61.
Лепосава Жунић-Баш, Дубљанско-попинска каменорезачка „индустрија“, с. 81.
Петар Ш. Влаховић, **Војислав Данчеговић**, Прилог проучавању жена у крвној освети, с. 95.
Видосава Николић, Природа у веровањима и обичајима у Сретечкој жупи, с. 139.
Г. Станојевић, Сеоба Црногораца у краљевину двеју Сицилија средином XVIII вијека, с. 171.
Владимир Стојанчевић, Косовско — полимске миграције у Србију кнеза Милоша, с. 179.

МАЊИ ПРИЛОЗИ

- Мил. Павловић**, Фаро, дух стварања у суданском племену Бамбара, с. 199.
М. Р. Барјактаровић, Кључ, кључаница и справе којима се отварају закључане браве у вјерованјима и обичајима наших народа, с. 202.
Милка Јовановић, Поновно или двоструко сахрањивање, с. 212.
М. Р. Барјактаровић, Легенда и истина о једном старом путу, с. 219.
Десанка Николић, Прилог проучавању народног лечења у херцеговачком устанку 1875-1876, с. 225.
М. Р. Барјактаровић, О неким примерима двојенства код Црногораца, с. 231.
Emilia Comișel, Методолошке перспективе у испитивању румунског фолклора (с француског превела Изабела Константиновић), с. 234.

КРИТИЧКИ ОСВРТИ, ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

- Милорад Панић** — **Суреп**, *Кад су живи завидели мртвима* (М. Р. Барјактаровић), с. 247.

- Vilko Novak, *Slovenska ljudska kultura* (М. Р. Барјактаровић), с. 248.
Špiro Kulišić, *Život i kultura zaostalih plemena* (М. Р. Барјактаровић), с. 249.
Цв. Поповић, З. Марковић, *Сточари „балије“ код Чайљине и Љубушког* (А. Пецо), с. 250.
Етнографски центри и часописи у Чехословачкој републици (В. Николић), с. 252.
Народи Африки (редак. Д. А. Олдерогге и И. И. Потехин) (Петар Ш. Влаховић), с. 258.
Народи Австрали и Океани (редак. С. А. Токарева, С. П. Толстова) (Петар Ш. Влаховић), с. 260.
В. К. Соколова, *Фолклор как историко — етнографический источник* (Лепосава Жупанић, Драгослав Антонијевић), с. 262.
Г. С. Читая, *Принцип и метод полевой этнографической работы* (В. Николић), с. 264.
М. Prenant, Č. Darvin, В. Škerlj, М. Zej, *Knjiga o Darvinu* (Петар Ш. Влаховић), с. 266.
Dr Božo Škerlj, *Splošna antropologija v osnovnih potezah* (Петар Ш. Влаховић), с. 266.
Hans Ruesch, *Na vrhu sveta* (Петар Ш. Влаховић), с. 268.
Јиржи Неуступни, *Праисторија човечанства* (Петар Ш. Влаховић), с. 269.

НЕКРОЛОЗИ

- Цветко Костић, Сретен Вукосављевић, с. 271.
М. Р. Барјактаровић, Др Нико Жупанић, с. 274.

БИБЛИОГРАФИЈА

- М. Р. Барјактаровић, Библиографија радова др Боровоја Дробњаковића, с. 275.
Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XI–XV (1962–1966); Београд 1969

Уредник: академик Душан Недељковић

Посвећено стогодишњици Вука Караџића и двадесетпетогодишњици ослободилачког рата и социјалистичке револуције народа Југославије

Душан Недељковић, Вук Караџић, фолклористика и данашњи развитак „Косовке девојке“, с. 1.

Оливера Младеновић, Неке законитости кретања народних игара у централној Србији после револуције, с. 47.

Драгослав Антонијевић, Етнолошка структурираност стихијних насеља данашње имиграције Титовог Ужица, с. 77.

Видосава Николић, Едипов, Електрин и други родоскрвни комплекси у Вуковим записима и данашњем нашем народном стваралаштву, с. 97.

Слободан Зечевић, Ванбрачно дете у народном веровању Источне Србије, с. 119.

Миленко С. Филиповић, Култ пророка Јеремије у традицији Јужних Словена, с. 143.

Љубица Јанковић, Оглед класификације и систематизације српских народних приповедака, с. 161.

Бранислав Којић, Стогодишњица закона о местима кнежевине Србије и проблем категоризације насеља, с. 169.

Андре Јутронић, Узлови и виленице на Брачу, Хвару и Вису, с. 179.

КРИТИЧКИ ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Резултати рада секције применене етнологије на VII међународном конгресу антрополошких и етнолошких наука у Москви 1964. (Видосава Николић), с. 185.

Нека пилићања етничке географије и етнолошких проучавања града и индустријског насеља на VII међународном конгресу антрополошких и етнолошких наука у Москви 1964. (Душан Дрљача), с. 194.

- Проблематика етнолошког проучавања градова и индустријских насеља у часопису „Совјетска етнографија“* (Миљана Радовановић), с. 204.
- Етнографска монографија о развоју једног совјетског села* (Видосава Николић), с. 208.
- Проблеми словенске етнографије и етнографских ајтласа на V међународном конгресу слависта у Софији 1963.* (Душан Дрљача), с. 213.
- Студија о Словацима у Југославији* (Мирко Барјактаровић), с. 219.
- Комунице у Црној Гори* (Мирко Барјактаровић), с. 220.
- Поеџика и композиција народне лирске њесме балканских Словена на светлости Полокових студија* (Радосав Меденица), с. 222.
- Научно — аџеистички речник* (Слободан Зечевић), с. 227.
- Гумењукова монографија о народним играма Украјине* (Оливера Младеновић), с. 230.
- Још о говору сточара „балија“ код Чайљине и Љбушског* (Цвјетко Ђ. Поповић), с. 232.
- Студија о колонизацији у Македонији 1912–1941.* (Јован Ф. Трифуноски), с. 234.
- Нови чехословачки етнографски часопис* (Оливера Младеновић), с. 236.
- Из румунске фолклористике* (Вукосава Карановић), с. 237.
- Словенски етнограф, XIII–XVII, 1960–1964.* (Бреда Влаховић), с. 239.
- Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XVI–XVIII (1967–1969); Београд 1971

Уредник: академик Бранислав Којић

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

- Душан Недељковић, Заједничка тема поруке мртвога хероја српског и румунског певања у заједници усменог фолклора народа Балкана, с. 1.
- Миљасав Лутовац, Симбиозе, племенске трансплантације и спемењавања у неким областима Југославије, с. 25.
- Љубица С. Јанковић, Противуречности у живом стваралачком процесу орске традиције, с. 43.
- Слободан Зечевић, Порекло и функција фриксионо — мембранофоних народних инструмената у панонским деловима Југославије, с. 49.
- Миљана Радовановић, Српскохрватска епска традиција у народној прози куцурских Русина, с. 69.
- Атанасије Урошевић, О Галипољским Србима, с. 87.
- Видосава Николић-Стојанчевић, Улога неких етнолошких фактора у социјалистичком преображају Колубарског рударског басена у СР Србији, с. 93.
- Злата Долинар, Преци на заједничкој линији супружника — сродника, с. 115.
- Атанасије Урошевић, Једно објашњење назива Помак, с. 121.

ГРАЂА

Вера Милутиновић, Обредна пецива у Војводини, с. 125.

ОСВРТИ

- Петар Влаховић, Општи осврт на живот и рад Миленка С. Филиповића, с. 159.
- Миљана Радовановић, Значајни прилози о етнографско — фолклористичким истраживањима Русина у Бачкој, с. 165.
- Оливера Младеновић, Проблеми испитивања Словака ван граница Словачке, с. 172.
- Оливера Младеновић, Савремена етнолошка истраживања Чеха у Југославији, с. 177.

ПРИКАЗИ

Миленко С. Филиповић, *Прилози етнолошком истраживању североисточне Босне* (Петар Влаховић), с. 181.

Zmaga Kumer, *Ljudska glazba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini* (Бреда Влаховић), с. 182.

André Leroi-Gourhan, *Religije prehistorije, paleolit* (Душан Бандић), с. 183.

Милицав Лутовац, *Бихор и Кориџа* (Миљана Радовановић), с. 186.

Петар Влаховић, *Бродарево и његова околина* (Душан Бандић), с. 187.

Ivan Ivančan, Zvonimir Lovrenčić, *Narodni plesovi Hrvatske, 3. Bilogora* (Оливера Младеновић), с. 188.

Бугарски Астрида, *Млинице у Херцеговини* (Јован Ф. Трифуноски), с. 190.

Slovenski etnograf, XX (Бреда Влаховић), с. 191.

Etnografija Pomurja, I (Бреда Влаховић), с. 193.

Etnografija Polska, XI (Душан Дрљача), с. 195.

Narodopisné aktuality, 1969. (Оливера Младеновић), с. 197.

Ethnologia europaea, 1967. (Миљана Радовановић), с. 199.

Arts et traditions populaires, 1968. (Миљана Радовановић), с. 203.

Bulletin der Schweizerische Gesellschaft für Anthropologie und Ethnologie, 1967–1969. (Оливера Младеновић), с. 205.

Joel Halpern, *Bibliography of English Language Sources on Yugoslavia* (Емилија Церковић), с. 207.

ХРОНИКА

XV јубиларни фестивал чехословачких Русина и Украјинаца у Свиднику 1969. (Душан Дрљача), с. 209.

Поводом седамдесетогодишњице животоа С. А. Токарева, професора Московског универзитета, дојсног члана Српске академије наука и уметности (Мирко Барјактаровић, Петар Влаховић, Слободан Зечевић), с. 211.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XIX–XX (1970–1971); Београд 1973

Уредник: Милицав В. Лутовац, дописни члан Академије

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Милицав В. Лутовац, *Породичне задруге на Пештеру у старој Рашкој*, с. 1.

Душан Недељковић, *Општи проблеми и методе етнологије и фолклористике лимитрофних етничких група и етнолошки карактеристичан одраз лимитрофности у народном певању српске кордунашке етничке групе*, с. 11.

Љубица С. Јанковић, *Стање орске традиције у разним деловима света*, с. 25.

Светозар Ђулибрик, *Социолошка теорија и методологија код Јована Ердџановића*, с. 33.

Видосава Стојанчевић, *Ђердапско подручје Србије као зона активних етничких процеса од краја 17. до краја 19. века*, с. 45.

Петар Влаховић, *Новак Милошевић, Петничка пећина код Ваљева и њен антрополошко — етнолошки значај*, с. 61.

Никола Родић, *Занатство у Јањеви и његова лексичка грађа*, с. 73.

Надежда Пешић-Максимовић, *Облици куће у околини манастира Пиве*, с. 97.

Ранко Финдрик, *Архитектура сточарске колибе на планини Ртњу*, с. 109.

Оливера Младеновић, *Добранске „краљице“*, с. 121.

ГРАБА И ПРИЛОЗИ

Радмила Фабијанић, Радмила Кајмаковић, Промене у народним обичајима и веровањима у Жупчи код Брезе, с. 149.

Максим Злоковић, Једно писмо Јована Цвијића дру Лазу Томановићу, с. 177.

ОСВРТИ

Миљана Радовановић, Нека питања истраживања савремених етничких процеса у часопису „Совјетска етнографија“, с. 179.

Бреда Влаховић, Етнолошки приступ проучавању прилагођавања досељеника у областима планског насељавања по Југославији и Пољској, с. 186.

Видосава Стојанчевић, Етнологија и фолклор југословенских народа у рефератима совјетске делегације на VI међународном конгресу слависта у Прагу 1968., с. 194.

Драгољуб Драгојловић, Критички осврт на „Српски митолошки речник“, изд. Нолит, Београд, 1970, с. 196.

Видосава Стојанчевић, Учесће чехословачких етнолога на VIII међународном конгресу антрополошких и етнолошких наука у Токију 1968., с. 202.

Магдалена Веселиновић-Анђелић, Значајна књига мађарске народне поезије, с. 209.

Петар Влаховић, Једна студија о динамици физичког развоја ученика, с. 214.

ПРИКАЗИ

Fanula Parazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba* (Петар Влаховић), с. 219.

Др Јован Цвијић, *Општина географија. Антропогеографија* (Емилија В. Церовић), с. 221.

Драгослав Срејовић, *Лейенски Вир* (Емилија В. Церовић), с. 222.

Др Михаило Костић, *Белојаланачка кошлина — друштвено-географска испитивања* (Атанасије Урошевић), с. 224.

Milenko S. Filipović, *Majevisa s osobitim obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevičkih Srba* (Петар Влаховић), с. 224.

Milenko S. Filipović, *Srpska naselja u Beloj Krajini (u Sloveniji)* (Бреда Влаховић), с. 225.

Др Славко Гавриловић, *Рума — шрговиште у Срему 1718–1848.* (Видосава Стојанчевић), с. 227.

Бојана Радојковић, *Накит код Срба од краја XII до краја XVIII века* (Милка Јовановић), с. 228.

Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev I–IV* (Бреда Влаховић), с. 229.

Gunda Béla, *Ethnographica Carpathica* (Магдалена Веселиновић-Анђелић), с. 230.

Ujváry Zoltán, *Népdalok és balladák egy aldunai szédely közösségből* (Магдалена Веселиновић-Анђелић), с. 232.

Kazimiera Zawistowicz-Adamska, *Systemy krewniacze na Slowianszczyźnie w ich historyczno — społecznym uwarunkowaniu* (Душан Дрљача), с. 233.

Walerian Sobisiak, *Wiejskie Włókiennictwo w Wielkopolsce* (Петар Влаховић), с. 234.

Н. Демченко, *Земледельческие орудия Молдован XVIII-начала XX вв.* (Петар Влаховић), с. 235.

С. А. Аругионов, Д. А. Сергеев, *Древние культуры азиатских эскимосов* (Петар Влаховић), с. 236.

Emigracja polska w Brazylii (Душан Дрљача), с. 237.

Milada Kubová, *Bibliografija slovenskeje etnografije a folkloristike za roky 1960–1969* (Емилија В. Церовић), с. 238.

Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 31–32 (Милка Јовановић), с. 240.

Македонски фолклор 1–4 (Оливера Младеновић), с. 241.

Slovenski etnograf XXI–XXII (Бреда Влаховић), с. 242.

Český lid 1970. (Оливера Младеновић), с. 243.

Revue des études sud-est Européennes I–VIII (Душан Дрљача), с. 245.

Műveltség és hagyomány X–XII (Магдалена Веселиновић-Анђелић), с. 248.

Journal of the Gypsy Lore Society XLIX (Ласта Бркић), с. 249.
Ethnologie Française I (Оливера Младеновић), с. 251.

ХРОНИКА

Савейтовање о традиционалној култури Русина и Украјинаца у Војводини (Миљана Радовановић), с. 253.

Савейтовање о традиционалној култури Словака у Војводини (Оливера Младеновић), с. 254.

„Мокрањчеви дани“ 1971 (Милка Јовановић), с. 256.

Савейтовање о људској историји у Босни и Херцеговини (Душан Дрљача), с. 257.

Смојтра етнографског филма у Загребу 1971. (Душан Дрљача), с. 259.

Научни скуп словенских етнолога у Слањској Осади (Душан Дрљача), с. 260.

Први међународни конгрес европске етнологије у Паризу 1971. (Д. Дрљача, Е. Церовић, М. Јовановић, О. Младеновић, Б. Влаховић, В. Стојанчевић, М. Радовановић), с. 264.

IN MEMORIAM

Драгослав Антонијевић, Даринка Зечевић (1911–1970), с. 277.

Видосава Стојанчевић, Петар Ж. Петровић (1897–1970), с. 280.

Мирко Барјактаровић, Бранислав Русић (1912–1971), с. 283.

БИБЛИОГРАФИЈА

Даринка Зечевић, Библиографија радова о градским насељима, с. 285.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXI (1972); Београд 1973

Уредник: Дописни члан САНУ Атанасије Урошевић

СПОМЕНИЦА

Поводом двадесет пет година рада и развојка Етнографског института Српске академије наука и уметности, с. 3.

Атанасије Урошевић, Развој и рад Етнографског института Српске академије наука и уметности (1947–1972), с. 5.

Миљана Радовановић, Перспективе рада у Етнографском институту, с. 13.

Емилија В. Церовић, Издавачка делатност Етнографског института, с. 17.

Емилија В. Церовић, Библиографија издања Етнографског института и радова објављених у њима, с. 21.

Оливера Младеновић, Четврт века научних предавања у Етнографском институту, с. 75.

Бреда Влаховић, Сарадници Етнографског института на научним скуповима у земљи и иностранству (1947–1972), с. 91.

Душан Дрљача, Страни научници у Етнографском институту, с. 95.

Преглед институција са којима је Етнографски институт вршио размену публикација у току протеклих двадесет пет година, с. 99.

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Цветко Костић, Сећања на оснивача и првог управника Етнографског института Војислава Радовановића, с. 107.

Атанасије Урошевић, Трагови робовласничког система код Черкеза на Косову, с. 111.

Видосава Стојанчевић, Развој сеоских насеља СР Србије у индустријска друштва и преображај живота њихових становника, с. 119.

Миљана Радовановић, Оливера Младеновић, Проблеми етнолошких испитивања Заглавка и Будака с обзиром на савремене антропогеографске и демографске промене, с. 137.

Петар и Бреда Влаховић, Неки проблеми акултурације уз градилишта пруге Београд-Бар (кроз Србију), с. 151.

Душан Дрљача, Нова етнолошка испитивања у насељима Србије која ће потпуно или делимично нестати, с. 169.

Емилија Церовић, Непозната народна епска песма и народно предање о учешћу Брђана и Арбанаса у устанку 1737. године, с. 193.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, XXII (1973); Београд 1974

Уредник: Проф. др Милорад Васовић, директор Етнографског института САНУ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Милорад Васовић, Приступ проучавању регионалних целина, с. 1.

Петар Влаховић, Неки важнији етно-антрополошки проблеми на подручју СР Црне Горе, с. 13.

Тадеуш Малиновски, Вероватна прасловенско-праиљирска граница на југу пољских земаља, с. 27.

Жарко Шћепановић, Колашин на Тари, с. 51.

Љубица Јанковић, Вертекопски ратни албум Лајонела Бадена, с. 61.

Јозеф Вајска, Сеоска архитектура чешког језичког острва у јужном Банату, с. 87.

Ива Херолдова, Годишњи и породични обичаји банатских Чеха, с. 105.

Видосава Стојанчевић, Једна старија хрватска миграциона струја у Моравској, с. 123.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

Милка Јовановић, Рад Етнографског института САНУ на проучавању савремених промена у народној култури, с. 143.

Мирко Барјактаровић, Локалне миграције у правцу Титова Ужица на примеру неколико нових предузећа, с. 151.

Јован Трифуноски, Прилог проучавању Рома у Југославији, с. 161.

Јован Крунић, Сјеница — о типу старе куће, с. 177.

Злата Долинар, Сродство и родослови, с. 199.

Милка Јовановић, Народна ношња у Србији у 19. веку према делима путописаца, с. 211.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Проучавање народних ношњи Тихомира Ђорђевића (Мирослав Драшкић), с. 221.

Мемоарско-етнографска грађа о насељу Дубац (Десанка Николић), с. 229.

Проблеми етнолошких испитивања села у неким земљама Европе (Миљана Радовановић), с. 237.

V. Rus, Razvojne posebnosti majneha naroda (Жељко Кумар), с. 244.

D. Vejnović, Od plemen do narodov v Afriki (Жељко Кумар), с. 247.

L'udova kultura v Karpatoh. Ethnographia Carpatica (Оливера Младеновић), с. 249.

Др Мирослав Драшкић, Народне ношње северне Босне II (Петар Влаховић), с. 253.

Др Рајко Веселиновић, Историја Остојићева (Видосава Стојанчевић), с. 255.

Одговор на криптику Милолошког речника (Шпиро Кулишић), с. 257.

Др Љубо Мухић, Планине Прењ и Чврнцица са Борачким Језером (Милорад Васовић), с. 268.

Koroška in Koroški Slovenci (Милорад Васовић), с. 268.

Котлор — средишње просветног и научног живота Црногорског приморја (Милорад Васовић), с. 272.

Велики атлас света (Милорад Васовић), с. 274.

ХРОНИКА

XIII Séminaire international de recherche sur la Famille (Цветко Костић), с. 277.

Seminarium Ethnologicum (Ласта Ђаповић), с. 279.

XIII Савешовање етнолога Југославије (Душан Дрљача), с. 280.

Резимеи радова штампани су на француском, чешком или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXIII (1974); Београд 1975

Уредник: Проф. др Милорад Васовић, директор Етнографског института САНУ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Мирослав Драшкић, Јован Ердељановић о уделу старијег балканског становништва у етногенези Јужних Словена, с. 11.

Видосава Стојанчевић, Проучавање племена у Црној Гори кроз преписку Јована Ердељановића са Андријом Лубурићем (1924–26), с. 13.

Петар Влаховић, Протобалканске физичко-антрополошке особености савременог становништва Југославије, с. 23.

Мирослав Драшкић, Савремени процеси етничке симбиозе словенско-романског становништва у североисточној Србији, с. 35.

Милка Јовановић, Неки балкански предсловенски елементи у народним ношњама Србије, с. 43.

Десанка Николић, „Гуњац“ из времена Војне крајине у XVIII и XIX веку, с. 49.

Емилија Церовић, Народна традиција као инспирација у ликовном стваралаштву савремених сликара сељака у Србији, с. 57.

Видосава Стојанчевић, Бабушница — нова варошица у југоисточној Србији, с. 67.

Душан Бандић, Трагови табуа у самртном ритуалу Срба, с. 95.

Милорад Драгић, Погледи и знања о ендемском сифилису код влашког становништва у источној Србији, с. 117.

Јован Трифуноски, Гробља и надгробни споменици у Скопској Црној Гори, с. 123.

IN MEMORIAM

Оливера Младеновић, Академик Љубица Јанковић (1894–1974), с. 135.

ОСВРТИ, ПРИКАЗИ, ХРОНИКЕ

III Међународни конгрес за студије југоисточне Европе, Букурешт, 4–10. IX 1974. (Емилија Церовић), с. 143.

Seminarium ethnologicum VII (2–13. IX 1974) (Драгомир Антонић), с. 146.

Међународне научне конференције етнолога социјалистичких земаља 9–12. X 1974. (Миљана Радовановић), с. 147.

II Симпозијум етнолога СР Србије посвећен стогодишњици рођења Јована Ердељановића, Панчево, 30–31. X и 1. XI 1974. (Душан Дрљача), с. 148.

Симпозијум Етнолошког друштва Југославије, *Етнологско проучавање градских и приградских насеља*, Крушевац 8–10. XI 1974. (Душан Дрљача), с. 153.

Два зборника радова посвећених научном делу Срејена Вукосављевића и проблемима социологије села (Миљана Радовановић), с. 156.

Три зборника радова са научних сасијанака слависта у Вукове дане 1971–73. (Миљана Радовановић), с. 158.

Олга Савић, *Књажеваци* (Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“, књ. 24, Београд 1972, стр. 97-168, са 6 карата и 2 фотографије у тексту) (Милорад Васовић), с. 160.

Бор и околина, њрошлост и традиционална култура (издање Скупштине општине и Музеја рударства и металургије у Бору, 1973, стр. 1-341, са 3 карте и 102 фотографије у тексту) (Милорад Васовић), с. 162.

Јован Ђирић, **Витомир Живковић**, *Крупац: Географија, историја, друштвени живот и народноослободилачки рат* (Музеј Понишавља у Пироту и Балканолошки институт у Нишу), Пирот 1974, стр. 240 са 47 фотографија, профила и скица у тексту (Милорад Васовић), с. 164.

Владимир М. Николић, *Стари Пирот: Етнолошке белешке из њрошлости града* (издање Музеја Понишавља), Пирот 1974, стр. 1-118 са 18 фотографија и цртежа у тексту (Милорад Васовић), с. 166.

Коста Н. Костић, *Историја Пирота* (Издање Музеја Понишавља), Пирот 1973, стр. 1-91. (Јован Трифуноски), с. 167.

Миленко С. Филиповић, *Таковци — етнолошка њосмајрања*, Одељење друштвених наука САНУ, Расправе и грађа, књ. 7, Београд 1972, стр. 1-274. (Јован Трифуноски), с. 168.

Народни њесни ош среднише Родойи, Записал Атанас Раичев, Студия съставяне, обработка и коментар Росица Ангелова, Окръжен народен съвет — Смолян, Издателство на Българската академия на науките, София 1973, стр. 65. (Оливера Младеновић), с. 169.

Slovenski etnograf 23-24 (1970-71), Slovenski Etnografski muzej, Ljubljana 1972, стр. 153. (Бреда Влаховић), с. 171.

Boris Kuhar, *Odmirajoči stari svet vasi*, Poljudno znanstvena razprava, Redna knjiga Prešernove družbe, Ljubljana 1972, стр. 218. (Бреда Влаховић), с. 172.

George Whorton James, *Indian basketry* (Dover, New York 1972) (Ласта Ђаповић), с. 173.

БИБЛИОГРАФИЈА

Емилија Церовић, Библиографија радова Јована Ердџановића, с. 177.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXIV (1975); Београд 1975

Уредник: Проф. др Милорад Васовић, директор Етнографског института САНУ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Видосава Стојанчевић, Етнолошке компоненте књижевног стваралаштва Иве Андрића, с. 1.

Томица Никчевић, Нико С. Мартиновић и његово стваралаштво у области културне, политичке и државно-правне историје, с. 25.

Миљана Радовановић, У спомен Нику С. Мартиновићу, прегоацу на проучавању борбеног фолклора, с. 41.

Мирослав Драшкић, Разматрање о појму народа и нације са освртом на мишљења у југословенској научној литератури, с. 45.

Андреј Бренч, Заједнички и особени елементи у погребним обичајима западних и јужних Словена, с. 57.

Милорад Васовић, Животна средина и народна баштина, с. 69.

Момчило Гогич — Лутовац, Проблеми савремених спољних миграција на примјеру општина Иванград, Плав и Рожаје, с. 79.

Бреда Влаховић, Неки етнички процеси у Белој Крајини (Словенија), с. 103.

Милка Јовановић, Утицај законских прописа на нестајање традиционалне ношње у Србији, с. 109.

Анђелка Лазаревић, Сексуална потенција — импотенција као појам у нашим народним обичајима, с. 115.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

Јован Ф. Трифуноски, Култно дрвеће у Скопској Црној Гори — поводом тридесетогодишњице смрти Тих. Р. Ђорђевића, с. 129.

Драгана Савковић, Један сточарски обичај — „Говеђа богомоља“ у Темнићу, с. 141.

Павле Штрасер, Воденице у Сремским Карловцима у XVIII и XIX веку, с. 163.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Васа Чубриловић, *Пајријархална друштва и њихова обичајна права у Албанији и Црној Гори средњег века*. Посебна издања Балканолошког института САНУ, књ. 1, Београд 1974, стр. 43–69. (Јован Ф. Трифуноски), с. 171.

Мирко Барјактаровић, *Етнички развојак Горњег Полимља*, Гласник Цетињског музеја, књ. VI, Цетиње 1973, стр. 161–198. (Јован Ф. Трифуноски), с. 172.

Václav Frolec, *Tradiční vinarství na Morave*, Vydala Universita J. E. Purkyně — Filosofická fakulta, Brno 1974. (Оливера Младеновић), с. 173.

Гласник Етнографског музеја, књ. 37, Београд 1974. (Драгомир Антонић), с. 174.

Миодраг Матицки, *Српскохрватска граничарска етика*, Издање Института за књижевност и уметност, Београд 1974, стр. 310. (Десанка Николић), с. 175.

Др Јаша Романо, *Југословенска библиографија лекаруша и народних медицинских рукописа*, Научно друштво за историју здравствене културе, Београд 1973, стр. 1–329. (Емилија Церовић) с. 177.

ХРОНИКА

Три консултативна сасијанка у Етнографском институту САНУ (Милорад Васовић), с. 179.

Госповање групе „Collegium historicum“ из Александровца 26. и 27. маја 1975. године у Београду (Драгомир Антонић), с. 183.

О њоложају и неким актуелним питањима Рома (Душан Дрљача), с. 184.

Резиме радова штампани су на француском или руском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXV (1976); Београд 1976

Уредник: Проф. др Милорад Васовић, директор Етнографског института САНУ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

С. А. Токарев, Вук Караџић као етнограф, с. 1.

Мирко Р. Барјактаровић, Седмдесет година етнологије на Филозофском факултету у Београду, с. 9.

Нико С. Мартиновић, Црногорски печалбари у Цариграду, с. 15.

Рајко Ђурић, Значај и смисао неких ромских празноверица, с. 25.

Јован Трифуноски, Арапска гробља у битолском крају, с. 31.

Јован Ђ. Марковић, Називи наших насеља, с. 35.

Миљана Радовановић, Милован Радовановић, Шабачка Посавина и Поцерина у антропогеографским проучавањима Војислава Радовановића, с. 49.

Јован Туцаков, Народна превентивна фитотерапија, с. 59.

Иван Ковачевић, Додоле — интегрални приступ проучавању обичаја, с. 67.

Петар Влаховић, Сима Тројановић као истраживач српског народа и његове културе, с. 89.

Александар Миљковић, О Валтазару Богишићу, његовој личности и његовом делу у области проучавања неписаног народног права, с. 99.

Видосава Стојанчевић, Традиционална култура Враћа на прелому два века у делима Борисава Станковића, с. 119.

ПРИЛОЗИ

Божидар Милић — Криводољанин, Социјално економско стање и исхрана сеоског становништва општине Љиг, с. 149.

Глигор Станојевић, Попис становништва, стоке и земље села Горње Биљане и Корлат, с. 179.

Ласта Ђаповић, Обрада корала на отоку Зларину, с. 187.

Милорад Милошевић — Бревинац, Две белешке — Неки подаци из култа Светог Саве у Студеници и Кумство уместо крвне освете у студеничком селу Рудну, с. 193.

ОСВРТИ

Десанка Николић, Нека запажања о савременим токовима развоја фолклористике у Турској, с. 197.

ХРОНИКА

XIV Саветовање ЕДЈ у част осамдесетогодишњице живота проф. др Милована Гаваџија — Скубичке Тојлице, 7-10. октобар 1975. (Душан Дрљача), с. 209.

Три предавања професора С. А. Токарева у Београду (Душан Дрљача), с. 213.

IN MEMORIAM

Милка Јовановић, Професор др Боривоје Дробњаковић — поводом петнаестогодишњице смрти, с. 217.

Јован Ф. Трифуноски, Професор др Тома Смиљанић (1888-1969), с. 225.

Милка Јовановић, **Десанка Николић**, **Мирослав Драшкић** и његов допринос проучавању народних ношњи, с. 227.

ПРИКАЗИ

Тодор Симовски, *Етнографска карта — Воденски округ* (Јован Ф. Трифуноски), с. 233.

Анастас Примовски, *Бити и култура на родојскије Българи*, Софија 1973. (Мирко Р. Барјактаровић), с. 234.

Dr Milutin Đuričić, *Arbanaška zakletva — beja* (Мирко Р. Барјактаровић), с. 235.

Галерија сељака сликара — Ковачица (Емилија В. Церовић), с. 236.

Милан З. Влајинац, *Жена у народним пословицама* (Зорица Дивац), с. 238.

Zorica Rajković, *Tradicionijski oblici nevjenčanog braka kod Hrvata i Srba u svijetlu „pokusni brak“* (Марија Ђокић), с. 239.

Резимеи радова штампани су на енглеском или француском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXVI (1977); Београд 1977

Уредник: Проф. др Милорад Васовић

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Ненад Љубинковић, Прилог проучавању законитости развоја легенде у Јужних Словена — од епске легенде о Краљевићу Марку до епске легенде о Титу, с. 11.

Др Милорад Васовић, Војислав Радовановић — научник, учитељ и организатор научно-истраживачког рада, с. 27.

Др Милка Јовановић, Војислав С. Радовановић и његов допринос проучавању наше народне ношње, с. 35.

Драгомир Антонић, О проучавању побратимства, с. 43.

Зорица Дивац, Неке етно-антрополошке карактеристике деце села Долово (код Панчева), с. 59.

Марија Ђокић, Неке етно-антрополошке карактеристике Банатског Новог Села (код Панчева), с. 79.

Анђелка Лазаревић, Хирургија и ортопедија у народној медицини код Срба, с. 97.

Момчило Лутовац, О Ромима у Црној Гори, с. 119.

Др Миљана Радовановић, др Десанка Николић, Приступ проучавању савремених етничких процеса у колонијстичком насељу Бачко Добро Поље, с. 139.

Dr Ilze Schwidetzki, Живко Микић, О антрополошком односу Илира и Трачана у праисторијском и римском периоду, с. 151.

Др Петар Влаховић, Балкански градови, вароши и варошице у делу академика Бранислава Којића, с. 163.

Др Оливера Младеновић, Око расправе Тихомира Ђорђевића „Српске народне игре“, с. 175.

ПРИЛОЗИ

Михаило Зорић, Кочић и Цвијић, преписка и нека поређења, с. 191.

Др Павле С. Радусиноввић, Из живота и рада П. А. Ровинског (Уз шездесету годишњицу смрти), с. 199.

Др Леонтије Павловић, Један захтев за заштиту човекове средине пре 112 година у Смедереву, с. 209.

Др Јован Трифуноски, Воденице и ваљавице у Струмичком крају, с. 221.

ГРАБА

Радован Драшкић, Легенде у причањима житеља Рибничког краја, с. 229.

Радован Драшкић, Јелена Арсеновић, Слађана Лекић, Друштвени обичаји — уз животни циклус села Рибничког краја, с. 231.

Вукман Ђулафић, Српски свадбени обичаји у околини Новог Пазара, с. 243.

ХРОНИКА

Поводом тридесетогодишњице рада Етнографског института САНУ (Др Миљана Радовановић), с. 249.

О симпозијуму „Живот и обичаји Рома у нашој земљи“ (Јаста Ђаповић), с. 254.

Прослава 150-годишњице Мајице српске 1826–1976. (Др Десанка Николић), с. 259.

О покрећу Младих истраживача (Драгомир Антонић), с. 260.

Ручни радови жена села Текије (Др Милка Јовановић), с. 262.

Симпозијум Сеоски дани Срејена Вукосављевића V, Пријејоље 1977. (Бреда Влаховић), с. 264.

Омладинска истраживачка акција „Тимок 77“ (Етнолошка програмска акција) (Драгомир Антонић, Зорица Дивац), с. 266.

ПРИКАЗИ

Václav Frolec, *Lidová architektura na Moravě a ve Slezku* (Душан Дрљача), с. 271.

Ђурђица Петровић, *Дубровачко оружје у XIV веку* (Зорица Дивац), с. 272.

Мирко Барјактаровић, *О једној савременој арбанашкој породичној задрузи* (Ј. Ф. Трифуноски), с. 275

Аритон Поповски, *Тајниот језик на мајсториите градители од Река* (Ј. Ф. Трифуноски), с. 275

Преглед етнографије Русина у Југославији (Душан Дрљача), с. 276.

Slovenski etnograf XXVII–XXVIII (Бреда Влаховић), с. 279.

Љубомир Андрејић, *Библиографија о народној ношњи код југословенских народа* (Драгомир Антонић), с. 280.

Резимеи радова штампани су на енглеском, француском или немачком језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXVII (1978); Београд 1978

Уредник: проф. др Петар Влаховић, директор Етнографског института САНУ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

- Валеријан Собисјак, Исељеништво као предмет етнолошких проучавања, с. 9.
 Видосава Стојанчевић, Етно-демографске карактеристике и друштвена обичајна традиција Пирота и пиротског краја у време ослобођења од Турака (1878-1890), с. 23.
 Видосава Стојанчевић, Проблеми промена и преображаја у Цвијићевим проучавањима Балканског полуострва, с. 39.
 Милка Јовановић, Цвијић о ношњи као етничкој одредници, с. 57.
 Миљана Радовановић, Питање топонимије у Српском етнографском зборнику, с. 63.
 Милка Јовановић, Милан Јевтић, Тамнава, с. 69.
 Десанка Николић, Нека запажања о специфичностима у преображавању традиционалне културе становништва Србије на примеру два сеоска насеља, с. 81.
 Петар Влаховић, Свадба у савременим условима живота на територији Србије, с. 91.
 Оливера Младеновић, Краљичка песма за којом је Вук Караџић трагао, с. 101.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

- Ејуп Мушовић, Новопазарски Роми и њихове карактеристике, с. 107.
 Марија Ђокић, Становништво у селима Креманске површи, с. 113.
 Василија Колаковић, О цинцарском (влашком) пореклу породице Косте Нешковића, брчанског трговца (1849-1914), с. 119.
 Јован Ф. Трифуноски, Црепуљарство у гостиварском крају, с. 127.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Емилија В. Церовић, Библиографија издања Етнографског института и радова објављених у њима у периоду 1972-1976, с. 133.

СЕЋАЊА

- Сребрица Кнежевић, Академик професор др Јован Туцаков (1905-1978) — Сарадња са Етнографским институтом САНУ и допринос на пољу етнофармације и етномедицине, с. 161.
 Добрило Аранитовић, Седамдесет пет година од смрти Танасија Пејатовића (1875-1903), с. 169.
 Јован Трифуноски, Професор Андре Јутронић (1895-1977), с. 175.

ХРОНИКА

- Музеј афричке уметности (Зорана Стојановић), с. 179.
 Пејнаесито савешовање етнолога Југославије (Душан Дрљача), с. 181.
 Два предавања професора Ј. Буришије у Београду (Душан Дрљача), с. 184.
 Први геронтолошки конгрес Југославије (Александар Миљковић), с. 186.
 Два значајна јубиларна скупа Народног музеја у Лесковцу 1977/78. (Видосава Стојанчевић), с. 191.
 Научни скуп посвећен стогодишњици ослобођења Пирота од Турака (Душан Дрљача), с. 194.
 Предавање професора В. П. Алексејева о Словенима (Душан Дрљача), с. 196.
 Савешовање о изградњи југословенског етнотолка на подручју географског центра Југославије (Душан Дрљача), с. 197.
 Симпозијум Сеоски дани Срејена Вукосављевића VI, Приједоље 1978. године (Милка Јовановић), с. 202.
 Седми сабор народног стваралаштва СР Србије (Милка Јовановић), с. 204.

ПРИКАЗИ

- Др Бранко Гавела, *Из дубине векова* (Петар Влаховић), с. 207.
Др Бранко Гавела, *Предзнања и знања о старом Балкану* (Петар Влаховић), с. 208.
Ј. Ковачевић, *Аварски каганат* (Петар Влаховић), с. 210.
Радован Самарџић, *Писци српске историје* (Петар Влаховић), с. 212.
Оснивачи великих религија (Бранко Ђупурдија), с. 213.
Petar Stojanović, *Pobratimstvo kao osobita vrsta srodstva u Crnoj Gori i severnoj Albaniji* (Ј. Ф. Трифуноски), с. 216.
Видосава Николић-Стојанчевић, *Лесковац и ослобођени њредели Србије 1877-78. године — етничке, демографске, социјално-економске и културне њрилике* (Ј. Ф. Трифуноски), с. 217.
Драгутин Ђорђевић, *Ашани у Лесковачком крају* (Ј. Ф. Трифуноски), с. 217.
Радмила Кајмаковић, *Семберија — етнoлошка монографија* (М. Р. Барјактаровић), с. 218.
Monumenta Tutela, Ochrana Pamiatok 9, Symposium ICOMOS ČSSR 1971, Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, 1976, s. 1-484 (Видосава Стојанчевић), с. 219.
Michel Panoff — Michel Perrin, *Dictionaire de l'ethnologie, Petite Bibliothèque Payot 224, Paris 1973, s. 1-293* (Видосава Стојанчевић), с. 224.
Životni prostředi a tradice, sv. 2, Brno 1974. (Видосава Стојанчевић), с. 226.
Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja — vprašalnice, Ljubljana, Izdala Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov (Бреда Влаховић), с. 231.
Etnologija in sodobna slovenska družba, Savetovanje etnološkog društva Slovenije, Brežice, juna 1978. (Бреда Влаховић), с. 235.
Slovenski etnograf XXIX, 1976, Ljubljana 1978, Slovenski etnografski muzej, s. 160 (Бреда Влаховић), с. 239.
Zanimљив резултати једне акције (Ласта Ђаповић), с. 241.
Етнoграфија Јужних Славена у Мађарској, њом I и II (Душан Дрљача), с. 243.
М. Вошковић, М. Маширевић, *Samouki likovni umetnici u Srbiji — Torino, Eskenaziarte 1977, s. 1-427 + 4* (sa ilustracijama) (Емилија Церовић), с. 245.
Kosta Dimitrijević, *Narodni umetnici Jugoslavije, Beograd 1976, s. 1-194+2* (sa crtežima i fotografijama u tekstu) (Емилија Церовић), с. 246.
Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА ХХVIII (1979); Београд 1979

Уредник: проф. др Петар Влаховић, директор Етнографског института САНУ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

- Петар Влаховић, *Развој етнологије на Филозофском факултету у Београду од оснивања до другог светског рата*, с. 9.
Миљана Радовановић, *Проблеми друштвених промена и српска етнологија у двадесетом веку*, с. 21.
Видосава Стојанчевић, *Место и улога етнологије у интердисциплинарним проучавањима заштите човекове животне средине*, с. 35.
Десанка Николић, *Насеље Пиносава пре 57 година према речима једног савременика*, с. 47.
Ласта Ђаповић, *Завет и заклетва — сличности и разлике*, с. 59.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

- Леонтије Павловић, *Смедеревске металне змије које доносе здравље и срећу и елементи митологије*, с. 67.
Сима Николић, *Црна Трава*, с. 89.

Љубица Маринковић, Традиционално виноградарство и његова улога у привреди смедеревског краја, с. 99.

Јован Вукмановић, Страни утицаји у формирању народне ношње Старе Црне Горе, с. 131.

Љубомир Дурковић — Јакшић, Љубомир П. Ненадовић о прногорској ношњи, с. 139.

Ласта Ђаповић, Једна забелешка о сахрањивању, с. 147.

Глигор Станојевић, Прилози за историју куге средином XVIII вијека у Албанији, Херцеговини и Црној Гори, с. 149.

Анђелка Лазаревић, Контрацепција у нашој етно-медицини и њена примена у савременој здравственој заштити, с. 153.

ХРОНИКА

Јубилеј академика Душана Недељковића (М. Радовановић), с. 161.

Животи и дело академика Душана Недељковића (Слободан Зечевић), с. 161.

Поздрав Ј. Вукмановића, Цетиње

Поздрав З. Палчока, Загреб

Поздрав П. Влаховића, Београд

Поздрав Д. Вучинића — Варге, Приштина

Етнографске теме на 26. Фестивалу југословенског документарног и крајкометражног филма (Душан Дрљача), с. 170.

Предавање В. И. Наулка у Београду (Душан Дрљача), с. 172.

ПРИКАЗИ

Pogledi na etnologijo, Pogledi 3, Ljubljana 1978, s. 454. (Бреда Влаховић), с. 175.

Premeny l'udových tradicii v súčasnosti Socialistickej krajiny, Slovenská akadémia vied, Narodopisný ústav, Bratislava 1978 (str. 1, 391). Edícia: Spisy Medzinárodného komitétu pre etnografické štúdium súčasnosti, zv. 2 (Видосава Стојанчевић), с. 180.

Вредан прилог антропологији (Добрило Аранитовић), с. 183.

Јован В. Јовановић, Лесковачко Поље и Бабицка Гора — Привредна, етнографска и социолошка исцртавања, „Лесковачки зборник“, књ. XVIII, Лесковац 1978, стр. 1-120. (Јован Ф. Трифуноски), с. 186.

Ејуп Мушовић, Санџачке миграције у XIX веку, Симпозијум сеоски дани Сретена Вуковсављевића, књ. V, Пријепоље 1978. г., стр. 207-218. (Јован Ф. Трифуноски), с. 187.

Astrida Bugarski, Razvoj seoske stambene zgrade и okolini Dervente od polovine devetnaestog veka до наших дана, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, sveska XXX-XXXI, Sarajevo 1978, str. 131-173. (Јован Ф. Трифуноски), с. 188.

Момчило С. Лутовац, Сточарство на Смиљевци у прошлости и данас, Гласник Српског географског друштва, св. 57-1, Београд 1977, стр. 99-116. (Јован Ф. Трифуноски), с. 188.

Радмила Кајмаковић, Народни обичаји ситановништва Девентије, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, sveska XXX-XXXI, Sarajevo 1978, str. 43-88. (Јован Ф. Трифуноски), с. 189.

Petar Stojanović, Pobratimstvo kao osobita vrsta srodstva и Crnoj Gori и sjevernoj Arbaniji — osvrti на stanje и XIX и у почетку XX вијека, Zbornik за narodni život и običaje Južnih Slavena, књ. 47, JAZU, Zagreb 1977, s. 291-320. (Павле С. Радусиновић), с. 190.

Др Видак Вујачић, Трансформација иаширијахалне породице у Црној Гори, Београд, Слово Љубве 1977. (Павле С. Радусиновић), с. 192.

Јелена Шаулић, Вук и породица, Београд, Југословенска ревија, 1978, с. 314 + 1 (са сликама у тексту и прилогу) (Емилија Церовић), с. 195.

Hulio Karo Varoša, Veštice и njihov svet, „Mladost“, Beograd 1979; књ. I, II (Добрила Браћић), с. 196.

Једна монографска студија о Царичином Граду: Владимир Кондић, Владислав Поповић, Царичин Град — утврђено насеље у византијском Илирику, „Галерија Српске академије наука и уметности“, Београд, 1977, стр. 427. (Александар А. Миљковић), с. 199.

Михаило Димоски, *Македонски народни ора од рејериоароџи на Ансамблој за народни игри и њесни „Танец“*, Скопје 1977 (штампање завршено јуна 1978), стр. 240. Извод на француском (Оливера Младеновић), с. 203.

Dr Roderyk Lange, *Tradycyjny taniec ludowy w Polsce i jego przeobrażenia w czasie i przestrzeni*, London 1978, Izvod na engleskom (Оливера Младеновић), с. 205.

Tyth Ferenc, Kálmány Lajos Nyomában, *Az észak-bánáti népballadák élete*. A Balladákat gyűjtötte Katona Imre és Tóth Ferenc. Hungarológiai Intézet, Ujvidék 1975, str. 305 (Магдалена Веселиновић-Шулц), с. 207.

Jung Károly, *Az emberélet fordulói*, Gombosi népszokások, Forum, 1978, str. 329 (Магдалена Веселиновић-Шулц), с. 208.

Здравац миришљавац, Народне песме и бајалице из Тимочке Крајине. Сакупио Љубиша Рајковић Кожељац, Зајечар 1978, стр. 359 (Аница Шаулић), с. 210.

Margaret Mid, *Sazrevanje na Samoi* (Psihološka studija mladeži u primitivnom društvu, namenjena ljudima zapadne civilizacije), Prosveta, Beograd, 1978, s. 266 (Бранко Ђупурдија), с. 214.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXIX (1980); Београд 1980

Уредник: проф. др Петар Влаховић, директор Етнографског института САНУ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Петар Влаховић, Етничке прилике у Србији у Првом српском устанку, с. 9.

Андрија Б. Стојковић, Јован Жујовић као антрополог и етнолог, с. 21.

Андрија Б. Стојковић, Јован Жујовић о религији и цркви, с. 33.

Мирјана Букановић, Тихомир Ђорђевић на конференцији мира у Паризу 1919. године, с. 45.

Ејуп Мушовић, Пештер и његово становништво у прошлости, с. 63.

Љиљана Белкашић-Хаџидедић, Утицај града на село на примјеру прихватања оријенталних елемената у сеоским ношњама средње Босне, с. 87.

Ђорђе Р. Симоновић, Топономастика равничког властелинства са посебним освртом на поседе у околини манастира, с. 97.

Јован Ф. Трифуноски, Манастирски конаци у Скопској Црној Гори, с. 113.

ОСВРТИ

Сарадња етнолога и архивекаџа (Јаста Ђаповић), с. 125.

Хлебна ђећ у селима охридско-сџруишке области (Јован Ф.Трифуноски), с. 127.

Жејвене свечаности „Дужијанца 79“ — одржане у Бајмоку 14. јула 1979. године (Бранко Ђупурдија), с. 131.

ХРОНИКА

Два предавања З. Соколевичеве у Београду (Душан Дрљача), с. 135.

Предавање професора Маргарити Бовен у Београду (Душан Дрљача), с. 136.

Етнографске теме на 27. фестивалу Југословенског документарног и крајкометражног филма (Душан Дрљача), с. 138.

Друга међународна конференција о етнологишком ироучавању народности (Душан Дрљача), с. 139.

ПРИКАЗИ

Састанак међународне комисије за ироучавање народне културе Карџаџа и Балкана (МКККБ), Смоленице 1980. (Бреда Влаховић), с. 141.

Симпозијум „Сеоски дани Срећена Вукосављевића“ VII, Заједница основног образовања, Пријепоље, 1979, стр. 262. (Добрило Аранитовић), с. 142.

Lawrenc Krader, *Etnologija i antropologija u Marksa*, Svijet suvremene stvarnosti, Zagreb, 1980, str. 323. (Мирослава Малешевић), с. 145.

С. А. Токарјев, *Рани облици религије и њихов развој*, „Свијетлост“, Сарајево 1978, стр. 391. (Бранко Пупурдија), с. 146.

Ричард Кевендиш, *Историја магије*, Београд 1979. (Добрила Братић), с. 148.

Špiro Kulišić, *Stara slovenska religija u svjetlu novih istraživanja, posebno balkanoloških*, Akademija nauka Bosne i Hercegovine (Djela, knj. LVI, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 3, Sarajevo 1979, str. 246.) (Петар Влаховић), с. 151.

Radmila Filipović-Fabijanić, *Verovanje u kurativnu moć kulturnih grobova kod Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, serija Etnologija sv. XXXIII, Sarajevo 1979, str. 57-84. (Јован Трифуноски), с. 154.

Ејуп Мушовић, *Исламизација у Новојазарском Санџаку*, Симпозијум Сеоски дани Срећена Вукосављевића, св. VII, Пријепоље, 1979, стр. 105-114. (Јован Трифуноски), с. 155.

Јасна Бјеладиновић, *Српска народна ношња у Ибарском Колашину, Штјавици и у околини Новог Пазара*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 43, Београд 1979, стр. 57-118. (Милка Јовановић), с. 155.

Братислава Владић-Крстић, *Тилимарситво у Босни и Херцеговини*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, serija za Etnologiju, sv. XXXII, Sarajevo 1978, str. 225-296. (Јован Ф. Трифуноски), с. 156.

К. Ногáлек, *Folklór a světová literatura*, Československa Akademie Vied, Praha 1979, str. 1-219. (Видосава Стојанчевић), с. 157.

Здравац миришљавац, Народне песме и бајалице из Тимочке крајине. Сакупио Љубиша Рајковић Кожељац, Зајечар 1978, с. 359. (Аница Шаулић), с. 159.

R. Bastide, *Anthropologie Appliquée*, Payot 183, Paris 1971, str. 1-244. (Видосава Стојанчевић), с. 163.

Група аутора: *Бачко Добро Поље — горшћаци у равници*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 18, Београд 1979, стр. 298. (Павле С. Радусиновић), с. 164.

Ђоко Д. Пејовић, *Друштвено-филозофски погледи у Црној Гори од почетка XIX до средине XX вијека*, прилог изучавању теоријске мисли у Црној Гори, ЦАНУ, посебна издања, књ. 10, Титоград 1980. (Павле С. Радусиновић) с. 169.

Ђурица Крстић, *Правни обичаји код Куча*, САНУ, Балканолошки институт, посебна издања, књ. 7, Београд 1979. (Павле С. Радусиновић), с. 174.

Зборник, Проблеми историје и етнографије Америке, „Наука“ Москва 1979, стр. 2-276. (Сенка Ковач), с. 179.

Э. Л. Нитобург, *Негры*, США (XVII начало XXв) „Наука“ Москва 1979, стр. 3-293. (Сенка Ковач), с. 181.

Етнологијске свеске I, Етнолошко друштво Србије, Београд 1978, стр. 188. (Мирослава Малешевић), с. 183.

Етнологијске свеске II, Етнолошко друштво Србије, Београд 1980, стр. 122. (Мирослава Малешевић), с. 185.

Марино Зурл, *Крвна освета у Косову*, „Аугуст Цесарец“, Загреб 1978, стр. 305. (Добрило Аранитовић), с. 186.

БИБЛИОГРАФИЈА

Добрило Аранитовић, Прилог библиографији радова о крвној освети на тлу Југославије, с. 191.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXX (1981); Београд 1981

Уредник: проф. др Петар Влаховић, директор Етнографског института САНУ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

- Милка Јовановић, Шумадија у делима Боривоја Дробњаковића, с. 9.
Видосава Стојанчевић, Стеван Сремац о етно-психичким карактеристикама и менталитету људи наших крајева — посвећено седамдесетпетогодишњици пишчеве смрти, с. 19.
Андријана Гојковић, Народни музички инструменти у делима Стевана Сремца, с. 41.
Петар Влаховић, Процес исламизације у неким нашим крајевима — прилог проучавању, с. 51.
Добрила Братић, Елементи за етнолошку анализу радио-порука (на примјеру честитки, жеља и поздрава Радио Новог Пазара), с. 61.
Надежда Пешић-Максимовић, Заштита споменика народне културе и стваралаштва у Србији — проблеми и перспективе, с. 69.
Сребрица Кнежевић, „Стари Мексиканац“ и његов значај у интеркултурној комуникацији — прилог проучавању односа белаца и Индијанаца, с. 87.
Живко Микић, Вердапска серија као антрополошки модел неолитизације, с. 103.
Љубомир Берберовић, Поглед на историју биоантрополошких истраживања рецентног становништва Босне и Херцеговине, с. 131.

ОСВРТИ

- Мирослав Драшкић, Ранко Баришић, Постанак Хиландара и порекло његовог имена са неким етнолошким белешкама, с. 137.
Срета Пецињачки, Банатски дистрикти и спахилуци у 1690. години, с. 145.
Јован Ф. Трифуноски, Породичне задруге у Скопској Црној Гори, с. 151.

СЕЊАЊА

- Петар Влаховић, Уз стогодишњицу рођења Веселина Чајкановића, с. 157.
Александар А. Миљковић, Радклиф — Браун и његово дело у области социјалне антропологије, с. 167.

ХРОНИКА

- Однос словеначке етнологије према архиепископском наслеђу (Душан Дрљача, Бреда Влаховић), с. 173.
Саветовање — Културно наслеђе и културне манифестације у развоју туризма (Душан Дрљача), с. 177.
Етнографске теме на 28. фестивалу југословенског документарног и крајкометражног филма у Београду (Душан Дрљача), с. 179.
Научни скупи „Жена и друштво“, Загреб 1981. године (Мирослава Малешевић), с. 183.

ПРИКАЗИ

- Радосав Мијатовић, Средњовековне жупе дуж Лима — симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића, св. VII, Пријепоље 1979, стр. 209–223 (Ј. Ф. Трифуноски), с. 185.
Јанићије Бурић, Гаја Пантелић, Петар Јокић, Анта Протић, Казивања о српском устанку 1804, приредила Драгана Самарџић, СКЗ, коло LXXIII, књига 484, Београд 1980. (Невенка Недељковић), с. 185.
Драга Вуксановић-Анић, Са кайетаном d'Ормесоном 1877. 22 дана двоколицама кроз Србију, Народна књига, Београд 1980, стр. 1–252. (Видосава Стојанчевић), с. 188.
Бранислав Букуров, Ојштина Ада, Посебна издања Института за географију Природно-математичког факултета, Нови Сад 1979, стр. 1–180 (Ј. Ф. Трифуноски), с. 192.
Бранко Максимовић, Заштита живописа историјских језгара градова Југославије, Летопис Матице српске, јул-август, Нови Сад 1979, стр. 118–142 (Ј. Ф. Трифуноски), с. 192.
Јубилеј часописа „Развјитак“ (Оливера Младеновић), с. 193.
„Бока“ — Зборник радова из науке, културе и умјетности, Херцег Нови 1980. (Радосав Меденица), с. 194.

- Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj*, 3. Budimpešta 1979. (Душан Дрљача), с. 197.
Interetnické vzťahy vo folklóre karpatskej oblasti, Etnographia carpatobalcanica, Slovačka akademija nauka, Bratislava 1980, s. 352 (Оливера Младеновић), с. 198.
Acta scansenologica I, Sanok 1980. (Душан Дрљача), с. 201.
Narodnosti u NR Mađarskoj (Na raznim jezicima, s istim stremljenjima), Budimpešta 1978, s. 98+16 (Душан Дрљача), с. 203.
John Michell, *The Earth Spirit, its Ways, Shrines and Mystries*, Avon Books, New York 1975. (Ласта Ђаповић), с. 204.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Љубомир Андрејић, Прилог етнолошкој библиографији титовоужичког региона, с. 209.
 Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXXI; Београд 1982

Уредник: др Петар Влаховић, професор Универзитета

Петар Влаховић, Уз тридесет пету годишњицу рада Етнографског института САНУ, с. 9.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

- Милисав В. Лутовац, Заједништво људи у планинско-брдским областима Црне Горе и Старе Рашке, с. 19.
 Иван Ковачевић, Етнологија у *Просјом ојису свецелог земљејознања* од Георгија Хаџића, с. 27.
 Десанка Николић, Ка проблему проучавања менталитета у Србији друге половине XIX века с посебним освртом на дело Алимпија Васиљевића (1831-1911), с. 39.
 Душан Дрљача, Матичне књиге као извор за проучавање етничких процеса, с. 51.
 Андријана Гојковић, Размишљања о музици Рома, с. 61.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

- Јован Ф. Трифуноски, Слава Марковог манастира, с. 69.
 Јован Трифуноски, Цинцари у Тетову, с. 75.
 Гордана Живковић, Помана, с. 79.
 Бранко Ђупурдија, Један пример фолклоризма, с. 87.

СЕЋАЊА

- Петар Влаховић, Уз двадесет пету годишњицу смрти Проф. др Војислава С. Радовано-вића, директора Етнографског института САНУ (1894-1957), с. 91.

ХРОНИКА

Сћручно научни скујови Ејнографског инстџијутџа САНУ у 1982. години (Петар Влаховић), с. 95.

Други конгрес Међународног удружења за ејнологију и фолклор Евроје, Москва- Суздаљ, 30. IX — 6. X 1982. (Душан Дрљача), с. 99.

Симпозијум *Улога йородице у ејнокултурним йроцесима у социјалистичким условима (Улога родину в етнокултурних процесох в родниенках социализми)* — Narodopisny ustav SAV, Bratislava-Smolence, 11-15. oktobra 1982. (Миљана Радовановић), с. 107.

Слободна трибина о йишћањима инйердисциплинарне научне сарадње у исйраживању савремене йородице — Смоленице (*Volna tribina k otázkat medziodborovej vedeckoj spolupráce pri výskute súčasnej rodiny* — Smolence, ČSSR) (Зорица Дивац), с. 111.

Два йредавања йроф. др Уйне Морман у Београду (Душан Дрљача), с. 113.

ПРИКАЗИ

Мирча Елијаде, *Kovači i alkemičari*, Графички завод Хрватске, библиотека „Zora“, Загреб 1982, с. 253 (Драгана Антонијевић-Пајић), с. 115.

Уве Везел, *Мий о мајријархају*, „Просвета“, Београд, 1982 с. 185 (Мирослава Малешевић), с. 117.

Олга Зиројевић, *Роми на подручју данашње Југославије у време шурске владавине*, Гласник Етнографског музеја, књ. 45, Београд 1981, с. 225–245 (Јован Ф. Трифуноски), с. 120.

Радмила Кајмаковић, *Традиционални народни обичаји динарског ситановништва у Површи и Ракићном*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Nova serija: Etnologija, sv. XXXIV/1979, Sarajevo 1980, str. 105–120 (Јован Ф. Трифуноски), с. 120.

Objets et Mondes, Tome 20 — Fascicule 4, La Revue de Musée de l'Homme, Paris 1980 (Драгана Антонијевић-Пајић), с. 121.

Objets et Mondes, Tome 21 — Fascicule 1, La Revue de Musée de l'Homme, Paris 1981 (Драгана Антонијевић-Пајић), с. 122

Етнографија Јужних Славена у Мађарској, св. 4 и св. 5, Будимпешта 1982 (Душан Дрљача), с. 124.

БИБЛИОГРАФИЈА

Александар Јанковић, Библиографија издања Етнографског института и радова објављених у њима у периоду 1977–1981. г., с. 127.

Резимеи радова штампани су на енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXXII; Београд 1983

Уредник: Десанка Николић

Посвећено академику професору Мехмеду Беговићу

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Ђурица Крстић, Досадашњи научни опус академика и професора Мехмеда Беговића, с. 11.
Мехмед Беговић, Сећање на студентске дане и прве кораке у универзитетској каријери (приредио Александар А. Миљковић), с. 19.

Радомир Лукић, Улога правника у уношењу морала у право, с. 27.

Александар А. Миљковић, О једној мање познатој књижевној и јавној делатности Мехмеда Беговића између два светска рата, с. 33.

Никола Ф. Павковић, Традицијско право и савремена сеоска породица, с. 41.

Драгомир Антонић, Паралелизам обичајне правне традиције и писаних законских аката (Српски грађански законик из 1844. године) — прилог проучавању, с. 47.

Љиљана Гавриловић, Беса као ограничење самосуда — структура и функције, с. 55.

Крстуна Квашниевич, Народни породични обичаји у полској сеоској средини, с. 65.

Зорица Дивац, Савремене трансформације обредних улога у породици, с. 79.

Мирослава Малешевић, Добрила Братић, О прослављању рођендана, с. 87.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

Бранко Ђупурдија, Прилог познавању гостопримства и буњевачких надимака на суботичким салашима, с. 101.

IN MEMORIAM

Бојан Јовановић, Тумач митске прошлости — поводом смрти Слободана Зечевића (1918–1983), с. 105.

ХРОНИКА

I конгрес југословенских етнолога и фолклориста, Рогашка Слатина, 5-9. октобра 1983. године (Бреда Влаховић), с. 109.

Састањак Међународне комисије за проучавање народне културе у области Карпата и Балкана (МКККБ), Пријеполје 1983. (Бреда Влаховић), с. 111.

Рад Комисије за филм Етнолошког друштва Србије (Душан Дрљача), с. 113.

Савештовање о заштити споменика народног грађиништва, Титово Ужице — Сирогојно, 27-30. септембра 1983. године (Бреда Влаховић), с. 115.

Пејнаестиа зонска смойра амајтерских хорова, оркестара и фолклорних ансамбала у Чаншавиру (Бранко Ђупурдија), с. 119.

ПРИКАЗИ

Ian Hodder, *The Present Past*, An Introduction to Anthropology for Archaeologists, London 1982. (Едит Петровић), с. 121.

Derek Freeman, *Margaret Mead and Samoa*, The Making and Unmaking of an Anthropological Myth, Harvard University Press, 1982. стр. 379 (Мирослава Малешевић), с. 123.

Дик Хебдиц, *Појкултура, значење сџила*, Београд 1980. (Инес Прица), с. 126.

Луј Венсан Тома, *Анџрологија смрџи I и II*, Београд 1980. (Инес Прица), с. 128.

Миодраг Јовановић, *Вока Миловановић (1850-1919)*, Српска академија наука и уметности, Београд 1983, стр. 7-62 (Александар А. Миљковић), с. 129.

Бранко Ђупурдија, *Аграрна магија у џтрадиционалној култури Срба*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 23, Београд 1982. (Добрила Братић), с. 131.

Драгослав Антонијевић, *Обреди и обичаји балканских сџочара*, Посебна издања Балканолошког института САНУ, књ. 16, Београд 1982. (Мирослава Лукић), с. 133.

Jan Sirácky a kolektiv, *Slováci vo svete*, tom 1, Matica slovenská, Martin 1980 (Оливера Младеновић), с. 135.

R. Kantor, E. Krasinska, *Potomkowie osadników z Polski we wsiach Derenk i Istvanmajor na Wegrzech*, Monografia etnograficzna, cz I. Zarys Gospodarki, cz II. Kultura Społeczna i Duchowa; Zeszyty Naukowe UJ DCLXIX, Prace Etnograficzne z. 15 i z. 17, Krakow 1981. (Душан Дрљача), с. 136.

Народни календар, Будимпешта 1983. (Душан Дрљача), с. 138.

Astrida Bugarski, *Spratna seoska kuća centralne Bosne*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, sv. 35/36, Sarajevo 1981, str. 1-56 (Јован Ф. Трифуноски), с. 139.

Миливоје Милосављевић, *Етнолошка грађа о Србима у Остџојићеву*, Рад војвођанских музеја, књ. 26, Нови Сад 1980, стр. 141-165 (Јован Ф. Трифуноски), с. 140.

БИБЛИОГРАФИЈА

Александар Јанковић, Библиографија радова академика Мехмеда Беговића, с. 141.

Резимеи радова штампани су на енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXXIII; Београд 1984

Уредник: Душан Бандић, директор Етнографског института

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Душан Бандић, Огледало — капија звезда, с. 9.

Десанка Николић, Улога ставова у проучавању менталитета, с. 21.

Мирко Барјактаровић, Судбина и значај традицијске културе у нашим савременим условима, с. 31.

Милка Јовановић, Народна ношња из времена Првог српског устанка у делима Павла Васића, с. 39.

Зорица Дивац, Адопција као обред прелаза, с. 47.

Добрила Братић, Ритуални аспект деобе задруге, с. 55.

Милица Живановић-Пурић, Трансформација породице као економске заједнице у Анамалима, с. 63.

Иван Ковачевић, Три елемента кафанског фолклора — дизање, куцање и разбијање чаша, с. 79.

Мирјана Анђелковић, Familia respublica Закона XII таблица, с. 85.

Гордана Живковић, Митровске задушнице, с. 101.

Јасна Хаџиниколић, Неки елементи живота и обичаја Шипибо Индијанаца, с. 107.

ПРЕВОДИ

Сали Ф. Мур, Барбара Г. Мајерхоф, Секуларни ритуал: форме и значења, (превела са енглеског Мирослава Малешевић), с. 117.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Нека разматрања на тему: урбана етнологија — нови обичаји (Драгана Антонијевић-Пајић), с. 141.

Проучавања карго-култа и осталих савремених милитаристичких покрета (Инес Прица), с. 144.

Stanley R. Barrett, *The Rebirth of Anthropological Theory*, University of Toronto Press, 1984, str. 266 (Мирослава Лукић-Крстановић) с. 149.

Marjorie Ferguson, *For Ever Feminine*, Women's Magazines and the Cult of Femininity, London 1983. (Едит Петровић), с. 155.

Claude Lévi-Strauss, *Paroles Données*, Plon, Paris 1984, str. 277 (Нина Сеферовић), с. 157.

Claude Lévi-Strauss, *Le regard éloigné*, Plon, Paris 1983. (Драгана Антонијевић-Пајић), с. 159.

J. G. Gouttebroze, *Qui perd gagne*, (Le Perceval de Chretien de Traves comme représentation de l'Oedipe inversé), Centre d'études médiévales de Nice, Nice 1983. (Смиља Марјановић), с. 159.

Václav Frolec a kolektiv, *Horní Vestonice*, Společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice, Brno 1984. str. 626 (Бреда Влаховић), с. 160.

Горо Горов, *Сиранджански фолклор*, Сборник за народни умотворения и народопис, књ. I, VII изд. Бугарске академије наука, Софија 1983. стр. 998 (Оливера Младеновић), с. 163.

Т. В. Космина, *Сильське жытло Подилля*, Кинец XIX–XX ст., Киив 1980. стр. 190 (Бреда Влаховић), с. 164.

Никола Пантелић, *Народна уметност Југославије*, Југословенска ревија и Југославија-публик, Београд 1984. стр. 200 (Мирјана Прошић-Дворнић), с. 167.

Antropologija žene, zbornik radova, Prosveta, Beograd 1984. str. 393 (Мирослава Малешевић), с. 172.

Ivan Čolović, *Književnost na groblju*, Narodna knjiga, Beograd 1984. str. 154 (Мирослава Малешевић), с. 174.

Naško Križnar, *Slovenski etnološki film. Filmografija 1905–1980*. Slovenski gledališki in filmski muzej s sodelovanjem Goriškega muzeja, Nova Gorica, Ljubljana 1982. (Драгана Антонијевић-Пајић), с. 176.

Винча у праисторији и средњем веку (Александар А. Миљковић), с. 179.

Svetlana Vajić, *Hrvatska narodna nošnja u Neumi i okolini*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, sveska 35/36, Sarajevo 1981. str. 57–86 (Јован Ф. Трифуноски), с. 181.

Радован Ршумовић, *Ушчицај краса на живој људи у сливу Великог и Малог Рзава*, Глас СССХХ САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 21, Београд 1980. стр. 135–152 (Јован Ф. Трифуноски), с. 181.

ХРОНИКА

Етнологија и фолклор на V Међународном конгресу за проучавање југоисточне Европе (AIESEE) у Београду, септембра 1984. (Миљана Радовановић), с. 183.

25 година рада Међународне комисије за проучавање народне културе Карпата и Балкана (МКККБ), (Бреда Влаховић), с. 187.

IN MEMORIAM

Миљана Радовановић, Душан Недељковић (1899-1984), с. 191.

Резимеи радова штампани су на енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXXIV; Београд 1985

Уредник: Душан Бандић, директор Етнографског института

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Милош Марјановић, Нека методолошка искуства у проучавању друштвених и културних промена на селу, с. 9.

Мирослава Лукић-Крстановић, Организовање друштвеног живота српских исељеника у Канади, с. 25.

Едит Петровић, Главни миграциони таласи италијанског становништва у Истру — прилог проучавању етничке прошлости Истре, с. 39.

Мирјана Прошић-Дворнић, Женско питање у Србији крајем XIX и почетком XX века и часопис „Домаћица“ (1879-1914), с. 47.

Инес Прица, Значење и функција стила у одевању београдске омладине (пример комуникацијске акултурације), с. 71.

Мирко Барјактаровић, Још о неким народним предањима код нас, с. 79.

Добрила Братић, Певање петлова, с. 87.

Драгана Антонијевић, Значење природе у бајкама, с. 97.

ПРЕВОДИ

Е. М. Мелетински, Перспективе и границе структуралног истраживања фолклора, (са француског превела Драгана Антонијевић), с. 103.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

Јован Ф. Трифуноски, Цинцари у варошици Ресну, с. 115.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Čas života. Rodinné a společenské svátky v životě člověka, Edice „Lidová kultura a současnost“, sv. 10, Brno 1985. str. 262 (Оливера Младеновић), с. 119.

Maria Biernacka, Oświata w rozwoju kulturowym polskiej wsi, Biblioteka Etnografii Polskiej 38, Wrocław, Ossolineum 1984. str. 208 (Јоана Павковић), с. 122.

Contes et Légendes de Guinée 1,2, Moscou 1979. (Сенка Ковач), с. 124.

Мирјана Малуцков, Румуни у Банату — етнолошка монографија, Нови Сад 1985. стр. 7-304 (Мирко Барјактаровић), с. 125.

Мила Босић, Божјићи обичаји Срба у Војводини, Београд 1985, стр. 5-185 (Мирко Барјактаровић), с. 127.

ХРОНИКА

Састајак Међународне комисије за проучавање Карпата и Балкана (МКККБ) (Јаста Баповић), с. 131.

Резимеи радова штампани су на енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXXV; Београд 1986

Уредник: Душан Бандић

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Душан Бандић, Функционални приступ проучавању породичне славе, с. 9.

Добрила Братић, Утемељеност друштвеног простора — Анализа људске жртве при грађеву, с. 21.

Драгана Антонијевић, „Чудноват змај ...“ или бајка о невољеном, с. 33.

Инес Прица, О критици новокомпоноване народне музике — елементи мита о народу, с. 51.

Мирослава Лукић-Крстановић, Новија проучавања етничког идентитета — Америчке и канадске теоријске оријентације, с. 61.

Мирко Барјактаровић, Новија динарска племена, с. 73.

Андријана Гојковић, Народни музички инструменти у делима Јанка Веселиновића, с. 81.

Милина Ивановић, Ваљавице у Врањском крају, с. 91.

ПРЕВОДИ

Алан Дандес, Текстура, текст и контекст, (превела са енглеског Мирослава Малешевић), с. 111.

Алан Дандес, О морфологији игара: Проучавање структуре невербалног фолклора, (превод са енглеског Драгана Антонијевић), с. 125.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

Јован Ф. Трифуноски, Цинцари у Струги, с. 135.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Schele Linda, Mary Ellen Miller, *The blood of Kings: Dynasty and Ritual in Maya Art*, London 1986. str. XII + 336 (Александар Бошковић), с. 139.

Lilyan Kesteloot, Cherif Mbodj, *Contes et Mythes Volof*, Dakar 1983. str. 9–232 (Сенка Ковач), с. 143.

Václav Frolec, Josef Vareka, *Lidová architektura*, Praha 1983. str. 359 (Бреда Влаховић), с. 144.

Јован Ердељановић, *Срби у Банату*, Матица српска, Нови Сад 1986. стр. 1–384 (Гавра Будишин), с. 146.

Јован Цвијић и Дурмићор, Зборник радова са научног скупа одржаног 12. октобра 1985. године у Жабљаку, Београд 1985. стр. 1–116 (Јован Ф. Трифуноски), с. 148.

Авдија Авдић, *Миграциона кретања муслиманског сјановничког живота на Балкану од краја XIX века до закључења југословенско-турске конвенције 1938. године*, Новопазарски зборник, књ. 9, Нови Пазар 1985. стр. 147–173 (Јован Ф. Трифуноски), с. 149.

Јован Ђирић, *Урбана култура Ниша*, Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Нишу, књ. 9, Ниш 1985. стр. 45–58 (Јован Ф. Трифуноски), с. 149.

БИБЛИОГРАФИЈА

Александар Јанковић, Библиографија издања Етнографског института и радова објављених у њима у периоду 1982. до 1986., с. 151.

Резимеи радова штампани су на енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXXVI-XXXVII; Београд 1988

Уредник: Душан Бандић

РАСПРАВЕ

- Душан Бандић, Комуникацијски концепт религије, с. 9.
 Добрила Братић, Ко су ноћнице и где могу преданити, с. 27.
 Јасминка Ранчић, Митологема о ђаволовом ученику и ђаволу шегрту у народним бајкама и приповеткама, с. 37.
 Мирослава Малешевић, Осми март — од утопије до демагогије, с. 53.
 Марко Стојановић, Мирослав Илић — мит о народњачкој звезди, с. 81.
 Зорица Ивановић, Један образац сродничког понашања у урбаној средини, с. 95.

ЧЛАНЦИ

- Peter Salner, Структура словачке породице у другој половини XX века, с. 105.
 Peter Slavkovský, Ратарска породица у словачкој као производно-економска група, с. 113.
 Ласта Ђаповић, Честице космогонијског мита, с. 123.
 Александар Бошковић, Мит о рођењу Уинала, с. 131.
 Невена Ђурчић, Религијски концепт смрти и неке могућности његовог тумачења, с. 139.
 Душан Ратица, Социјализација појединца као етнографски проблем, с. 155.
 Бојана Стаматовић, Култура становања у стамбеној колонији хемијске индустрије „Зорка“ — Шабац у периоду од 1937. до 1984. године, с. 163.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

- Joel M. Halpern, Barbara Kerewsky-Halpern, *A Serbian Village in Historical Perspective*, Prospect Heights, Illinois 1986. (Весна Вучинић), с. 169.
 Massimo Pallottino, *Etruscologia*, Milano 1984 (Дубравка Ујес), с. 173.
 Miguel Rivera Dorado, *La religión Maya*, Alianza Editorial, Madrid 1986. str. 227 (Александар Бошковић), с. 177.
 Pino Bosi, *Who is afraid of the Ethnic Wolf*, published by Kurunda films and publications Pty Ltd. Sydney, Australia 1986. (Јованка Сечански), с. 180.
Folklór és tradíció V, MTA Neprajzi Kutato Csoport, Budapest 1988. (Младена Прелић), с. 183.
 Dunja Rihtman-Auguštin, *Etnologija naše svakodnevice*, Školska knjiga, Zagreb 1988. str. 229 (Мирјана Прошић-Дворнић), с. 185.
 Александар Бошковић, *Мајанска религија*, Опус, Београд 1988. (Невена Ђурчић), с. 187.
Пошкултуру бр. 3, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд 1987. (Милутина Радојковић), с. 191.

IN MEMORIAM

- Миљана Радовановић, Оливера Младеновић (1914-1988), с. 197.
 Милка Јовановић, Професор Војислав С. Радовановић (1957-1987), с. 203.

ХРОНИКА

- Симпозијум о визуелној антропологији на XII ICAES-и*, Загреб 24-31. јули 1988. (Слободан Наумовић), с. 209.
Феминизам на YU нивоу (Маја Маршићевић), с. 215.
 Резимеи радова штампани су на енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXXVIII; Београд 1989

Уредник: Никола Пантелић

Југословенска етнологска трибина: ПРОБЛЕМИ САВРЕМЕНИХ МОНОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Десанка Николић, О неким питањима монографских проучавања (с посебним освртом на истраживања у Етнографском институту САНУ), с. 11.

Радмила Кајмаковић, Искуства Одјелјења за етнологију Земаљског музеја у колективним етнологско — фолклористичким истраживањима, с. 21.

Зорица Рајковић, Монографска истраживања Завода за истраживање фолклора, с. 29.

Весна Чулиновић-Константиновић, Тематска истраживања културне адаптације Цетинске крајине, с. 35.

Никола Пантелић, Прилог расправи о изради регионалних етнологских монографија, с. 47.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Петар Влаховић, Становништво Србије у другој половини XX века, с. 51.

Добрила Братић, Вилинска тајна, с. 61.

Мирослава Лукић-Крстановић, Мирјана Павловић, Исељеничка прича — мит и реалност, с. 69.

Мирослава Малешевић, Буржоаски феминистички покрет у Југославији — или о негирању једне традиције, с. 83.

Младена Прелић, Анализа женске штампе између два рата у Београду (на примеру 1937. године), с. 105.

Марко Стојановић, Модели успеха у новокомпонованој народној музици и развој „новокомпоноване културе“, с. 125.

Бреда Влаховић, Трансформација задружне куће данас у Србији, с. 137.

Мирко Барјактаровић, О неким ранијим облицима сродства код нас, с. 145.

Андријана Гојковић, Настанак и развитак музичких инструмената, с. 157.

Виолета Нешковић, Карића кућа у Слеччевићу као пример народног градитељства у Мачви с краја XIX века, с. 169.

Јасна Мијаиловић, Ношња Брегасорки у улцињској општини, с. 179.

Дражен Ножинић, Погребна свечница на подручју Сисачке Посавине, с. 185.

ПРЕВОД

Морис Годелие, Анализа транзиторних процеса (превела са француског Зорица Ивановић), с. 203.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Neda Todorović-Uzelac, *Ženska štampa i kultura ženstvenosti*, Naučna knjiga, Београд 1987, str. 145 (Мирослава Малешевић), с. 217.

Раде Познановић, *Традиционално усмено народно стваралаштво ужичког краја*, Посебна издања Етнографског издања САНУ, књ. 30. св. 1, Београд 1988. (Петар Влаховић), с. 220.

Maurice Godelier, *To be a Marxist in Anthropology*, On Marxian Perspectives in Anthropology, Malibu 1984, str. 35–57 (Зорица Ивановић), с. 223.

Fred W. Riggs (ur.), *Ethnicity, Intercosta Glossary*, Concept and Terms Used in Ethnicity Research, International Conceptual Encyclopedia for the Social Sciences: Vol. 1, USA 1985. str. 234 (Мирјана Павловић, Мирослава Лукић-Крстановић), с. 225.

Helena Johnová, Jitka Staňková, Ludvík Baran, *Lidový malovaný nábytek v českých zemích z muzejních sbírek*, Praha 1989. str. 200 (Никола Пантелић), с. 229.

Emma Sánchez Montanes, *La cerámica precolombina: el barro que los indios hicieron arte*, Anaya, Madrid 1988. (Biblioteca Iberoamericana 6) (Александар Бошковић), с. 230.

Andrés Ciudad, *Los mayas: el pueblo de los sacerdotes sabios*, Anaya, Madrid 1988. (Biblioteca Iberoamericana 8) (Александар Бошковић), с. 230.

Срђа М. Павловић, *Монголски њикџограм* (етнолошки осврт), Научна књига, Београд 1989. стр. 118 (Петар Влаховић), с. 233.

Folklór és tradíció VI / Фолклор и традиција VI, МТА Néprejzi Kutató Csoport, Budapest 1988. (Младена Прелић), с. 236.

Уз гусларску њлочу РТВ Београд: Све је светио и чесиџио било — у редакцији проф. Драгослава Девића (Петар Влаховић), с. 239.

Branimir Gabričević, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Књижевни круг, Split 1987. стр. 321 (Александар Бошковић), с. 241.

Резимеи радова штампани су на енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XXXIX; Београд 1990

Уредник: Никола Пантелић

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Никола Пантелић, Наслеђе у друштвеном животу савременог села, с. 9.

Душан Дрљача, Опште и посебно у чувању и губљењу етничког идентитета Срба у расејању, с. 21.

Десанка Николић, Миграциони процеси у Војној граници и ентитет граничара, с. 33.

Александра Мурај, Култура становања на примјеру жумбечких Сошица, с. 43.

Добрила Братић, Усамљени покојници, с. 53.

Иван Чоловић, Смрт Љубе Земунца или парадокс о заштитнику, с. 61.

Десанка Николић, Однос према смрти у пословицама Срба, с. 73.

Драгана Антонијевић, Варијације теме смрти у бајкама српског усменог стваралаштва, с. 81.

Милка Јовановић, „Састанак“ са покојником, с. 89.

Мирко Барјактаровић, Обичај склапања „брака“ са мртвцем, с. 95.

Иван Ковачевић, „Прикољш“, с. 107.

Добрила Братић, Митска бића у казивањима из западне Србије, с. 113.

Дражен Ножинић, Урис, с. 119.

Бранка Јаковљевић, Катвајк — запажања етнолога о животу малог холандског насеља, с. 127.

ПРЕВОД

Ивон З. Вогт, Теренско истраживање на Зинакантану (превела са енглеског Мирослава Малешевић), с. 139.

IN MEMORIAM

Милка Јовановић, Мр Милан Јевтић (1924-1990), с. 151.

Мирко Барјактаровић, Деведесет година од смрти Марка Миљанова, с. 155.

ХРОНИКА

IV конгрес Међународног удружења за етнологију и фолклор (SIEF), Берген, јун 19-23. 1990. (Мирослава Малешевић), с. 159.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Migrations in Balkan History (zbornik radova), Посебна издања Балканолошког института САНУ, књ. 39, Београд 1989. стр. 170 (Мирјана Прошић-Дворнић), с. 163.

Mariá Kiss, *Délszláv szokások a Duna mentén*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1988. (Јужнословенски обичаји дуж Дунава, Будимпешта 1988.) стр. 265 (Магдалена Веселиновић-Шулц), с. 166.

Délszláv Hősénekek székely Jánosról, fordította és a bevezetőt írta Borislav Jankulov, utószó kíséretében közzéteszi Jung Károly, Ujvidék 1990. (Јужнословенске народне њесме о Бановић Секули, превео и увод написао Бранислав Јанкулов, поговор написао и приредио за штампу Карољ Јунг, Нови Сад 1990) (Магдалена Веселиновић-Шулц), с. 167.

Hiedelemmondák és hiedelmek. Adatok Gombos népi hiedelemvilágához, Forum Könyvkiadó, Ujvidék, 1990. (Карољ Јунг, *Митолошка предања и народна веровања*. Прилози проучавању система народних веровања у Богојеу, издање Форум, Нови Сад 1990.) стр. 365 (Магдалена Веселиновић-Шулц), с. 168.

Enciklopedija živih religija (ur. Kit Krim), Нолит, Београд 1990. стр. 821 (Ласта Ђаповић), с. 168.

Zoja Karanović, *Zakopano blago — Život i priča*, Institut za jugoslovenske književnosti i opštu književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad 1989. (Добрила Братић), с. 169.

Драгослав Антонијевић, *Ритуални ѿранс*, Посебна издања Балканолошког института САНУ, књ. 42, Београд 1990. (Зорица Дивац), с. 170.

Dušan Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, Ogleđi o narodnoj religiji, Biblioteka XX vek, Beograd 1990. (Добрила Братић), с. 172.

Jeziци и kulture u doticajima (zbornik), Pedagoški fakultet u Rijeci — Znanstveno-nastavne delatnosti Pula, Pula 1989. str. 344 (Мирјана Павловић), с. 173.

Vojvođanski svatovi — zbornik radova, Izdanje Kulturno-istorijskog društva „Proleće na čenejskim salašima“ — РЧЕСА, 1990. str. 204 (Никола Пантелић), с. 174.

Невенка Бојовић, Радован М. Маринковић, *Моравички занати и занимања*, Ивањица-Чачак 1990. стр. 183 (Никола Пантелић), с. 174.

Етнoлошке свеске X, Етнoлошко друштво Ср. Србије, Београд 1989, стр. 280 (Мирјана Павловић), с. 176.

Резимеи радова штампани су на енглеском, немачком или француском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XL; Београд 1991

Уредник: Никола Пантелић

ИСТРАЖИВАЊА БЕРДАПСКИХ НАСЕЉА

Мирослава Малешевић, Демографске карактеристике Ђердапских насеља (1948–1981), с. 9.

Никола Пантелић, Испитивање брака и породице у насељима у пределу изградње хидроелектране „Ђердап II“, с. 35.

Душан Дрљача, Неке етнoлошке промене у вези са спољним радним миграцијама из Ђердапског подручја, с. 49.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Никола Ф. Павковић, Обичајно правне радње у вези са смрћу, с. 75.

Добрила Братић, Тајна закопаног блага или сан о богаћењу преко ноћи, с. 91.

Иван Чоловић, Фолклор, политика и реклама — Једна банка у потрази за својим идентитетом, с. 103.

Georg Drakos, *The Ghost in the Factory. Narratives and Beliefs of a Contemporary Industry*, с. 111.

Дражен Нојинић, Ладокалице — ладарачки обичај у мославачких Срба, с. 121.

Мирјана Павловић, Појмовно-методолошки оквир проучавања етничког идентитета Срба у Батањи, с. 131.

Мирослава Лукић-Крстановић, Значај извора у проучавању етничког идентитета — Срби у Батањи [Митолошка анализа извора о Србима у Батањи], с. 145.

Ласга Ђаповић, Један поглед на однос човек — простор, с. 161.

ХРОНИКА

О неким изложбама Етнографског музеја у Београду (Драгослав Антонијевић), с. 167.

Децембарске вечери француског етнографског филма (Душан Дрљача), с. 172.

Француска мисао у Београду — 1991: књиге, предавања, разговори (Мирослава Лукић-Крстановић), с. 175.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Нова серија Посебних издања Етнографског института САНУ (Драгана Антонијевић), с. 179.

Мирјана Павловић, *Срби у Чикагу — проблем етничког идентитета*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 32, Београд 1990. стр. 160 (Ђурђица Петровић), с. 179.

Никола Пантелић, *Наслеђе и савременост — Друштво живи у селима Чачанског и Горњомилановачког краја*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 35, Београд 1991. стр. 161 (Мирјана Прошић-Дворнић), с. 181.

Инес Прица, *Омладинска популациона култура у Београду — симболичка пракса*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 34, Београд 1991. стр. 156 (Ратка Марић), с. 183.

Драгана Антонијевић, *Значење српских бајки*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 33, Београд 1991. стр. 203 (Драгослав Антонијевић), с. 185.

Миленко С. Филиповић, *Човек међу људима* (Избор чланака и студија, предговор и биографија М. С. Филиповића, Ђурђица Петровић), Српска књижевна задруга, коло LXXXIV, књ. 553, Београд 1991. стр. 484 (Никола Пантелић), с. 186.

Abrecht V. Lord, *Pevač priča* (1. Тегија; 2. Примена), Idea, Beograd 1990. (Нада Милошевић-Ђорђевић), с. 188.

Дениз Пом, *Морфологија афричке бајке*. Трећи програм Радио-Сарајева, 68/69, 1990 (сепарат), стр. 185 (Предраг Шарчевић), с. 190.

Бранко Тупурдија, *Стамбена архитектура суботичких салаша, мајора и пољопривредних комбинаја (панонска кућа)*, Одељење за етнологију Филозофског факултета у Београду, Етноантрополошки проблеми, Монографије, књ. 14, Београд 1990, стр. 1-189 (Рудолф Клаин), с. 191.

Миле Недељковић, *Срби граничари*, Преглед насеља у републици Хрватској у којима српски народ чини већину на основу пописа становништва од 15. марта 1948. године, Београд 1991. (Десанка Николић), с. 192.

Радомир Ракић, *Терминологија сродства у Срба*, Етноантрополошки проблеми, Монографије, књ. 13, Београд 1991. стр. 118 (Никола Пантелић), с. 193.

ETHNOLOGIASLAVICA, Univerzita Komenského v Bratislave, Tomus XXI (1990) i XXII (1991) (Никола Пантелић), с. 194.

Народне њесме из лесковачке области, сакупио Драгутин М. Ђорђевић, приредио Момчило Златановић, САНУ, Српски етнографски зборник ХCV, Српске народне умотворине, књ. 5, Београд 1990. стр. 231 (Бошко Сувајић), с. 195.

Пеђа Ј. Марковић, *Београд и Еуропа 1918-1941, европски утицаји на процес модернизације Београда*, Савремена администрација, Београд 1992. стр. 235 (Мирјана Прошић-Дворнић), с. 199.

Резимеи радова штампани су на енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XLI; Београд 1992

Уредник: Никола Пантелић

Научни скуп поводом 45 година рада Етнографског института САНУ: „ЕТНОЛОГИЈА ПРЕД НОВИМ ИЗАЗОВИМА“

Никола Пантелић, Уводна реч на отварању научног скупа „Етнологија пред новим изазовима“, с. 11.

Nikola Pantelić, Introductory Speech Delivered at the Opening Session „Ethnology Facing New Challenges“, с. 19.

Драгослав Антопијевић, Лик и научно дело Војислава Радовановића, с. 27.

ЕТНОЛОГИЈА И ДРУГЕ НАУКЕ

Мирко Барјактаровић, Поглед уназад, с. 35.

Драгослав Срејовић, Етнологија, археологија и антропологија данас, с. 49.

Милован Радовановић, Ка обнављању традиционалних методолошко-гносеолошких веза између етнологије и географије, с. 55.

Динко Давидов, Ликовни израз у народној уметности, с. 59.

Јулиан В. Бромлей, Маргарита С. Кашуба, О некоторых аспектах этнографической науки, с. 69.

Борис Н. Путилов, Фолклористика на пороге нового века, с. 75.

Десанка Николић, Милена Спасовска, Приступ регионалним истраживањима са становишта демографије и етнологије, с. 85.

ЕТНОС, ЕТНОГЕНЕЗА И НАРОДНА КУЛТУРА

Петар Влаховић, Етнос и етногенеза у етнологији — од локалне заједнице до савремених народа и нација, с. 93.

Valery A. Tishkov, Ethnic Conflicts in a Context of Social Science Theories, с. 107.

Душан Дрљача, Етнологија пред новим етничким процесима, с. 121.

Милорад Васовић, Брдско — планинска села у данашњим условима, с. 131.

Ејуп Мушовић, Санџачки Муслимани у етнологији Србије, с. 141.

Миљана Радовановић, Из проучавања друштвеног живота у шарпланинским жупама, с. 147.

Милка Јовановић, Преображај народне културе у сеоским и приградским насељима Србије, с. 157.

Братислава Владић-Крстић, Питање терминологије и типолошке класификације у проучавању материјалне културе, с. 163.

Бреда Влаховић, Савремена и будућа истраживања архитектуре и културе становања, с. 173.

Јасна Бјеладиновић-Јергић, Допринос етнолога музеалаца развоју етнологије, с. 179.

НОВИ ПОГЛЕДИ И ИСТРАЖИВАЊА

Никола Пантелић, Блиски и далеки Клод Леви Строс, 187.

Гордана Љубоја, Антропологија *Bonne à Penser*, с. 195

Никола Ф. Павковић, Антропологија / етнологија — наука о „другима“, с. 205.

Jean-François Gossiaux, Ethnologie et pouvoirs le défi de l'indépendance, с. 213.

Иван Чоловић, *Vox populi — vox naturae* — фолклор као средство легитимисања националног суверенитета, с. 221.

Драгомир Антонић, Однос етнологије према проучавању хришћанства, с. 227.

Жарко Требјешанин, Проблеми савременог истраживања веровања и обичаја из животног циклуса, с. 235.

Мирјана Прошић-Дворнић, Студенти о етнологији и културној антропологији: стварност и очекивања, с. 251.

Никола Пантелић, Закључивање скупа, с. 267.

Драгана Антонијевић, Мирослава Лукић-Крстановић, Мирјана Павловић, Изложба поводом научног скупа „Етнологија пред новим изазовима“, с. 269.

Александар Јанковић, Библиографија издања Етнографског института и радова објављених у њима у периоду од 1986. до 1992. године, с. 271.

Резимеи радова штампани су на енглеском или српском језику

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА ХЛЦ; Београд 1993

Уредник: Никола Пантелић

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

- Nikola Pantelić, National Minority as the Keeper of Majority's Archaic Cultural Elements, с. 9.
 Зоја Карановић, Свадбени ритуал као поступак санкционисања и потчињавања моћи жене (на примеру грађе из Војводине), с. 15.
 Ласта Ђаповић, Зрак на тајни — Тумачење једне басме, с. 27.

ПРЕГЛЕДНИ ЧЛАНЦИ

- Мирјана Прошић-Дворнић, Односи америчке културне антропологије и српске етнологије, с. 33.
 Десанка Николић, Џулијан Стјуард и теорија културне промене, с. 53.
 Dušan Drljača, Tzintzars Among the Serbs in Hungary, с. 61.
 Мирко Барјактаровић, О именима (насеља) Матаруге, с. 73.
 Младена Прелић, „Мир-Јам одговара читаоцима“ — Писма читалаца Недељним илустрацијама 1932-1940. године, с. 81.

ПРЕТХОДНА САОПШТЕЊА

- Zorica Divac, Mount Šara Migrant Workers' Life Stories about Interethnic Cooperation, с. 103.
 Љиљана Гавриловић, Грудна марама у женској сеоској одећи београдске околине, с. 108.
 Илдико Ердес, Рурално — урбани континуум у Панчеву у дијахронијској перспективи, с. 115.
 Мирослава Лукић-Крстановић, Путујуће приче из далека — Новине и чланци о иселеницима, с. 129.
 Мирјана Павловић, Прорицање судбине — знамења, с. 144.
 Олга Зиројевић, Прилог историји Качаника, с. 156.
 Едит Петровић, Претходни извештај о српским насељеницима у Енглеској, с. 161.
 Предраг Шарчевић, Савремене меморијалне тканине Африке — Комуникација и манипулација, с. 168.

СТРУЧНИ РАДОВИ

- Драгана Радојичић, Тканине употребљаване у Херцег-Новом у XVIII вијеку, с. 177.
 Јован Ф. Трифуноски, Гробља и гробови у селима Охридско — струшке области, с. 185.
 Зорица Дивац, Драгана Антонијевић, Белешке са Кавказа, с. 194.
 Андријана Гојковић, Музички инструменти у делима Ђуре Јакшића, с. 210.

IN MEMORIAM

- Мирослав Нишкановић, Др Влајко Палавестра (1927-1993), с. 218.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

- Омаж професору Павлу Васићу — костимологу и костимографу (Мирјана Прошић-Дворнић), с. 227.
 Едиција „Етнички просјор Срба“ 1-3, Београд 1992-93. (Никола Пантелић), с. 228.
 Едиција „Етнички просјор Срба“, књиге 1, 2 и 3 (Мирослав Нишкановић), с. 229.
 Обрен Благојевић, Село Буковац и његови сџановници, Посебна издања, књ. DСХVІІІ, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 101, Београд 1993. стр. 170 (Драгослав Антонијевић), с. 230.

Никола Павковић, *Етнографски записи Јеврема Грујића*, Српски етнографски зборник ХСVI, Одељење друштвених наука САНУ, Расправе и грађа, књ. 10, Београд 1992. стр. 165 (Мирко Барјактаровић), с. 232.

Этнические стереотипы мужского и женского поведения, Институт етнографии им. Н. Н. Миклухо — Маклая, Санкт-Петербург 1991. (Десанка Николић), с. 233.

Марина Михайловна Громыко, *Мир русакој деревни*, Москва 1991. стр. 446 (Никола Пантелић), с. 235.

Angelos Vaš, *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1992. стр. 299, 80 fotogr. (Мирјана Прошић-Дворнић), с. 237.

Карактерологија Срба, приредио Бојан Јовановић, Научна књига, Београд 1992. стр. 274 (Драгана Антонијевић), с. 241.

О историји српске карактерологије (Поводом књиге *Карактерологија Срба*) (Бранко Ђупурдија), с. 244.

Serbische Märchen, übers. und hrsg. von Wolfgang Eschker, Diederich, München 1922. s. 364 (Драгана Антонијевић), с. 246.

Две нове књиге у библиотеци XX век:

Meri Dglas, *Čisto i opasno — analiza pojmov prljavštine i tabua*, XX век, Београд 1993. стр. 257 i Dobrila Bratić, *Gluvo doba — predstave o noći u narodnoj religiji Srba*, XX век, Београд 1993. стр. 226 (Мирјана Прошић-Дворнић), с. 247.

Српска Византија, приредио Бојан Јовановић, Београд 1993 (Младена Прелић), с. 251.

Резимеи радова штампани су на енглеском или српском језику

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XLIII, Београд 1994

Уредник: Никола Пантелић

Научни скуп: РАСПРАВЕ О НАРОДНОЈ ТРАДИЦИЈИ — ДАНАС

Никола Пантелић, Зашто расправе о народној традицији данас, с. 9.

Nikola Pantelić, Why Discussion on Folk Tradition Today, с. 13.

Андрија Гамс, Традиција у светлости рационализма и романтизма, с. 17.

Драгослав Антонијевић, Теоријска размишљања о народној традицији, с. 27.

Сретен Петровић, Традиција као архетипски и носећи слој културног система — Један оглед из компаративног проучавања српске митологије, с. 35.

Петар Влаховић, Традиција у српском савременом народном животу, с. 47.

Десанка Николић, Народна традиција — предмет проучавања у Етнографском институту САНУ, с. 59.

Петар Џацић, Народна поезија и судбина народа, с. 71.

Нада Милошевић-Ђорђевић, Постика или мајсторија певања у српској епској поезији, с. 77.

Драгана Антонијевић, Демонолошка предања: фантастика у традицијском причању, с. 85.

Душан Давидовић, Улога традиције у структурисању културног идентитета Срба — ми-граната у западноевропским друштвима пријема, с. 101.

Љубинко Миљковић, Трагови старих музичких култура у нашој народној традицији и могућности њиховог истраживања, с. 109.

Димитрије О. Големовић, Српско народно певање у прошлости и садашњости, с. 119.

Оливера Васић, Садашње схватање орског наслеђа, с. 123.

Миљана Радовановић, Народна традиција у Џвијићевим разматрањима сеоба, с. 131.

Бојан Јовановић, Читање традиције, с. 137.

Слободан Наумовић, Традиција и процеси транзиције — кратка прича о љубави и поти-скивању, с. 141.

Бреда Влаховић, Традиционално наслеђе у савременој кући Србије, с. 151.

Мирослава Лукић-Крстановић, Схватање рада у сеоској свакодневици, с. 157.

- Добрила Братић, Баукова мрежа, с. 165.
 Ласта Ђаповић, Тумачење једне традиције — слика света, с. 175.
 Душан Дрљача, Видео — записи обновљених обичаја, с. 181.
 Драгомир Антонић, Крстоноше у Доњој Тречки, с. 187.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

- Мирјана Павловић, Фактори етничности Срба у Батањи, с. 193.
 Мирослава Малешевић, Просторне границе у иницијацијским ритуалима, с. 201.
 Иван Чоловић, Етнологија и религија, с. 205.
 Јован Ф. Трифуноски, Наводњавање у Тиквешкој котлини, с. 215.

ОСВРТ

- Загорка Голубовић, Антропологија и етнологија — једна или две научне дисциплине, с. 225.

IN MEMORIAM

- Мирко Барјактаровић, Поводом педесетогодишњице од смрти Тихомира Ђорђевића и Јована Ердџановића, с. 229.

ХРОНИКА

- Издања Етнографског института САНУ у 1993. години (Никола Пантелић), с. 233.
 Етничка традиционална култура и народна знања (Ласта Ђаповић), с. 235.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Sprawy narodowosciowe (Народносна / национална ишњања), Seria Nowa, tom I, II i III, Poznan 1992-1994. (Душан Дрљача), с. 237.

The Anthropology of East European Review, Special Issue, War Among the Yugoslavs, Volume 11, Numbers 1 and 2, Spring and Fall, 1993. (Младена Прелић), с. 238.

Војислав С. Радовановић, *Шабачка Посавина и Поцерина — Антропогеографска ишњавања*, Из теренских бележница грађу приредила Миљана В. Радовановић, Нови Сад 1994. стр. 410 (Десанка Николић), с. 240.

Ранко Финдрик, *Народно неимарство — сшанавање*, издавач музеј „Старо село“, Сиројно 1994. стр. 196 (Никола Пантелић), с. 242.

Serena Nanda, *Neither Man nor Woman: The Hijras of India*, Belmont, California: Wadsworth Publishing Company, 1990. (Предраг Шарчевић), с. 243.

Гласник Етнографског музеја у Београду, књига 57, Београд 1993. стр. 342 (Никола Пантелић), с. 245.

Рад Војвођанских музеја 35, Музеј Војводине, Нови Сад 1993. стр. 292 (Братислава Идворсан-Стефановић), с. 246.

Резимеи радова штампани су на енглеском језику

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XLIV; Београд 1995

Уредник: Никола Пантелић

Научни скуп: СЕЛО И ГРАД — НОВА ЕТНОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА

Никола Пантелић, У спомен Тихомира Ђорђевића и Јована Ердџановића, с. 11.

Nikola Pantelić, In Memory of Tihomir Đorđević and Jovan Erđžanović, с. 17.

Иван Чоловић, Село и град у делу Тихомира Ђорђевића, с. 23.

Младен Стојанов, Прилог расправи о појму урбаности и руралности, с. 31.

Милован Митровић, Село и град — комплементарни друштвено-културни обрасци, с. 41.

Светлана Радовановић, Становништво градова и села у Србији после другог светског рата, с. 55.

Милош Немањић, Културни образац урбанизације у Србији од 60-тих до 80-тих година XX века, с. 61.

Радост Иванова, Бугарско село данас — између негације и умереног оптимизма, с. 72.

Vintila Mihailescu et Viorica Nicolau, Du village a la ville et retour — La maisnie mixte diffuse en Roumanie, с. 77.

Десанка Николић, „Чаршија“ — Почеди урбанизације у Србији у XIX веку, с. 85.

Мила Сангова, Малкият град — град или село?, с. 93.

Илдико Ердеи, Опозиција село-град — представе и реалност, с. 105.

Слободан Наумовић, Српско село и сељак: Између националног и страначког симбола, с. 114.

Ксенија Савин, Професионална идеологија и процес професионализације традиционалних и нових занимања, с. 129.

Љубинка Бројић, Стил живота традиционалних и нових професија, с. 138.

Душан Дрљача, Етничком саставу градских и осталих насеља Рашке области, с. 143.

Младена Прелић, Етнички идентитет Срба у Будимпешти, с. 151.

Ласта Ђаповић, Проблеми испитивања културе становања у граду, с. 159.

Весна Вучинић, Антропологија у „дивљим“ насељима; поглед на Старо сајмиште у Београду, с. 168.

Димитрије О. Големовић, Да ли је новокомпонована народна музика заиста народна?, с. 185.

Драгана Милорадовић, Новокомпоноване музичке поруке, с. 190.

Мирослава Малешевић, Сестринска солидарност — Избеглице из бивше Југославије у Њујорку, с. 197.

Драгомир Антонић, Колико Срба у Београду слави славу, с. 207.

Мирослава Лукић-Крстановић, Масовна политичка окупљања — Приче из живота, с. 221.

Мирјана Павловић, Медицина у Београду — Између традиције и савремености, с. 235.

Милош Марјановић, Гастарбајтерско село, с. 247.

IN MEMORIAM

Сребрица Кнежевић, Професор етнологије Тихомир Р. Ђорђевић и његово проучавање медицинских прилика у прошлости, с. 261.

Никола Ф. Павковић, Етно-политиколошки погледи Јована Ердељановића, с. 271.

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Петар Влаховић, Село у Србији у XIX веку, с. 279.

Мирјана Прошић-Дворнић, Модели „ретрадиционализације“: пут у будућност враћањем у прошлост, с. 293.

Драгана Радојичић, Неке антрополошке одлике становника Боке Которске у XVIII веку, с. 310.

Андријана Гојковић, Линос — песма. Повезаност мита и музике, с. 314.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

Милина Ивановић-Баришић, „Арапи“ — обредна поворка у Великом Селу 1995. године, с. 320.

ОСВРТ

Никола Ф. Павковић, Поводом осврта „Антропологија и етнологија — једна или две научне дисциплине?“, с. 326.

ХРОНИКА И ПРИКАЗИ

Осврт поводом научног скупа Село и град — нова етнолошка проучавања: *Зашто је село љак бежао граду?* (Мирко Барјактаровић), с. 331.

Приказ међународног симпозијума „Проблеми урбане средине и култура“, Токио '95. (Весна Вучинић), с. 332.

Конференција ДЕМОС-а у Дрездену 1995. (Миљана Радовановић, Мирослава Лукић-Крстановић), с. 334.

Ослобођене или изигране — О статусу америчких жена: поводом књиге Susan Faludi: *Back lash, The Undeclared War Against American Women* (Сузан Фалуди, *Напад с леђа, Необјављени рат америчким женама*) Crown Publishers Inc., New York 1991, pp.552 (Мирослава Малешевић), с. 335.

Сретен Петровић, *Митологија раскрића*, Просвета, Ниш 1993. стр. 144 (Петар Влаховић), с. 337.

Зоја Карановић, Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Послови и дани српске њесничке традиције*, Издање „Светови“, Нови Сад 1994. стр. 200. (Никола Ф. Павковић), с. 339.

Милан Вукомановић, *Рани хришћански митови*, Научна књига, Београд 1992. стр.181. (Александар Бошковић), с. 340.

Robert J. Sharer, David C. Grove (priredili) *Regional Perspectives on the Olmec*, SAR Advanced Seminar Series, Cambridge University Press, Cambridge 1989. XXVI + 386 s. (Александар Бошковић), с. 340.

Божина Ивановић, *Антропоморфолошке особине Петра II Петровића Његоша*, Црногорска академија наука и умјетности, Посебна издања, књ. 26. Одјелјење природних наука, књ. 16., Подгорица 1994. стр. 191 (Петар Влаховић), с. 341.

Карол Керењи, *Кћери Сунца*, Чачак 1994. стр. 99. (Ласта Гаповић), с. 342.

Meri Dąglas, *Prirodni simboli, Istraživanje o kosmologiji*, Светови / Октоих, Нови Сад — Подгорица 1994. стр. 229 (Бојан Жикић), с. 344.

Vetan Todorov, *Mi i drugi. Francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, Biblioteka XX vek, Посебна издања, Београд 1994. стр.396 (Аљоша Мимица), с. 346.

Годишњак за друштвено историју, година I, свеске 1 и 2, Београд 1994. (Младена Прелић), с. 347.

Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Историјски институт САНУ, Зборник радова 12, Београд 1995, 470 + 6 карата (Мирослав Нишкановић), с. 349.

Gabriella Schubert, *Kleidung als Zeichen. Kopfbedeckungen im Donau-Balkan-Raum*, Balkanologische Veröffentlichungen, Bd. 20, Osteuropa Institut and der Freien Universität, Berlin 1993. 642 стр. (Мирослав Нишкановић), с. 350.

Резимеи радова штампани су на енглеском или српском језику

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XLV; Београд 1996

Уредник: Никола Пантелић

ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Петар Влаховић, Етнолошки значај Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем, с. 9.

Сретен Петровић, Магијско — митолошки смисао славског обредног хлеба „баба“ у источној Србији, с. 19.

Lubomir Mikov, Galina Lozanova, *Burial in One's Own Land*, с. 37.

Иван Чоловић, Популаризација националних јунака, с. 49.

Љиљана Пешикан-Љуштановић, Неке сличности и разлике српске и муслиманске усмене лирике из Санџака, с. 55.

Мирослава Малешевић, Дан распусног живљења, с. 65.

Драгана Антонијевић, Бартоломео Куниберт: Успомене на Србију из прве половине XIX века, с. 77.

Тибор Живковић, Етничке промене на територији данашње Србије у периоду од VI до X века, с. 89.

Младена Прелић, После Фредрика Барта: Савремена проучавања етницитета у комплексним друштвима, с. 101.

Бојан Жикић, Природа и функција народног стваралаштва — етноантрополошки аспект, с. 123.

Ласта Ђаповић, Склад човека и природе у веровањима, с. 131.

Паун Ес Дурлић, Леска као мушки апотропеон поречких Влаха, с. 137.

Драгомир Антонић, Грчка свадба и слатко од трешања, с. 145.

Јован Ф. Трифуноски, Породична слава и сличне славе у Охридско-струшкој области, с. 155.

ОСВРТИ, КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Шарланинске жуйе Гора, Ојоље и Средска — антропогеографске, етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Посебна издања 40/II, Београд 1995. стр. 582 (Никола Пантелић), с. 161.

Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Издање Музеја Војводине и „Прометеја“, Нови Сад 1966. стр. 490 (Драгослав Антонијевић), с. 164.

Никита Иљич Толстој, *Језик словенске културе*, Библиотека „Словенски свет“, „Просвета“, Ниш 1995. стр. 365 (Ласта Ђаповић), с. 166.

Никита Иљич Толстој, *Језик словенске културе*, Библиотека „Словенски свет“, „Просвета“, Ниш 1995. стр. 365 (Сања Златановић-Цвекковић), с. 168.

Barbara Olszewska-Dyoniziak, *Spoleczeństwo i kultura, Szkice z antropologii kulturowej*, Krakow 1994. (Загорка Голубовић), с. 169.

Ласта Ђаповић, *Земља — веровања и ритуали*, Етнографски институт САНУ, Посебна издања 39, Београд 1995. стр. 274 (Миљана Радовановић), с. 170.

Никола Дудић, *Стара гробља и надгробни белези у Србији*, Републички завод за заштиту споменика културе и „Просвета“, Београд 1995. (Ана Драгојловић), с. 172.

Бранислав С. Ђурђе, *Послератно насељавање Војводине — методи и резултати демографске анализе насељавања Војводине у периоду 1945–1981.*, Матица српска, Нови Сад 1995. стр. 200 (Саша Недељковић), с. 174.

Иван Ковачевић, *Антропо(џо)лолијички есеји*, Глас Горе, библиотеке „Волос“, Београд 1996. стр. 107. (Драгана Антонијевић), с. 175.

Od ženskih studij k feministični teoriji / priredila Eva Bahovec, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1993. str. 240 (Александар Бошковић), с. 176.

Senka Kovač, *Maska kao znak*, Filozofski fakultet, Beograd 1996. str. 223 (Бојан Жикић), с. 177.

Миладин Николић, *Зуце — село под Авалом*, Библиотека „Хронике села“, књ. 44, Београд 1996, стр. 255 (Миљана Ивановић-Баришић), с. 178.

Резимеи радова штампани су на енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XLVI; Београд 1997

Уредник: Никола Пантелић

ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

Драгослав Антонијевић, Поводом педесетогодишњег јубилеја, с. 11

Dragoslav Antonijević, The fiftieth anniversary, с. 15

Никола Пантелић, Педесет година Етнографског института Српске академије наука и уметности — извод из излагања на Свечаној седници одржаној 29. децембра 1997, с. 19

Nikola Pantelić, Fifty Years of the Ethnographic Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts, с. 23

ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ И ГРАЂА

- Милка Јовановић**, Професор др Боривоје М. Дробњаковић, с. 27
- Петар Влаховић**, Етничка прошлост и етнички процеси старе Црне Горе и Боке у научно делу Јована Ердџановића, с. 35
- Милорад Васовић**, Лекар Радивој Симоновић — следбеник и сарадник Јована Цвијића, с. 45
- М. С. Кашуба**, Некоторые проблемы современных брачно-семейных отношений в странах Европы, с. 55
- Karl Kaser and Joel Martin Halpern**, Contemporary research on the Balkan family, anthropological and historical approaches, с. 63
- Rachko Popov**, The calendar personifications of St. Helena among Bulgarians, с. 73
- Миљана Радвановић**, Прекоморске миграције становништва Средачке жупе, с. 79
- Јован Ф. Трифуноски**, Варошица Подградец у Албанији, с. 89
- Мирко Барјактаровић**, О једном кооперанту и његовој породичној задрузи (из Горњег Полимља), с. 95
- Мирјана Павловић**, Религијска и етничка припадност, с. 101
- Мирослава Лукић-Крстановић**, Феномен масовних окупљања у теоријском дискурсу, с. 111
- Бојан Жикић**, Културни херој као „морални трикстер“ (Свети Сава у усменом предању Срба из БиХ), с. 123
- Драгана Антонијевић**, „Освета Косова“ и „призивање“ Милоша Обреновића, с. 129
- Ласта Ђановић**, Девојка, младожења и момак, с. 143
- Десанка Николић**, Анегдота — израз ерског менталитета, с. 149
- Иван Чоловић**, Политички фолклор и религија — Савремени српски и хрватски примери, с. 161
- Сања Златановић-Цветковић**, Новокомпонована народна музика на линији традицијско — савремено, с. 167
- Мирослава Малешевић**, Дијета — масовна женска неуроza, с. 173
- Бранко Ђупурдија**, Извори за проучавање породице колониста насељених у Бајмоку од 1945. до 1948. године, с. 189
- Ђорђија Драговић**, Народни обичаји у Загарачу, с. 195

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

- Промоција изабраних дјела академика Обрена Благојевића, у Плужинама* (Жарко Ђуровић), с. 221
- Вийез ѝера: Обрен Благојевић* (Марко Секуловић), с. 224
- [о Изабраним дјелима Обрена Благојевића]* (Бождар Тадић), с. 226
- Реч Обрена Благојевића*, с. 228
- Казивање приликом представљања књиге „Етнологија“ Милоша Јевђића у Етнографском музеју 24. марта 1997. године* (Никола Пантелић), с. 230
- Драгослав Антонијевић**, „Дромена“, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 72, Београд 1997. стр. 216 (Предраг Палавестра), с. 232
- Ријеч — и мелем и посијеч: **Драго Ђупић**, **Жељко Ђупић**, *Речник говора Загарача*, Српски дијалектолошки зборник XLIV, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, Београд 1997. стр. 615 (Михаило Шћепановић), с. 233
- Српске божанске тачке: **Сретен Петровић**, *Митологија Срба*, Просвета, Ниш 1997. стр. 287 (Лука Прошић), с. 237
- Dimitrije O. Golemović**, *Etnomuzikološki ogledi*, Biblioteka XX vek, Beograd 1997. str. 286 (Сања Златановић-Цветковић), с. 240

Андријана Гојковић, *Музички инструменти: митови и легенде, симболика и функција*, Београд 1994. (Драгослав Антонијевић), с. 242

Љубинко Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, Просвета — Ниш ; Балканолошки институт САНУ — Београд, Посебна издања 67, Ниш 1996. стр. 386 (Милина Ивановић-Баришић), с. 244

ХРОНИКА

Извештај са ДЕМОС — Конференције, Брајислава 1997. (Мирослава Лукић-Крстановић), с. 247

БИБЛИОГРАФИЈА

Мирослава Лукић-Крстановић, Библиографија: етнологија, антропологија и фолклористика 1995–1997 — Монографске студије, огледи, речници и библиографије = Bibliography of the ethnology, anthropology and folklore 1995–1997 — Monographs, essays, dictionaries and bibliographies, с. 249

Резимеи радова штампани су на енглеском или српском језику

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XLVII; Београд 1998

Уредник: Никола Пантелић

Посвећено др Видосави Николић-Стојанчевић

Никола Пантелић, У спомен на др Видосаву Николић-Стојанчевић, с. 9

Nikola Pantelić, To the memory of Dr. Vidosava Nikolić-Stojančević, с. 11

Десанка Николић, Етнолог др Видосава Николић-Стојанчевић, с. 13

Сребрица Кнежевић, Народна медицина и здравствена култура у истраживачком и научном опусу др Видосаве Стојанчевић, с. 17

Видосава Стојанчевић, Валтазар Богшић о методи проучавања породице, брака и сродничких односа у нашем народу, с. 29

Милина Ивановић-Баришић, Библиографија радова Видосаве Стојанчевић, с. 43

ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Мирјана Павловић, Различитости и заједнички идентитет — Срби у Чикагу, с. 55
Драгана Антонијевић, Насиље над женама и сексуални морал: потиснута повест уставничког доба у Србији, с. 65

Ласта Ђаповић, Земља као симбол етничитета, с. 79

Весна Вучинић, Смиљана Антонијевић, Друштвена функција и симболика београдског корза у време Краљевине Југославије (1931–1941), с. 85

Ивица Тодоровић, Прилог проучавању литија у сврљишком крају, с. 103

Младена Прелић, Обнова светосавских прослава код Срба у Будимпешти, с. 121

Бојан Жикић, „Нови обичај“ као визуелни извор — на примеру снимања свадби у источној Бачкој, с. 135

Војислав С. Радовановић, Антропогеографска испитивања 1929. године у Подујеву — варошица и засеоди (приредила Миљана Радовановић), с. 143

Мирослава Малешевић, Свакодневица сеоске омладине, с. 153

Драгомир Антонић, Три казивања о предсказању, с. 167

IN MEMORIAM

Миљана Радовановић, Јован Ф. Трифуноски (1914–1997), с. 173

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Татомир Вукановић, *Дреница — Друга српска Света гора*, Музеј у Приштини и Народна универзитетска библиотека у Приштини, 1998. (Миљана Радовановић), с. 175

Miodrag Popović, *Vidovdan i časni krst — Ogled iz književne arheologije*, Treće pregledano izdanje, Biblioteka XX vek, Beograd 1998. str. 266 (Драгана Антонијевић), с. 176

Katherine Verdery, *What was Socialism and what Comes Next?* Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1996. pp.296 (Мирослава Малешевић), с. 178

Filip Putinja i **Zoslin Stref-Fenar**, *Teorije o etnicitetu. Dodatak: Frederik Bart, Etničke grupe i njihove granice* (preveo sa francuskog Aljoša Mimica), Biblioteka XX vek, Beograd 1997. str. 290 (Младена Прелић), с. 181

Ненад Ђ. Јанковић, *Откривање васионе. Историја астрологије до 19. века*, Музеј науке и технике и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1996. стр. 905 (Драган Јацановић), с. 184

Кодови словенских култура бр. 3, Свадба, Clío, Београд 1998. стр. 273 (Сања Златановић), с. 186

Etnolog — Glasnik Slovenskega Etnografskega muzeja, 5 (LVI), Ljubljana 1995. str. 441, 6 (LVII), Ljubljana 1996. str. 485, 7 (LVIII), Ljubljana 1997. str. 517 (Јадранка Ђорђевић), с. 187

„*La Fabrique des héros*“, edd. **Pierre Centlivres**, **Daniel Fabre**, **Françoise Zonabend**, Collection Ethnologie de la France, Cahier 12, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris 1998 (Драгана Антонијевић), с. 189

Татомир Вукановић, *Речник древног рударства на централном Балкану од XII до XVIII века*, Музеј рударства и металургије, Бор 1998. (Живка Ромелић), с. 192.

ХРОНИКА

Округли сто *Друштвене науке о Србима у Мађарској*, Београд 6-8. децембра 1998. (Младена Прелић), с. 195.

VI конференција *Међународног удружења за етнологију и фолклор* (SIEF), Амстердам 20-25. априла 1998. (Младена Прелић), с. 197.

Међународна конференција „*Art Design and Folk Tradition*“, Санкт Петербург, 11-15. маја 1998. (Миљана Ивановић-Баришић), с. 199.

Трибина: www.agresija.com: *Ка етнографији комуникације Инјернејтом у времену рајта*, Филозофски факултет у Београду, 17. јула 1999. (Мирослава Лукић-Крстановић, Мирослав Нискановић), с. 200.

Резимеи радова штампани су на енглеском језику.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XLVIII; Београд 1999

Уредник: Никола Пантелић

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Десанка Николић, Рад и народни карактер Старовлашана, с. 9.

Бојан Јовановић, Примарне митске представе као чинилац живог религијског наслеђа у српском народном веровању, с. 17.

Ивица Тодоровић, Идејни систем „Срби, народ најстарији“, с. 25.

Мирко Барјактаровић, Још о убијању старих људи (Уопште и код нас), с. 51.

Александра Павићевић, Жене и њихова моћ у друштву — проучавање друштвене симетрије у контексту полних улога, с. 73.

Мирјана Павловић, Појам болести у различитим медицинским системима, с. 95.

Бојан Жикић, Одбацивање одеће покојника — аспект друштвене организације простора у нашој традицијској култури, с. 107.

Никола Пантелић, Народно градитељство и култура становања у делима Ранка Финдрика, с. 115.

ИСТРАЖИВАЊА И ГРАЂА

Ласта Ђаповић, Крупањске приче, с. 119.

Зорица Дивац, Мирослава Лукић-Крстановић, Миљана Радовановић, Десанка Николић, Ка етнографији села — записи из подјеличког краја, с. 125.

IN MEMORIAM

Бурђица Петровић, Мирослав Нишкановић, Радмила Кајмаковић (рођ. Николић) (1931–1999), с. 145.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Žan Poarije, *Istorija etnologije*, Biblioteka XX vek, Beograd 1999. (Александра Павићевић), с. 151.

Петар Влаховић, *Србија — земља, народ, животи, обичаји*, издавачи Етнографски музеј и Вукова задужбина, Београд 1999, стр. 411. (Никола Пантелић), с. 153.

Весна Вучинић, *Просјорно йонашање у Дубровнику*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 1999. (Илдико Ердеи), с. 154.

Between the archives and the field: A dialogue on historical anthropology of the Balkans, Miroslav Jovanović, Karl Kaser, Slobodan Naumović (eds.), translation Aleksandar Bošković, Nina Dobrković, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju Teorija 1; Graz: Zur Kunde Südosteuropas — Band II/27, Beograd 1999. str. 276 (Мирослава Лукић-Крстановић), с. 158.

Боса Росић, *Шарена села — гробља и надгробни белези у средњем и доњем току Увца*, Завичајни музеј Прибој и Народни музеј, Ужице, Прибој 1999. стр. 140 (Никола Пантелић), с. 160.

Милена Давидовић, *Деца стираних радника, Друга генерација југословенских економских емиграната у земљама Зајадне Европе*, Социолошка анализа, Београд 1999. 182 стр. (Мирјана Павловић), с. 161.

Надежда Петковић, *Плава чараја*, „К. V. S“, Beograd 1999. str. 318 (Мирослава Малешевић), с. 163.

Резимси радова штампани су на енглеском језику

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА XLIX; Београд 2000

Уредник: Никола Пантелић

Научни скуп: **НАРОДНО ГРАДИТЕЉСТВО И КУЛТУРА СТАНОВАЊА У СВЕТЛУ ЕТНОЛОГИЈЕ У ИСТОЧНОЈ СРБИЈИ И СУСЕДНИМ ОБЛАСТИМА**
Зајечар, 29–30. 09. 2000.

Никола Пантелић, Поздравна реч, с. 11

Божа Петровић, Отварање скупа, с. 13

ОПШТИ И ТЕОРИЈСКИ ПРОБЛЕМИ НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА И КУЛТУРЕ СТАНОВАЊА

Божа Петровић, Шта и како са наслеђем?, с. 15

Петар Влаховић, Станиште у обичајима и веровањима код становништва северноисточне Србије, с. 19

Горан М. Бабић, Дух и атмосфера традиционалног села, с. 27

Маргарита Харбова, Домът на човека и храмът — дом на бога в пространството на селището и на рода, с. 35

Танас Бражиновски, Градење на манастири и цркви во македонската народна традиција, с. 43

Мила Сантова, Бележки върху организацијата на общественото пространство в един малък град — примера на Чипровци, с. 49

Ана Драгојловиќ-Стевановиќ, Антрополошка анализа народне архитектуре у источној Србији, с. 61

Душан Дрљача, Неки незаобилазни принципи у стварању етно-паркова, с. 69

Сребрица Кнежевиќ, Врата, вратнице, капије и улази — вековна потреба организације и безбедности, с. 75

ОБРЕДИ И МИТСКИ САДРЖАЈИ У НАРОДНОМ ГРАДИТЕЉСТВУ И КУЛТУРИ СТАНОВАЊА

Рачко Попов, Курбан на герана, с. 85

Михај Н. Радан, Обреди, веровања и обичаји Карашевака везани за изградњу куће, с. 91

Иван Николов, За антропоморфни код на основите на традиционната къща, с. 101

Румјана Данова, Крвна жртва у савременим обичајима становништва Подунавља, централне и северне Бугарске, с. 109.

Драгољуб Златковиќ, Ижа, с. 115.

Ивица Тодоровиќ, Значење сакралне архитектуре Лепенског Вира, с. 119.

Весна Петреска, Вратата и прозорот во македонските свадбени обреди, с. 127.

Андреј Б. Мороз, Дом в календарных песнях юго-восточной Сербии и соседних областей, с. 135.

Недељко Богдановиќ, Дунђерска лексика сеоског градитељства, с. 147.

Славољуб Гацовиќ, Откуда реч неимар у епици Балкана, с. 155.

Љубиша Рајковиќ-Кожелџац, Мотив градитељства и његова функционалност у народној поезији источне Србије, с. 161.

Дејан Крстиќ, Објекти народног градитељства на култним местима горњег и средњег Тимока, с. 167.

ИСТРАЖИВАЊЕ НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА И КУЛТУРЕ СТАНОВАЊА, МУЗЕОЛОШКИ И КОНЗЕРВАТОРСКИ ПРОБЛЕМИ

Никола Ф. Павковиќ, Сеоска архитектура и становање у Банату, с. 177.

Братислава Идвореан-Стефановиќ, Становање и домаћи живот — огледало друштвених слојева у Алексинцу почетком 20. века, с. 187.

Весна Марјановиќ, Култура становања — њен одраз у дејим играчкама код становништва јужног Баната, с. 195.

Жаклина Стојичиќ-Драгићевиќ, Моравске куће у Нишкој Бањи, с. 201.

Божидар Крстановиќ, „Динарска дводелна кућа“ у области источне Србије — Прилог за типологију народног градитељства Србије, с. 207.

Голуб Радовановиќ, Воденице на Градашњици, с. 217.

Живка Ромелиќ, Рударски станови у североисточној Србији, с. 225.

Даница Ђокиќ, Етно-парк на Тулби — музеј народног градитељства округа Браничевског, с. 231.

Гордана Живковиќ, Александар Радовиќ, Пројекат етно-мотела код Гамзиградске Бање, с. 237.

Љиљана Тојага-Васиќ, Један предлог за ревитализацију куће Стамболијских у Нишу, с. 245.

Никола Пантелиќ, Завршна реч, с. 251.

Резимеи радова штампани су на енглеском или српском језику

II. ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ

ЗБОРНИК РАДОВА, књ. IV, Етнографски институт, књ. 1; Београд 1950;

Уредник: Д-р Војислав Радовановић, дописни члан САН, управник Етнографског института САН

- Академик д-р Душан Недељковић, Расматрања на изворима старе македонске епике, с. 1.
Д-р Миљан Мојашевић, Из партизанске народне поезије у Санџаку, с. 51.
Академик д-р Тихомир Р. Ђорђевић, Из наших народних пословица — месне и личне пословице, с. 77.
Стеван Тановић, Село као социјална заједница и управна јединица у Ђевђелијској Кази у задње турско доба, с. 97.
Глиша Елезовић, Старе турске школе у Скопљу, с. 159.
Мирко Р. Барјактаровић, Двовјерске шиптарске задруге у Метохији, с. 197.
Д-р Милорад Драгић, Прилози из народне медицине у околини Тавне, с. 211.
Персида Томић, „Виларке“ и „вилари“ код влашких Цигана у Темнићу и Белици — Прилог проучавању падалица и калушара, с. 237.
Јован Л. Вукмановић, Народна ношња у Спичу, с. 263.
Арх. Бранислав Којић, Новија сеоска кућа у Србији, с. 293.
Арх. Александар Дероко, Кућа у Јабланици и Пустој Реци, с. 309.
Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА, књ. XIV, Етнографски институт, књ. 2; Београд 1951;

Уредник: Д-р Војислав С. Радовановић, дописни члан САН, управник Етнографског института САН

- Д-р Атанасије Урошевић, Приштина — Антропогеографска испитивања, с. 1.
Andre Jutronić, Bosansko-hercegovačko poreklo nekih Bračana, с. 37.
Д-р Миленко С. Филиповић, Цинцари у Босни, с. 53.
Глиша Елезовић, Вештица у Чал'к Каваку у Бугарској — Привидење или обмана Евлије Челебије?, с. 109.
Д-р Миленко С. Филиповић, Крштени муслимани, с. 119.
Д-р Милорад Драгић, Обољење, смрт и погребни обичаји у околини Тавне — Прилог историји мађија и анимизма у нашем народу, с. 129.
Мирко Р. Барјактаровић, Народна храна и пића у Горњем Полимљу, с. 143.
Д-р Тихомир Р. Ђорђевић, Белешке о нашој народној поезији, с. 167.
Јованка Лазаревић, Прилог проучавању малешевске народне поезије, с. 201.
Кадри Халими, Народна поезија Шиптара у селу Лешане у Подрими, с. 221.
Војин Вуковић, Из народне епске поезије сјеничких муслимана, с. 243.
Владо Драшковић, О савременој народној поезији у области Никшић — Жабљак — Пљевља, с. 279.
Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА, књ. LXVIII, Етнографски институт, књ. 3; Београд 1960

Уредник: Академик Душан Недељковић

Посвећено четрдесетогодишњици Савеза комуниста Југославије

Д-р Милисав Лутовац, Прибој на Лиму — Антропогеографски поглед на развитак насеља, с. 1.

Даринка Зечевић, Неке антропогеографске карактеристике социјалистичког преображаја села Железник у градско насеље, с. 19.

Бранислав Којић, Фазе развитка сеоске архитектуре у Србији и њен данашњи преображај, с. 31.

Душан Недељковић, Прилог проучавању законитости развитка нашег народног певања у периоду Народне Револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма Југославије, с. 39.

Оливера Младеновић, Партизанске и друге народне игре у Ослободилачком рату и Револуцији, с. 169.

Милица Илијин, Партизанске игре у Србији, с. 203.

Јелена Допуђа, Партизанске и друге народне игре у НОБ на територији Босне и Херцеговине, с. 231.

Ing. Ivan Ivančan, Partizanski ples u Hrvatskoj, с. 281.

Рада Борели, Народне песме о Партији и другу Титу, с. 287.

Драгослав Антонијевић, Народне песме о злочинима окупатора и њихових помагача и херојству њихових жртава, с. 311.

Десанка Николић, Прилог етнолошком проучавању збегова на Козари, с. 333.

Лепосава Жунић, Народна песма — одраз лика нове жене наше Револуције, с. 357.

Видосава Николић, Наша народна песма социјалистичке изградње у првој петолетки, с. 373.

Маја Воšković-Stuli, Narodna poezija naše Oslobodilačke borbe kao problem savremenog folklornog stvaralaštva, с. 393.

Dr Radoslav Hrovatin, Slovenska partizanska pesem v znanosti, с. 425.

Д-р Нико С. Мартиновић, Мјесто тужбалице у фолклору Народне револуције и Ослободилачког рата, с. 463.

Ђорђе Караклајић, Револуционарна радничка песма у Србији, с. 479.

Сава Вукосављевић, Данашња српска револуционарна песма у Војводини, с. 519.

Ernő Király, Tragom revolucionarnih pesama Mađara u Vojvodini, с. 545.

Marija Király, Borbene i socijalne pesme kod Slovaka, Rusina i Rumuna u Vojvodini, с. 609.

Марк Краснићи, Наша шиптарска револуционарна песма, с. 629.

Драгутин Мићковић, О неким особинама шиптарске партизанске поезије код нас, с. 659.

Живко Фирфов, Македонске народне песме из Народноослободилачке борбе, с. 665.

Д-р Живомир Младеновић, Значај песме за учеснике Народноослободилачке борбе, с. 673.

Д-р Петар Влаховић, Улога појединца у стварању српске народне поезије, с. 697.

Д-р Кирил Пенушлиски, Смрт на јунак од урок во една македонска народна песна, с. 707.

Марика Хаџи-Пецова, Одроз Народноослободилачке борбе у лазаричким песмама и дечјим играма, с. 713.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА, књ. LXXV, Етнографски Институт књ. 4; Београд 1962.

Уредник: Академик Душан Недељковић

Посвећено двадесетогодишњици револуције

Душан Недељковић, Друг Тито у народној песми, с. 1.

Драгослав Антонијевић, Народне песме позива на устанак и борбу, с. 7.

Видосава Николић, Дрвар у нашој народној револуционарној песми, с.13.

Ђурђица Петровић, Пут песме Крајинске чете: „Крајински смо млади партизани“ у Народноослободилачком рату, с. 29.

Душан Недељковић, Одрас свесног социјалистичког процеса ослобађања „робова рада“ и стапања „села и града“ у народној песми устанка 1941. и 1943., с. 41.

Видосава Николић, Радништво и сељаштво у нашој народној песми револуције и изградње, с. 49.

Десанка Николић, Прилог проучавању капе и ознаке у народноослободилачкој борби, с. 65.

Петар Ш. Влаховић, Народни песник Милосав Пузовић, с. 87.

Душан Дрљача, Нестајање отворених огњишта у условима социјалистичке изградње у нашој земљи, с. 95.

Бреда Влаховић, Од житних јама до силоса у Народној Републици Србији, с. 105.

Мирко Р. Барјактаровић, Промјене у менталитету наших људи у периоду изградње социјализма, с. 115.

Јован Ф. Трифуноски, Послератне миграције становништва у НР Македонији, с. 121.

Атанасије Урошевић, Становништво Балканског полуострва у првој половини XVI века, с. 129.

Миљана Радовановић, Једна песма која није постала народна, с. 137.

Миљасав В. Луговац, Преображавање насеља и привреде у околини Београда, с. 149.

Милица Илијин, Оливера Младеновић, Народне игре у околини Београда, с. 165.

Резимеи радова штампани су на француском, немачком, енглеском или руском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА, Нова серија, књ. I, Етнографски институт књ. 5; Београд 1971.

Уредник: Академик Душан Недељковић

Мирослав Драшкић, Становништво лимитрофног српског села Свињице у Румунији, с. 7.

Душан Масловарић, Привреда у Свињици — кратке уводне напомене, с. 21.

Јелена Аранђеловић-Лазич, Народна ношња у Свињици, с. 39.

Никола Пантелић, Породични односи и свадбени обичаји у Свињици, с. 57.

Петар Костић, Годишњи обичаји у српским селима румунског Ђердапа, с. 73.

Слободан Зечевић, Народна веровања у Свињици, с. 89.

Душан Недељковић, Народно певање лимитрофне темишварске српске етничке групе, с. 101.

Душан Дрљача, Темишварски часопис „Нови живот“ о југословенским народностима у Румунији, с. 133.

Мирко Р. Барјактаровић, Судбина одсељених Срба у Украјини, с. 139.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, књ. 6; Београд 1973

Уредник: Мирко Р. Барјактаровић

ЕТНОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА ЂЕРДАПСКИХ НАСЕЉА I

Мирко Р. Барјактаровић, Нека питања етнолошких проучавања у Ђердапу, с. 9.

Миљасав В. Луговац, Опште географске одлике ђердапског подручја, с. 19.

Мирко Р. Барјактаровић, О становништву ђердапских насеља, с. 23.

Миљана Радовановић, Демографске промене у ђердапским насељима од 1961. до 1971. с. 39.

Душан Дрљача, Прилог проучавању кретања становништва ђердапских насеља у време изградње ХЕ „Ђердап“, с. 57.

Асим Пецо, Говор становништва ђердапске зоне, с. 69.

Душан И. Бандић, Традиционална пољопривреда у ђердапским насељима, с. 81.

Слободан Зечевић, Душан Дрљача, Риболов на Ђердапској деоници Дунава, с. 111.
 Бреда Влаховић, Бродарство као привредна грана у насељима Ђердапа — са етнолошког становишта, с. 129.

Никола Ф. Павковић, Трговина и занати у Ђердапу, с. 145.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, књ. 7; Београд 1974

Уредник: Мирко Р. Барјактаровић

ЕТНОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА ЂЕРДАПСКИХ НАСЕЉА II

Предговор, с. 9.

Бреда Влаховић, Традиционална исхрана ђердапског становништва, с. 11.

Јелена Аранђеловић-Лазич, Народна ношња у Ђердапу, с. 25.

Никола Пантелић, Прилог проучавању брака и породице у становништва ђердапских насеља, с. 45.

Бреда Влаховић, Обичаји становништва у насељима ђердапског подручја, с. 57.

Слободан Зечевић, Народна веровања ђердапског живља — Веровања у митска бића, с.

79.

Оливера Младеновић, Народне игре ђердапског становништва, с. 91.

Милорад Драгић, Народна медицина ђердапског „плавног“ подручја, с. 109.

Резимеи радова штампани су на француском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, књ. 8; Београд 1976

Уредник: Мирко Р. Барјактаровић

ЕТНОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА ЂЕРДАПСКИХ НАСЕЉА III

Мирко Р. Барјактаровић, Уместо предговора, с. 9.

Душан Дрљача, Сип у Кључу, с. 11.

Јован Ф. Трифуноски, Текија на Дунаву, с. 43.

Бреда Влаховић, Неки етнолошки проблеми старе и нове Текије, с. 63.

Душан Дрљача, Голубиње у Поречу, с. 79.

Мирко Р. Барјактаровић, Мосна, с. 99.

Миљана Радовановић, Запажања о насељу и становништву Доњег Милановца, с. 107.

Миљана Радовановић, Добра и њено становништво у прошлости и данас, с. 117.

Душан Дрљача, Брњица, с. 141.

Бреда Влаховић, Промене у народној култури у неким насељима низводно од Хидроелектране „Ђердап“, с. 151.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, књ. 9; Београд 1979

Уредник: Петар Влаховић

Посвећено осамдесетогодишњици живота и шездесетогодишњици научног рада академика Душана Недељковића, професора Универзитета у Београду

Др Петар Влаховић, Рад академика др Душана Недељковића у етнологији и фолклористици, с. XIII

1. МОНОГРАФИЈЕ

Душан Бандић, Неке новије промене у животу и култури становништва околине Београда (Период од краја XIX века до 1970. године), с. 1.

Раде Ракита, Привреда, ергологија и технологија у Јању (западна Босна), с. 107.

Арх. Јован Крунић, Нови Пазар — о урбаној структури и архитектури старе куће, с. 273.

Светлана Бајић, Погребни обичаји и надгробни споменици сеоског становништва у Семберији, с. 321.

Магдалена Веселиновић-Шулц, Лајош Матијевић, Лик Краљевића Марка у приповедању савременог мађарског приповедача у Бачкој, с. 361.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, књ. 10; Београд 1980

Уредник: Проф. др Петар Влаховић

Посвећено осамдесетогодишњици живота и педесетпетогодишњици научног рада академика Бранислава Којића, професора Универзитета у Београду

Резултати истраживања по пројекту: **СТАЛНО ПРАЋЕЊЕ ПРОМЕНА У НАРОДНОЈ КУЛТУРИ НА СЕЛУ 1971-1975.**

Миљана Радовановић, Синтеза архитектонско-урбанистичких и етнолошких наука у научном делу Бранислава Којића, с. 9.

Милка Јовановић, Стално праћење промена у народној култури на селу — Етнографски институт САНУ 1971-1975, Приступ проучавању, с. 21.

Миљана Радовановић, Основне антропогеографске одлике, с. 27.

Десанка Николић, Јавне установе — Фактори друштвеног преображаја, с. 65.

Бреда Влаховић, Неке карактеристике привреде, с. 73.

Десанка Николић, Основне одлике допунског привређивања, с. 83.

Душан Дрљача, Промене у кући и становању, с. 91.

Драгомир Антонић, Исхрана, с. 107.

Милка Јовановић, Народна ношња, с. 111.

Видосава Стојанчевић, Савремене промене у традиционалним сродничким односима, браку, породичном и друштвеном обичајном животу, с. 117.

Ласта Ђаповић, Нека питања из обичајног живота, с. 135.

Миљана Радовановић, Десанка Николић, Закључна разматрања о резултатима проучавања промена у народној култури на селу у Србији (1971-1975), с. 139.

Miljana Radovanović et Desanka Nikolić, Considérations finales des études des transformations survenues dans la culture de la population rurale en Serbie (1971-1975), (Превела А[ндрејана] Гојковић), с. 147

Стално праћење промена у народној култури на селу 1971-1975 — Упитници, с. 155.

ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, књ. 11; Београд 1981

Уредник: Проф. др Петар Влаховић

Посвећено осамдесетогодишњици живота и педесетпетогодишњици научног рада академика Атанасија Урошевића, професора Универзитета у Скопју

Петар Влаховић, Уз живот и дело академика Атанасија Урошевића, с. IX

Вукоман Шалипуровић, Неколико података о кнезовима у пријеполском и плесваљском кадилуку од 1677. до 1759. године, с. 1.

Борђе Р. Симоновић, Проблем убикације рудника сребра и седишта нахије Железника (крај XV и прва половина XVI века) — (Један од прилога ауторове дисертације „Просторни развој села Србије“), с. 47.

Миlena Спасовски, Демографске одлике становништва Лужнице у овом веку, с. 57.

Вујадин Рудић, Демографске карактеристике становништва Раче, с. 101.

Душан Дрљача, Етнолошка грађа о становништву Брзе Паланке у последњих сто година, с. 117.

Миљана Радовановић, Депопулација и просторно-демографске промене брдско-планинског дела општине Књажевац, с. 129.

Резимеи радова штампани су на француском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, књ. 12; Београд 1981

Уредник: Проф. др Петар Влаховић

Посвећено осамдесетогодишњици живота и педесетпетогодишњици научног рада академика Милицава Лутовца, професора Универзитета у Београду

Петар Влаховић, Осврт на животни пут и научни рад академика Милицава Лутовца, с. IX
Душан Дрљача и **Слободан Зечевић**, Приступ етнолошком проучавању исељеништва из Србије, с. 1.

Видосава Стојанчевић, Интересовање М. И. Пупина за проблеме америчког усељеништва и положај југословенских исељеника у САД, с. 9.

Јованка Сечански Noussair, Историја миграције Југословена у Аустралију, с. 35.

Нипа Сеферовић, Колонија херцеговачких Муслимана у Кајзерију у Палестини, с. 47.

Ејуп Мушовић, Југословенско исељеништво у Турској, с. 65.

Мојца Равник, Проучавање словеначког исељеништва и културе (превод са словеначког: Душан Дрљача), с. 77.

*

Прилози о југословенским исељеницима у САД објављени у часопису „Преглед“ (Душан Дрљача), с. 83.

Iseļeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze sa domovinom, Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb 1978. (Мирослава Лукић), с. 91.

Резимеи радова штампани су на енглеском или француском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, књ. 13; Београд 1981

Уредник: Проф. др Петар Влаховић

Посвећено деведесетогодишњици живота и шездесетпетогодишњици научног рада прим. др Милорада Драгића, сарадника Етнографског института у Београду

Видосава Стојанчевић, Допринос прим. др Милорада Драгића етно-медицини, историји здравствене културе и здравственом просвећивању нашег народа, с. IX

Бранко Ђупурдија, Друштвени живот на салашима у околини Суботице, с. 1.

Бојан Јовановић, Анимистичке црте у митским представама Срба, с. 43.

Петар Влаховић, Обичаји о рођењу у традиционалном и савременом животу Срба, с. 57.

Бреда Влаховић, Обичај „пуштања воде“ за покојнике у Хомолу, с. 65.

Магдалена Веселиновић Шулиц, Приповетке о Краљевећу Марку у мађарском делу Подравине у новије време, с. 77.

Лајош Матијевић, Магдалена Веселиновић Шулиц, Краљ Матија по казивању савремене мађарске приповедачице у Бачкој, с. 89.

Павле С. Радусиновић, Сула Радов као персонификација колективне свијести и мудрости народа, с. 101.

Резимеи радова штампани су на француском или енглеском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, књ. 14–16; Београд 1984.

Уредник: Проф. др Петар Влаховић

[Петар Влаховић], Уместо предговора, с. 9.

Милка Јовановић, Стално праћење промена у народној култури — Преображај приградских насеља (Етнографски институт САНУ 1976–1980), с. 11.

Мирослава Малешевић, Демографске промене у неким насељима у околини Београда, с. 19.

Десанка Николић, Култура становања у неким приградским насељима Београда, с. 57.

Зорица Дивац, Испитивање породице и брака у околини Београда, с. 85.

Петар Костић, Обичаји животног циклуса у околини Београда, с. 101.

Видосава Стојанчевић, Етнолошка проучавања промена у приградским насељима индустријског подручја Крушевца, с. 123.

Драгомир Антонић, Утицај града Крушевца на културу становања у приградским селима, с. 159.

Видосава Стојанчевић, Савремене промене у породичном животу и обичајима, браку, сродничким односима и друштвеном обичајном животу у приградским селима Крушевца, с. 169.

Драгана Савковић, Промене у обичајима у приградским насељима индустријске зоне Крушевца, с. 201.

Витомир Маринковић, Основне антропогеографске и етнодемографске одлике приградских и других села у околини Лесковца, с. 233.

Радмила Стојановић, Култура становања у неким приградским насељима Лесковца, с. 267.

Милка Јовановић, Промене у браку и породици у неким насељима у околини Лесковца, с. 303.

Марија Ђокић, Обичаји животног циклуса у околини Лесковца, с. 319.

Тодор Васић, Антропогеографске и етнодемографске карактеристике одабраних насеља у општини Пирот, с. 335.

Ласта Ђановић, Култура становања и промене у њој у пиротском крају, с. 375.

Душан Дрљача, Промене у браку и породици у приградским селима Пирота, с. 415.

Милица Петковић, Обичаји из животног циклуса у околини Пирота, с. 425.

Миљана Радовановић, Основне антропогеографске и етнодемографске одлике приградских и других села у околини Новог Пазара, с. 451.

Ејуп Мушовић, Демографске карактеристике приградских и других села у околини Новог Пазара, с. 479.

Бреда Влаховић, Стан и култура становања у насељима у околини Новог Пазара, с. 501.

Миљана Радовановић, Породица, брак, сродство и сроднички односи у селима у непојединој околини Новог Пазара, с. 527.

Добрила Братић, Промјене у обичајима животног циклуса у околини Новог Пазара, с. 543.

Миљана Радовановић, Завршни осврт на проучавања основних антропогеографских и етнодемографских одлика приградских и других насеља у околини Београда, Крушевца, Лесковца, Пирота и Новог Пазара, с. 557.

Miljana Radovanović, Final comments on the study of anthropogeographic and ethnodemographic characteristics of suburban areas of Belgrade, Kruševac, Leskovac, Pirot and Novi Pazar, с. 561.

Видосава Стојанчевић, Завршни осврт на проучавања промена у култури становања, браку и породици и обичајима животног циклуса у приградским и другим насељима у околини Београда, Крушевца, Лесковца, Пирота и Новог Пазара, с. 565.

Vidosava Stojančević, Conclusion, с. 568

ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, књ. 17-18; Београд 1985

Уредник: Душан Бандић

Зорица Дивац, Трансформације сеоске породице у савременим условима (Истраживања у Доњем Увцу), с. 9.

Добрила Братић, Промене у аграрним обредима — Истраживања у околини Новог Пазара, с. 97.

Резимеи радова штампани су на француском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА, књ. 19; Београд 1986

Уредник: Душан Бандић

Мирослава Малешевић, Ритуализација социјалног развоја жене — Традиционално село западне Србије, с. 9.

Инес Прица, Ђурђевдан, с. 119.

Мирко Барјактаровић, Село Петњик — Етнологска монографија, с. 167.

Резимеи радова штампани су на француском језику.

ЗБОРНИК РАДОВА, књ. 20; Београд 1989

Уредник: Душан Дрљача

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЕТНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА

Д[ушан] Д[рљача], Предговор, с. 7.

Едит Петровић, Теоријске претпоставке истраживања етничког идентитета, с. 9.

Мишел Ориол, Парадоксални односи колективних идентитета према индивидуализму (с француског превела Маја Влаховић), с. 15.

Силва Межнарић, Етнички идентитети хрватског исељеништва, савремених миграната, хрватске националне мањине и народности у СР Хрватској, с. 25.

Мирјана Павловић, Испољовање етничког идентитета Срба у Чикагу, с. 33.

Душан Дрљача, Сведеност имигрантске поткултуре Срба у Сједињеним америчким државама (на примеру српске етничке заједнице у Дулуту (Duluth), Минесота), с. 45.

Александра Попвасилева, Народна стваралаштво и етнички идентитет македонских исељеника у Канади (с македонског превео Драган Павловић), с. 57.

Галаба Паликрушева, Етноасимилациони процеси код припадника торбешке етничке групе насељене у Измиру (с македонског превео Драган Павловић), с. 69.

Марко Терсеглав, Прилог проучавању духовне културе белокрањских Срба (са словеначког превела Бреда Влаховић), с. 75.

Душан Давидовић, Методолошки аспекти изучавања културног идентитета младих југословенских миграната, с. 89.

Љиљана Петровић, Резултати етнологских проучавања југословенских радника на привременом раду у Еркрату 1, СР Немачка, с. 97.

Бранка Јаковљевић, Југословени у Катвајку и Рајнсбургу, Холандија, с. 109.

Резимеи радова штампани су на енглеском језику.

III. ПОВРЕМЕНА ИЗДАЊА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ

Петар Ж. Петровић, Упитник за испитивање народних пољопривредних справа, Београд, Научна књига, 1949, с. 63 (са 107 цртежа у тексту).

Боривоје М. Дробњаковић, Упитник за прикупљање грађе о покућанству, Београд, Научна књига, 1949, с. 40 (са 34 цртежа у тексту).

IV. ПОСЕБНА ИЗДАЊА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ

Књ. 1. Душан Ј. Поповић, *Срби у Срему до 1736/7. Историја насеља и сџановништва*. Посебна издања САН, књ. СLVIII, уредник: Д-р Војислав С. Радовановић, управник Етнографског института САН, Београд, Научна књига, 1950, с. 8+299 (са 7 сл. и 7 карата).

Књ. 2. Миленко С. Филиповић, *Женска керамика код балканских народа*. Посебна издања САН, књ. CLXXXI, уредник: Д-р Војислав Радовановић, управник Етнографског института САН, Београд, Научна књига, 1951, с. 4+185 (са 1 карт. и табл. сл. у прил.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 3. Душан Ј. Поповић, *Срби у Бачкој до краја осамнаестог века — Историја насеља и сџановништва*, Посебна издања САН, књ. СХСIII, уредник: Д-р Војислав Радовановић, управник Етнографског института САН, Београд, Научна књига, 1952, с. II-VI+2+176 (са табл. сл. и 1 карт. у прил.). Резиме на француском језику.

Живан Сечански, *Појиси сџановништва Бачке током осамнаестог века — Грађа за историју насеља и сџановништва*, Посебна издања САН, књ. СХСIII, уредник: Д-р Војислав Радовановић, управник Етнографског института САН, Београд, Научна књига, 1952, с. 221-417. Резиме на немачком језику.

Књ. 4. Мирко Р. Барјактаровић, *О земљишним међама у Срба*. Посебна издања САН, књ. ССIII, уредник: дописни члан САН д-р Војислав С. Радовановић, управник Етнографског института САН, Београд, Научна књига, 1952, с. 4+105. Резиме на немачком језику.

Књ. 5. Владимир Р. Ђурић, *Панчевачки Рит — Антропоегеографска истраживања*. Посебна издања САН, књ. ССХVIII, уредник: дописни члан д-р Вој. С. Радовановић, управник Етнографског института САН, Београд, Научна књига, 1953, с. IV+116 (са ск. и сл. у тек. и прил.). Резиме на француском језику.

Књ. 6. Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века — Историја насеља и сџановништва*. Посебна издања САН, књ. ССXXXII, уредник: дописни члан САН д-р Вој. С. Радовановић, управник Етнографског института САН, Београд, Научна књига, 1955, с. VI-II+468 (са сл. и карт. у прил.). Резиме на француском језику.

Књ. 7. Сретен В. Вукосављевић, *Организација динарских племена*. Посебна издања САН, књ. ССLXX, уредник: дописник Војислав С. Радовановић, управник Етнографског института САН, Београд, Научно дело, 1957, с. IV+122+1. Резиме на француском језику.

Књ. 8. Љубица С. Јанковић и Даница С. Јанковић, *Прилог истраживању осјатака орских обредних игара у Југославији*. Посебна издања САН, књ. ССLXXI, уредник: дописник Војислав С. Радовановић, управник Етнографског института САН, Београд, Научно дело, 1957, с. 4+66+8 (са табл. и сл. у прил.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 9. Васа Чубриловић, *Терминологија племенског друштва у Црној Гори*. Посебна издања САН, књ. СССXXI, уредник: дописник Боривоје Дробњаковић, директор Етнографског института САН, Београд, Научно дело, 1959, с. 6+59. Резиме на енглеском језику.

Књ. 10. Петар III. Влаховић, *Рукописна збирка Душана Томашевића-Ђурка*. Посебна издања САН, књ. СССXXXIII, уредник: дописник Боривоје Дробњаковић, директор Етнографског института САН, Београд, Научно дело, 1960, с. 6+32. Резиме на француском језику.

Књ. 11. Фехим Барјактаревевић, *Прегриши народних ђесама из босанског Скопља*. Посебна издања САНУ, књ. СССXXXV, уредник: дописник Боривоје Дробњаковић, директор Етнографског института САНУ, Београд, Научно дело, 1960, с. 6+26+2. Резиме на француском језику.

Књ. 12. Драгослав Антонијевић, *Милена гусларка*. Посебна издања САНУ, књ. СССXLII, уредник: дописник Боривоје Дробњаковић, директор Етнографског института САНУ, Београд, Научно дело, 1960, с. 6+31. Резиме на француском језику.

Књ. 13. *Народи Југославије* [превод са руског Миљана Радовановића]. Посебна издања САНУ, књ. СССLXXXV, уредник: академик Душан Неделковић, Београд 1965, с. 238.

Књ. 14. **Оливера Младеновић**, *Коло у Јужних Словена*, уредник: Милорад Васовић, директор Етнографског института, Београд 1973, с.198 + 23 табле фотографија. Резиме на енглеском језику.

Књ. 15. С и м п о з и ј у м: *ЕТНОЛОШКО ПРОУЧАВАЊЕ САВРЕМЕНИХ ПРОМЕНА У НАРОДНОЈ КУЛТУРИ*, уредник: проф. др Милорад Васовић, Београд 1974, с. 299. Резиме на француском или енглеском језику.

Атанасије Урошевић, Уводна реч, с. 1.

Петар Влаховић, Приступ проучавању старог и новог у сеоским насељима Србије, с. 3.

Миљана Радовановић, Традиционално наслеђе и савременост и нека питања примењене етнологије, с. 15.

Slavko Kremenšek, O razsežnostih pojmov „ljudska kultura“ in „sodobne spremembe“, с. 23.

Радомир Д. Ракић, Савремене промене — предмет истраживања или, њихово истраживање — аспект?, с. 33.

Владимир Стојанчевић, Историјска метода проучавања промена у етничком развоју и традиционалној култури у Србији, с. 53.

Juzef Burszta, Etnografia polska a badania wspolczesnych zmian kulturowych, с. 67.

Душан И. Бандић, Радомир Д. Ракић, О проучавању савремених промена у обичајном животу наших народа, с. 79.

Milisav Lutovac, La vie et les changements actuels dans nos montagnesc — Résumé, с. 91.

Митко Панов, Утицај депопулације и урбанизације на промену народне културе у планинским селима СР Македоније, с. 93.

Радмила Кајмаковић, Промене у народној култури Семберије, с. 103.

Бреда Влаховић, Трансформација сеоске привреде у условима социјалистичке изградње (на примеру Семича), с. 113.

Радмила Филиповић-Фабијанић, Трансформација улоге народне медицине и видара у савременим животним условима, с. 119.

Цветко Костић, Перспективне промене у нашем друштву и култури до 2000. године, с. 129.

Jean Cuisenier, L'organisation familiale traditionnelle en Yougoslavie et ses variations, с. 137.

Доел М. Халперн и Барбара К. Халперн, Промене у схватањима о улогама мужа и жене у пет југословенских села (превела Емилија В. Церовић), с. 161.

Делчо Тодоров, Резултати и перспективи на етнографските проучавања на савременим социјалистически бит и култура в Българија, с.175.

Слободан Зечевић, Промене материјалне, а постојаност духовне културе у североисточној Србији, с. 183.

Видосава Стојанчевић, Савремене промене у народној култури печалбарских региона јужне и југоисточне Србије (у областима Лужница, Власина и Врањско Поморавље), с. 189.

Мирослав Драшкић, Неки примери промене етничке структуре насеља у североисточној Србији у савременим друштвеним условима, с. 207.

Милка Јовановић, Промене у народним ношњама Србије у савремено доба, с. 225.

Душан Дрљача, Етнолошке промене у насељима Србије која се измештају, с. 235.

Оливера Младеновић, Традиционално играчко наслеђе и савременост, с. 245.

Marija Makarovič, Današnje poznavanje, raba, prevzemanje in pomen pregovornih obrazcev (pri Slovencih), с. 253.

Емилија Церовић, Утицај друштвених, привредних и културних промена на развој и оријентацију ликовног стварања савремених сликара — сељака у Србији, с. 259.

Десанка Николић, Прилагођавање традиционалне ткачке радности условима тржишта и њен удео у осавремењавању неких насеља Горњег Драгачева, с. 267.

Милорад Васовић, Народна култура и туризам, с. 277.

Дискусија:

Неџад Хаџидедић, Сарајево, с. 287.

Slavko Kremenšek, Ljubljana, с. 291.

Владимир Стојанчевић, Београд, с. 292.

Драган Марковић, Ниш, с. 294.

Петар Влаховић, Београд, с. 297.

Књ. 16. **Ласта Ђанковић**, *Заклейва на њлу СФР Југославије*, уредник: проф. др Мирко Барјактаровић, Београд, Етнографски институт, 1977, с. 9–108. Резиме на енглеском језику.

Књ. 17. **Вујадин Б. Рудић**, *Сјановништво Тојлице*, уредник: проф. др Милорад Васовић, Београд, Етнографски институт, 1978, с. 193 (са карт. и фотогр. у тек.). Резиме на француском језику.

Књ. 18. **Бачко Добро Поље — Горњиаци у равници**, Група аутора, уредник: Обрен Благојевић, дописни члан Српске академије наука и уметности, Београд, Етнографски институт, 1979, с. 298 (са фотогр. у тек.). Резиме на француском језику.

Књ. 19. **Ејуп Мушовић**, *Етнички процеси и етничка стурктура сјановништва Новог Пазара*, уредник: Петар Влаховић, Београд, Етнографски институт, 1979, с. 298. Резиме на енглеском језику.

Књ. 20. **Жарко Шћепановић**, *Средње Полимље и Пошарје — историјско-етнолошка расправа*, уредник: др Петар Влаховић, професор Универзитета, Београд, Етнографски институт, 1979, с. 274 (са карт. у тек.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 21. *Народне њесме и игре у околини Бујановца*. Приредили: Оливера Васић и Димитрије Големовић, уредник: Петар Влаховић, професор Универзитета, Београд, Етнографски институт, 1980, с. 1–253 (са сл. и кинематограмима у тек.)

Књ. 22. **Милош Марјановић**, *Друшћвене и културне ѡромене у селима влашке етничке заједнице Негојинске крајине*, уредник: др Петар Влаховић професор Универзитета, Београд, Етнографски институт, 1981, с. 184 (са сл. и карт. у тек.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 23. **Бранко Ђупурдија**, *Аграрна магија у ѡрадиционалној култури Срба*, уредник: др Петар Влаховић, професор Универзитета, Београд, Етнографски институт, 1982, с. 132. Резиме на француском језику.

Књ. 24. *Домороци Аустралије = The Aborigines of Australia*. Група аутора, уредник: др Петар Влаховић, проф. Универзитета, директор Етнографског института Српске академије наука и уметности, Београд, Етнографски институт, 1982, с. 113 (са сл. и карт. у тек.).

Књ. 25. *Промене у ѡрадиционалном ѡродичном живошћу у Србији и Пољској*. Група аутора, уредник: др Петар Влаховић, професор Универзитета, Београд, Етнографски институт, 1982, с. 111.

Књ. 26. **Петар Ж. Петровић**, *Раика — Анћројогеографска ѡроучавања I*, уредик: др Петар Влаховић, проф. Универзитета, Београд, Етнографски институт, 1984, с. 248 (са сл. и карт. у тек.). Резиме на француском језику.

Књ. 27. **Ејуп Мушовић**, *Тућин и околина*, уредник: др Петар Влаховић, професор Универзитета, Београд, Етнографски институт, 1985, с. 143 (са сл. и карт. у тек.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 28. **Видосава Николић-Стојанчевић**, *Тојлица — етнички процеси и ѡрадиционална култура*, уредник: др Душан Бандић, професор Универзитета, Београд, Етнографски институт, 1985, с. 203 (са сл. и карт. у тек.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 29. **Душан Дрљача**, *Колонизација и живошћ Пољака у југословенским земљама*, уредник: др Душан Бандић, професор Универзитета. Београд, Етнографски институт, 1985, с. 207 (са сл. у тек.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 30, св. 1. **Радослав — Раде Познановић**, *Традиционално усмено народно сћваралашћво ужичког краја*, уредник: др Петар Влаховић, професор универзитета, Београд, Етнографски институт, 1988, с. 366 (са сл. и карт. у тек.). Резиме на француском језику.

Књ. 30, св. 2. **Димитрије Големовић**, *Народна музика ѡшћовоужичког краја*, уредник: Петар Влаховић, професор Универзитета, Београд, Етнографски институт, 1990, с. 231 (са сл. и карт. у тек.). Резиме на француском језику.

Књ. 30, св. 3. **Оливера Васић**, *Народне игре и забаве у ѡшћовоужичком крају*, уредник: Петар Влаховић, професор Универзитета, Београд, Етнографски институт, 1990, с. 210 (слике, пртежи и карте у тексту). Резиме на француском језику.

Књ. 30, св. 4. *Етнолошка истраживања ужичког краја*, Група аутора, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1992, с. 140. Резиме на енглеском језику.

Књ. 31. Видосава Николић-Стојанчевић, *Породица у систему традиционалних и савремених услова у друштвено-обичајном животу Рађеваца*, уредник: др Душан Бандић, професор Универзитета, Београд, Етнографски институт, 1989, с. 302 (са сл., црт. и карт. у тек.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 32. Мирјана Павловић, *Срби у Чикагу — проблем етничког идентитета*, уредници: Никола Пантелић и Јован Јанићијевић, Београд, Етнографски институт, Издавачка задруга ИДЕА, 1990, с. 180 (са сл. и карт.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 33. Драгана Антонијевић, *Значење српских бајки*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1991, с. 206. Резиме на енглеском језику.

Књ. 34. Инес Прица, *Омладинска појкултура у Београду — симболичка пракса*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1991, с. 156. Резиме на немачком језику.

Књ. 35. Никола Пантелић, *Наслеђе и савременост — друштвени живот у селима чачанског и горњомилановачког краја*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1991, с. 157 (са сл. у тек.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 36. Мирослава Лукић-Крстановић, *Срби у Канади — живот и симболи идентитета*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1992, с. 240. Резиме на енглеском језику.

Књ. 37. Вујадин Рудић, *Стиновништво Прокуља*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1992, с. 107 (са сл. и карт. у тек.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 38. Мирко Раичевић, *Горња села — насеља и стиновништво*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1994, с. 220 (са фот. на крају књ.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 39. Ластва Ђаповић, *Земља — веровања и ритуали*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1995, с. 274. Резиме на енглеском језику.

Књ. 40. Радослав Д. Павловић, *Стиновништво и насеља оштинине Рашка у функцији иривердног развоја*, приредила за штампу Милена Спасовски, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1995, с. 306 (са фотог. на крају књ.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 41. Десанка Николић, *Горње Драгачево — етнолошко проучавање културних промена*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1996, с. 190 (са фотог. на крају књ.). Резиме на енглеском језику.

Књ. 42. *Етнички и етнокултурни контакти у панонско-карпатском простору*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1997, с. 142. Резиме на енглеском језику.

Никола Пантелић, *Етнички и етнокултурни контакти у панонско-карпатском простору (уводно излагање)*, с. 7.

Nikola Pantelić, *Ethnic and ethno-cultural contacts in the Pannonian-Carpathian area (introductory lecture)*, с. 13.

Душан Дрљача, *Српско/румунско коло у Карпатима и његово даље ширење*, с. 19.

Миљана Радовановић, *Проблеми социјалне интеграције досељеника средином XX века (Бачка)*, с. 30.

Мила Босић, *Основне одлике обичаја животног циклуса Срба у Војводини*, с. 35.

Десанка Николић, *Динарски и панонски елементи у начину живота и култури досељеничког становништва Бачке*, с. 61.

Бојан Жикић, *Билингвизам у источној Бачкој — на примеру омладине*, с. 71.

Младена Прелић, *Српско-мађарски бракови у Будимпешти и околини*, с. 81.

Мирослава Лукић-Крстановић, *Причања о животу — Срби у Батањи*, с. 91.

Мирјана Павловић, *Исто и различито: Срби у Батањи*, с. 103.

Мирослав Нишкановић, *„Маџарска гробља“ у предањима Подунавља и Посавине*, с.

111.

Зорица Ивановић, *О забрани брака са афиналним сродницима*, 117.

Зорица Дивац, *Припреме за брачни живот у селима североисточне Србије*, 135.

Књ. 43. Бојан Жикић, *Антропологија Едмунда Лича*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1997, с. 131. Резиме на енглеском језику.

- Књ. 44. *Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 1998, с. 307. Резиме на енглеском језику.
- Никола Пантелић, *Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама* (реч на отварању скупа), с. 9.
- Nikola Pantelić, *Ethnic relations between the Serbs and other peoples and ethnic communities* (introductory lecture), с. 15.
- Душан Дрљача, *Колективно памћење у етничким односима и етнички сукоб — на при- меру етничког конфликта у Босни и Херцеговини*, с. 21
- Мирко Барјактаровић, *Међуетнички односи Срба и Арбанаса*, с. 39.
- Милован Радовановић, *Срби, Албанци и остали етници на Косову и Метохији, са освртом на појаве међуетничке флотантности и њихову условљеност*, с. 67.
- Петар Влаховић, *Етнички процеси и етничка симбиоза становништва североисточне Србије*, с. 95.
- Олга Зиројевић, *Турци у нашем огледалу*, с. 107.
- Зоран Јањетовић, *Срби и Немци у Војводини и мађаризација*, с. 115.
- Бојан Жикић, *О разлици између етничког и културног идентитета Мађара у источној Бачкој*, с. 133.
- Мирјана Малуцков, *Етнички односи Срба и Румуна у Банату*, с. 145.
- Стеван Бугарски, *Уметност живљења уз ине — искуства са територије данашње Руму- није*, с. 157.
- Мирослав Нишкановић, *Етнички састав становништва Бањалуке крајем XIX и почет- ком XX века*, с. 175.
- Никола Милованчев, *Досељавање и живот Срба на подручју данашње Словеније од XV до почетка XX века*, с. 187.
- Љубивоје Церовић, *Срби у Словачкој од XV до XX века*, с. 207.
- Младена Прелић, *Срби у Мађарској: један поглед на савремену ситуацију*, с. 219.
- Александар Растовић, *Односи Србије и Велике Британије 1878–1886* (према извешта- јима посланика из Београда и Лондона), с. 231.
- Breda Ćebulj-Sajko, *Kdo so „Jugoslovani“ v Avstraliji do leta 1990.*, с. 265.
- Мирјана Прошић-Дворнић, *Отвореност, мултикултуралност, толеранција, сигурност — Нова српска урбана емиграција у Онтарију (Канада)*, с. 283.
- Књ. 45. Јадранка Ђорђевић, *Сроднички односи у Врању*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 2001, с. 139. Резиме на енглеском језику.
- Књ. 46. Александра Павићевић, *Народни и црквени брак у српском сеоском друштву*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт, 2001, с. 147. Резиме на енглеском језику.
- Књ. 47. Сања Златановић, *Свадба — ирча о идентитету: Врање и околина*, уредник: Драгана Радојичић, Београд, Етнографски институт, 2003, с. 180. Резиме на енглеском језику.
- Књ. 48. *Обичаји животног циклуса у градској средини*, уредник: Зорица Дивац, Београд, Етнографски институт, 2002, с. 408. Резимеи на енглеском, српском и бугарском језику.
- Никола Пантелић, *Предговор*, с. 11.
- Иванка Петрова, *Празници в съвременната българска семейна фирма*, с.15.
- Сретен Петровић, *Прежици матријархатског културног модела у ритуалима прелаза, посебно приликом рођења и свадбе*, с. 25.
- Душан Бандић, *Испит као ритуални чин*, с. 39.
- Душан Дрљача, *Обреди прелаза код Пољака у југословенским земљама*, с. 55.
- Славка Гребенарова, *Съвременни градски обреди в случай на личен неуспех*, с. 67.
- Лидија Радуловић, *Црквени ритуали животног циклуса: крштење и венчање*, с. 77.
- Десанка Николић, *Обреди животног циклуса Срба избеглих из Хрватске*, с. 95.
- Петко Христов, *Селишните и семейните празници — общности маркери*, с. 103.
- Бојан Жикић, *Крштење одраслих и деце у Србији у последњој деценији двадесетог ве- ка*, с. 115.
- Ласта Ђановић, *Сиротиште као пример дерегулације обичаја животног циклуса — пе- риод кризе*, с. 129.

- Мирослава Лукић-Крстановић, Vox adolescentiae: мој јавни живот и спектакли, с. 145.
 Валентина Васева, Жената — птица в семейните обреди на Българите, с. 163.
 Мирослава Малешеввић, Менопауза — последња мистерија крви, с. 199.
 Ана Лулева, Жените в малкиа български град (XIX — началото на XX в.), с. 217.
 Зорица Дивац, Комшијски „ритуали“, с. 227.
 Галин Георгиев, Сватбените дарове в българското социалистическо село — между раз-
 точителството и контрола, с. 235.
 247. Радост Иванова, Градската сватба — проблеми на развитието и състоянието й днес, с.
 261. Миљана Радовановић, Горанска свадба у деведесетим годинама двадесетог века, с.
 261. Евгения Кръстева-Благоева, Църковният брак в България след 1989 г. — традиция или
 мода, с. 267.
 Александра Павићевић, Склапање брака у савременом српском друштву — два обреда
 и њихова анализа, с. 279.
 Сања Златановић, Савремена свадба — прича о идентитету, с. 291.
 Весна Душковвић, Свадбена фотографија као извор за тумачење елементарна материјалне
 културе, с. 303.
 Рачко Попов, Зооморфният код в погребалните представи на Българите (конете на св.
 Тодор), с. 321.
 Ваня Николова, „Погребение — сватба“ — идея и обредна практика, с. 329.
 Станка Јанева, Промени в надгробните знаци по време на преход, с. 341.
 Мирослав Нишкановић, Читуље и памћење предака, с. 355.
 Јадранка Ђорђевић, Промене у односима сродника услед смрти члана породице, с. 363.
 Зорица Ивановић, На кога личе деца: сродство код Срба и принципи перцепције
 сличности међу сродницима, с. 375.

V. EDITIONS SPECIALES

INSTITUT ETHNOGRAPHIQUE DE L'ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

Editions speciales No 1, **CHANGEMENTS DANS LA VIE POPULAIRE EN SERBIE**

Rédacteur: Prof. dr Petar Vlahović, directeur de l'Institut Ethnographique, Beograd 1980

Miljana Radovanović, *Problèmes des changements sociaux et l'ethnologie Serbe au vingtième siècle*, с. 7.

Petar Vlahović, *Gegenwärtige Migrationsprozesse in Jugoslawien*, с. 15.

Vidosava Stojančević, *Problèmes des changements contemporains dans les rapports de parenté traditionnels, dans la vie familiale et le mariage aux villages de la Serbie*, с. 27.

Breda Vlahović, *Culture de l'habitation dans les conditions contemporaines en Serbie*, с. 37.

47. Emilija Cerović, *Contemporary trends and changes in the popular figurative art in Serbia*, с.

Desanka Nikolić, *Part taken by the turkish-traditional and european military dress in the evolution of the urban costume in Serbia in the 19th century*, с. 51.

Editions speciales No 2, **QUELQUES PROBLÈMES ETHNOLOGIQUES DE L'ÉTUDE
 DES PEUPLES ET DE NATIONALITÉS**

Rédacteur: Prof. dr Petar Vlahović, directeur de l'Institut Ethnographique, Beograd, 1981.

[Petar Vlahović], *Note introductive*, с. 4.

Petar Vlahović, Some ethnologic characteristics of Wallachian population of North-Eastern Serbia, с. 7.

Miljana Radovanović, Les études ethnologiques des Ruthènes de Vojvodina dans les relations interethniques contemporaines, с. 15.

Desanka Nikolić, Conditions and factors which contributed to the formation of present ethnographic characteristics of mountain folk migrants in the Vojvodina region, с. 21.

Dušan Drljača, La langue regionale des Polonais en Bosnie comme l'un des elements des processus ethniques, с. 27.

Magdalena Veselinović-Šulc, Certaines caracteristiques folkloriques dues à la position limítrophe de Bačka, с. 33.

VI. БИБЛИОТЕКА ЖИВОТОПИС

Књ. 1. Сара Вукелић-Ивошевић, *Од Јагетинића до Пијисбурга*, уредник: Душан Дрљача, Београд, Етнографски институт САНУ, 1992, с. 157.

Књ. 2. Дејан М. Адам, *Сећање на дејиниство у селу Златици*, уредник: Душан Дрљача, Београд, Етнографски институт САНУ, 1992, с. 107 илустр.

Књ. 3. *Животи оца Радована, протје мохачкога*, забележио и приредио Милан Степанов, уредник: Душан Дрљача, Београд, Етнографски институт САНУ, 1994, с. 105 илустр.

Књ. 4. *Аутобиографске белешке јереја Свејозара С. Ласићића*, приредили Пера Ласић и Никола Ласић, уредник: Душан Дрљача, Београд, Етнографски институт САНУ, Будимпешта: Самоуправа Срба у Мађарској, 2000, с. 178 илустр.

VII. ОСТАЛА ИЗДАЊА

— *Споменица Етнографског института 1947–1997*, уредник: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт САНУ, 1997, с. 137; илустр.

Никола Пантелић, *50 година Етнографског института Српске академије наука и уметности*, с. 9.

Nikola Pantelić, *50 Years of the Ethnographic Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts*, с. 21.

Десанка Николић, *Теренска исцртавања*, с. 31.

Душан Дрљача, *Научна предавања*, с. 41.

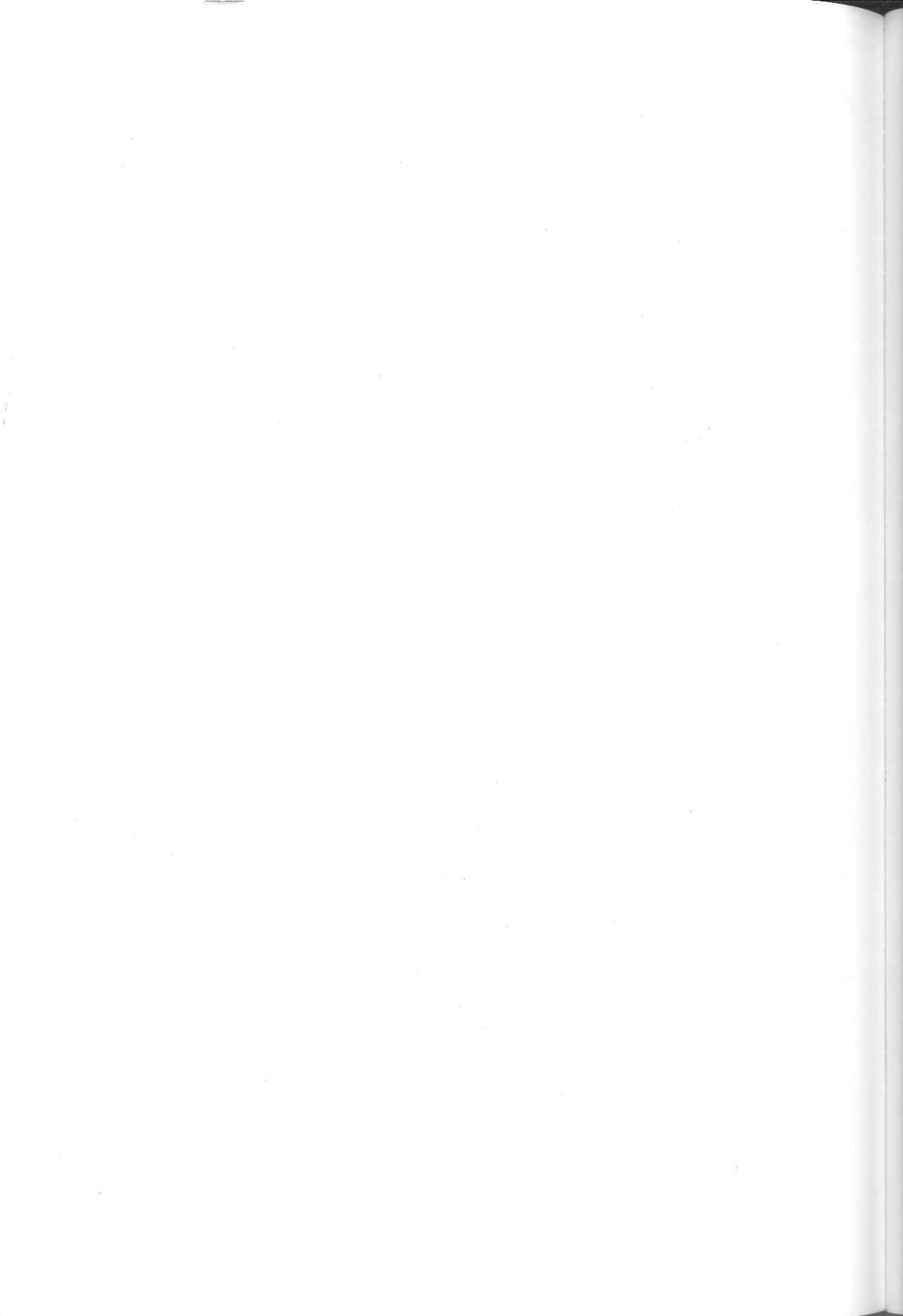
Младена Прелић, *Рад на проучавању миграција из Србије и наших националних мањина у суседним земљама*, с. 47.

Бреда Влаховић, *Исцртавачи и службеници (1947–1997)*, с. 55.

Милина Ивановић-Баришић, Александар Јанковић, *Библиографија издања Етнографског института САНУ 1947–1997*, с. 67.

Зорица Дивац, *Међународна сарадња*, с. 133.

— Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, друго допуњено издање, приредио и уредио: Никола Пантелић, Београд, Етнографски институт САНУ — Интерпринт, 1998, с. 484; илустр.

ХРОНИКА

Програм етнологије у Истраживачкој станици Петница

Мој први образовни шок догодио се у шрећем разреду средње школе када је Гоџа Горунновић на једном предавању у Петници рекла да матријархати није никада постојао на начин на који јао пише у нашим средњошколским уџбеницима. Наука која говори другачије од школских уџбеника јако ми се дојала. Језик етнологије био је другачији од свих осталих које сам дошла познавала. Сав свет око мене почео је да има другачија, до тада неизвесна значења.

Полазница семинара етнологије у ИСП, 1999.

Истраживачка станица Петница је самостална, невладина и непрофитна организација, намењена додатном, изваншколском научном образовању ученика, студената и наставника јединствена у Југославији и у овом делу Европе. Основана је у лето 1982. године на простору старе основне школе у селу Петница код Ваљева. „Кривци“ за њено оснивање су млади људи, студенти и средњошколци, заинтересовани за науку и незадовољни постојећим школским системом. У томе су им, између осталих, велику подршку пружили бројни научници, универзитетски професори и академици, као и град Ваљево и Млади истраживачи Србије. Многи од оснивача и оснивачица станице данас се успешно баве науком.

Данас је ИС Петница модеран научни камп, позната у многим крајевима света, чланица UNESCO INISTE мреже која младима омогућаје увид у савремена научна достигнућа и основне методе научног истраживања. Петница сваке године организује преко стотину различитих програма — семинара, курсава, кампова, радионица, конференција. Полазници

и учесници у овим програмима су основци, средњошколци, студенти и наставници са читаве територије Југославије, али и из многих других земаља. Петничке образовне семинаре годишње похађа више од 2000 ученика и студената. Тај број би требало да буде још већи када се заврши започето проширивање смештајног капацитета (тзв. III фаза), где се планира стварање услова за рад са наставницима као и организација и реализација међународних програма.

Петница је специфична образовна установа. Селекција полазника не врши се на основу тестова интелигенције, као што се то чини у већини сличних установа у свету, али када се ти тестови после доласка у Станицу ураде, Петничани и Петничанке добијају знатно више оцене од просечне средњошколске популације.

У Петници нема тестова, оцењивања, нити класичних предавања. Ученици се подстижу да самостално раде и креативно користе петничке лабораторије и опрему испитујући постојеће научне теорије и различите методологије у решавању стварних научноистраживачких проблема.

Академске дисциплине заступљене у Петници подељене су на три области: математичко-физичке, биолошко-хемијске и антрополошке науке. У оквиру одељења за антропологију реализују се програми: археологије, друштвене историје, лингвистике, физичке антропологије, психологије и етнологије. Програми за средњошколце подељени су у четири годишња циклуса (зимски, пролећни, летњи и јесењи семинар) у укупном трајању од око четрдесетак дана.

Програм етнологије у Истраживачкој станици Петница почео је да се реализује 1994. године. Тада је назив семинара гласио *Социо-културна антропологија*, а водитељ и во-

дигтељка били су мр Слободан Наумовић и др Весна Вучинић-Нешковић. Наредне године програм је преузела Марина Пејановић, а од 1996. године програм води Предраг Шарчевић. Од тада до данас реализовано је око 40 семинара на којима је учествовало преко 350 полазника (средњошколаца и студената) и око 100 сарадника.

Реализација програма етнологије захтева решавање специфичније врсте проблема од оних које треба да реше сарадници програма чије академске дисциплине постоје као наставни предмети у школама. Ученици који долазе на семинаре етнологије имају најчешће веома искривљену и погрешну слику о томе чиме се баве етнологи/антрополози, замишљајући етнологију или као науку која прикупља и чува „народно благо“, под чиме се готово искључиво подразумева селска култура, или као неку врсту „егзотологије“ која проучава неевропске народе (а највише Индијанце). Већина полазника се веома изненади када сазна да етнологија обухвата и проучавања савремених — колико и „традиционалних“ друштава, европских — колико и неевропских култура, и да све то чини одређеним методолошким апаратом и у оквиру одређених теоријских поставки које омогућавају тумачења култура уместо једноставног „сакупљања“ и класификовања.

Сарадници и сараднице програма се труде да на зимским семинарима пруже полазницима увод у дисциплину кроз предавања о историји (или могућим историјама) и методологијама етнологије и антропологије, која држе пре свега млађи сарадници/сараднице и руководиоци програма, и кроз вежбе на којима полазници уче примену различитих истраживачких техника, а које обично воде млађе сараднице (анализа прича о Амазонкама, помрачењу сунца, проучавања бајки).

Предавања на зимском семинару су конципирана тако да полазници стекну општу слику о савременом стању у домаћој етнологији, сродним дисциплинама и главним теоријским кретањима у савременим друштвеним наукама. Неки од предавача и предавачица који су гостовали на семинару етнологије су: др Александар Бошковић, др Бојан Јовановић, др Душан Дрљача, мр Гордана Горуновић, мр Илдико Ердеи, др Иван Чоловић, др Иван Ковачевић, мр Ивица Тодоровић, мр Јадранка Ђорђевић, др Карел Турза, др Ласта Ђаповић, др Љилана Гавриловић, др Љубин-

ко Раденковић, мр Милош Миленковић, мр Мирослава Лукић-Крстанић, мр Мирослава Малешевић, др Никола Павковић, мр Мирјана Павловић, др Предраг Марковић, др Ранко Бугарски, др Рене, мр Сања Златановић, мр Саша Недељковић, др Сенка Ковач др Софија Костић, др Слободан Дивјак, мр Зорица Ивановић...

На пролећном семинару, који је пре свега посвећен методологији научних истраживања, полазници слушају предавања и вежбају примену различитих истраживачких техника.

Летњи семинар посвећен је реализацији самосталних истраживачких пројеката полазника који се уз интензиван менторски рад припремају још од зимског семинара. Најбољи радови штампају се у Петничким свескама, званично регистровано научном часопису, и учествују на завршној конференцији која се организује у децембру. На тај начин до сада је објављено петнаестак радова. Ово су наслови неких од радова које су реализовали полазници/полазнице семинара етнологије: *Слика праисторијског човека у школским уџбеницима и сџријовима о Тунги и Рахану* (Зорана Крсмановић и Драган Михајловић), *Етнографија шексџа тоље* (Љубица Васић), *Предбрачни животи девојака у џаџиријархалном џрадицијском друштву: замишљени и остварени ред културе* (Марина Симић), *Морфолошке варијанте џриче о закојаном благу у брду Хисар код Прокуља* (Мирјана Радивојевић).

Јесењи семинари посвећени су довршетку радова и често су тематски, посвећени, на пример, антропологији рода или крвној освети.

Многи од полазника/полазница који прођу један од циклуса семинара настављају да долазе у Петницу и касније постајући млађи и стручни сарадници/сараднице Станице. Др Горан Опачић сматра да су млађи сарадници/сараднице једна од највећих вредности Петнице. Инститиција 'млађег сарадника' омогућава студентима и студенткињама да се укључе у образовни процес, подстичући их да се и сами усавршавају. Неки од млађих сарадника/сарадница на семинару били су: Смиљана Антонијевић, Весна Маџоски, Петар Декић, Дијана Гађеша, Јана Бађевић...

Петнички „образовни експеримент“ успешно се развија и траје преко 20 година. Део тог 'експеримента' је и програм етнологије. Један од циљева програма је да пружи подстицај даровитим младим људима који се интере-

сују за науку, илуструјући им бројне истраживачке могућности које нуди етнологија. Неформални односи који владају на семинару омогућају полазницима да много тога науче и из контаката са предавачима колико и квалитетно коришћење литературе и праћењем предавања. Интензиван менторски рад који обезбеђује сталну подршку полазницима и полазницама, уз стално постављање високих критеријума, подстиче полазнике на самосталан рад. На тај начин популарише се ова научна дисциплина и помаже њен даљи развој, што је за нашу савремену етнологију од несумњивог значаја.

Марина СИМИЋ

Прича о нама: Клуб студената етнологије и антропологије

Клуб студената етнологије и антропологије (КСЕА) основала је у априлу 2001. године група студената са Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. За непуне две године рада чланови Клуба организовали су два међународна семинара, летњу школу, теренско истраживање и серију индивидуалних активности, ширећи антрополошке видике и успостављајући сарадњу са многобројним сродним институцијама у земљи и иностранству. Овај текст представља покушај да се укратко опишу почеци рада Клуба, садржај досадашњих и планови за будуће активности, као и да се истакну проблеми и значај студентског доприноса развоју научних дисциплина код нас.

Идеја о оснивању Клуба студената етнологије и антропологије потекла је од студената старијих година као одраз жеље да се побољша настава на Факултету и организација ваннаставних активности. У то време, углавном услед финансијских и других проблема карактеристичних за целокупно високо школство, боровци на терену и други облици додатних, а будућим етнологима-антрополозима неопходних активности, сводили су се на појединачне напоре. Иницијатива је наишла на подршку неколико млађих колега који су осећали потребу за проширењем и допуном тадашњих наставних програма. Постало је јасно да је за ефикасно и успешно организовање оваквих активности неопходан институционални оквир, те је уз подршку Факултета и Одељења за етнологију и антропологију почетком апри-

ла 2001. г. у просторијама Филозофског факултета званично донета одлука о оснивању Клуба студената етнологије и антропологије (КСЕА). Изабран је Управни одбор у следећем саставу: Данијел Синани (председник), Драган Станојевић и Дијана Гаћеша (потпредседници), Војислав Зубановић (секретар), Ивана Опачић, Иван Шентевски, Рада Крстановић, Тања Одовић, Бранка Згоњанин и Јана Баћевић. Нажалост, Оснивачкој скупштини је присуствовао релативно мали број студената, што нам је на самом почетку указало на проблем комуникације и мотивације студената да се укључе у самосталне пројекте.

Први месеци рада Клуба претежно су били посвећени решавању административних и техничких питања. Тако је КСЕА крајем априла званично регистрована као удружење грађана, струковна студентска организација која је добила свој печат, меморандум и жиро рачун. Договорено је да се састанци одржавају једном недељно и радило се на томе да се о оснивању и активностима Клуба обавести, и у њих укључи, што већи број студената. Обавештења о састанцима постављана су на огласну таблу Одељења, а основана је и мејлинг листа, klubsea@yahoogroups.com.

Већ почетком следеће школске године почело је планирање, писање и сакупљање финансијских средстава за будуће пројекте. Како је међу првим циљевима КСЕА повезивање са етнологским и антрополошким институцијама у земљи и региону, остварени су контакти са колегама и студентским клубовима из Словеније, Хрватске и Македоније. Уследила је неформална посета Словенаца београдским студентима, и том приликом је Клуб организовао смештај, разгледање града и посету етнологским институцијама. Крајњи резултат овог дружења је први *Roaming Anthropology* семинар у Београду, одржан у фебруару 2002. године. Назив „*roaming anthropology*“ (шетајућа, повезујућа антропологија) изабран је зато што је планирано да се следећи семинари одржавају у по неком од градова бивших република Југославије. Средства за семинар Клуб је добио у оквиру *High Education Support Programme* *Open Society Institute* у Мађарској, а организацију су извели Рада Крстановић, Драган Станојевић и Данијел Синани уз помоћ колегиница и колега. Акценат семинара био је на успостављању веза, анализи стања етнологске и антрополошке науке у свакој од земаља и планирању заједничких, будућих

пројеката. Специјални округли сто посвећен је Болоњској декларацији и реформи високог школовања у земљама Југоисточне Европе, а почео је са радом и Етно-театар. Семинар је у сваком погледу био успешан, пошто је обезбедио трајну комуникацију и сарадњу између студентских етнологских и антрополошких организација у региону, и допринео приближавању и упознавању међу културама.

У мају исте године организована је узвратна посета београдских студената словеначким и седмодневни боравак на Похорју, а у оквиру етнологског проучавања перспектива за развој туризма у том крају. Радило се по групама, а презентације наших студената биле су веома успешне. Додатна предност овог боравака била је у томе што се студентима приликом прилика да имају праксу на сличном, али ипак другачијем терену, што је још једном потврдило став да антропологије и етнологије земаља Југоисточне Европе могу да сарађују и много науче једне од других.

Следећа активност Клуба била је директно везана за факултетску наставу; наиме, након неколико година паузе поново су сакупљена средства да се изведе (иначе обавезна) летња теренска пракса у којој су учествовали студенти треће и четврте године. Практика је организована у Равној код Књажевца, у сарадњи са тамошњим Завичајним музејем. Студенти су у пратњи професора и асистената са Одељења у јулу провели недељу дана бавећи се локалном културом, у оквиру група које су се фокусирали на наслеђивање, народну религију, родну магију итд. Професори и студенти су веома позитивно оценили боравак на терену, а већ постоји договор о наставку рада следеће године.

У то време већ су увелико биле почеле припреме на другом „фронту“. Крајем јула 2002. године на планини Гоч одржана је летња антрополошка школа Learning from anthropology: Policy, Democracy, Culture, за коју је средства обезбедио Freedom House Београд. Циљ летње школе био је да студентима етнологије и антропологије приближи савремене тенденције у нашој науци, како би им проширио видике и погледе на могућу примену знања стеченог на студијама. Обрађиване су две области: методологија и улога антропологије у креирању социјалне политике. Поред асистената са Одељења, као предавачи су учествовали Марко Живковић са Reed Универзитета у Чикагу, и др Милица Бакић-Хауден и

др Роберт Хауден са Универзитета у Питсбургу. Они су студенте упознали са концептима и применом етнологије и антропологије у образовном систему Сједињених Америчких Држава, а општи акценат био је на алтернативним облицима наставе (дискусије, радионице) и неформалном приступу који би подстакao креативност и отворен разговор. По први пут стечен је увид у предности директног и концентрисаног рада у одређеним областима са великим процентом студентске партиципације. Идејни творци и организатори школе били су Јана Баћевић, Мила Бакић и мр Милош Миленковић, а уз несребичну помоћ Данијела Синанија, Раде Крстановић и Драгана Станојевића.

Након паузе, карактеристичне за период испитних рокова, уследио је наставак Roaming Anthropology Семинара, овај пут у Охриду, Македонија. Тема семинара било је проучавање поткултура. Студенти, асистенти и професори из Словеније, Хрватске, Србије и Македоније представили су квалитетне радове покривајући веома широк опсег: од „класичних“ етнографија, преко интеракционистичких и социјално-конструктивистичких приступа изградњи поткултурних идентитета, до предлога за „антропологију антропологије“, односно проучавање етнологско-антрополошких научних заједница. Велики део дискусије посвећен је проблематизацији и утемељености поткултуре као појма или хеуристичког начела. Посебан тон семинару дало је учешће др Инес Приде, „ветеранке“ поткултурних проучавања на овим просторима, уз младе стручњаке, као што су: мр Томислав Плетенац са Загребачког свеучилишта, мр Теа Скокић из Етнографског института у Загребу, мр Љупчо Ристески са Катедре за етнологију у Скопљу и мр Милош Миленковић са Одељења за етнологију и антропологију у Београду. Семинар су организовали Рада Крстановић и Драган Станојевић уз помоћ Иване Опачић, Јане Баћевић, Данијела Синанија и других колега. Нарочито бих желела да истакнем велику љубазност македонских домаћина који су се заиста потрудили да упознамо Охрид — град из бајке.

Следећу фазу Roaming Anthropology требало би да представља формирање тематски фокусираних национално мешовитих тимова, који би се бавили „културним алтернативама“, етничким, професионалним или академским заједницама. Која год тема да је у пи-

тању, сигурно је да бивши југословенски простор нуди довољно изазова за овакав истраживачки приступ. Планирано је да следећи састанак буде у априлу 2003. године у Истри. Нажалост, КСЕА се као невладина организација већ суочава са недостатком финансијских средстава, те је наставак пројекта доведен у питање.

У плану је и пилот пројекат за извођење етнологско-антрополошких радионица у гимназијама и средњим школама у Србији, који би, уколико добије подршку Министарства, требало да отпочне од школске 2004/5. године. Циљ овог пројекта јесте да, приближавајући средњошколцима основе наше науке, истовремено утиче на промену „застареле“ слике о предмету етнологије и антропологије и помогне њихову друштвену афирмацију и интеграцију у шири оквир културне и образовне политике.

Поред стручних активности, КСЕА се бави и општим питањима студентског живота, стандарда, наставних планова и програма и организације испитних рокова. Чланови Клуба активно учествују у раду Форума студентских организација и неколико комисија на Филозофском факултету.

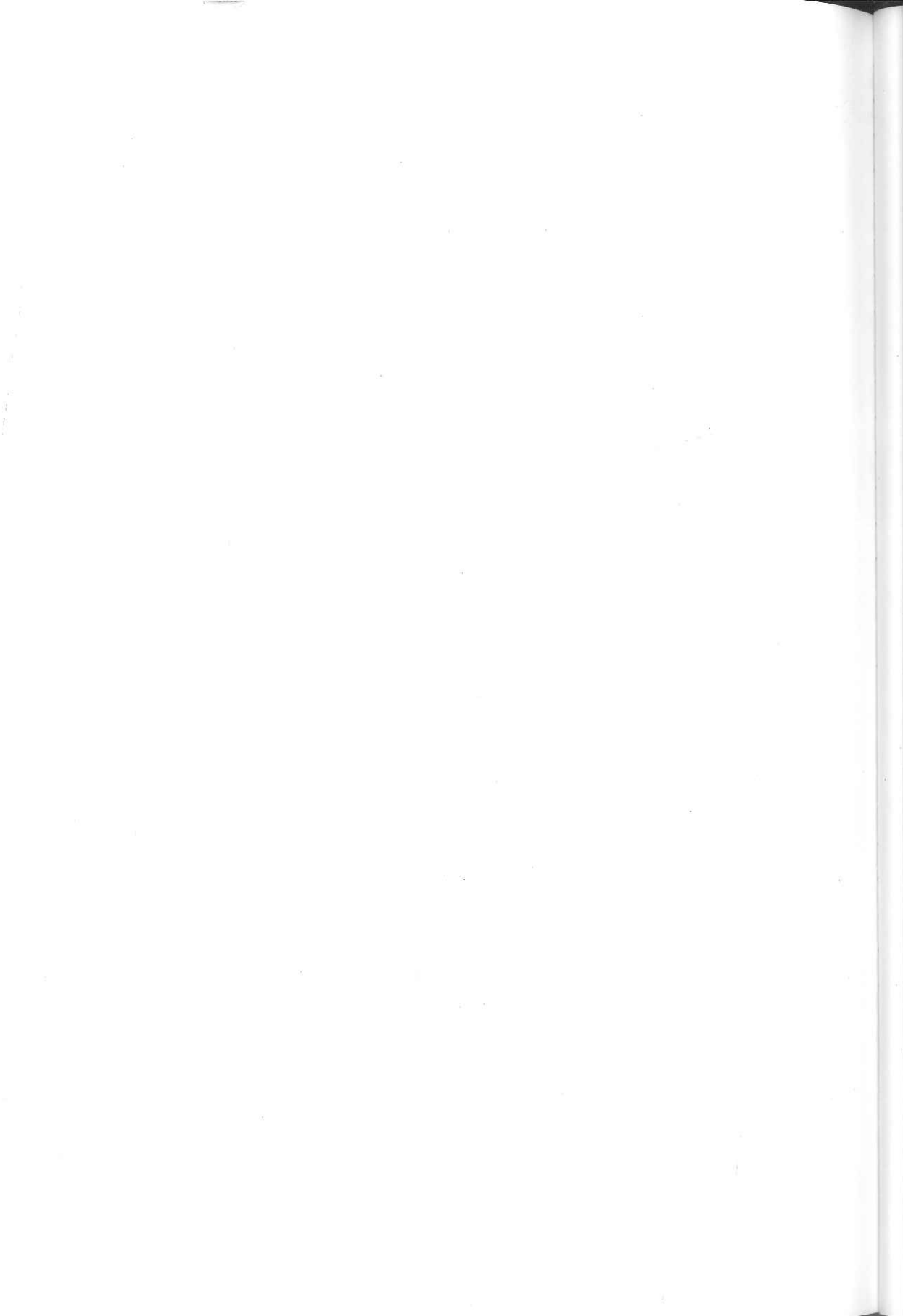
У досадашњем раду Клуб је успео да оствари задовољавајућу сарадњу са серијом државних институција и невладиних органи-

зација у земљи и иностранству. Поред већ поменутих, на првом месту су Етнографски институт и Етнографски музеј у Београду, затим клубови судената етнологије и антропологије у Бугарској и Румунији, Истраживачка станица Петница, Центар за женске студије, Жене у црном и многе друге. Чланови Клуба учествовали су и на неколико међународних конференција (Бугарска, Украјина) и труде се да успоставе контакт са што већим бројем професионалних удружења у свим крајевима света. Међутим, оно што се намеће као императив јесте учвршћивање сарадње између три најважније домаће етнологско-антрополошке институције – Факултета, Института и Музеја. Ово је неопходно не само ради ефикаснијег финансијског планирања и извођења стручних активности у будућности, већ и да би се обезбедио институционални оквир за огроман потенцијал студентског доприноса реформи школства и целог друштва, друштва у коме етнологија и антропологија тек треба да заузму место које им припада. Stay tuned.

Јана БАЋЕВИЋ

Студенткиња III године етнологије
и антропологије

Филозофски факултет, Београд
Чланица Управног одбора Клуба студената
етнологије и антропологије (КСЕА)

ПРИКАЗИ

Татомир Вукановић, *Енциклопедија народног живота, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метохији — VI век — почетак XX века*, Војно издавачки завод, Verzalpress, Београд, 2001, 1–548

Татомир Вукановић (1907–1997), етнолог и професор, цео свој живот је посветио двома својим љубавима: проучавању и сакупљању усменог народног стваралаштва и етнологским проучавањима — нарочито Јужне Србије и Косова и Метохије. Збир тог плодног научног рада, које је укључивало како теренска истраживања, тако и трагање за записима који се односе на поменућу област, изложен је, лексикографски, у *Енциклопедији народног живота, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метохији, VI век — почетак XX века*.

У више од 2.000 одредница на 544 стране великог формата дат је историјско-географски преглед, антрополошки изглед, привредни и обичајни живот Срба на Косову и у Метохији. Ова вредна књига, изашла постхумно залагањем Манојла Глушчевића и Милована Радовановића, садржи увод аутора, написан 1993. године, белешку о писцу са наведеном најважнијом библиографијом и кратак резиме на руском и немачком језику. Литература на коју се аутор позива у појединим одредницама наведена је у облику напомена на крају сваког слова.

Историјско-географски преглед области обухвата прецизно географско одређење, са топонимском некадашњом и садашњом, и кад се она помиње у српским изворима. Демографска структура је изнесена према турском попису из 1455. године (који је Вукановић обилато наводио где год је то употпуњавало слику ствари о којој говори). Проблему смањења српског становништва на Косову и у Метохији аутор посвећује посебну пажњу у више одредница (арамијске методе етничког

брисања и чишћења Срба..., исламизација и поарбашивање, етничка мимикрија и етничко чишћење и брисање Срба... социјалистичкој Југославији после Другог светског рата).

Привредна област је обрађена кроз одређене делатности: пољопривредне, сточарске, занатске, трговачке, са освртом на историјске податке и друштвену организацију, било у односу на сеоску заједницу, било унутар саме групе истог занимања, уз навођење локалне терминологије. Налазимо и разне алатке, као и мере и народно бројање у одређеним делатностима.

Градови, њихов настанак, развој, управа, становништво и таксе у појединим периодима чине посебне одреднице. На примеру Горње Шипанице, која је у турским изворима наведена као село, а није имала ниједно насељено домаћинство, већ само привредне објекте који су доносили знатан приход, Вукановић истиче „проблематику сеоских насеља“ на Косову и у Метохији. Манастири, болнице уз њих, манастирски преписивачи, фреске, па и култови или легенде везани за њих (посебно Ст. Дечанског) детаљно су обрађени.

Друштвени и сроднички односи, вештачко сродство, као и крвна освета и умир приказани су у овој књизи.

Кућа, „мистерије“ које прате њено подизање, симболично означавање њених страна и свакодневни живот у кући описани су у више одредница. Покућство, нарочито ако има и неку магичку или ритуалну улогу (нпр. дечија колевка), такође је приказано.

Посвећена је пажња одећи, мушкој, женској и дечијој сеоској ношњи и накиту, свакодневной и свечаној, ритуалној, постојећој и несталој, као и ратничкој на фрескама Дечана и Пећке патријаршије. Забележена су и старинска јела и пића.

Излагање обичаја годишњег и животног циклуса указује на посебан афинитет аутора

према тој проблематици. Посебно су бројне одреднице које се односе на смрт и посмртне ритуале, што није нимало необично када се зна да је Татомир Вукановић сакуљач и сачинитељ најлепше збирке народних тужбалица у нас.

Издвојено се говори о лирским народним песмама, о духовној вези приповедача и слушалаца и еротским елементима у усменом народном стваралаштву. Нису заобиђени ни музички инструменти, дечије игре и инструменти. Народно бајање, гатање, предвиђање и тумачење снова, као и „мистерије“, чијим називом аутор избегава термин „празноверице“, детаљно су наведени. Нашли су своје место и косовско-метохијски култови и митови. Одређену пажњу аутор посвећује проучаваоцима, гусларима и добротворима Косова и Метохије.

Драгоценост ове књиге није само у богатству података које она садржи, већ и у начину на који су ти подаци презентовани. Овом приликом указаћемо само на неке вредности излагања и осмишљавања одредница, тј. вишеслојног и вишезначног њиховог садржаја.

При опису појединог обичаја даје се преглед свих радњи које га прате, да би се потом изнеле разлике или варијације, или изостављање неких елемената са знаком, датом у загради, у ком месту или области се то дешава. Исто је и са веровањима. У неким случајевима суптилно су забележена и правила понашања. Тако нпр. код Ускрса, када се ишло у госте, домаћин је дариван бојним јајетом које је морао да поједе пред гостима, али гост, који је такође дариван ускршњим јајетом не једе га већ га носи кући. Или на пример: оно што се на Велике покладе последње једе, то се прво једе на Васкрс.

Као илустрација ауторовог излагања може послужити хомонимија. Преглед властитих имена Вукановић даје, углавном, према попису из 1455. године. Констатује да се „име не наслеђује у генерацијама потомака“, тако да се види „демографско шаренило у давању властитих имена“/63/ Помињу се старобалканска: Доган, Дражул, Лешин, која нису посебно обрађена, и прасловенска и словенска као посебне одреднице. Имена која су давана „као заштита од вештица и других злих бића“, нпр.: Кукавица, Старина, Трновица, Мртвак, Вук, наведена су у посебној одредници. При обради одређеног личног имена наводи се његово порекло, зашто се даје (нпр. Стана — да се више не рађа), његова учесталост и распо-

ред по насељима, као и социјална структура, тј. занимања носилаца имена, а наглашава се и њихова етничка припадност ако нису Срби (према попису из 1455); понегде се помиње и распрострањеност дотичног имена изван Косова и Метохије.

Навођени су многи специфични називи. Уколико они представљају одредницу, нису под наводницама, а кад су у тексту, онда су под наводима — али се у оба случаја прецизно објашњавају, нпр. „ангурија — означава уга сито зелену боју“, или „*мрзошљив*“ је лећ човек итд. На тај начин не само да упознајемо локалну терминологију, него смо у могућности да сагледамо лексичко богатство нашег језика.

При писању одредница изражен је смисао за целину и детаљ, за различитост и варијацију. Појава се посматра историјски, географски и лексички. Све то чини да одреднице у овој књизи, иако заокружене, разгранатошћу својих усмерења делују инспиративно и подстицајно.

Треба нагласити да је веома значајно што је ова књига са детаљним описом народне културе Срба на Косову и у Метохији угледала светлост дана, поготово што смо, нажалост, сведоци новог етничког чишћења и расејања српског становништва са Косова и из Метохије, и што ће многи елементи те народне културе претрпети знатне промене.

Ласта ЂАПОВИЋ

Атлас народне културе Словака у Југославији (Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Južoslávii), Матица словачка у Југославији — Бачки Петровац, *Matica slovenská v Južoslávii* — Bačsky Petrovec, 2002.

Атлас народне културе Словака у Југославији у издању Матице словачке у Југославији чије је седиште у Бачком Петровцу, представља прави издавачки подвиг. Предговор уредника (Растислав Сурови) открива да је на прелазу из двадесетог у двадесетпрви век обављан интензивни рад на Атласу словачке мањине у средњој и јужној Европи, па је Атлас народне културе словачке мањине у Мађарској објављен 1996, док је Атлас словачке мањине у Румунији објављен 1998. У штампи је Атлас народне културе Словака у Пољској, док је монографија о Словацима у Хрватској објављена 2002.

Уводна студија Јана Бабиака носи наслов „Етничка историја Словака у Југославији“ и садржи солидно документован антропогеографски преглед миграционих кретања Словака ка јужним пределима Хабсбуршке монархије од средине XVIII века у неколико етапа. У том склопу налазимо податке како су се дошљаци организовали у Бачкој, Банату и Срему, те њихов труд да омогуће свој опстанак. Једно од првих насеља био је Петровац, али су ту и бројна насеља у сва три предела Војводине. Организовали су у Петровцу Матицу Словачку и своје еснафе, културна и певачка друштва, школство итд. Међу првим колективним пословима досељеника истиче се изградња своје евангелистичке цркве у насељу. Аутор Бабиак прати све до дана данашњег живот Словака у насељима, посебно Бачким, Банатским и Сремским, јер су често живели у етнички хетерогеним насељима, посебно иза колонизације после Другог светског рата. При том изнети су статистички подаци свих послератних пописа становништва као и табеле тих пописа о броју Словака од 1948. до 1991. године. Подаци о културним догађајима у словачким насељима откривају висок ниво организованости у домену неговања културних традиција путем певачких и музичких друштава, уметничких галерија итд.

Др Бабиак посебно је обрадио свих седамнаест насеља у којима живи више од петстотина Словака, иако их има и у другим насељима у мањем броју (у фусноти читамо да у Београду живи око 1000 Словака). Посебни део Бабиаковог приказа Словака у седамнаест одабраних насеља изложен је кратак историјат сваког насеља с обзиром на време доласка Словака, при чему су нека од тих насеља старија али има и оних насталих почетком двадесетог века.

Други део књиге о народној култури Словака у Југославији садржи 296 географских карата од којих две уводне карте приказују: сва места у Војводини у којима живе Словаци, списак истраживаних локација. Из књиге М. Босић о ношњи Словака у Војводини преузета је њена географска карта. Аутори свих осталих карата су: *Мојимир Бенџа*, израдио је карте на тему: прерада конопље; женска и мушка одећа; архитектура и становање; породица и друштво. *Петар Славковски*, израдио је карте: пољопривреда и сточарство. *Расишлага Ситлићина*, исхрана; породични и годишњи обичаји; музика, плес и знање.

Миљана РАДОВАНОВИЋ

Недељко-Неђо Паовица: Љубомир — антропогеографска истраживања; Српска академија наука и уметности, Београд 2002.

Као што је аутор навестио у *Уводу*, истраживање у Љубомиру обављао је годинама, држећи се Цвијићевих упутстава за рад на терену, као и начина презентовања резултата уз коришћење извора и литературе.

Општи део доноси обраду следећих тема и проблема: *Љубомир* као предео на целина: географски положај, границе и име. *Природне* одлике подразумевају представљање геолошког састава, рељефа, климе, хидрографије и педолошког састава. У одељку *Љубомир у прошлости* дат је осврт на Преисторијско доба, Римскоантички период и Средњи век наводећи имена истражених локалитета као и села у којима се они налазе, уз картографско представљање на основу писаних извора и литературе. Уствари то је сумарни преглед Љубомира почевши од 1371. год. када је у саставу српске средњовековне државе, следе подаци о локалним властелинима у петнаестом веку и везама са Дубровником; најзад, представљена је најезда Турака и настанак и трајање Љубомирске нахије закључно са аустроугарском окупацијом Босне и Херцеговине 1878. *Насеља у Љубомиру* приказана су на следећи начин: положај, настанак и тип насеља; куће, помоћне зграде и покућство; сезонска насеља — катуни заокружују овај уствари *историјско-етнографски*, односно *историјско-антропогеографски* преглед традиционалног начина организовања насеља и живота у њему; завршни део ове тематике носи наслов Промене у погледу начина становања и организовања живљења у савременим условима. Инструктиван је цртеж (стр. 41) у овом одељку приказом путовања из Љубомира за Зеленгору приликом изгона стоке, са успутним коначима, у склопу катунског сточарења у прошлости. *Традиционално привређивање* открива вишеструкост извора за опстанак, и то: земљорадњу, воћарство, сточарство, уз то дати су подаци и о шумарству, трговини и саобраћају.

Одељак о *становништву* садржи следећа разматрања: раније становништво, „фамилије“ према пореклу и њихове славе (крсна имена); демографска ситуација у савремено доба, укључујући и занимања. Следи осврт на *говор* становништва, на обележја ношње и исхране, сродства и породичних односа, истакнути годишњи обичаји од крсне славе, Божића и Ус-

крса до св. Василија Острошког и Петровда-на. Следи опис друштвено-правних обичаја, затим животни циклус, гробља и надгробни споменици, гостопримство и суседство.

За егзактни приказ битних антропогеографских обележја поједине предеоне целине, од највећег значаја је осврт на свако насеље на начин како је то Џвијић својевремено осмислио и захтевао од сваког теренског испитивача. Неђо Паовица је у посебном делу љубомирска насеља сврстао у две групе: насеља у равни Поља и насеља изван равни Поља, при чему је описан за свако насеље његов положај и опште карактеристике, постанак села, старине и порекло становништва са прегледом фамилија. Потпуно новину у односу на ранија излагања о старинама у насељима на основу народних предања о њима, аутор ове монографије осим предања уноси и основне податке објављене у најновије време у Археолошком лексикону о сваком објекту, односно локалитетима које су археолози унели у лексикон.

Концепција аутора да упоредо са антропогеографским, доведеним у битним питањима до приказа савременог стања у пределу Љубомир, као и то што је у једном кратком етнографском приказу истакао и нека специфична, али суштинска обележја Љубомираца у погледу духовне културе и друштвено-породичних односа, даје овој монографији особиту вредност. Аутор је у тексту објавио и седамдесетак оригиналних снимака са терена уз потребна објашњења, што такође доприноси вишеструкој вредности ове монографије.

Миљана РАДОВАНОВИЋ

Миленко Каран, *Психологија стећка*,
Просвета Ниш 2001, 264 стране

У расправи о специфичним средњовековним надгробним споменицима распрострањеним на просторима Босне и Херцеговине, западне Србије и делом Далмације, Миленко Каран говори, углавном у јединици, доводећи скоро до имагинарне персонификације камене надгробне белеге. Са вештином искусног истраживача и писца провлачи своје замисли кроз лавиринт студија о стећцима других истраживача и често још много неразјашњених питања о средњовековним надгробним споменицима и некрополама феудалног друштва Босне. У уводу (11-18. страна) књиге аутор нас упозорава да „психолошко разматрање се мора ослонити на имагинацију и, често, доми-

шљатост што значи да је сваки психолошки рад о стећку унеколико и оглед о њему“, у ствари да се овде ради о покушају, у оквиру психологије, потврде или оспоравања „претпоставке о понашању људи који су правили и постављали ове споменике“. Аутор напомиње и о чему ће још све бити речи током излагања. За уверење да књига заиста представља замашну комплексну студију — својеврстан оглед о стећцима, времену када су постављани и људима тога доба, довољно је осврнути се на садржај књиге. Речи казане у уводу само показују са колико акрибије и ерудисије М. Каран настоји да приђе, размотри и допринесе разјашњењу феномена и проблема које намећу стећци.

У садржају књиге су уводно слово, шест поглавља у којима се разматрају различита сложена питања ових споменика, и на крају су кратко обраћање аутора читаоцу, напомене и литература.

У уводном поглављу *Ојинића обавештења* (19-37) аутор додаје, на основу релативно обимне литературе о стећцима, преглед и анализу назива споменика и гробаља. Говори о легендама о стећку, њиховој распрострањености, укупном броју, облицима, украсима, уметничким школама, главним некрополама, натписима, датирању и почетним истраживањима стећака. Мислим да је сасвим јасно да је аутор у овом поглављу желео читаоцу да предочи што већи број релевантних обавештења и то управо преко радова истраживача који су се посебно бавили питањима стећака.

У другом поглављу *Прейходна разматрања* (39-68), и поред тога што постоје бројне студије и што се много зна о стећцима, ипак је доста тога, у вези са њима, необјашњено и недоречено. Зато и поставља три основна питања: „1. Да ли је стећак изворно дело нашег човека или је јефтине увоз са стране; 2. Да ли је овај споменик уметничко дело неједнаке, па нека буде, и мале вредности — или је он обичан надгробник са никаквим или једва неким естетским дометом; и 3. Да ли је богумилско учење утицало на подизање стећака и, ако јесте, у чему је његово присуство на њему или, ако није, чега је онда стећак споменик“. Анализирајући питање стваралаштва или опонашања, аутор се на искуству претходних истраживања опредељује за то да се ради о изразу чије су основе у старим словенским традицијама, али је истовремено израз и продукт свога времена, па каже „стећак је споменик нашег човека и нашег човеку“. Не мислим да је само у томе њего-

ва посебност, већ и када нешто „опонаша казује своје... оно може да личи на друго али никад неће бити исто“. У одговору на друго постављено питање М, Каран је склон мишљењима истраживача, мислим оправдано, да је на значајном броју стећака исказана „оригинална и својеврсна уметност“ или, још одређеније, да су по својим одликама ови средњовековни споменици Босне и Херцеговине заиста оригинална културна и уметничка појава. На питање да ли су споменици богумилски или народни, аутор је кроз анализе истраживачких недоумица одређен да су стећци богумилски, али и народни — колико је и овај верски покрет био народни. Тог става држаће се и у даљим разматрањима. „Богумилство у Босни није било застава под којом је овај народ ишао али је било понуда која се могла примити“.

У трећем поглављу *Социологија стећака* (69–115), и поред тога што је имао мало студија из овог домена, аутор убедљиво разматра питања социјалне слике на основу надгробника, те ко је сахрањиван под стећком чије су они знамење, па какво је било понашање властеле, шта представљају статусни симболи. Даље говори о подацима о крвјој освети, о затамњеном сећању, подацима о провериништву и најзад о напуштању — заборављању стећака. Ово расправљање потврђује схватања и мишљења да су стећци у великој мери припадали босанској властели, мање свештенству, али и понеком занатлији и слободном сељаку. Народ се сахрањивао под једноставним каменим плочама. Због тога је, вели, са пропању Босанске државе — падом под Турке, нестало и стећака. „Породила га је и укувала иста класа, она феудална која се преласком на ислам одрекла себе и ових споменика. Стећци се нису могли преобратити...“

Извор и њоруже (117–178) је наслов поглавља у којем аутор опширно, као психолог, анализира уметничка својства и оно о чему говори ликовни израз на споменицама. Расправља о њиховој експресији и симболичном у томе. Споменичка и уметничка својства говоре о животу, а изузетно мало о смрти. Символ су права, положаја и власништва. Аутор расправља и о фантастици и демонској снази која их чува, па се из тога може још штошта сазнати и научити. Природно, размотрио је аутор, имају ли споменици у свом ликовном садржају примарно — примитивно и мисли да то треба вредновати приликама времена у којем су стварани, а никако савременим мерилима. Они свакако представљају домаће обележје надахнуто

погледима тадашњег човека са одликама епског у томе. Даље осветљава наивно у њиховој естетици због чега их види и као песничке творевине простодушности ондашњег човека. Не заобилази ни инфантлност неких њихових представа, неконформистичко у садржајима порука, које види као стожер око којег се овијају очекивања, веровања и понашања људи. На крају поглавља М. Каран говори о томе шта је тенденциозно на стећцима. „Стећак је већ као споменик тенденциозан“. Тенденцију свакако имају симболи и поруке које увек говоре о домаћим људима, често са оптимизмом, а готово никада крајње скептично и фаталистички. И како каже: „ове споменике нису правили богови већ људи“, па отуда произилази тенденциозност и пропагандизам у њиховом изразу и ликовном садржају.

За психолошко разматрање стећка аутор с правом каже да су главни извор натписи на њему. Они би пружили свакако знатно више података о људима средњовековне Босне да их није оштетио или уништио зуб времена, а још много више људске руке у потоњим временима. И оно што је сачувано даје ипак прегршт материјала за претпоставке и стварање одређених представа.

У поглављу *Психологија стећка* (179–228) М. Каран, на њему својствен начин — како то ради кроз целу студију, анализира писмо и слику на споменицама да би спознао умеће и мисао мајстора који су их градили, као и нарави оних којима су били намењени. На њима читава похвале за „чин који се може учинити само једном“, полагањем живота за одбрану части, достојанства и земље. Затим, говори какве су стрепње, туга, љубав, мада ти људи нису били другачији од других. Своје емоционалне доживљаје исказивали су, просуђује аутор, рационално и уздржано. На њима је понешто открио о верским убеђењима, иако шкрто говоре о богумилству, а довољно о особеностима хришћанских убеђења босанског човека. Очитава и мудрости на стећцима и каже вероватно да је „његова највећа мудрост што је престао нечујно... због чега су га оставили на миру: да самује по херцеговачком кршу и босанским шумама“.

Најзад, поглавље *Стећак у Србији* (229–249) одмерен је осврт на распрострањење стећака у западној Србији, на њихове одлике и ликовни садржај. Ту је и неизбежно поређење са сеоским надгробним споменицима и крајпуташима централне и западне Србије, о могућим сличностима, али можда више о њи-

ховим различитостима. И на крају, у кратком обраћању *Читаоцу од мене*, (251-253) Милан Каран, као човек који је савесно и кроз дуго-трајне студије сазнао све до чега је могао доћи, скромно и критички закључује: „О стећку нема сасвим сигурних налаза ни о његовим особинама које се могу лакше и боље утврдити од оних психолошких“... „До новог знања о овом споменику нисмо дошли што значи да ни друге науке о стећку нису све казале“. Зато ову студију сам аутор оцењује као „прилог психолошком учвању стећака“. Међутим, ова књига, без двоумљења, ако не по обиму и изложеној документацији, а оно по широко захваћеном разматрању проблематике о стећцима, проицањима, критичким и одмереним промишљањима, поштовању и уважавању достигнутих резултата претходних истраживача и јасно изведеним налазима, представља по нашем суду заиста свеобухватну расправу и вредан допринос за боље разумевање феномена стећака. Прихватимо ли или не прихватимо начин излагања и ауторова размишљања, једно је сигурно: пред нама се налази изузетна синтеза вредна поштовања, са много значајних подстицаја на нова размишљања, која отвара нове видо-круге о познатим и новим налазима и промишљањима.

Никола ПАНТЕЛИЋ

Драгиша Милосављевић — *Осаћански неимари*, Просвета, Београд, Завичајни музеј, Прибој, 2000, 280 стр. илуст.

Испитивање богате и вредне градитељске баштине на тлу Србије представља предмет рада већег броја институција и појединаца из разних научних и уметничких области. И поред тога, профано градитељство — посебно народно неимарство још увек важи за недовољно истражену област, зато што је мало студија и монографија чија је тема деловање изворних градитељских школа или дружина народних неимара.

Недавно је остварена једна таква студија под називом *Осаћански неимари*, историчара уметности Драгише Милосављевића, у издању београдске „Просвете“ и Завичајног музеја у Прибоју. Овом књигом аутор се придружио друштву најугледнијих истраживача, попут академика Б. Којића и А. Дерока, професора З. Петровића, Ј. Крунића, Д. Павловића и других који су велики део својих интересова-

ња посветили испитивању богатог и разноврсног народног градитељског наслеђа.

Заслужено место у ризници баштине имају и мајстори из Осата, невеликог предела у приобаљу Дрине у источној Босни, чије је деловање крајем XVIII и током XIX века у западним и централним деловима Србије оставило дубоког трага.

У књизи је први пут тематски сакупљена грађа о српским градитељима који су били посвећени свом занимању. Ако градитељство схватимо као животни позив, а не обично занимање, ако љубав према раду не поимамо као уобичајен посао, онда можемо спознати ко су били Осаћани и њихов однос према градитељској пракси.

Сама композиција књиге, коју чини осам поглавља, указује на сложен, интердисциплинарни приступ изучаваној материји. Тежиште студије чине три комплексна поглавља под називом: „Традиција и осаћански неимари“, „Порекло и значај осаћанских градитељских облика“ и „Осаћанско градитељство с краја XVIII и у првој половини XIX века“, у којима се на систематичан, методолошки јасан и тематски свеобухватан начин анализирају порекло, делатност, значај и специфичност ових врсних неимара и њихов утицај на друштвене промене у Србији тога времена.

Овом студијом аутор упућује читаоца на ширину деловања ових особених мајстора, указујући на чињеницу да Осаћани нису само градитељи цркви — брвнара и осталих грађевина од дрвета, већ и зиданих објеката, попут већег броја значајних храмова Српске православне цркве.

Објашњавајући генезу феномена неимара из Осата, Драгиша Милосављевић истражује богату историјску грађу о односима Приморја, посебно Дубровника са залеђем, византијског утицаја пре турских освајања и могућих других, пре свега словенских градитељских образаца на формирање осаћанске градитељске школе и њеног културног модела. У сваком случају, оријентална архитектура из које су осаћански мајстори црпили знање и стицали искуства представља симбиозу постојећих културних образаца са новим утицајима донетим турским освајањем. У те културне обрасце треба убројити профано градитељско наслеђе настало на традицији народне архитектуре.

Грађевине које су подигли осаћански неимари препознатљиве су по јасној градитељској и естетској сродности оличеној у једно-

ставним формама објеката разних намена, стрмим крововима, обради декоративних елемената од дрвета и високом професионалном нивоу градње за то доба. Градња дрвених тремована на западној страни дрвених и зиданих храмова представља обележје и допринос осаћанских неимара који су то градитељско искуство пренели из свог завичаја.

Посебну пажњу су поклањали обради „венаца“ на стрехама, употреби спојница, стубовима, надвратницима, довратницима, вратима и преградама унутар сакралних грађевина. Њихов начин обнове грађевина, посебно православних цркава и манастира, представља оригиналну интерпретацију мултикултурног наслеђа, односно специфично и комплексно цивилизацијско дело.

По значају деловања у Србији уочавају се три различита периода присуства неимара из Осата: до стварања полувазалне државе (доба успона), период прве владавине Кнеза Милоша од 1830. до 1839. године („цветно доба“) и период друге половине XIX века (доба замирања).

По налогу Карађорђа, кнеза Милоша, српских војвода и других виђенијих народних вођа, осаћански неимари су обнављали девестиране и подизали нове богомоље, конаке и друге стамбене и јавне зграде као симболе државности нове народне власти, али и личног успеха појединаца. У овој, за нашу културу драгоцену књизи, Драгиша Милосављевић детаљно описује све значајније грађевине тадашње Србије, за које постоје веродостојни документи да су их градили осаћански мајстори (Дуб, Милчиница, Таково, црква и конаци у Крагујевцу и др.). Изнете ставове документовао је бројним цртежима њихових основа и пресека, фотографијама ентеријера, као и најзначајнијим примерима украшавања (дуборез, интарзија итд.).

Анализом декоративних елемената ових, по садржају разноврсних грађевина можемо, поред осталог, пратити миграције српског становништва које се досељавало у, тада скоро пуне, поједине делове Србије.

Допринос ове књиге не огледа се само у опису изградње великог броја сакралних и профаних грађевина, већ и у документованом опису историјског амбијента, научилаца изградње, дружина које су их градиле, њиховим узорима (међусобним и са стране), као и међусобним сличностима и разликама између дружина.

Књига обилује великим бројем цитата из радова наших најугледнијих истраживача, што употпуњује утисак о документованости студије и даје квалитетан увид у коришћену грађу. Иако се Осаћанима придаје значај више као колективу градитеља, ипак се могу издвојити нека имена познатих предузимача, оснивача дружина или квалитетних занатлија као што су: Милутин Гођевац, Митар Осаћанин, Миле Миловић, Петар Андрејевић, Веселин Јовановић и други.

Изградња Милошеве цркве у Крагујевцу, више конака по централној и западној Србији, обнова Боговађе, Чокешине под Цером, цркве у Савинцу под Рудником и др. приписује се чувеној неимарској породици Гођевац и њеном родоначелнику Милутину Гођевицу.

Они су сложене послове реализовали интуицијом и знањем стеченим емпиријом, тако да су одступања од градитељских канона рашке, моравске и других школа била честа и неминовна.

Сумрак ере градитеља из Осата наступа средином XIX века са доласком школованих градитеља, инжењера и мајстора из „прека“, са територије некадашње Аустроугарске. У почетку су то били странци који су дошли на позив кнеза Милоша Обреновића, касније Срби из Војводине и стипендисти из Књажевине Србије, школовани у европским центрима.

Посебан квалитет овој студији дају обиман резиме на енглеском језику, изузетно богата библиографија и регистар имена и појмова на крају публикације.

Лако праћење изложене материје омогућавају бројне илустрације (цртежи и фотографије) складно укомпоноване уз текст и у посебном сегменту књиге, где су сложене по редоследу излагања у тексту.

Упечатљиви цртежи дело су Саве Дерикоњића и једног од рецензената студије, проф. арх. Зорана Б. Петровића, док су аутори веома успешних фотографија Зоран Домановић и сам аутор књиге, Драгиша Милосављевић.

Ратна збивања у Босни онемогућила су овог врсног истраживача да своја теренска истраживања прошири и на ту територију, и да на тај начин употпуни документима (цртежима и фотографијама) своју студију ради лакше компарације узора у Босни и грађевина у Србији.

Медутим, ова констатација не умањује квалитет и значај ове студије. Брижљиво сакупљена литература о Осаћанима и минуциозан избор цитата из разноврсних научних и умет-

ничких области представља квалитетну основу за будуће истраживаче и нова истраживања.

Арх. Горан М. БАБИЋ

Олга Зиројевић: Булгур — (не)заборављена намирница, Музеј „Старо село“ — Сиројојно, Сиројојно 2002. стр. 54.

Пред нама је књига необичног наслова *Булгур — (не)заборављена намирница*. Аутор је др Олга Зиројевић а издавач Музеј „Старо село“ — Сиројојно из Сиројојна.

Као прво многи од нас вероватно не знају шта реч *булгур* значи, а у исто време из наслова се распознаје да се ради о намирници, да би нас на размишљање навела констатација да се ради о *(не)заборављеној* намирници.

Део одговора наћи ћемо наравно већ у првом поглављу под насловом *Шта је булгур?* (наслов се завршава знаком питања) (стр. 7-9) одакле сазнајемо да је реч *булгур* балкански турцизам — те да се негде каже нешто другачије *балгур, бургул, бунгур, гумбур*, а да се ради о ломљеним или дробљеним житарицама.

Након тога редају се поглавља (њих 6 — шест): *Производња* (стр. 9-27), *Булгур у историјским изворима* (27-31) — *Обичаји и јела* (31-44) — *Трагови булгура у лексцији, тојнономасијци и ономасијци* (44-46) — *Булгур данас* (46-47), те закључак (*Резиме* — 48), резиме на енглеском (*Bulgur — hun/forgotten food* — 49) и *Прилог* о булгуру са интернет сајта (50-54).

Поглавље о производњи је најдуже и из њега нам је много јасније зашто се на почетку књиге у наслову уводног дела појављује знак питања. Као прво ауторка преузима податке са Интернета из којих се види да је управо булгур „прва човекова произведена храна“, која се налази 2800 година п. н. е. у Кини, као и наговештаји о њеном постојању код Вавилонца, у Библији, њеном коришћењу код Арапа, Израелаца, Египћана и Римљана 1000. године п. н. е... Ауторка нас веома детаљно уводи у технологију производње булгура наводећи прецизно податке са широког простора од Анадолије до Бугарске, Македоније, Србије Босне и Херцеговине наводећи и локалне особености и алате потребне за ову производњу. На крају ауторка наводи и друге, уз булгур и тарану, познате производе од житарица (на начин сличан добијању булгура), *кускус* — карактеристичан за магребску кулинарску традицију и *нишестје* — пше-нични скроб у праху.

Поглавље о изворима односи се на време османске владавине, мада доста кратко због њихове оскудности, показује ипак ширину употребе булгура од времена XVI века.

Израду булгура пратила је и обичајна пракса пре свега из круга друштвених обичаја — чињене су мобе за израду булгура, посебно у оквиру обичаја око свадбе. Изложена грађа о јелма од булгура веома је разноврсна и из ње сазнајемо да се булгур користио у свакодневной исхрани и у справљању обредних јела, како код муслимана, тако и код хришћана. Такође, булгур се користио и за посна и за мрсна јела, за слатко и слано. Тако, на пример, користио се приликом справљања: *йшлава, чорби (и свадбарских), суја, кебаба, ћуффи, долми, салаџа, слајкишиа*, а од њега се справљало и *кешке, кулијеш, (х)ашуре, кољиво...*

Поглавље о траговима булгура у лексцији, топономастици и ономастици мало по обиму показује да је ова реч нашла свог одраза и у овој области. Ипак ауторка наглашава да овај материјал нестаје са изобичајавањем употребе булгура и да би се истрајним радом могао свакако надопунити. Као куриозитет наведено је постојање родова Бунгуровићи и Бунгуровци.

У последњем поглављу о булгуру данас ауторка доноси резултате научних истраживања обављених у САД средином XX века, на основу којих се ова намирница карактерише као „perfect food“, или, како то стоји на сајту *булгура* — савршена храна за нови миленијум, која у односу на пиринач и кускус хранљивија, и идеална за вегетаријанску исхрану као замена за месо, производи се без додатака хемикалија и адитива и приликом кувања је у већој хранљивости, не губи минерале и витамине... па је као такав на листи обавезних ставки дневне исхране, према пирамиди медитеранске исхране коју су 1994. објавили, поред осталих, и Светска здравствена организација.

На крају да се вратимо на почетак — на једну *(не)заборављену* намирницу. Ради се наравно о *булгуру*. Када се помно прочита ова невелика књига (наравно само својим форматом и обимом) сазнаћемо сигурно више али и присетити се онога о чему су нам причали наши старији када су говорили о томе *ишја се некада јело*. Сетићете се онда булгура или како се, на пример, звао у околини Ужца — *гумбур* — облик с метатезом.

Ради се дакле о житарицама и њиховој пре-ради која је имала за циљ да се омогући пре свега њено чување (конзервирање) али и њихово побољшање за исхрану јер се булгур користио,

пре свега, као замена за пиринач. У том контексту значајно је то да се бунгур у многим крајевима потискује и његову улогу у исхрани преузима — опет пиринач — због своје масовне и јефтине производње. Зато се данас булгур може наћи само по негде у забитим крајевима где се још увек у исхрани користе у највећој мери производи сопственог домаћинства. Међутим, као што је ауторка и показала булгур се опет враћа на трпезе и то из САД као изузетно хранљива намирница превасходно у макробиотској вегетаријанској кухињи.

Књига пред нама, написана уз стриктно коришћење научног апарата, са свим потребним позивима на релевантне изворе и литературу, доноси нам особено дело у којем се минучиозно анализира производња и употреба булгура са захватањем широког простора, наравно Балкана, али и Анадолије и Медитерана, и пратећи је дијакронички од најстаријих времена до савременог доба. Исто тако Олга Зиројевић је показала да се, савремено владајући доступном грађом, може написати интересантно и целовито дело о једној наоко безначајној и мало познатој (ипак незаборављеној) намирници.

У књизи је показано и то да је булгур део наше традицијске културе и да је као такав оправдано узет за предмет истраживања. Као и у многим другим случајевима *булгур* — део наше традицијске културе, пре свега културе исхране — али не само и тога, није само наше традицијско културно добро — он је као што је то ауторка и показала културно добро и многих других народа, нама суседних, али и оних просторно удаљених. Иако се сигурно „прекрупа“ користила код нас веома давно као и код других народа у свом традицијском облику (каквим га ми познајемо) — његовом називу — начину производње и употребе булгур је наслеђе из османског периода — прихваћено и неговано код свих етничких и религијских заједница. Управо коришћењем у свакодневној и обредној исхрани код различитих етничких и религијских заједница и у складу са другим локалним условима ова неспорно турска основа се обогатила у варијантима и детаљима, што је ауторка бројним наведеним примерима и показала.

Зато је појава ове књиге у многоме инструктивна. Добили смо једно пар екселанс научно дело, добили прилику да (не)заборавимо једно вредно зрнце, а запретило у дубини колективног памћења, у нашој традицијској култури, али и да схватимо да су наша културна добра стварно наша и то свакако само једним њиховим делом. Она су како се види и из овог примера много ви-

ше део и других култура, да би се на прагу новог миленијума оно и нама и другима враћало из колонијално речено „преко баре“.

У свему томе највећа је заслуга свакако ауторке др Олге Зиројевић, али и Музеја „Старо село“ из Сирогојна који је одлучио да изда ову књигу и представи је научној и културној јавности. Појављивање ове књиге управо у издању Музеја „Старо село“, које негује нашу традицијску културу могло би бити подстицај и за следеће сличне напоре.

Мирослав НИШКАНОВИЋ

Бојан Јовановић, *Карактер као судбина, Народна библиотека „Стефан прво-венчани“*, Краљево 2002.

Недавно објављена књига есеја Бојана Јовановића из области етнопсихологије плод је вишегодишњег интересовања аутора за ову сложenu, а значајну проблематику. Уз оригинални наслов којим парафразира Хераклитову мисао о карактеру као човековој судбини, есеји Б. Јовановића садржински обухватају: исцрпну анализу историје етнопсихологије Срба, затим питања методологије етнопсихолошких проучавања, као и тумачења психичких особина српског народа.

Осим теоријског увођења у проблем изучавања карактера са становишта његовог постојећивања са судбином као одредницом човековог животног пута, о чему наговештава у уводном тексту књиге, Б. Јовановић приступа зналачком преиспитивању пређеног пута српске етнопсихологије.

Осврт на наслеђе ове научне гране аутор започиње са етнопсихолошким запажањима Вука Караџића. Даље следи критичка анализа резултата истраживања писца с краја XIX и почетка XX века који су се са више или мање успеха огледали и на пољу етнопсихологије (Владимир Карић, Алимпије Васиљевић, Сима Тројановић и др.). Њихов допринос Б. Јовановић објашњава утицајима европских научних тенденција тога времена, као и стањем науке о народу у Срба.

Научну вредност Јована Цвијића, утемељивача српске етнопсихологије аутор сагледава у оквиру антропогеографске методе, проучавања миграција, као и иницирања теренских испитивања, на основу којих је Цвијић изнео своју познату систематизацију психичких типова Балкана. Међусобне регионалне разлике у типским особинама, по Цвијићу,

настале су, указује Јовановић, неуједначеношћу балканских простора, првенствено у природно-географском, а затим у етнокултурном, историјском и економском погледу.

Аутор свестрано осветљава и допринос Владимира Дворниковића. Мада инспирисан Цвијићем, Дворниковић одступа од Цвијићеве типолошке диференцијације психичких профила. Похвално се изражавајући о Дворниковићевој научничкој ерудицији, Јовановић истиче и заблуде у које овај писац запада инсистирајући на идеји о јединственом психичком (и расном) типу Југословена. То се, подстакнуто идеолошком климом која је све до последњих деценија прошлога века владала на просторима тадашње Југославије, негативно одразило, сматра Јовановић, на целу етнопсихологију, која је пролазила кроз фазе стагнирања, па и замирања. (*Историјска судбина Југословена*, 51-94, *Срби у кључу националне карактерологије*, 25-25-49).

Остали су непознати јавности, па и заповестављени неки писци који су, по Јовановићу, задужили науку о психологији Срба. Надокнађујући пропуштено Јовановић подвргава објективном превредновању удела у проучавању менталитета Срба које су за собом оставили Слободан Јовановић и Владимир Велмар-Јанковић, обоје заслужни за боље разумевање менталног склопа припадника српског грађанског друштва у своје формирању. За С. Јовановића је карактеристично да је прецизном палетом осликавао менталитете истакнутих личности Србије XIX века, док је В. Велмар-Јанковић непогрешиво сагледавао менталитет провинцијског дошљака који пролази кроз сложени процес преображавања у грађанина, одликујући се „прелазничким менталитетом“ (*Национални карактер и културни образац*, 65-73; *Људи прелазничког штипа*, 75-89).

При вредносном оцењивању резултата које је у проучавању балканских људи постигао Петар Џаџић, аутор констатује да је овај врсни књижевни аналитичар значајно допринео „познавању битних духовних аспеката наше традиције, као и нас самих.“ (*Тамне црпе балканског менталитета*, 91-99).

У теоријском смислу посебно су драгоцене ауторова излагања из домена индивидуалне и колективне психологије, на којим основама гради свој антрополошки приступ карактеролошким проучавањима, а у оквиру њега испитивањима психичких црта у контексту културе и личности. Овај приступ усмерен је

на изучавање урођених и стечених особина људских бића које под условима sazревања „унутар заједничке друштвене традиције испољавају одређене правилности у понашању свих припадника те културе“. При томе је, сматра Јовановић, битно испитати „психолошке садржаје културних творевина и социо-културних феномена“, обухватајући и „архаично наслеђе у коме су одређене етнопсихолошке одлике и формиране“.

Залазећи у значењска разграничења термина као што су: нарав, менталитет и национални карактер, аутор их прецизно дефинише, залажући се за појам национални карактер, јер га сматра „првенственим етнопсихолошким обрасцем“, који најадекватније одређује предмет ових проучавања.

У овом напису Б. Јовановић подсећа на динамичку димензију црта националног карактера. Формиран као производ природне средине, начина производње, духовне културе и традиције променама тих, условљавајућих фактора, мења се и национални карактер. У вези са тим, аутор, када је реч о овим истраживањима, истиче досада мање познату истину, а то је, да неке трансформисане психичке црте, у појединим културно-историјским и друштвеним раздобљима, могу да имају повратно дејство на поменуте чиниоце који су те промене изазвали. Зато, сматра Јовановић, треба имати у виду „релативност извесних позитивних и негативних националних особина“, јер њихово трајање зависи „од постојаности контекста у коме су формиране.“ (*Хеуристички изазов етнопсихологије*, 11-22).

Иако кроз већину текстова ове књиге провјејава ауторова идеја о целисходности проучавања односа карактера и судбине, он у три своја есеја овом проблему посвећује посебну пажњу. Као добар познавалац традиционалне културе Срба, а пре свега духовне сфере те културе, о чему сведочи његова обимна библиографија наведена и у овој књизи, Јовановић сматра да веровање у судбину представља „одговор на пагански изазов да се лакше прихвати будућност“. У том контексту указује на амбивалентан однос према судбини изражен, како у веровању у судбинску предодређеност човековог живота, тако и у схватању о могућностима да се рационално, посредством знања, али и уз магијско-религијска сретства утиче на судбину, да би се променила, избегла, и усмерила у жељеном правцу. (*Читање судбине*, 115-128)

У којој мери према српској традицији митска бића одређују судбину Јовановић документује анализом садржаја одабраних народних прича, посебно оних које својим мотивима илустрју повезаност људског карактера и судбине (*Тако је суђено*, 129–141).

Када говори о етничкој судбини косовских Срба Јовановић однос између судбине и карактера сагледава двојачко: с једне стране, мучна прошлост под Турцима, друштвено-политички, и етно-демографски процеси који вековима нису били наклоњени Србима, утицали су на формирање менталитета који се мирио са судбином, и прилагођавао јој се (трпељивост, прибраност, мимикрија) а с друге стране, традиција о богатој националној, и културној историји средњовековне Србије, као и симболично значење косовског мита, постали су у данашње време, између осталог, по Јовановићу, чиниоци развијене националне свести, ослобођене схватања о предодређености судбине. Тако, овим примером аутор доприноси ширем, и свестранијем разумевању односа између судбине и карактера. Они, значи, не морају увек да буду у узрочно-последичној вези, већ судбину може да замени „реалност“ етнокултурног идентитета окренутог ка будућности (*Судбина Срба на Косову и Метихији*, 101–115).

У завршној расправи аутор пружа одговоре на нека битна питања структуре националног карактера Срба. Полазећи од религијског фактора, по њему важног за утврђивање „психолошке основе карактерних особина једног колектива“, Јовановић врши реконструкцију прелазних фаза у религијском животу Срба. При томе има у виду њихову насељеност на граничним етнографско-географским просторима Балкана, између разних цивилизација и религија, православне и католичке, хришћанске и исламске, што је, сматра Јовановић, „од судбоносног значаја“ и за културу, и за психологију народа. У том контексту прати развитак хришћанства од његових почетака, и успона у време средњовековне Србије, када су почела да се „кристализују и битна национална својства и одређене карак-

терне црте српског народа“, до пропасти државе и турских освајања која су проузроковала обнављање паганских религијозних форми.

Гледано у психолошким релацијама период вишевековне владавине несигурности и насиља, када је уз витално паганство хришћанство представљало Србима углавном само „утешну веру“, и када су били без културног обрасца који би им обезбеђивао национално јединство, тај период је био обележен, по аутору, прелазничким менталитетом. У неодређености таквог менталитета Јовановић препознаје специфични сложај међусобно опречних психичких црта под којим подразумева „антидетичност“ српског националног карактера. Овде треба истаћи суптилна, и проницљива ауторова просуђивања о позитивним и негативним одликама, нашим врлинама и манама, структурираним у националном карактеру тако да су супротстављене једне другима (поноситост, осећање правде, оштроумност, добродушност, наспрам инаћења, издајства, лаковерности, анархоидности). Закључујући, Јовановић изражава свој критички став према негативним, „тамним делом нашег бића“, јер је, по њему, такав однос претпоставка „реалног самоспознавања и прихватања истине о себи“. (*Хришћанизација и паганизација у светлу наших нарави*, 143–158).

Аналитичко-синтетичке студије Бојана Јовановића о којима је реч мисаоношћу, сувереним владањем материјом коју излаже, и тумачи са антрополошко-психолошког стајалишта, као и стилном изражавања, надмашује све што је последњих деценија у нас написано о нашим менталитетима, наравима, националном карактеру. Објективан према ономе шта у етнопсихологији Срба треба превазићи, лишен биологизма и субјективизма, Јовановић се успешно носи са недокучивим, и затамњеним појавама колективне психологије српског народа. Овом по волумену невеликом књигом Јовановић не само да враћа пољуљани углед овој грани домаће науке о човеку, и његовој духовности, већ и у теоријско-методолошком смислу утире путеве за даља проучавања.

Десанка НИКОЛИЋ

IN MEMORIAM

УДК 061.12-051:39-057.4(497.11)(092)

ДРАГОСЛАВ АНТОНИЈЕВИЋ (1930–2001)

Пред огледалом животног постојања поједина лица за трен пређу на његову другу страну. Такав један трен означио је и изненадну смрт академика Драгослава Антонијевића. Рођен у Алексинцу 1930. године, дипломирао је и докторирао етнологију на Филозофском факултету у Београду. Запослен најпре у Етнографском, а потом и у новооснованом Балканолошком институту САНУ, Антонијевић се исказао као врстан теренски истраживач и одличан зналац етнографске грађе и народног живота.

Својом првом књигом *Алексиначко њоморавље* (1971), објављеном у едицији *Српског етнографског зборника*, показао је способност да систематски, прецизно и поуздано проучи етнички развој и структуру народног живота и обичаја овог до тада неистраженог подручја Србије. Посебну пажњу у свом етнолошком раду Антонијевић је посвећивао проучавању народног живота и обичаја старих балканских етничких група. Његове студије о Саракачанима, Власима и Цинцарима као и радови о духовној и материјалној вези Грка и балканских Словена учиниле су га познатим и цењеним балканологом. Круна ових његових проучавања је монографија *Обреди и обичаји балканских сџочара* (1982).

Пракса ритуалног трансa

Своје компаративне балаканолошке студије Антонијевић наставља и интересовањем за посебне аспекте традиционалних ритуала везаних за стања измењене свести. Иако су о тим ритуалима, првенствено о русаљама, написани бројни радови из пера наших научника, његова књига *Ритуални џранас* (1990) прва је те врсте у нашој средини. Разматрајући осим русаља и румунске калушаре и грчке

анастенарије, он је компаративно сагледао суштину трансa као феномена ритуалне опседнутости натприродним. Анализом поменутих облика ритуалне праксе аутор открива њихову заједничку димензију у трансu као стању промењене свести учесника ових ритуала. На основу досадашњих истраживања феномена другачије свести, аутор прихвата Ружеову динстинкцију трансa од екстазе. Покрет, бука, друштво, кризно стање, чулна прeстимулација, амнезија и одсуство халуцинација својствени су трансu, док непокретност, тишина, самоћа, одсуство кризе, чулно лишвавање, сећање и халуцинација карактеришу стање екстазе.

Брисањем границе између себе и уобичајене стварности, ритуални субјекти у стању трансa постају и непосредни учесници једне друге и другачије реалности испуњене садржајима натприродних ентитета. Стање измењене свести добијало је одређен магијско-религијски садржај зависно од културног контекста и традиције у којој је практикован ритуални транс као архаична техника комуникације са наднаравним. Духовно путовање непосредних учесника ритуала у другу стварност или примање неког духовног ентитета у себе открива се као начин напајања натприродним моћима. Указујући на битну разлику између шаманског трансa и трансa у овим ритуалима, аутор истиче да се тај удео натприродног и божанског у појединцу изражава сасвим конкретним психосоматским појавама: присилним падањем русаља у транс одређеног дана, исцелитељским ефектом калушара и играњем анастенарија на ватри без икаквих могућих негативних последица и опекотина. Анализа очуваних обредних реликата указује на заједнички пагански супстрат традиционалног духовног наслеђа балканских народа.

Корени балканског театра

У бројним научним и стручним радовима као и у приређеном зборнику *Фолклорни шеаџар у балканским и јодунавским земљама*, Антонијевић је изразио посебно интересовање за истраживање феномена игре и позоришта у традицији балканских народа. Његова последња књига *Дромена* (1997) представља плод дугогодишњег рада посвећеног проучавању ове сложене антрополошке проблематике. Загонетни назив ове књиге крије, у ствари, дубоку тајну културе балканских народа.

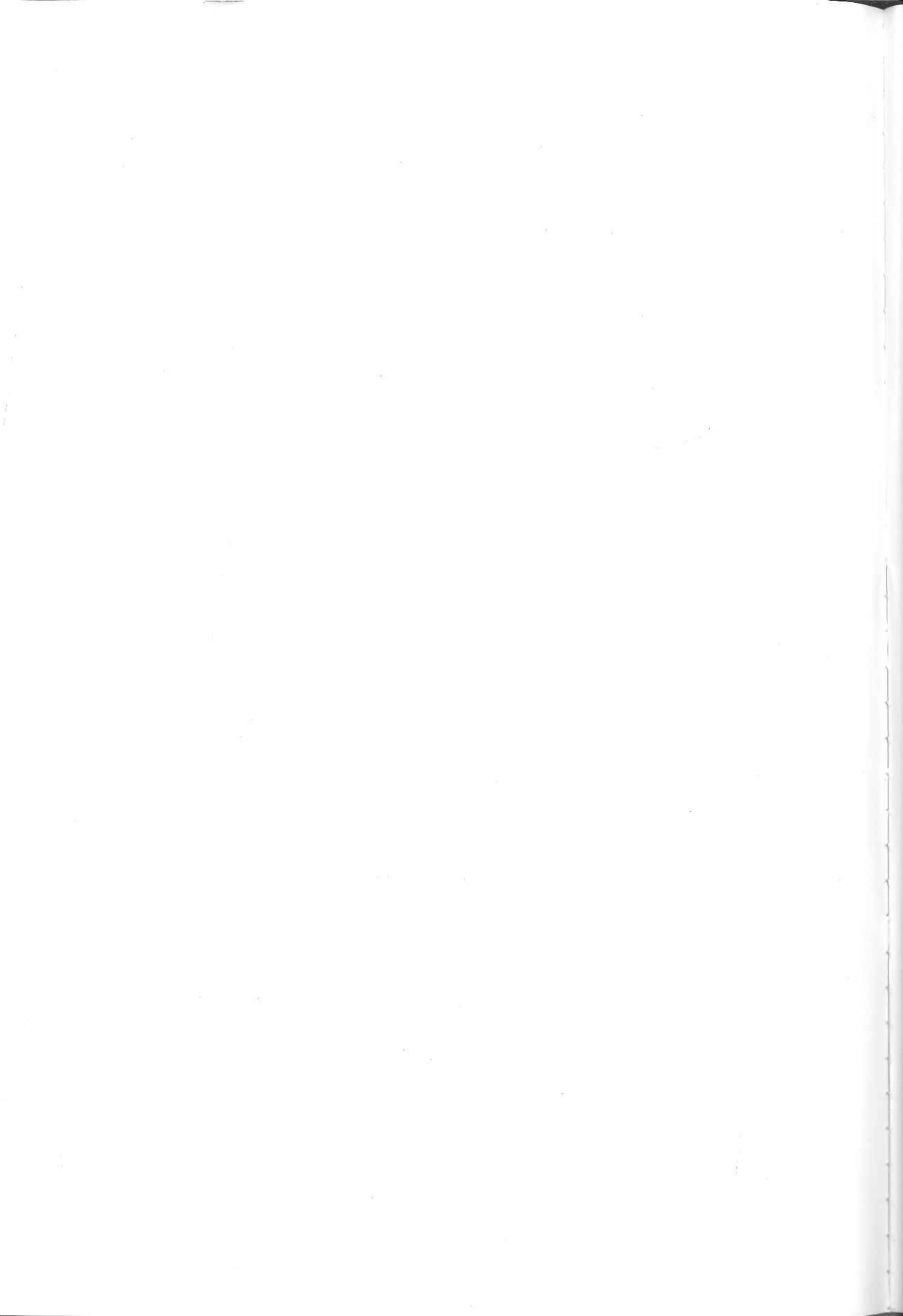
Старогрчка реч „дромена“ потиче од глаголског корена у значењу чинити, радити, што се у називу „драма“ очувала до данас у означавању позоришног чина или радње. У нешто ширем значењу ритуални дух дромене представља најбитнију одредницу у свим поновљеним и приказаним радњама. Сагледана као примарни позоришни облик којим се представљају одређени магијско-верски призори са циљем утицаја на извесне натприродне ентитете дромена подразумева и изразиту митску димензију.

Везана за период прелаза из једног у други циклус, дромена се одвија у сегменту друштвеног безвремена у коме се и организују маскиране ритуалне поворке чији је магијски смисао изражен изразито генеративним, оплодним или превентивним елементима. Грчки калогероси, српски коледари, македонски джемалари, бугарски сурвакари и румунске игре под маскама показују пуно заједничких елемената као плод међусобног утицаја и прожимања различитих балканских традиција.

Велико искуство драмена на Балкану исказало је своју виталност и у прилагођавању и променама у новонасталим околностима. Та културна прожимања и међусобни утицаји традиција посебно су изражени у стварању драмена сенки. Мада се поједини идејни моменти позоришта сенки могу довести у везу са Елеузинским мистеријама и потоњом византијском традицијом, несумњиво је да су марионетско позориште сенки, познато под називом Карађоз, на Балкан донели Турци у XVI и XVII веку. Рецепција ове форме извршена је у процесу локалног прилагођавања и иновирања новим садржајима, ликовима и језиком, тако да је губећи првобитно искључиво турско обележје, Карађоз све више постајао традиционално балканско позориште сенки. Написана на основу релевантних извора и богатог етнолошког искуства, ова књига осветљава дубоке и виталне ритуалне корене театра на Балкану. Знање о тим коренима поуздан је одговор на питање о нашем балканском културном идентитету.

Свака нова Антонијевићева књига изазивала је посебну пажњу како наше научне тако и шире културне јавности. Своје књиге је писао полако, темељито и студиозно, а њихов невелик број обрнуто је сразмеран вредности целокупног Антонијевићевог научног опуса. Дубок траг тог опуса у нашој науци оцртава духовни профил његовог аутора који ће као такав и остати упамћен за будућност.

Бојан ЈОВАНОВИЋ
Балканолошки институт САНУ,
Београд

ЂУРЂИЦА ПЕТРОВИЋ **(7. мај 1927 – 12. јануар 2003)**

Ђурђица Петровић је била редовни професор на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета. Рођена је у Старој Пазови, у угледној апотекарској породици. Прекинуто школовање у рату (1942) наставила је после ослобођења од немачке окупације на течају за ратом ометену омладину. Матурирала је 1948 г. Исте године је уписала студије етнологије на Филозофском факултету у Београду где је са одличним успехом дипломирала 1952. г.

Радни век Ђ. Петровић се може поделити на два основна периода. Први период је од 1952. до 1971. г. који је провела у Војном музеју у Београду. Током пуних деветнаест година рада у тој установи Ђ. Петровић је систематски проучавала хладно и ватрено оружје (анализа, датовање и класификација), затим производњу оружја и оружарске занате на Балкану од средњег века до XIX столећа. Поред тога, обрадила је и традицијско оружје из Африке, Азије и Океаније које се налази у збиркама музеја Новог Сада, Вршца и Цетиња. Решавање проблема датовања оружја, настанак оружарских збирки и околности његовог приспећа у поједине музеје, постепено и све више су је усмеравали да се бави и историјском етнографијом.

У време када је Ђурђица Петровић као етнолог обављала своја теренска истраживања, некада веома развијени оружарски занати код балканских народа већ су били ишчезли. Ипак, она је истраживала њихове остатке и у комбинацији са архивским изворима из XIX века могла је да реконструише њихову слику тога времена. Временску границу те проблематике она је све више померала у прошлост. Најпотпунији рад из те области је њена докторска дисертација коју је одбранила 1964. г. на Филозофском факултету у Београду. Тема је била „Оружарски занати у нашој земљи у време отоманске управе“.

Ђурђица Петровић је неколико деценија проучавала необјављену архивску грађу у архивима Котора, Дубровника, Задра, Венеције и других градова. Захваљујући знању страних језика и латинске палеографије, познавању рада дубровачке општине у средњем веку, овладавању методима критичке анализе писаних извора, као и темељном познавању домаће и европске релевантне литературе, Ђ. Петровић се све смелије и поузданије упуштала и у проучавање средњовековног оружја и других облика материјалне културе тога времена. Стручни читалац њених радова о оружју као изразу материјалне културе може се уверити у ширину

документације и поузданост закључака. То се најпотпуније одражава у већем синтетском чланку о ватреном оружју на Балкану у времену турских освајања, објављеном у енглеском зборнику *War, Technology and Society in the Middle East* (London 1975), и посебно у књизи *Дубровачко оружје у XIV веку*.

Другу фазу рада Ђ. Петровић предствља њена универзитетска каријера. Стекавши звање вишег научног сарадника у Војном музеју, Ђ. Петровић је у децембру 1971. изабрана за ванредног, а 1979. г. за редовног професора етнологије на Филозофском факултету у Београду где је радила све до пензионисања 1. октобра 1992.

У оквиру предмета „Етнологија Југославије“ предавала је најпре Етнологију Хрватске, а затим „Етнологију Југославије — материјалну културу“. Формирање ових предмета у садржинском и концепцијском смислу било је њено дело.

Од седамдесетих година XX века Ђ. Петровић је проучавала и мање етничке и племенске заједнице на Балкану. То су пре свега студије о Матаругама, Пјешивцима и Риђанима, а затим о Циганима, Власима и Цинцарима. Овим радовима, а посебно студијом *Средњовековни Власи на територији данашње Црне Горе — пример Риђана*, Ђ. Петровић се прикључила оној плејади наших историчара и етнолога који су истраживали један од најсложенијих историјско-етнолошких проблема, а то су средњовековни Власи (власи) и њихова катунска организација као чинилац у формирању динарских племена. На основу архивалија и стручне литературе Ђ. Петровић је пратила влахе Риђане од њиховог најстаријег познатог помена у изворима 1335. г. па до средине XVIII века када се утапају у нова племена Кривошије, Грахово и Никшићке Рудине.

Оно што њене радове о Циганима, посебно у средњовековном Дубровнику, одликује од других етнолошких радова сличне врсте јесте њихова историјска димензија. Њену пажњу су највише привлачила питања појаве, друштвеног положаја и распрострањености Цигана код нас и другде на Балкану. Уочила је, између осталог, да Цигани у средњовековном Дубровнику нису били окружени етничким стереотипима и предрасудама.

Значајан тематски блок у области материјалне културе чине Ђурђицини радови о одевању и *ћканинама* као производу кућне радиности не само у оквиру аграрног друштва, него и у градској средини Јадранског приморја. Њен истраживачки поступак ове проблематике био је врло сличан ономе који је применила у проучавању зантске производње оружја. Материјалну појавност културе проучавала је увек у контексту социо-економских збивања и у повезаности са духовном културом и менталитетом људи ранијих периода. Предмет таквих радова биле су народне светковине, гробља и сахрањивање, црквене и друге административне заbrane луксуза и прекомерне потрошње у верским и друштвеним ритуалима. Из ове области треба поменути синтетичку студију *Афективне активности у средњовековном погребном ритуалу на централном Балкану*. Ту је Ђурђица осветлила обредну праксу и посебна визуелна и вербална понашања појединаца и група у кризним ситуацијама као што је смрт члана одређене заједнице.

У изучавању неких предмета ткачке радиности у средњем веку настојала је да их доведе у везу са рецентним етнографским материјалом. Иако је полазила од појединости увек је тежила да одговори и на нека општија питања о човеку као ствараоцу и кориснику производа културе. Њу интересују континуитет у култури

и утицаји и прожимања са старобалканским и медитеранским наслеђем. Узорни примерак таквог поступка је њен рад о хаљетку *ракно*. То је особит пример феномена дугог трајања у материјалној култури јадранског подручја. У распону од готово једног и по миленијума трајања овог хаљетка Ђурђица је издвојила три временска одсека: касна антика, средњи век и раздобље од XVI до XX столећа. За све то време, закључила је, константа је било име, док су функције, материјал и симболика тога предмета били променљиви. Слично је поступала и у другим радовима о текстилу: осветљавала је културалне додире и прожимања становништва приморских градова и њиховог залеђа.

Ђурђица Петровић је била образована као етнолог, али ју је научно-истраживачки рад у Војном музеју, и касније на Филозофском факултету, нужно усмеравао да се развије и као историчар. Већина њених етнолошких радова садржи и она својства која су блиска културалној и друштвеној историји. Због тога је Ђ. Петровић била позната и цењена у српској историографији. Као један од видова тога признања ваља поменати Ђурђицин вредан допринос у остварењу монументалне синтезе укупних знања о српском средњем веку; то је *Лексикон српског средњег века* објављен 2000. године. Она је написала 23 лексиконске јединице у којима је обрадила одећу, обућу, покривала за главу и низ предмета покућства. Све то је урадила на основу најважнијих писаних, ликовних и материјалних извора и литературе, сагласно високим и строгим научним захтевима уредника Лексикона.

Њен научни допринос српској етнологији уопште, и посебно историјској етнологији код нас, је трајан и значајан. Са теоријског и методолошког становишта њено дело одликује историјско-компаративни и генетски приступ. Она је код нас најтемељније померила дијахрону димензију етнолошких истраживања до дубоко у средњи век. Она је успешно, као у неком широком луку, у многим сегментима културе Срба и других балканских народа, повезала њихову прошлост са садашњошћу. Како су њен главни етнолошки терен истраживања били архивски фондови, то је разумљиво што је она у више својих радова расправљала о методолошким проблемима употребе средњовековних архивалија као етнолошког извора у проучавању традицијске културе Срба и других балканских народа.

Да поменемо и тематски блок Ђурђициних истраживања из области *урбане етнологије*. У односу на живот и културу руралног друштва као главном предмету српске етнологије, теме из етнологије града код нас биле су знатно ређе. После Тихомира Ђорђевића, који спада у пионире наше урбане етнологије, Ђ. Петровић је била (колико је мени познато) можда једини наш етнолог која је у неколико својих радова писала о животу у градовима средњег века. У социо-културалном смислу то је време када се средњовековни град српско-византијско-медитеранског типа претварао у шехер, односно чешће у касабу. Из самог наслова једног њеног већег чланка под називом *Свакодневни животи у српским градовима у првој половини XVI века* изгледа као да јој је нагласак био само на раг екселенце етнолошкој проблематици. Међутим, она је нагласила и сва важнија општа питања од значаја за социологију града. За начин живота у градовима те епохе важно је било „време проведено у склопу Турског царства“, затим војно-стратегијски, административни, верско-идеолошки и економски значај. У зависности од тих околности, за Београд, Ниш, Смедерево, Крушевац и Нови Пазар обухваћена су сва важнија питања тих градова: величина и број становника, етнички и верски састав, јавни верски и

профани објекти, занати и трговина, хигијена, изглед и унутрашња опремљеност куће, исхрана и одевање.

Значајан допринос Ђ. Петровић био је и у представљању српске етнологије у међународним пројектима и скуповима. Од 1988. г. представљала је Југославију у „Мрежи научне и техничке сарадње у етнологији и историји Европе при Савету Европе“. После распада друге Југославије и даље је одржавала контакте и сарадњу са појединим научним радницима у Босни, Хрватској и Македонији.

Ђурђица Петровић је била врло успешан универзитетски професор. Учествовала је у етнолошком формирању двадесетак генерација студената; многима је била ментор у изради магистарских радова и докторских дисертација. Као израз признања за њен научно-истраживачки и наставни рад, у Војном музеју је одликована Орденом за војне заслуге са златним мачевима, а на Филозофском факултету у Београду била је вишегодишњи управник Одељења за етнологију и антропологију, и најзад, била је прва жена декан Филозофског факултета у Београду 1989-1991. године. У оквиру стручних удружења Ђурђица је седам година била први секретар Етнолошког друштва Југославије и члан Комисије за Етнолошки атлас Југославије, члан Одбора за народни живот и обичаје ЈАЗУ, члан Етнографског одбора при Одељењу друштвених наука САНУ, председник Етнолошког друштва Србије, члан програмских савета у неколико етнолошких и музејских установа.

Може се слободно рећи да је Ђурђица Петровић својим научним и наставним делом још за живота себи подигла трајан спомен у српској етнологији и историографији. Српска етнолошка наука без њеног дела данас не би била иста.

Никола Ф. ПАВКОВИЋ
Филозофски факултет,
Београд